

Jiří Sláma (1934–2020).

Věda, láska, víra



Archeologie



Historie



Numismatika



ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AV ČR PRAHA



Archeologie



Historie



Numismatika

Jiří Sláma (1934–2020).

Věda, láska, víra

Odborná redakce / Scientific Editors: Jan MAŘÍK, Luboš POLANSKÝ, Ivo ŠTEFAN

Technická redakce / Technical Editor: Filip LAVAL

Jazyková redakce / Language Editor: Kateřina BĚLINOVÁ

Perokresba na titulní straně: Alžběta POLANSKÁ

Kontakt / Contact Address: lubos.polansky@nm.cz • 224 497 283 •

knihovna@arup.cas.cz • +420 257 014 415

Překlad do angličtiny / English by David GAUL

Odborní recenzenti / Peer review: Marek BUDAJ, Zdeněk NEUSTUPNÝ



Akademie věd
České republiky

Publikace vyšla s podporou Ediční rady Akademie věd ČR.

Vydal: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

ve spolupráci s Národním muzeem,

s Ústavem pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Technická příprava a grafická úprava: Quattro-Production s. r. o.

Tisk: Helvetica & Tempora, spol. s r. o., Pod Kaštany 246/8, CZ -160 00 Praha 6

© Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 123/4, 118 00 Praha 1

ISBN 978-80-7581-052-6 (Print)

ISBN 978-80-7581-057-1 (Online)

Praha 2023



ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AV ČR PRAHA



NÁRODNÍ MUZEUM



ÚSTAV
PRO ARCHEOLOGII
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova

O b s a h

▲ ☒ Ⓝ Jan MAŘÍK – Luboš POLANSKÝ – Ivo ŠTEFAN <i>Jiří Sláma (1934–2020). Věda, láska, víra</i>	3
▲ ☒ Ⓝ Bibliografie prof. PhDr. Jiřího Slámy, CSc., za léta 2004–2024 Sestavila Lada ŠLESINGEROVÁ	4
▲ ☒ Ⓝ Karel NOVÁČEK <i>Východní syrské kláštery v Iráku jako sídelní forma</i> <i>East Syrian monasteries in Iraq as a settlement form</i>	8
▲ ☒ Ⓝ Soňa DVOŘÁČKOVÁ <i>Čechy jako pravlast Chorvatů? Dalmácie a její proměny v raném středověku</i> <i>Bohemia as the Cradle of Croats? Dalmatia and Its Early Medieval Transformation</i>	28
▲ ☒ Ⓝ Nada Profantová <i>Bronzové kování se zobrazením lidského obličeje z Nového Bydžova,</i> <i>v kontextu těchto vyobrazení ve střední Evropě</i> <i>Bronze fittings depicting the human face from Nový Bydžov</i> <i>in the context of similar depictions in the Central Europe</i>	40
▲ ☒ Ⓝ Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ <i>Problém dvorců na Velké Moravě a v počátcích českého státu do poloviny 10. století</i> <i>The issue of manors in the Great Moravia at the beginnings</i> <i>of the Bohemian state to the middle of the 10th century</i>	57
▲ ☒ Ⓝ Pavla TOMANOVÁ <i>K významu a hierarchii raně středověkých kostelů na Budči</i> <i>The Significance and Hierarchy of the Early Medieval Churches at Budeč</i>	69
▲ ☒ Ⓝ Pavel BOLINA <i>Jaké desátky biskup Vojtěch v privilegiu papeže Jana XV.</i> <i>z roku 993 převáděl na Břevnovský klášter?</i> <i>What tithes did Bishop Vojtěch transfer to the Břevnov monastery</i> <i>in the privilege of Pope John XV from year 993?</i>	86
▲ ☒ Ⓝ Jakub IZDNÝ <i>Mohl autor Kristiána psát ve 12. století? Příspěvek do polemiky o stáří legendy</i> <i>Was the Legend of Kristian Written in the 12th Century?</i> <i>On the Controversy Surrounding the Age of the Legend</i>	103
▲ ☒ Ⓝ Dana ZAPLETALOVÁ <i>Znovu o stáří Kristiánovy legendy a kultu sv. Ludmily</i> <i>A New Look at the Age of the Legend of Kristian and the Cult of St Ludmila</i>	120
▲ ☒ Ⓝ Luboš POLANSKÝ – Jan MAŘÍK <i>Mince 10. a 11. století a závaží nalezené na Libici a v jeho zázemí</i> <i>10th and 11th Century Coins and Weights Found in Libice and Its Hinterland</i>	138

▲	🏰	🌐	Jan FROLÍK – Jiří MILITKÝ – Jan MUSIL – Michaela SEDLÁČKOVÁ Naleziště Kočí III (okr. Chrudim) jako příklad sídliště rozptýleného osídlení doby hradištní <i>The Kočí III Site (Chrudim District) as an Example of Scattered Settlement in the Hillfort Period.....</i>	199
▲	🏰	🌐	Jan PODHORSKÝ Nálezy mincí ze středověkého pohřebiště v Nesvěticích (do roku 2020) <i>Coin Finds from the Medieval Cemetery in Nesvětice (until 2020).....</i>	223
▲	🏰	🌐	Martin PTÁK – Tomáš HILTSCHER – Jaroslav JIŘÍK – Rastislav KORENÝ Hromadný nález denárů od osady Řeteč, okr. Písek <i>Denarius Hoard from the Řeteč Camp in the Písek District.....</i>	235
▲	🏰	🌐	Milena BRAVERMANOVÁ – Helena BŘEZINOVÁ – Jana BUREŠ VÍCHOVÁ Textilie z hrobu pražského biskupa Kosmy († 1098) <i>Textiles from the Grave of Prague Bishop Cosmas († 1098).....</i>	244
▲	🏰	🌐	Jana BEZÁKOVÁ – Jan TUREK Zbečno – výzkum středověkého pohřebiště s mincovními nálezy <i>Zbečno. A Medieval cemetery with finds of coins.....</i>	258
▲	🏰	🌐	Pavel VOJTÍŠEK Dosud nevidovaná mincovní značka olomoucké mincovny <i>Still unregistered mint mark of Olomouc mint.....</i>	267
▲	🏰	🌐	Karel SKLENÁŘ Nejstarší plán hradiště Příkopy u Kdyně na Domažlicku <i>The oldest plan of the hillfort Příkopy near Kdyně (Domažlice district).....</i>	270
▲	🏰	🌐	Roman KŘIVÁNEK Geofyzikální průzkumy raně středověkých hradišť a vliv novodobých změn využívání jejich krajiny <i>Geophysical surveys of early medieval fortifications and the influence of modern changes in the use of their landscape.....</i>	279
▲	🏰	🌐	Lucie JANUS HLAVIČKOVÁ – Jana MICHALČÁKOVÁ – Lukáš KUČERA – Karel LEMR – Antonín ČERNOCH – Jindřich ŠVIHEL Průzkum dochovaných deskových maleb z historické podoby olomouckého orloje <i>Research of the Preserved Panel Paintings from the Historical Form of the Olomouc Astronomical Clock.....</i>	295
▲	🏰	🌐	Miroslav POPELKA Sbohem, pane profesore!.....	312

Jiří Sláma (1934–2020).

Věda, láska, víra

Když se v průběhu roku 2021 začaly scházet příspěvky do zvláštního čísla Numismatických listů věnovaných k poctě profesora Jiřího Slámy, bylo již na první pohled zřejmé, že všechny dodané texty vyhrazený sešit nepojme. Zájem žáků, kolegů i přátel pana profesora byl tak velký, že do Numismatických listů byly přednostně zařazeny ty, jež odpovídaly zaměření časopisu. Články zabývající se převážně historií a archeologií, přináší, pohříchu s nemalým odstupem, tento sborník.

Prostorový i časový záběr publikovaných statí může na první pohled působit poněkud nesourodým dojmem. Nicméně plně odráží šíři vědecké práce i odborných zájmů pana profesora. Pod jeho vedením jsme se učili vyprávět příběhy, jejichž základem byla vždy výborná znalost pramenů, jejichž prostý popis však sám o sobě nikdy nestačil. Skutečná věda začínala až kladením otázek a hledáním souvislostí v širším historickém a kulturním kontextu. Nejednou na první pohled prostý keramický fragment, kování nebo část opevnění mohl získat hlavní roli v příběhu, které profesor Sláma dokázal vyprávět i s pomocí dalších vědních odborů, a otvíral nám tak dveře do světa medievistiky.

Jako studenti jsme často obdivovali jeho neochvějnou schopnost věřit lidem. Ačkoli byl v hodnocení odborných prací přísný a nekompromisní, jeho přístup ke studentům jako kolegům byl veden především vírou v jejich potenciál. Kolikrát jsme se cítili nejistě, když jsme mu předkládali první výsledky svých prací, a kolikrát nás překvapil otázkou, která nás přiměla myslet hlouběji a jinak.

Víra v hodnoty lidskosti byla pevnou součástí života profesora Slámy. V mnoha momentech své profesní dráhy stál před obtížnými rozhodnutími – ať už to byly otázky akademické etiky, institucionální politiky nebo nečekané politické zvraty. Vždy hledal cestu, která byla v souladu s jeho osobními i profesními hodnotami. Tato morální integrita je pro jeho žáky a kolegy dodnes příkladem, jak obstát nejen jako vědec, ale i jako člověk.

Vztah profesora Slámy k vědě nelze popsat jinak než jako lásku. Lásku k historii, která se neprojevuje jako nostalgii po minulosti, ale jako živý dialog. Jeho laskavost ke studentům, kolegům, spolupracovníkům se vždy projevovala v trpělivých diskusích, v podpoře mladých vědců, v ochotě dát druhou šanci těm, kdo zaváhali.

Profesor Jiří Sláma nám ukázal, že věda, víra a láska se nevyklučují, ale tvoří celek – a je na nás, abychom v tomto duchu pokračovali.

Jan MARŠÍK – Luboš POLANSKÝ – Ivo ŠTEFAN

149. Svatý Prokop: život v legendě a ve skutečnosti. In: P. Sommer ed., Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, 99–103.
150. Vít – Guy = Vít in Czech. In: R. Sedláček – J. Sigl – S. Vencl eds., Vita archaeologica: sborník Víta Vokolka, Hradec Králové 2006, 25–30.
151. Nález mince a datování mariánského kostelíka na Budči – Der Fund einer Münze und die Datierung der Marienkirche in Budeč. Sborník Národního muzea v Praze. Řada A, Historie 61/1-2, 2007, 21–23.
152. Slavníkovci v pohledu současného bádání – Die Slavníkiden aus der Sicht des heutigen Forschungsstands. In: V. Vaněk – J. K. Kroupa eds., Slavníkovci v českých dějinách, Antiqua Cuthna 2, Praha 2007, 9–12.
153. Denárové ražby z hradiště Staré zámky v Brně-Líšni a nedalekých Velatic – Denarii found at the hillfort in Staré zámky (Brno-Líšeň) and in the closely located Velatic. Numismatické listy 63/3, 2008, 103–116 (et L. Polanský).
154. Emma Regina v českých dějinách. In: J. Kilián – L. Polanský eds., Emma Regina – Civitas Melnic: sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy († 2. 11. 1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměrského (* 23. 11. 1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník, Mělník 2008, 1–10.
155. Historie a medicína: dvojí pohled na život kněžny sv. Ludmily – History and medicine: a double view on the life of the princess St. Ludmila. In: M. Bedřich – B. Mohelník – T. Petráček – N. Schmidt eds., In Spiritu Veritatis: almanach k 65. narozeninám Dominika Duky OP, Praha 2008, 637–648 (et Z. Petráň).
156. Kníže sv. Václav. In: M. Ryantová – P. Vorel eds., Čeští králové, Historická paměť. Velká řada 16, Praha 2008, 25–33.
157. První přemyslovská knížata. In: M. Ryantová – P. Vorel eds., Čeští králové, Historická paměť. Velká řada 16, Praha 2008, 13–23.
158. Vzpomínka na PhDr. Jarmilu Háskovou (* 29. 1. 1936 - † 18. 12. 2007) – In memory of Dr Jarmila Hásková (January 29, 1936 - December 18, 2007). Numismatické listy 63/3, 2008, 128–129.
159. Bronzové dveře hnězdenského dómu. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička eds., Přemyslovci: budování českého státu, Praha 2009, 246–250 (et P. Sommer).
160. Hospodářství, obchod a počátky mincovnictví. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička eds., Přemyslovci: budování českého státu, Praha 2009, 122–125, 129–134, 136.
161. Přemyslovská doména na počátku 10. století. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička eds., Přemyslovci: budování českého státu, Praha 2009, 74–76.
162. The unbelievable 60th birthday of Petr Charvát. In: P. Maříková Vlčková – J. Mynářová – M. Tomášek eds., My things changed things: social development and cultural exchange in prehistory, antiquity, and the Middle Ages, Praha 2009, 3–4.

163. Ještě jednou ke hrobu K1 ve Svatovítské rotundě na Pražském hradě. In: Moravský historický sborník: ročenka Moravského národního kongresu, Brno 2006–2010, 786–810.
164. JUDr. František Sláma (1850–1917). In: Moravský historický sborník: ročenka Moravského národního kongresu, Brno 2006–2010, 811–819.
165. Kníže svatý Václav – Der Fürst Heilige Wenzel. In: P. Kubín ed., Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého – Saint Wenceslas: on the 1100th anniversary of the birth of duke Wenceslas the Saint, Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. *Historia et historia artium* 11, Praha 2010, 31–50.
166. Nové studie o tzv. obolu mrtvých. *Numismatické listy* 65/3, 2010, 141–142.
167. Historie se může od minulosti výrazně odlišovat (Rozhovor). *Katolický týdeník* 22/22, 24. 5. 2011, 12 (et V. Hájek).
168. Kněžna sv. Ludmila v pohledu současného historického bádání. *Posel z Budče* 28, 2011, 6–14.
169. Nejstarší kontakty Čech s křesťanským světem. In: E. Doležalová – P. Meduna eds., Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnítí: věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu, Praha 2011, 13–20.
170. Dva omyly v bádání o počátcích Přemyslovců – Zwei Irrtümer in der Forschung von den Anfängen der Přemysliden. *Archeologie ve středních Čechách* 16/1, 2012, 321–325.
171. PhDr. Rudolf Turek a bádání o českém raném středověku – PhDr. Rudolf Turek and the research on Bohemian Early Middle Age. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A, Historie* 66/1-2, 2012, 5–12.
172. Pražská univerzitní archeologie a její ordináři. *Studia mediaevalia Pragensia* 11, 2012, 9–16.
173. rec. Lubomír Košnar: Tzv. šluknovské kruhy, *Studia mediaevalia Pragensia* 9, 2010, 75–109. In: *Numismatické listy* 67/3, 2012, 143–144.
174. Moravská misie soluňských bratří Konstantina a Metoděje. *Česko-lužický věstník* 23/7-8, 2013, 53–55.
175. Moravská misie soluňských bratří Konstantina a Metoděje. *Posel z Budče* 30, 2013, 2–4.
176. Raně středověký hřbitov v Praze-Lahovicích a jeho archeologický výzkum. In: Z. Krumphanzlová et al., *Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích*, Praha 2013, 6.
177. ...a přišli ke hradu Plzni – ...und sie kamen zu der Burg Pilsen. In: J. K. Kroupa – L. Polanský – J. Sláma – V. Vaněk eds., *Po stopách svatého Vojtěcha*, *Antiqua Cuthna* 3, Praha 2014, 53–62.
178. Krátké zamyšlení nad tímto svazkem. In: J. K. Kroupa – L. Polanský – J. Sláma – V. Vaněk eds., *Po stopách svatého Vojtěcha*, *Antiqua Cuthna* 3, Praha 2014, 9–13.
179. Střední Čechy, kolébka národních patronů: sv. Ludmila, sv. Václav, sv. Vojtěch, sv. Prokop. Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 2015. 211 s. (et al.).

180. ...pivo čelo imam...: pěstování a konzumace vína v raném středověku – Cultivation and consumption of wine in the Early Middle Ages. In: M. Popelka – R. Šmidtová – P. Burgert – J. Jílek eds., ...tenkrát na východě...: sborník k 80. narozeninám Víta Vokolka, *Praehistorica* 33/1-2, Praha 2016, 373–379.
181. Doslov. In: Bruno z Querfurtu, *Život svatého Vojtěcha – Nascitur purpureus flos*, Praha 2017, 117–125.
182. Tetín svatě Ludmily. In: V. Cílek – M. Majer – R. Schmelzová et al., *Tetín svatě Ludmily: místo, dějiny a spiritualita*, Praha 2017, 101–121 (et M. Řoutil).
183. K počátkům peněžní směny v Čechách – Notes to the beginning of the monetary exchange in Bohemia. *Numismatické listy* 73/1-2, 2018, 10–14.
184. Třetí pražský biskup Thiddag v době počátků křesťanství v českých zemích. *Posel z Budče* 36, 2019, 1–6.
185. K počátkům vinařství v Čechách – To the beginnings of viticulture in Bohemia. *Kulturní studia* 1, 2020, 3–13.
186. Způsob vlády a její proměny v raně středověkých Čechách – Mode of governance and its transformations in early medieval Bohemia. In: I. Boháčová – P. Sommer eds., *Raný český stát 10. století, Colloquia mediaevalia Pragensia* 21, Praha 2020, 11–22.
187. Karel IV. a jeho Svatováclavská legenda. Praha: NLN ve spolupráci s Arcibiskupstvím pražským, 2021. 168 s. (et J. Kalivoda).
188. Budeč v době vlády prvních přemyslovských knížat. In: Z. Kuchyňka – L. Wittlichová eds., *Knihy o Budči, Zákolany* 2022, 134–165.
189. Kníže sv. Václav a jeho tradice v českých dějinách. In: Z. Kuchyňka – L. Wittlichová eds., *Knihy o Budči, Zákolany* 2022, 34–61.
190. Třetí pražský biskup Thiddag. In: L. Polanský – J. Sláma et al., *Thiddag (998–1017): příběh biskupského denáru*, Praha 2024, 9–16.
191. Několik slov na závěr. In: L. Polanský – J. Sláma et al., *Thiddag (998–1017): příběh biskupského denáru*, Praha 2024, 186–191.

Východní syrské kláštery v Iráku jako sídelní forma

Jiří Sláma (1934–2020).

K a r e l N O V Á Č E K

Věda, láska, víra, s. 8–27

East Syrian monasteries in Iraq as a settlement form

Despite the impressive development and apparent importance of monastic settlement in Iraq during the late Sasanian period and in the first centuries of Islam, the knowledge of East Syrian monasteries as a settlement form remains dependent on textual sources, which were understandably only marginally interested in this aspect. Thus, the monastery is still seen in the literature exclusively as an institution, not as an important component of the late Antique cultural landscape. This study summarizes the historical clues and, above all, the archaeological state of art of the monastic sites of the Church of the East in the territory of Iraq and Gulf, and attempts to define some general features that may help in the identification of other sites, especially rural monasteries, since the urban monastic houses remains as yet completely understudied.

🗝️ Church of the East; monasticism; early Islamic period; Abraham of Kashkar; Iraq; Persian Gulf.

🗝️ Církev Východu; monasticismus; raně islámské období; Abrahám z Kaškáru; Irák; Perský záliv.

Bádání o mladších historických obdobích Blízkého Východu, tj. zhruba od počátků křesťanství, charakterizují nejrůznější, často až překvapivě výrazné diskontinuity, jejichž linie jsou vedeny po historických událostech (např. mezi předislámskou a islámskou érou), konfesijních rozdílech, a s tím spojených rozdílech v jazyce dochovaných pramenů (křesťanství versus islám), i po hranicích současných politických útvarů (příkré rozdíly v badatelské tradici jednotlivých zemí a regionů). Při studiu křesťanství na území dnešního Iráku, tj. v tradičních křesťanských regionech Babylónie a Asýrie, vystupuje navíc velmi silně do popředí drastická nerovnováha ve využití písemných pramenů a archeologických dat. Právě tomuto mezioborovému propojování a „archeologickému čtení“ písemných pramenů, které je v Mezopotámii uplatňováno tak výjimečně, zasvětil při studiu raného středověku v Čechách můj učitel, profesor Sláma, celý svůj vědecký život.

* Doc. Mgr. Karel NOVÁČEK, Ph.D., Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, karel.novacek@upol.cz. Práce je výstupem z projektu „Monastické osídlení jako socioekonomický fenomén raně islámské severní Mezopotámie“ (GAČR 18-13296S). Autor děkuje dr. Cinzii Pappi (Freie Universität Berlin) za souhlas s publikací dat, která vznikla v rámci projektu pod jejím vedením.

Monasticismus Církve Východu (Východní syrské, nesprávně též nestoriánské) na území Iráku je předmětem velkého množství studií, akcentujících tematiku spirituální, teologickou, ideologickou, literární, kodikologickou, biografickou nebo topografickou.¹ Podstatně méně prací se věnuje architektuře a umělecké stránce klášterních kostelů, tato sféra výzkumu dlouhodobě stagnuje, protože archeologických dokladů přibývá jen velmi pomalu.² Na úplné periferii vědeckého zájmu pak stojí kláštery jako sídelní forma, resp. klášterní krajina se všemi ekonomickými, sociálními a ideologickými souvislostmi: prakticky nulový stav bádání kontrastuje s rozvinutým výzkumem v Egyptě,

¹ Základní přehled tématu lze nalézt v těchto kompendiích: BAUM, Wilhelm – WINKLER, Dietmar, W.: *The Church of the East. A concise history*. London and New York 2003; BAUMER, Christoph: *The Church of the East. An illustrated history of Assyrian Christianity*. London and New York 2006; FIEY, Jean-Maurice: *L'Assyrie chrétienne: contribution à l'étude de l'histoire et de la géographie ecclésiastiques et monastiques du Nord de l'Iraq*, 3 Vols., Beirut 1965, 1968; JULLIEN, Florence: *Le monachisme en Perse, La réforme d'Abraham le Grand, père des moines de l'Orient*. Louvain 2008; MCCULLOUGH, Stewart W.: *A Short History of Syriac Christianity to the Rise of Islam*. Chico, California 1982; TAMCKE, Martin: *Der Katholikos-Patriarch Sabrišo I. (596-604) und das Mönchtum*. Frankfurt am M. – Bern – New York 1988; VÖÖBUS, Arthur: *History of Asceticism in the Syrian Orient: a contribution to the history of culture in the Near East 1, 2, 3*. Louvain 1958, 1960, 1988; WALKER, Joel: *From Nisibis to Xi'an: The Church of the East in Late Antique Eurasia*, in: *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed. Scott, F. Johnson, Oxford 2012, s. 994–1052; WILGRAM, W. A.: *An Introduction to the History of the Assyrian Church or the Church of the Sasanian Persian Empire. 100-640 A.D.* London 1910; WILMSHURST, David: *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318-1913*. Louvain 2000. Další zdroje v systematické bibliografii MINOV, Sergej ed.: *A Comprehensive Bibliography on Syriac Christianity*, Jerusalem 2013, a v projektu Syriaca.org.

² Z novějších prací: SIMPSON, St John: *Christians on Iraq's Desert Frontier*, *Al-Rāfidān* 39, 2018, s. 1–30; CASSIS, Marica: *Kokhe, Cradle of the Church of the East: An Archaeological and Comparative Study*, *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 2, 2002, s. 62–78; OKADA, Yasuyoshi: *Ain Sha'ia and the early gulf churches: an architectural analogy*, *Al-Rāfidān* 13, 1992, s. 87–93; HAUSER, Stefan R.: *Christliche Archäologie im Sasanidenreich: Grundlagen der Interpretation und Bestandsaufnahme der Evidenz*, in: *Inkulturation des Christentums im Sasanidenreich*, ed. Jürgen Tubach – Arafā Mustafa a Sophia Vashalomidze, Wiesbaden 2007, s. 93–136; KRÖGER, Jens: *Die Kirche auf dem Hügel Qasr bint al-Qādi und weitere Zeugnisse christlichen Lebens im Bereich der sasanidischen Metropole Ktesiphon*, in: *Inkulturation des Christentums im Sasanidenreich*, ed. Jürgen Tubach – Arafā Mustafa a Sophia Vashalomidze, Wiesbaden 2007, s. 137–157; LIC, Agnieszka: *Chronology of stucco production in the Gulf and southern Mesopotamia in the early Islamic period*, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 47, 2017, s. 151–162. Zatím nedostupná mi zůstala práce FIEY, Jean-Maurice: *A la recherche des anciens monastères du nord de l'Iraq, Proche-Orient chrétien* 9, 1959, s. 97–108. Nejnovějším příspěvkem k tématu je sborník *Christianity in Iraq at the Turn of Islam: History and Archaeology*, ed. Julie Bonnéric – Narmin A. M. Amin – Barbara Couturaud, *Bulletin d'Études Orientales* 68/2020-21, Beyrouth 2023. Sborník přináší řadu nových dat, k nimž už nebylo možné v této studii přihlédnout, která však nemění, spíše doplňují prezentované výsledky.

Palestině nebo Anatolii.³ Prameny přitom potvrzují ohromný rozmach a význam klášterního osídlení, v severní Mezopotámii od sklonku 6. do 10. století, v Perském zálivu a jižním Iráku v 7.–9. století, a jasně tak naznačují, že toto téma není ani zdaleka okrajové. Výzkum je však komplikován řadou překážek. Některé tkví v opožděném rozvoji archeologické teorie a metody, který teprve v posledním desetiletí překonal dominanci tradičního exkavačního (on-site) přístupu ve prospěch velkých krajinných projektů s využitím dat dálkového průzkumu. Jiné, mimooborové překážky vyplývají z dlouhodobě nízkého zájmu o křesťanské archeologické dědictví, ústíciho do neodborných renovací kostelů a živých klášterních areálů, a do destrukcí těch opuštěných, v některých případech i ničení cíleného a systematického. V tomto ohledu měly extrémně devastující dopad vlny protipartyzánských operací irácké armády na území iráckého Kurdistanu v 60. až 80. letech 20. století,⁴ ale také zaplavení vyšších desítek křesťanských vesnic přehradami.⁵

Historický kontext

Počátky syrského a mezopotámského monasticismu lze klást minimálně do konce 3. století. Ačkoli už se přijímá téměř bez výhrad koncepce jeho samostatného vzniku, přesto zůstává stále živá diskuse o míře egyptských vlivů a vlivu manichejských asketů.⁶ První formativní období zahrnuje expanzi anachorétských a monastických komunit za Šápura II. (309–379) a za jeho nástupců a uzavírá se jejich úpadkem ve 2. polovině 5. a 1. polovině 6. století. Podobu a dynamiku monasticismu v tomto období rekonstruuje výlučně na základě písemných pramenů: ze synodálních zápisů a z vesměs mladších, lokálních křesťanských historií a hagiografií 6. až 9. století. Archeologická evidence zatím kompletně chybí. Otázka identifikace nejstarších křesťanských

³ Studie, snažící se postihnout východosyrský monasticismus v širších krajinných souvislostech, se zatím věnovaly v omezené míře oblasti jižního Iráku a Perského zálivu: STEVE, Marie-Joseph HARDY-GUILBERT, Claire – JULLIEN, Christelle et Florence – SMEKENS, Erik: *L'île de Khârg, une page de l'histoire du Golfe Persique et du monachisme oriental*, Neuchâtel 2003; FUJII, H. – OHNUMA, K. – SHIBATA, H. – OKADA, Y. – MATSUMOTO, K. – NUMOTO, H.: *Excavations at Ain Sha'ia Ruins and Dukakin Caves*, Al-Rāfidān 10, 1989, s. 27–88; PAYNE, Richard: *Monks, dinars and date palms: hagiographical production and the expansion of monastic institutions in the early Islamic Persian Gulf*, Arabian archaeology and epigraphy 22, 2011, s. 97–111. Jediná práce byla věnována severoirácké Asýrii, a to regionu Hadiyab v okolí Arbely: NOVÁČEK, Karel – WOOD, Philip: *The Monastic Landscape of Adiabene in the First Centuries of Islam*, Journal of Islamic Archaeology 7/1, 2020, s. 1–20.

⁴ DONABED, Sargon G.: *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh 2015, Tables 9–11.

⁵ СИМПСОН, Сент-Джон: Археология и политика в век плотин: обзор материалов по Ираку, Археологические вести 26, 2020, s. 260–271; EIDEM, Jesper: *Before and After the Flood. Archaeology on the Rania Plain Then and Now*, in: Zagros Studies: Proceedings of the NINO Jubilee Conference and Other Research on the Zagros Region, ed. Jesper Eidem, Leuven 2020, s. 99–130.

⁶ VÖÖBUS, A.: *History of Asceticism* 1, s. 150–169; CANER, Daniel: *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, Berkeley 2002; HARRAK, Amir: *The Influence of Egyptian Monasticism on Mesopotamia*, Journal of the Canadian society for coptic studies 7, 2015, s. 77–90.



Obr. 1: Mapa Iráku a Perského zálivu s lokalitami uváděnými v textu: 1. Velký klášter na hoře Izla, 2. Al-Chárg, 3. Sír Baní Jás, 4. Al-Qusúr, Fajlaka, 5. Ain Ša'ía, 6. Tell Musaifnah, 7. Bazján, 8. Qala Šíla, 9. Bét Qóqá, 10. EPAS, lokalita č. 161, 11. Kona Machmúr. Kresba autor.

projevů v artefaktech je však poměrně komplikovaná a situaci v severním Iráku neulehčuje ani absence keramické chronologie sásánovského období.⁷ Podle indicií v pramenech se zdá, že až do počátku 5. století představovaly dominantní sídelní formu více či méně organizované komunity anachorétů, doplněné nepočtenými, malými a spíše krátkodobými cenobitními areály. Množství malých konventů zřejmě vzniklo později, postupným vývojem na poutních místech, kde se připomínala mučednická smrt křesťanů.⁸

Období vymezené východosyrskými synodami v Ktésifonu v letech 486 a 554 (resp. 576) bylo ve znamení marginalizace perského mnišství, kdy byl např. zakázán celibát a budování klášterů ve městech. Obnova řeholního života je tradičně spojována s osobou Abraháma z Kaškáru († 588) a Velkým klášterem na hoře Izla nedaleko Nisibis (dnes Nusaybin na hranici Turecka a syrského Kurdistanu; *obr. 1*), kam se Abrahám krátce před rokem 571 uchýlil a který zreformoval. Tento charismatický mnich, který měl za sebou iniciační pobyt v egyptském monastickém středisku Scetis (Wádí an-Natrún) a studium v proslulé nisibiské škole, shromáždil kolem sebe početnou skupinu žáků, kteří po jeho smrti rozšířili jeho reformu po celé Mezopotámii a podnítili tak nebývalý boom klášterů a růst atraktivity řeholního života.⁹ Na počátku 7. století existovalo v Mezopotámii odhadem na 600 klášterů.¹⁰ Monasticismus se bez výrazných výkyvů rozvíjel i po příchodu islámu, zejména ve spojení s donátorskou aktivitou křesťanské pozemkové aristokracie a s rozvojem klášterních měst.¹¹ Někteří autoři označují 8. a 9. století za zlatý věk východosyrského mnišství.¹² Teprve od 9. století se pozvolna množí doklady pustnutí klášterů, nicméně řada významných komunit přetrvávala, i když ve zredukované podobě, do novověku. Na počátku 17. století se v mosulském patriarchátu (území zahrnující severní Irák, turecký Kurdistan a severozápadní Írán) uvádí 100 existujících klášterů.¹³

Zdůrazňuje-li historické bádání reformu Abraháma z Kaškáru jako předěl ve vývoji perského monasticismu, pak je nutné položit otázku, jak se tato reforma odrazila v prostorovém uspořádání kláštera. Často se zdůrazňuje, že Ab-

⁷ HAUSER, S. R.: *Christliche Archäologie im Sasanidenreich*, s. 104–107; PALERMO, Rocco: *Filling the Gap: The Upper Tigris Region from the Fall of Nineveh to the Sasanians*, in: *The archaeology of the Kurdistan region of Iraq and adjacent regions*, ed. Konstantinos Kopanias – John MacGinnis, Oxford, 2016, s. 289; NOVÁČEK, Karel: *The Sasanian to Islamic Transition in Northeastern Mesopotamia: A Ceramological View*, in: *Exploring 'Dark Ages' Archaeological Markers of Transition in the Near East from the Bronze Age to the Early Islamic Period*, ed. Raffaella Pierobon Benoit – Costanza Coppini – Rocco Palermo – Raffaella Pappalardo, *Studia Chaburiensia* 10, Wiesbaden, 2022, s. 129–146.

⁸ VÖÖBUS, A.: *History of Asceticism* 1, s. 220–228, 233, 299–303.

⁹ MCCULLOUGH, S. W.: *A short history*, s. 166–171; JULLIEN, F.: *Monachisme perse*, s. 177–269.

¹⁰ HARRAK, Amir: *Early Eastern Christianity and Monasticism in Mesopotamia*, *C.S.M.S Bulletin* 18, 1988, s. 16.

¹¹ PAYNE, R.: *Monks, dinars and date palms*, s. 106; NOVÁČEK, K. – WOOD, P.: *The Monastic Landscape*, s. 9–11.

¹² BAUMER, C.: *The Church of the East*, 156.

¹³ WILMSHURST, D.: *The Ecclesiastical Organisation*, s. 353, 354.

rahámův monasticismus byl cenobitní, ovlivněný egyptským pachomiánským modelem.¹⁴ Inovativním krokem mělo být rozdělení kláštera na *koinobion* (*cenobium*), centrální stavbu s řadou komunitních funkcí ve vazbě na kostel, podléhající správě majordoma jmenovaného představeným kláštera, a individuální cely eremitů. Inovativnost této formy a její spojení s Abrahámem ale podrobněji vysvětlují pouze dva pozdní prameny, kronika Mariho Ibn Sulejmana a Seertská kronika, aniž charakterizují, jak měly vypadat monastické lokality před touto reformou.¹⁵ Vliv egyptského cenobitismu sv. Pachomia na Abrahámovu řeholi se přitom jeví při kritickém zkoumání jako neprůkazný. Zmínka o něm se objevuje v jediném prameni, Životě Abrahámově, kde se uvádí, že Abrahám byl při svém pobytu ve Scetis veden oddanými představenými, kteří žili po boku Antonia (otce anachorétů) a Pachomia (zakladatele cenobitismu).¹⁶ Takové setkání s přímými pamětníky pouštních otců je pochopitelně chronologicky nemožné (mezi úmrtím těchto světců a Abrahámovým pobytem v Egyptě uběhlo více než 200 let) a obě osobnosti tak zjevně vystupují jako literární topos, jako dva protiklady vybrané z množství egyptských mnišských autorit, které měly symbolicky posvětit Abrahámovu řeholi hledající rovnováhu mezi poustevnickým a komunitním principem.

Kromě toho je nepravděpodobné, že by se Abrahám mohl důkladně seznámit s vnitřní organizací klášterů, seskupených buď do Pachomiánské *koinonie* nebo do podobné cenobitní kongregace Bílého kláštera, obojí ve vzdáleném horním Egyptě.¹⁷ Zato mohl velmi dobře napodobit organizační principy semianachorétské aglomerace, v níž delší dobu pobýval. Jak ukázaly archeologické výzkumy, aglomerace ve Wadí Natrún (Scetis) byla už v 6. století vybavena podobnými komunitními jádry, jaké zřejmě vzniklo později na hoře Izla. Jejich součástí byly, kromě kostela, také útočištné věže (*qusúr*), nedělní

¹⁴ MORONY, Michael G.: *Religious Communities in Late Sasanian and Early Muslim Iraq*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17/2, 1974, s. 115, 118; SELB, W.: *Orientalisches Kirchenrecht I, Die Geschichte des Kirchenrechts der Nestorianer (von den Anfängen bis zur Mongolenzeit)*, Wien 1981, s. 144; JULLIEN, F.: *Le monachisme en Perse*, s. 111–13; WOOD, Philip: *The Chronicle of Seert: Christian Historical Imagination in Late Antique Iraq*, Oxford 2013, s. 146.

¹⁵ JULLIEN, F.: *Le monachisme en Perse*, s. 109–10; editor H. Gismondi užil v latinském překladu arabské kroniky Mariho neurčitý termín *aedis* (dům, příbytek, místnost) pro označení předreformních obydlí mnichů. Problematičnost obou pramenů prohlubuje fakt, že zaměňují dvě osobnosti a přisuzují monastickou reformu Abrahámu z Kaškáru mystickému teologovi Abrahámovi z Nethparu.

¹⁶ TAMCKE, Martin: *Abraham of Kashkar's Pilgrimage*, *ARAM Periodical* 18–19/2006–2007, s. 480; JULLIEN, Florence: *Types et topiques de L'Égypte: Réinterpréter les modèles aux Vie-VIe siècles*, in: *Monachismes d'orient, Images, échanges, influences*, ed. Florence Jullien – Marie-Joseph Pierre, Turnhout 2011, s. 151–163.

¹⁷ Egyptský komunitní monasticismus zůstává i v posledním desetiletí velmi frekventovaným badatelským tématem, z archeologického hlediska viz zejména BROOKS HEDSTROM, Darlene L.: *The Monastic Landscape of Late Antique Egypt, An Archaeological Reconstruction*, Cambridge 2017, s. 157–165; WIPSZYCKA, Ewa: *The Second Gift of the Nile, Monks and Monasteries in Late Antique Egypt*, Warszawa 2018, 315–334; BLANKE, Louise: *An Archaeology of Egyptian Monasticism, Settlement, Economy and Saily Life at the White Monastery Federation*, New Heaven 2019, 179, 183–184; k pochybnostem o souvislosti cenobitního modelu s Pachomiem např. GOEHRING, James E.: *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*, Harrisburg 1999, s. 28–29.

refektář (*agapeion*), pekárna na hostie (*bēt labim*), cisterny, ale také mnišské cely. Areály byly opevněny hradbou a odděleny tak od aglomerace cel patrně až v 8.–9. století, zřejmě ve snaze posílit jejich refugiální funkci.¹⁸

Dalším důležitým faktem je, že se existence cenobií překvapivě nijak nepromítla do Abrahámovy řehole, která se věnuje principům klášterního života poměrně obecně. Jejich stopu nalezneme až v řeholi jeho žáka Dadíšó' († 604), který se stal představeným Velkého kláštera na hoře Izla po Abrahámově smrti. V článku 13 se objevuje syrský výraz *qnubyn* (tedy *koinobion*) v souvislosti s požadavkem, aby novici žili v tomto objektu po tři roky a pokud se chovali dobře, má se jim dát povolení postavit si vlastní celu (resp. obsadit starší uvolněnou celu), pokud ne, aby byli propuštěni v míru. V cenobiu ani v celách nesmějí být přijímány žádné dary od laiků (článek 18) a minimálně pět bratrů – cenobitů musí být v cenobiu stále přítomno (článek 20). Kromě těchto přímých zmínek se nově objevuje funkce správce (majordoma; orig. syr. *rabbaita*), který měl zjevně cenobium a noviciát na starosti, kromě dalších povinností, které ale vždy vykonával se souhlasem představeného kláštera (články 20–23).¹⁹ Je tedy možné, že součástí Abrahámovy reformy cenobium ještě nebylo,²⁰ a teprve za vlády Dadíšó' můžeme doložit formu kláštera jako celku, který je jasně strukturovaný na cenobitní a anachorétskou část, opatřený striktními pravidly soužití a zajišťovaný personálem s pevně stanovenými pravomocemi.

Ani z Dadíšóvy řehole, ani z mladších pramenů nelze spolehlivě zrekonstruovat podobu a uspořádání cenobia.²¹ Ze smlouvy s kláštery v Barqítá vyplývá, že cenobium sloužilo, stejně jako v egyptských a palestinských semianachorétských kláštorech, jako místo shromažďování komunity o nedělích a ve svátky,²² což nutně předpokládá existenci společného refektáře (*agapeionu*). K trvalým povinnostem cenobitů patřila také péče o hosty a poutníky,²³ část cenobia, resp. samostatný objekt v cenobiu tedy zjevně sloužil jako *xenodocheion*. Součástí cenobia byla také knihovna.²⁴ Ze zmínek o klášteřu Bét 'Abé, rozptýlených v *Historia monastica* Tomáše z Margy, lze poskládat poměrně detailní

¹⁸ EVELYN WHITE, Hugh G.: *The monasteries of the Wādi 'n Natrūn* 3. New York 1933; INNEMÉE, Karel: *Excavations at Deir al-Baramus 2002–2005*, Bulletin de la Société d'Archéologie Copte 44/2005, s. 55–68; INNEMÉE, Karel: *The Monastery of St Macarius: Survey and Documentation Work 2009–2012*, ECA 10/2014–2016, s. 21–32.

¹⁹ MCCULLOUGH, S. W.: *A short history*, s. 172; JULLIEN, F.: *Le monachisme en Perse*, s. 141–142.

²⁰ Abrahámová řehole formuluje povinnost představeného kláštera každou noc obcházet a kontrolovat cely noviců, což nenasvědčuje existenci společného noviciátu; TAMCKE, M.: *Der Katholikos-Patriarch Sabrišō*, s. 45.

²¹ Pro účely této studie mohla být podniknuta jen omezená sonda do pramenů, upřednostňující prameny původem z křesťanské provincie Asýrie (severovýchodní Mezopotámie). Téma si nepochybně zaslouží širší srovnávací bázi.

²² TAMCKE, M.: *Der Katholikos-Patriarch Sabrišō*, s. 45

²³ *The Histories of Rabban Hōrmizd the Persian (by the Man of God, Simon) and Rabban Bar-'Ildtā (by the priest Abraham)*, ed. E. A. Wallis BUDGE, London 1902, s. 178 (173); cit. dle TAMCKE, M.: *Der Katholikos-Patriarch Sabrišō*, pozn. 575.

²⁴ *The Book of Governors: The Historia Monastica of Thomas, Bishop of Margā* A. D. 840, ed. E. A. Wallis BUDGE, London 1893, II, s. 400; TAMCKE, M.: *Der Katholikos-Patriarch Sabrišō*, s. 45.

výčet objektů, které měly v cenobiu své místo. V budovách, které obklopovaly ústřední objekt kostela, se nacházela kuchyně, refektář, společenská místnost mnichů, knihovna, místnost pro hosty, ložnice noviců, cela představeného kláštera a obydlí vrátného. V blízkosti kuchyně byla spíž a vinný sklep.²⁵ Literatura předpokládá opevnění či ohrazení cenobia; zmínky o bráně kláštera se v pramenech objevují poměrně často (v klášteře Bét Qóqá ji ve 2. polovině 7. století střezil osm let budoucí opat Hnáníšó),²⁶ ale nelze spolehlivě říci, zda brána byla součástí kompletního ohrazení celého kláštera nebo jen cenobia.

Vnější (eremitské) cely byly izolovaně stojícími stavbami nebo úkryty (v případech přirozených nebo umělých skalních dutin), jejichž obyvatelé kombinovali podporu ze strany kláštera s individuálními formami obživy. Individualistické opatřování zdrojů s nadhledem popisuje historka, týkající se představeného Išo'yahba, který se rozhodl postavit v 8. století nový kostel v klášteře Bét 'Abé. Když v průběhu prací zjistil, že zapomněl v napjatém rozpočtu prací zohlednit odklizení velkého množství hlíny z rozbořeného předchozího kostela, vyhlásil, že hlína je mimořádně kvalitní a bude nezbytná ke stavbě nových cel, zapřísahal mnichy, aby jí ponechali na místě, a pak se na několik dní vzdálil. Po svém návratu s uspokojením shledal, že mniši si hlínu v tichosti rozkradli na omítnutí svých cel.²⁷ Stavební podoba cel, jejich kvalita a uspořádání bylo zřejmě velmi rozmanité, odpovídající finančním možnostem, stavebnímu umu a asketickému důrazu uživatelů: hagiografická literatura zdůrazňovala spíše extrémní příklady (chýše minimálních rozměrů z větví, trávy, bez střechy apod.),²⁸ převažovaly však výstavnější cely. Cela Šúbhalmarána, představeného kláštera Bét Qóqá, měla terasu a byla opatřena sloupy, tedy pravděpodobně vstupní arkádou,²⁹ v nelokalizovaném klášteře sv. Tomáše v oblasti Perského zálivu se hovoří o „velké cele zvané Bokta nedaleko kláštera (tedy cenobia, pozn. aut.), která měla dvůr“.³⁰ Evidentně také nebyly neobvyklé (podobně jako v egyptských Kellích nebo Scetis) cely obývané více řeholníky – společníky, mistrem a žáky nebo anachorétem a jeho služebníkem.³¹ Velké rozdíly v kvalitě cel odráží i zmínka v al-Šábušího Knize klášterů (*Kitáb ad-dijárát*), popisující kláštery Qunná a Kaškár ve středním Iráku. Konventy byly umístěny zřejmě ve volné krajině, resp. na okraji měst, každý mnich měl svou celu, která byla obklopena zahradou s ovocnými stromy, datlovými palmami a olivovníky, celek byl zjevně obehnan zdí. Mniši mezi sebou s celami obchodovali a cena se pohybovala od 50 do 1000 dínárů.³²

²⁵ *The Book of Governors*, I, s. LXIV-LXV.

²⁶ *Histoire du monastère de Bét Qóqá*, in: Sources syriaques 1, ed. Alphonse MINGANA, Leipzig 1907, s. 241, 264.

²⁷ *The Book of Governors*, II, s. 400–401.

²⁸ TAMCKE, M.: *Der Katholikos-Patriarch Sabrišó*, s. 47.

²⁹ *Histoire*, s. 251.

³⁰ PAYNE, R.: *Monks, dinars and date palms*, s. 103.

³¹ *The Book of Governors*, II, s. 561.

³² SACHAU, Eduard: *Vom Klosterbuch des Šábuší*, Berlin 1919, s. 17.

Důležitou otázkou je velikost, struktura, hustota zástavby, případně ohraničení anachorétské části klášterů. Některé zprávy vzbuzují dojem, že areál cel byl určitým způsobem vymezen (i když většinou ne zdí) a byl pokládán za nezpochybnitelný majetek kláštera. Mar Johánnán, představený kláštera Bét Qóqá na konci 7. století, dvakrát neúspěšně prosil jakéhosi Araba (kočovníka?), aby přenesl svůj příbytek z oblasti cel poustevníků, kde se zdržoval. Když neposlechl, světec ho proklel a jeho ženě se narodila siamská dvojčata.³³ Toto vymezení se však mohlo vztahovat pouze na vnitřní prstenec cel kolem cenobia, kde žili anachoréti, kteří ještě neztráceli pravidelný kontakt s jádrem. Někteří mniši si ale stavěli cely velmi daleko od cenobia – na vrcholech horských hřebenu nad klášterem, v oddělených údolích atd.³⁴ Zmíněný Mar Johánnán si postavil celu 1000 kroků od kláštera, „neboť miloval úplnou samotu a ticho“.³⁵ Pozoruhodný údaj o témže klášteře poskytuje relace patriarchy Eliáše VIII. z roku 1610, určená papeži Pavlu V., když se zmiňuje o „množství poustevnických cel, které kdysi obklopovaly klášter do vzdálenosti denního pochodu“.³⁶ V takovýchto případech lze předpokládat, že odlehlé cely, tento vnější prstenec monastického osídlení, byly situovány záměrně na nekultivované půdě (*mawāt*), která obděláním přešla podle tradičního islámského práva do držby kláštera.³⁷ Nelze pochybovat o tom, že nejen areál cel, ale i klášterní pozemková doména byla pečlivě registrována a vymezena v terénu. Po vzoru sásánovského světského práva byly v polovině 6. století, z nařízení nestoriánské synody, založeny univerzální registry církevního majetku, které se vztahovaly i na kláštery, a tato praxe přetrvala do islámu.³⁸ Dokládá to např. úspěšná snaha představeného Már Qnobáya znovu stanovit hranice pozemků kláštera Bét Qóqá, které okolní vesničané rozchvátili v době sedisvakance po roce 751.³⁹

Vzdálenost od cenobia mohla odrážet rozdíly mezi poustevníky ve stupni dosažené samoty, ticha a dokonalosti, v duchu koncepce nestoriánského mnicha a asketického spisovatele Dadíšó‘ Qatraya. Nejvzdálenější anachoréti v některých případech už neudržovali prakticky žádný kontakt s komunitou, tím méně s laiky, a jejich jediným prostředníkem s vnějším světem mohl být představený kláštera, který je směl výjimečně navštívit.⁴⁰ Skandál, k němuž došlo ve Velkém klášteře na hoře Izla za Babaie Velikého, kdy se zjistilo, že

³³ *Histoire*, s. 247–248.

³⁴ *The Book of Governors*, II, s. 240, 404, 528, 561.

³⁵ *Histoire*, s. 247.

³⁶ FIEY, J.-M.: *L'Assyrie chrétienne* 1, s. 156–157.

³⁷ DELCAMBRE, Anne-Marie: *Mawāt*, in: *The Encyclopaedia of Islam – New Edition*, Vol. VI, Leiden 1991, s. 869–70.

³⁸ VILLAGOMEZ, Cynthia – MORONY, Michael G.: *Ecclesiastical Wealth in the East Syrian Church from Late Antiquity to Early Islam*, in: *After Bardaisan, Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity in Honour of Professor Han J.W. Drijvers*, ed. Gerrit Jan Reinink – Alexander Cornelis Klugkist, Leuven 1999, s. 306, 313.

³⁹ *Histoire*, s. 258.

⁴⁰ PAYNE, R.: *Monks, dinars and date palms*, s. 103–104.

nejvzdálenější anachoréti si nastěhovali do cel ženy a založili rodiny,⁴¹ dokládá, že kontakty mezi cenobiiem a nejvzdálenějším okruhem cel mohly být opravdu velmi řídké.

Archeologická perspektiva

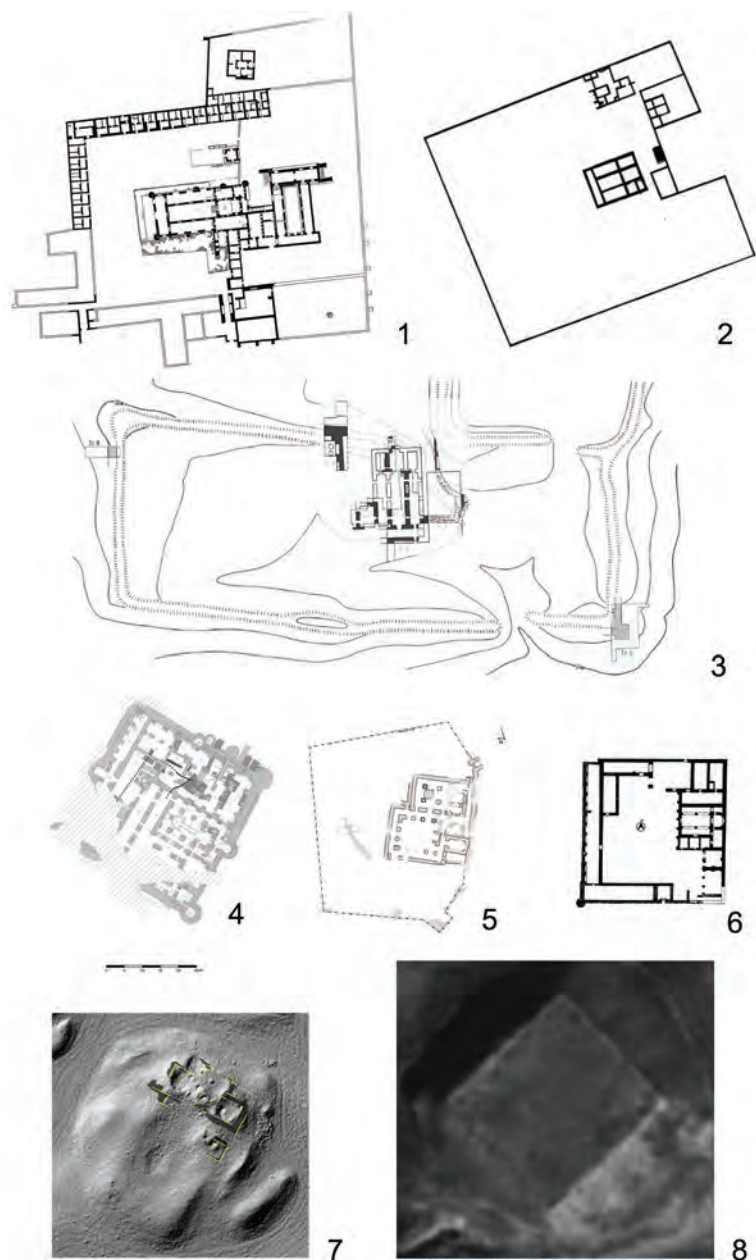
Ačkoli normativní a hagiografické prameny jsou hlavním zdrojem informací o prostorové organizaci klášterů, nutně nabízejí pouze jednostranný pohled, navíc plný literárních šablon. V tomto pohledu chybí zakotvení do konkrétní krajiny, materialita monastického osídlení, jeho časová dynamika, ekonomické aspekty a každodenní praxe, která se mohla od ideálu značně vzdalovat. Prameny se také převážně soustřeďují na venkovské kláštery s výraznou anachorétskou komponentou, která byla vrcholem asketického úsilí hodným zaznamenání, a věnují jen okrajovou pozornost jiným formám monasticismu, především městskému.

Archeologický výzkum východosyrských monastických aglomerací v jižním Iráku a Perském zálivu má již určitou tradici, ukazuje formy monastického osídlení v překvapivé pestrosti a potvrzuje jeho značný ekonomický význam, spojený s podílem na námořním obchodu a lovu perel. První systematický odkryv v letech 1959–60 poskytl velmi výmluvný, téměř modelový obraz kláštera – takový, jaký podávají písemné prameny. Na íránském ostrůvku **Chárg** byl odkryt kompletní trojlodní kostel s nartexem a s čtyřmi, nepravidelně připojenými křídly budov, obsahujícími sakristii, knihovnu, skriptorium (?), společný agapeion, místnost pro výuku noviců (?) a další prostory (*obr. 2: 1*). Ohrazený areál s oddělenou zahradou byl po vnitřním obvodu obestavěn řadou dalších staveb provozního a hospodářského určení, ale také infirmariem a linií 23 typizovaných cel. Mimo ohrazený areál se na svahu rozkládalo 24 samostatných cel – ohrazených, vícedílných obytných komplexů se stopami pěstování a zpracování vinné révy, doplněných ohrazenými zemědělskými plochami (*obr. 3*).⁴² Ačkoli autoři publikace diskutují různé možnosti jejich interpretace (obydlí oblátů, kleriků starajících se o bohoslužby v cenobiu či najatých zemědělských dělníků), domnívám se, že jejich souvislost s anachoréty je téměř mimo pochybnost, jak vzhledem k půdorysu staveb a jejich vybavení (v nichž se objevuje ústřední orientovaná místnost, patrně modlitebna, ale také stopy pěstování vinné révy a vinný lis), tak k pravidelnému rozmístění objektů, striktně dodržujícím vzájemný odstup 80–250 m. Cely *intra muros*, tedy v cenobiu, pak byly pravděpodobně využívány novici nebo hosty kláštera. Klášter byl na základě keramických nálezů a zlomků štukové výzdoby datován do 7.–10. století,⁴³ revize ovlivněná posunem chronologie raně islámské ke-

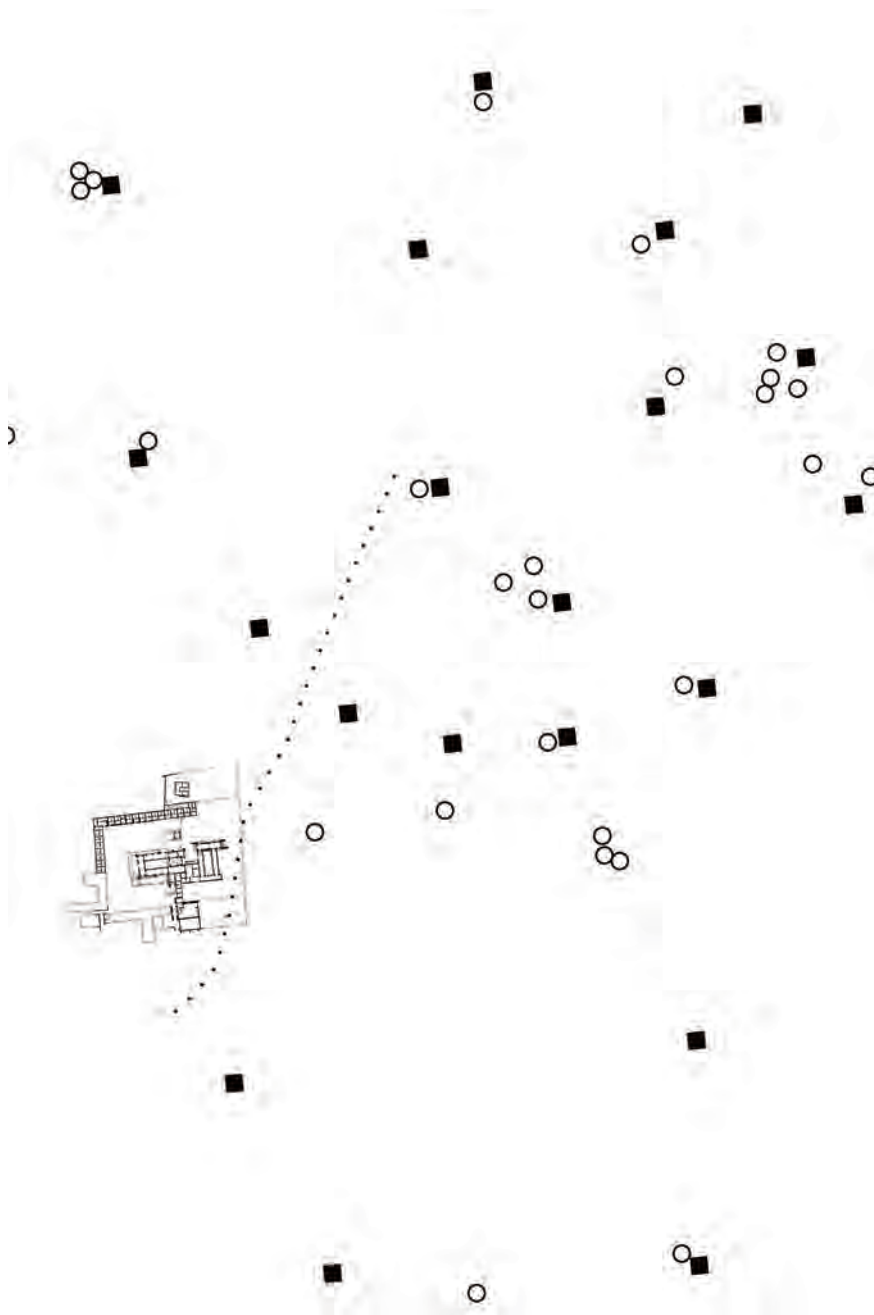
⁴¹ *The Book of Governors*, II, s. 53–58.

⁴² STEVE, M.-J. et al.: *L'île de Khârg*, s. 150–151; Plan 10–13.

⁴³ STEVE, M.-J. et al.: *L'île de Khârg*, s. 154.



Obr. 2: Archeologicky zkoumaná cenobia východosyrských klášterů, sjednoceno měřítko a orientace k severu: 1. Al-Chárg (podle *Steve, M. J. et al. 2003*, Plan 11), 2. Sír Baní Jás (podle *Beech, M. 2009*), 3. Ain Ša'ia (podle *Fujii, H. et al. 1989*), 4. Bazján (podle *Amin Ali, N. – Déroche, V. 2016*), 5. Qala Šíla (podle *Nováček, K. – Wood, P. 2020*), 6. Tell Musaifnah (podle *Hauser, S. 2007*), 7. Kona Machmúr (podle *Nováček, K. et al. 2016*), 8. Bét Qóqá (výřez z leteckého snímku systému U2 z roku 1960).



Obr. 3: Klášter al-Chárg, cenobium s anachorétskými celami v zázemí (černé čtverce), ohrazenými poli (prázdné kroužky) a vodovodní štolou (*qanát*) zásobující klášter.
Kresba autor (podle *Steve, M. J. et al. 2003, Plan 10*).

ramiky v Perském zálivu směrem nahoru vedla k zařazení do 9., možná ještě 2. poloviny 8. století.⁴⁴

V Abú Zabí v jižní části Perského zálivu byl zčásti prozkoumán klášter na ostrově **Sir Baní Jás**. Jeho dispozice v zásadě opakuje prostorovou organizaci kláštera na ostrově Chárg, ale ve skromnějších rozměrech i stavební kvalitě (obr. 2: 2).⁴⁵ Lokalita je také zjevně starší, lze ji datovat od sklonku 7. století do 2. poloviny 8. století.⁴⁶ Pravoúhlý areál, uzavřený zdí s jedním vstupem, zahrnuje trojlodní baziliku s *bēt slóta* (letní modlitebnou vně kostela) a dvě samostatné, víceprostorové cely, interpretované jako objekty dodatečně vložené do „cenobia“ v poslední fázi monastického osídlení. Ohrazený areál byl však prozkoumán jen z menší části a v jeho západní polovině jistě stály další stavby. V okruhu do 1 km kolem jádra kláštera bylo lokalizováno šest cel s připojenými ohrazenými zahradami a cisternami, tři z nich byly odkryty.

Problematictější je výklad situace nalezené uprostřed ostrova Fajlaka v Kuvajtu. Rozsáhlá lokalita **al-Qusúr**, rozprostírající se na ploše více než 400 ha, je zkoumána s přestávkami od roku 1975. Lokalita byla původně datována do přechodného pozdně sásánovského až raně islámského období a pokládána za křesťanskou vesnici s nestoriánským kostelem uprostřed. Až roku 2006 byla publikována domněnka, že by se mohlo jednat o semianachorétskou monastickou aglomeraci, která by, s ohledem na tehdejší datování na sklonek 6. a do 7. století, byla příkladem kláštera bez cenobia, tedy nezasaženého reformou Abraháma z Kaškáru.⁴⁷ Pokračující výzkumy monastickou interpretaci výrazně podporují. Kromě původně nalezené trojlodní baziliky s nartexem byl objeven hned za jejím východním plochým závěrem druhý, jednolodní kostel. Obě stavby byly umístěny ve východní části obdélného prázdného prostoru, vymezeného zdí pouze na východě. Za jeho hranicí se rozkládala hustá zástavba, v níž byl odkryt refektář (*agapeion*), přípravná jídlona a větší mnišská cela (cela představeného?). Od středu k okrajům aglomerace intenzita osídlení slabne. Ačkoli chybí doklad jasného prostorového předělu ve formě ohraze-

⁴⁴ CARTER, Robert: *Christianity in the Gulf during the first centuries of Islam*, Arabian archaeology and epigraphy 19, 2008, s. 97–98.

⁴⁵ Literatura k výzkumu kláštera je početná, má však charakter předběžných zpráv, očekávaná souhrnná publikace zatím nevyšla: ELDERS, Joseph: *The lost churches of the Arabian Gulf: recent discoveries on the islands of Sir Bani Yas and Marawah, Abu Dhabi Emirate, United Arab Emirates*, Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 31, 2001, s. 47–57; BEECH, Mark: *Archaeology of the Late Pre-Islamic to Early Islamic Period with a particular focus on recent discoveries on Sir Bani Yas Island, Abu Dhabi Emirate*, in: Proceedings of the International History Conference on New Perspectives On Recording UAE History, Abu Dhabi 2009, s. 99–112; ELDERS, Joseph – LOOSLEY, Emma: *The Discoveries on Sir Bani Yas: Some Thoughts*, rukopis, přístupný na https://www.academia.edu/14928907/The_Discoveries_on_Sir_Bani_Yas_Some_Thoughts_2009_ (ověřeno 10. 6. 2021).

⁴⁶ CARTER, R. A.: *Christianity in the Gulf*, s. 92; SIMPSON, St J.: *Christians on Iraq's Desert Frontier*, s. 19.

⁴⁷ JULLIEN, Florence: *Rabban-Šāpūr, un monastère au rayonnement exceptionnel: La réforme d'Abraham de Kaškar dans le Bēth-Hūzāyē*, *Orientalia Christiana Periodica* 72, 2006, s. 333–348; srovnej též korekci tohoto názoru: SALLES, J.-F.: *Chronologies du monachisme dans le Golfe arabo-persique*, in: *Monachismes d'orient, Images, échanges, influences*, ed. Florence Jullien – Marie-Joseph Pierre, Turnhout 2011, s. 299.

ní nebo opevnění, přesto lze s vysokou pravděpodobností centrální část interpretovat jako cenobium.⁴⁸ Slovensko-kuvajtské výzkumy několika vnějších usedlostí dokumentují jejich dispoziční podobnost a pozoruhodné nálezkové inventáře (v nichž se nacházejí i zlomky vyřezávaných a malovaných štukových panelů s motivy kříže, vyskytujících se výlučně v sakrálním, především monastickém prostředí),⁴⁹ což rovněž nasvědčuje variantě velké klášterní aglomerace s vnějším prstencem cel. Revidované datování lokality do 8.–9. století⁵⁰ činí jakékoli úvahy o jejím poměru k reformě pocházející z Velkého kláštera na hoře Izla bezpředmětné.

Nejlépe prozkoumanou monastickou lokalitou v jižním Iráku je **Ain Ša'ia**, situovaná v blízkosti dlouhého skalního masivu západně od Nadžafu a nedaleko al-Híry, významného střediska arabského křesťanství a monasticismu v Babylónii.⁵¹ Centrem lokality byl důkladně opevněný, dvoudílný areál na půdorysu písmene L, s velkou neorientovanou trojlodní bazilikou vetknutou sanktuáriem do opevnění, s nádvořím připojeným k východní boční stěně (*obr. 2: 3*). Kromě kostela nebyl areál dále zkoumán; byl však samostatně zásobován vodou podzemní štolou (*qanát*), což svědčí o velké spotřebě vody a koncentraci lidí, je tedy možné ho pokládat za cenobium. Na svahu západně od opevnění bylo identifikováno nejméně 10 pozůstatků izolovaných, více-prostorových staveb – mnišských eremií, několik výrobních objektů (keramická a sádrová pec) a silně poškozený pozůstatek dalšího kostela. Ve stěnách členitých roklí zahloubených do skalního masivu se vyskytují shluky umělých dutin, z nichž dvě, vzdálené 900 m od opevnění, byly prozkoumány. Jednoprostorová jeskyně č. 1 (6,5 x 1,8 x 1,9 m) měla podlahu vydlážděnou střepy, uprostřed stopu po ohništi, v keramických nálezech se objevil zlomek tzv. zaříkávací misky (*incantation bowl*) se syrským nápisem. Nálezové soubory z celé lokality jsou časově jednotné, lze je datovat do 9. století, obě jeskyně snad mohly vzniknout o něco málo dříve než klášter.

V severním Iráku a iráckém Kurdistánu zatím byly odkryty tři monastické komplexy, výzkumy však nebyly prováděny dostatečně kvalitně nebo nebyly uspokojivě publikovány; chronologie jejich vývoje a funkční určení jednotlivých částí je tudíž obtížně určitelné. Nejméně je známo o klášteře **Tell MUSAIFNAH** v oblasti přehrady Eski Mosul, jehož hlavní stavbou byla trojlodní bazilika s apsidou, vystavená z vápencových kvádrů, zasazená východní rovnou zdí do uzavřeného čtvercového areálu (*obr. 2: 6*). Ten byl později rozšířen, doplněn

⁴⁸ BONNÉRIC, Julie: Al-Qusur: *Latest results from the French–Kuwaiti Archaeological Mission in Failaka (2011–2015)*, in: *Archaeology of Failaka and Kuwaiti coast – current research*, ed. Matej Ruttkay – Branislav Kovár – Karol Pieta, Nitra 2019, s. 127–134; BONNÉRIC, Julie: *Archaeological evidence of an early Islamic monastery in the centre of al-Qusur (Failaka Island, Kuwait)*, *Arabian Archaeology and Epigraphy* 2021, s. 1–12. <https://doi.org/10.1111/aae.12182>

⁴⁹ PIETA, Karol – RUTTKAY, Matej – BIELICH, Mário: *The Late Pre-Islamic to Early Islamic village Al-Qusur, Prospection and excavation 2006–2009*, in: *Archaeology of Failaka and Kuwaiti coast – current research*, ed. Matej Ruttkay – Branislav Kovár – Karol Pieta, Nitra 2019, s. 71–90.

⁵⁰ CARTER, R. A.: *Christianity in the Gulf*, s. 97.

⁵¹ FUJII, H. et al.: *Excavations at Ain Sha'ia Ruins*, s. 27–88.



Obr. 4: Bazján, opevněné cenobium od východu po dokončení revizního výzkumu, kostel v levé polovině dispozice. Foto autor, 2011.

fortifikačními prvky a budovami po obvodu, ale žádné stavby *intra muros* nemají charakter mnišských cel.⁵²

Lokalita **Bazján** je situována ve strategické poloze, v místě, kde významná cesta z Kirkúku na východ vstupuje do horského průsmyku a pokračuje dále do oblasti Šahrazúru.⁵³ Masivně opevněný čtvercový areál s mohutnými bastiony v nárožích a uprostřed zdí byl, podle dokumentace revizního projektu, uvnitř hustě zastavěn (*obr. 2: 4; 4*): obsahoval trojlodní baziliku s nartexem, martyriem (kryptou s ostatky světce) a řadou důležitých a unikátních architektonicko-liturgických detailů. Ze staveb se podařilo funkčně určit jen velký skladovací areál se sérií zásobnic *in situ*, studnu a pyrotechnologické zařízení. Stejně jako v předchozím případě, i zde chybí v opevněném areálu jakékoli stopy po mnišských celách či jiných obytných prostorech. Prospekci v okolí opevnění však byly nalezeny minimálně tři stavby nebo shluky staveb, které funkci cel mohly plnit. Pozoruhodná je také stratigrafie monastického jádra, která ukazuje na vývoj z čtyřprostorové buňky v severovýchodním nároží postupným připojováním dalších částí, přičemž kostel a opevnění vznikly v nejmladší fázi. Datace fází je problematická; revizní výzkum přinesl jen omezené množství materiálu, který zatím nebyl publikován; předpokládaný vznik komplexu v pozdně sásánovském období byl mezitím oprávněně zpochybněn, neboť všechny indicie nasvědčují vzniku až v 8.–9. století.⁵⁴

⁵² SIMPSON, St J.: *Christians on Iraq's Desert Frontier*, s. 11, pozn. 8.

⁵³ DÉROCHE, Vincent: *La fouille de Bazyan (Kurdistan irakien): un monastere nestorien?*, Routes de l'Orient: Revue d'archéologie de l'Orient ancien, Hors-Série 1: Kurdistan, Paris 2014, s. 29–43; AMIN, Narmin A. – DÉROCHE, Vincent: *The site of Bazyan: historical and archaeological investigations*, in: *The archaeology of the Kurdistan region of Iraq and adjacent regions*, ed. Konstantinos Kopanias – John MacGinnis, John, Oxford 2016, s. 11–18.

⁵⁴ SIMPSON, St J.: *Christians on Iraq's Desert Frontier*, s. 12, 19.

Třetí monastický komplex byl odkryt bez bližší dokumentace iráckými archeology v roce 1998 v lokalitě **Qala Šila** nedaleko Koji, asi 60 km západně od Arbílu, metropole iráckého Kurdistánu, a byl podroben reviznímu výzkumu v roce 2018.⁵⁵ Na severním vrcholku dvoudílného tellu, který měl v mnoha historických obdobích význam regionálního centra, se nachází nevelký areál obklopený zdí (cca 0,2 ha), přístupný malou, opevněnou branou v SV části (obr. 2: 5). Malý kostel ve východní části areálu patrně nebyl bazilikou, spíše útvarem se čtveřicí centrálně umístěných sloupů v lodi, vymezujících plochu, v níž byla umístěna velká podkovovitá *béma*. Východní část kostela sestávala z trojice pravoúhlých místností se sanktuáři uprostřed, což je dispozice typická pro východosyrské kostely. Z jihu ke kostelu přiléhala klenutá martyriion (?) a nádvoří obklopené čtyřramennou arkádou, přístupnou z kostela třemi vstupy. Výklenek před východním ramenem arkády, otevřený do nádvoří, byl nepochybně *bēt slóta*, letní modlitebna. Zánik areálu lze datovat kombinací keramické evidence, mincovních nálezů a C14 do doby kolem poloviny 8. století, což je nápadně brzy; datum založení zatím nelze stanovit. Problematické je také sledování soudobého osídlení *extra muros*, neboť svahy a okolí tellu jsou dlouhodobě zemědělsky využívány. Přesto se na základě povrchových sběrů keramiky zdá, že se osídlení v sásánovském a raně islámském období – na rozdíl od předchozího parthského období – soustředilo na plochu velkou cca 2 ha jižně od cenobia, do mírně svažitého sedla mezi oběma vrcholy tellu, což by mohlo být indicií vnějších cel.



Kromě ojedinělých, neúplných a špatně dokumentovaných plošných odkrytů mohou výrazněji doplnit představu o rozsahu a uspořádání monastických areálů také nejnovější povrchové průzkumy. V říjnu 2016 bylo znovu lokalizováno⁵⁶ a zdokumentováno zaniklé jádro výše zmíněného kláštera **Bét Qóqá**, dobře známého z jeho Historie, sepsané v 1. polovině

Obr. 5: Bét Qóqá, pravděpodobné cenobium, relikv severozápadní ohradní zdi. Foto autor, 2016.

⁵⁵ KAWES, Hemin N.: *Šwenawari Qalai Šila wa peresga zerdeštyaki (twežineweyeki meydani)*, Subartu 2, 2008, s. 18–28; NOVÁČEK, K. – WOOD, P.: *The Monastic Landscape*, s. 8.

⁵⁶ FIEY, J.-M.: *L'Assyrie chrétienne* 1, s. 136.

9. století. Areál se nachází 35 km západně od Arbílu na hraně terasy Velkého Zábu, převýšené asi 4 m nad inundací. Na nápadné platformě je stále dobře zřetelná koruna nejméně 120 cm silné kamenné zdi, ohrazující obdélnou plochu o rozměrech 48 x 43 m (*obr. 2: 8; 5*). Je velmi pravděpodobné, že jde o zaniklé cenobium kláštera, ač překvapivě malé ve srovnání s popisovaným rozsahem anachorétské části, z níž bohužel není známo nic a ani satelitní snímky neposkytují k lokalizaci cel žádné vodítko. Snímek systému U2 z roku 1960 ale ukazuje v severovýchodním předpolí opevněného areálu zaniklé sídliště neznámého stáří, jehož stopy byly už zcela převrstveny současnou vesnicí Mulla Umar. V těsné blízkosti vsi probíhá zaniklý kanál – úctyhodné, přes 60 km dlouhé vodní dílo zřejmě z raně islámského období, které bychom mohli spojit se zprávou o stavební činnosti představeného kláštera Rabban Prance po roce 729. Pokud je tato domněnka správná, propojení archeologických a historických dat by naznačovalo výrazný podíl klášterů na kolonizaci půdy a intenzifikaci zemědělství v této periferní oblasti chalífátu.⁵⁷

Poslední důležitou lokalitou, kterou je možné hypoteticky zahrnout mezi kláštery, je více než 70 ha velká rovinná lokalita **Kona Machmúr**, situovaná na okraji města Machmúr, 60 km JZ od Arbílu, objevená roku 2012 a v letech 2013–15 podrobená systematickému průzkumu.⁵⁸ Neobvykle kvalitní stav dochování nadzemních relikvů staveb umožnil poměrně detailní rekonstrukci půdorysu sídliště, které pokládáme za malé město, seskupené kolem kláštera. Lokalitu lze datovat podle keramiky do 8.–9., možná ještě na počátek 10. století. Detailní topografický rozbor hagiografických pramenů ji umožnil hypoteticky spojit s klášterem Bét Margáná a s vesnicí Zínaj. Klášter založil světec Már Boktíšó v 8. století a postavil zde „klášter a celý“.⁵⁹ Někdy na přelomu 8. a 9. století byl klášter zničen při tažení jistého Ja'lá ibn Himrána, ale osídlení bylo v nějaké formě obnoveno. Ve střední části lokality je zřetelná elevace o rozměrech cca 46 x 46 m, v jejíž severní části vystupují na povrch relikvy pravoúhlých lícovaných zdí; čtvercový půdorys v severovýchodním rohu o straně necelých 6 m by mohl být sanktuáriem kostela. Elevaci lze předběžně spojit s cenobiem kláštera (*obr. 2: 7; 6: 1*). Na objekt navazuje pás shodně orientovaných nadzemních relikvů staveb a na něj na severu a jihu další zaniklé areály, na rozdíl od všech výše pojednávaných příkladů uspořádané hustě k sobě do urbanisticky kompaktních útvarů. Ačkoli nelze vyloučit přítomnost monastických cel v těchto útvarech (viz hustě zastavěnou centrální část al-Qusúr na Fajlace), sídliště evidentně nepostrádalo ani laickou, a to elitní složku obyvatelstva, o čemž svědčí přítomnost čtyř mohutných hradů (*qusúr*) v okrajových částech lokality (*obr. 6: 3–6*). Je zřejmé, že se zde setkáváme s městskou formou řádového domu, jehož uspořádání, sociální struktura

⁵⁷ NOVÁČEK, K. – WOOD, P.: *The Monastic Landscape*, s. 6, 13, Fig. 7.

⁵⁸ NOVÁČEK, Karel – MELČÁK, Miroslav – STARKOVÁ, Lenka – AMIN, Narmin A.: *Medieval Urban Landscape in Northeastern Mesopotamia*, Oxford 2016, s. 102–159.

⁵⁹ *Le Livre de la chasteté, composé par Jésusdenah, évêque de Baçrah*, ed. J.-B. CHABOT, Rome 1896, s. 51, No. 118.

i formy interakce s laiky byly odlišné od venkovských klášterů. Ani v tomto uspořádání však klášter nepostrádal vnější celý rozložený na širokém území přiléhajícího horského hřebene Qaračúch, což shodně dosvědčují písemné prameny i archeologické indicie.

Pravděpodobný monastický areál (Bét Gaméš či Már Šim‘ún), možná spojený s biskupským sídlem, byl identifikován v půdorysu zaniklého města al-Sinn poblíž soutoku Tigridu a Malého Zábu a bylo by možné najít další příklady; otázka městských monastických fundací zatím zůstává nedotčená archeologickým bádáním.⁶⁰

Závěr

Archeologický a historický výzkum zatím nedoceníl význam klášterů Východosyrské církve jako krajinytvorného prvku. Budoucí bádání nepochybně ukáže, že expanze monastických areálů nejrůznějších forem (venkovské, městské, poutní kláštery) byla jedním z nejdůležitějších projevů osídlení v raně islámském Iráku, podobně jako tomu bylo v Perském zálivu nebo u klášterů jiných denominací např. v Sýrii.⁶¹ Poměrně důkladně již byly zmapovány mechanismy, které za rozvojem monasticismu stály, zejména rostoucí ambice křesťanské pozemkové aristokracie (šaháridža v severovýchodním Iráku) a její snaha tezaurovat půdu skrze soukromé klášterní fundace, za podmínek poměrně mírné daňové politiky umajjovského chalífátu.⁶² Městské nebo příměstské kláštery naproti tomu zaujímaly důležité postavení ve společenském životě muslimů.⁶³ Venkovské kláštery se, podobně jako v Syropalestině nebo Egyptě, významnou měrou podílely na zúrodnování dosud pusté zemědělské půdy (*mawát*), intenzifikaci zemědělství a rozvoji zemědělských technologií (např. výstavbou mlýnů). Prameny se k této dimenzi klášterního života vyjadřují jen náhodně a stejně tak málo osvětlují obchodní aktivitu klášterů. Svědec-

⁶⁰ NOVÁČEK, Karel: *North-eastern Mesopotamia as an economic area from an archaeological perspective (The Seventh to Thirteenth centuries AD)*, in: *Land and Trade in Islam*, ed. Hugh Kennedy – Fanny Bessard, Oxford, in press; SULAIMAN, Burhan S.: *Tanqībāt ‘irāqīya fī haud sadd Makhūl (Irakische Ausgrabungen im Makhūl-Staudammgebiet)*, Heidelberg Studien zum Alten Orient 12, Heidelberg: Heidelberg Orientverlag, 2010, 5–6. Výzkum městského monasticismu je relativně málo rozvinutý také v Palestině: GOLDFUS, Haim: *Urban Monasticism and Monasteries of Early Byzantine Palestine – Preliminary Observations*, ARAM Periodicals 15, 2003, s. 71–79.

⁶¹ HULL, Daniel: *A Spatial and Morphological Analysis of Monastic Sites in the Northern Limestone Massif, Syria*, *Levant* 40, 2008, s. 89–113.

⁶² VILLAGOMEZ, Cynthia J.: *The Fields, Flocks, and Finances of Monks: Economic Life at Nestorian Monasteries*, s. 500–850. Nepublikovaná doktorská práce na Univerzitě Los Angeles, Los Angeles 1998; ROBINSON, Chase F.: *Empire and Elites after the Muslim Conquest, The Transformation of Northern Mesopotamia*, Cambridge 2000, s. 94–97; PAYNE, R.: *Monks, dinars and date palms*, s. 105–106; NOVÁČEK, K. – WOOD, P.: *The Monastic Landscape*, s. 9–11.

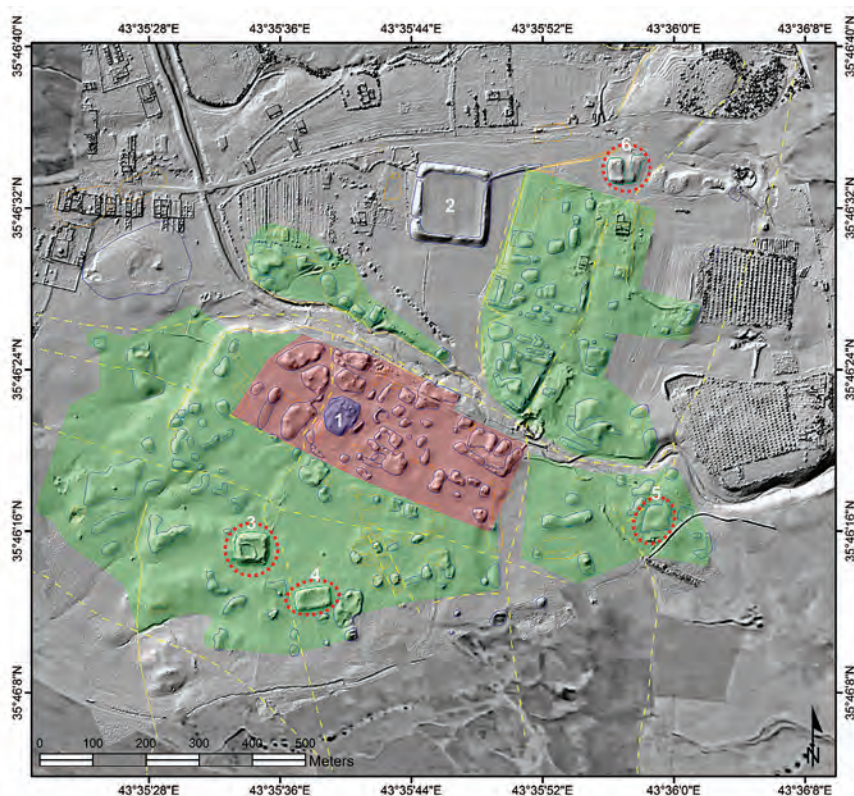
⁶³ FOWDEN, Elisabeth Key: *The lamp and the wine flask: Early Muslim interest in Christian monasticism*, in: *Islamic crosspollinations: Interactions in the medieval Middle East*, ed. Anna Akasoy – James E. Montgomery – Peter E. Pormann, Cambridge 2007, s. 1–28.

tví o jejich zapojení do dálkových obchodních sítí v Perském zálivu je v tomto ohledu výjimkou.

Při zkoumání vnitřní organizace monastického osídlení je nutno vzít v úvahu fakt, že nejstarší vrstva archeologických dokladů je relativně pozdní; archeologie v Iráku a v Perském zálivu zatím nijak nepřispívá k poznání klášterů 3. až 6. století a všechny zkoumané příklady pocházejí až z umajjovského a raně abbásovského období. Přes omezenou pramennou základnu je z našeho rozboru zřejmé, že historické i archeologické prameny popisují uspořádání venkovských klášterů velmi podobně. Organizačním základem reformovaného perského monasticismu byla rovnováha mezi cenobitním a anachorétským principem, architektonicky a prostorově vyjádřená protikladem a současně jednotou cenobia a samostatných mnišských cel ve volné krajině (eremicií), přičemž každá tato forma osídlení byla svázána s konkrétní životní etapou profesů a stupněm na jejich cestě k dokonalosti. Archeologie již nyní dokáže definovat některé formální znaky pozůstatků cenobií a eremicií v terénu, což umožní spolehlivěji identifikovat další lokality. Základním znakem cenobia je kostel navázaný na soubor komunitních budov, obvykle uvnitř ohrazeného nebo opevněného areálu. Zatímco v jižním Iráku a v Perském zálivu byla všechna dosud zkoumaná jádra nápadně rozlehlá, členitého půdorysu, v severním Iráku měla všechna dosud identifikovaná cenobia tendenci ke čtvercovému půdorysu a standardním rozměrům stran kolem 45 m (*obr. 2: 4–8*). U anachorétské zóny byl pravidlem pečlivě udržovaný odstup mezi celami či jejich izolace, sídliště tak zaujímal velký rozsah, běžně přesahující 50 ha, ohrazení dosud nebylo doloženo. Cely měly specifický půdorys s náznakem centrální orientované místnosti (oratoř?) a s připojenou ohrazenou zahradou či polem. Pokud to terén umožňoval, byly cely doplněny jeskyněmi. Zůstává samozřejmě i velké množství otázek, k jejichž řešení bude třeba dalšího výzkumu, zejména podoba, specifika a chronologie městských řádivých domů nebo otázka relativní chronologie ohrazení, resp. opevnění cenobií.

Na závěr je nutné zdůraznit, že hovořit o reformě Abraháma z Kaškáru jako o cenobitní pokládáme bez další specifikace významu tohoto pojmu za zavádějící, zejména v situaci, kdy existují jen nejasné indicie, jak byl prostorově organizován a architektonicky vyjádřen řeholní život v Persii před touto reformou. Z existence cenobitních jader v perských kláštorech počínaje 7. stoletím nelze usuzovat na jejich inspiraci egyptskou tradicí *koinonie* sv. Pachomia či konfederace Bílého kláštera sv. Šenudy z Atripty. Skutečnost, že se východosyrští monastičtí autoři odvolávali na autoritu sv. Pachomia, ještě neznamena, že měli představu, jak hornoegyptský cenobitní model reálně vypadal. Model založený na detailní organizaci veškerého času, vzdání se veškerého soukromí i majetku, na společné práci pro komunitu, jednotném časovém rozvrhu, společném jídle i odpočinku v dormitářích neměl, podle dosavadních poznatků, v Mezopotámii a v Perském zálivu žádnou přímou odezvu. Přes rozšíření reformy z Velkého kláštera na hoře Izla do celé řady dalších domů nedošlo k pokusu vytvořit konfederaci spolupracujících klášterů, podílejících se na specializované výrobě a generujících společné bohatství, jako tomu

bylo např. v Šenuďově konfederaci.⁶⁴ I když se východosyrské kláštery stávaly v prvních dvou stoletích islámu ekonomicky silnými institucemi, osamělý život v cele zůstává trvale nejvyšší formou zasvěceného života. Mnohem přirozenější je hledat souvislost a vzájemnou inspiraci mezi perskými kláštery a egyptskými semianachorétskými aglomeracemi (zejména Scetis), mezi nimiž existovala nejen řada architektonických podobností, ale i historicky doložených svazků. Vznik islámského impéria tyto vzdálené kontakty východosyrského mnišství pravděpodobně ještě prohloubil.⁶⁵



Obr. 6: Kona Machmúr, digitální model reliéfu zaniklého města s částečnou interpretací objektů: 1. cenobium?, 2. vodní nádrž, 3–6. hrady (*qusúr*), červeně – jádro osídlení, zeleně – vnější „čtvrť“. Digitální model terénu Karel Pavelka, vizualizace Lenka Starková a autor.

⁶⁴ WIPSYZCKA, E.: *The Second Gift of the Nile*, s. 315–334; BLANKE, L.: *An Archaeology of Egyptian Monasticism*, s. 179, 183–184.

⁶⁵ Lze tak soudit i na základě analogie s druhou nejsilnější iráckou církví, Syrskou ortodoxní (tzv. Jakobity): INNEMÉE, Karel – VAN ROMPAY, Lucas: *La présence des syriens dans le Wadi al-Natrun, Egypte, Parole de l'Orient* 23, 1998, s. 167–202.

Čechy jako pravlast Chorvatů? Dalmácie a její proměny v raném středověku

Jiří Sláma (1934–2020).

S o ň a D V O Ř Á Č K O V Á

Věda, láska, víra, s. 28–39

Bohemia as the Cradle of Croats?

Dalmatia and Its Early Medieval Transformation

*The transformation of early medieval Dalmatia and its ethnic composition in the 7th–9th century remains a hotly debated topic without a satisfying conclusion to date. When investigating the early medieval history of the Dalmatian area, Croatian researchers rely mainly on Constantine VII Porphyrogenitus's work *De Administrando Imperio*. The interest of these scholars is focused mainly on the question of when the Croats arrived in Dalmatia. Some interpretations date their arrival to the beginning of the 7th century, while other researchers claim that the Croats came to the Adriatic only at the end of the 8th century. Archaeology thus far has little to offer in the way of settling this dispute, with archaeologists lacking a sufficient amount of their own data on which to build a chronology, forcing them to rely on information from written sources. To this day, it is not entirely clear when and from where the Croats arrived in the Balkans, nor who is actually buried in the 7th-century cemeteries.*

🗝️ *cemetery; chronology; White Croats; Croatia.*

🗝️ *pobřežšíř, chronologie; Bílí Chorvaté; Chorvatsko.*

Mezi raně středověkou Dalmácií a Čechami existuje jedno nenápadné pojítko, a tím je idea chorvatské pravlasti rozkládající se kdesi ve východní polovině Čech. O této pověsti, vycházející zejména z díla Konstantina Porfyrogenneta, již psaly generace badatelů, aniž by dospěly k uspokojivému závěru. Záměrem předloženého článku není uvést vyčerpávající výčet dříve vyslovených teorií, to již ostatně učinili jiní, ale ukázat na možnosti čtení stěžejního písemného pramene *De administrando imperio*, byzantského císaře Konstantina Porfyrogenneta, a především vyložit, jakým způsobem naši chorvatští kolego-

* PhDr. Soňa DVOŘÁČKOVÁ, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita (Brno), 440240@mail.muni.cz.

vé toto dílo aplikují na interpretaci archeologických pramenů raně středověké Dalmácie.

Konstantin Porfyrogennetos a *De administrando imperio*

Jedním z nejdiskutovanějších pramenů v souvislosti s nejstaršími chorvatskými dějinami je beze sporu spis byzantského císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta (913–959) *De administrando imperio*, do češtiny překládané jako *O správě říše*.¹

Pro poznání osudů chorvatského etnika v raném středověku jsou klíčové tři kapitoly tohoto díla, a sice kapitoly číslo 29 až 31. Tato část DAI totiž hovoří o příchodu Slovanů do dnešní Dalmácie a vnáší světlo do politického a správního uspořádání nejstaršího chorvatského mocenského útvaru.

Kapitola 29 vypráví, jak císař Dioklecian (284–305) pozval do Dalmácie osadníky z Říma, kteří se dodnes nazývají „Romani“. Založil město Spalato (Split) a zřídil v něm svůj palác. Území, které Romani vlastnili, zasahovalo až k řece Dunaji, který překročili a narazili na neozbrojené „Slovany, zvané Avary“.² Romani je přemohli a vrátili se s kořistí a zajatci zpět do Dalmácie. Tito „Slované nebo Avari“ se pak lstí dostali až k městu Salona a dobyli ho. Následně drancovali v okolí a vyháněli románské obyvatelstvo, které se uchýlilo do pobřežních měst.³

Tato kapitola dále vyjmenovává kmeny, které žijí v Dalmácii – Srby, Chorvaty, Zachlumany, Kanality a další, kteří využili slabosti Římské říše a osamostatnili se od římské moci. Tyto „národy“ neměly knížata, ale jen župany nebo stařešiny, jak je podle DAI obvyklé v ostatních slovanských oblastech. Většina příslušníků kmene nebyla v tu dobu pokřtěna. Za vlády císaře Basilea (867–886) poslaly kmeny vyslance, kteří žádali, aby jejich lid byl pokřtěn a aby se opět stal podřízeným Římské říše. Císař vyslal kněží, kteří „národy“ pokřtili a po křtu jim dosadil knížata, jež si vybrali z vlastních vážených rodů.⁴

Kapitola dále obsírně líčí, jak císařská flotila dobyla pobřežní města ve spolupráci s franckým králem⁵ a popisuje následné potyčky mezi zúčastněnými, které končí obnovením svrchovanosti Římské říše nad Dalmácií.

Kapitola končí popisem a charakteristikou vybraných dalmatských měst Ragusy, Spalata, Tetrangourina, Decatery a Diadory, mluví též o opuštěných městech na pevnině i na ostrovech.⁶

Kapitola 30 začíná výkladem o poloze Dalmácie – mezi Dyrrachiem neboli Antibarem, Istrií a Dunajem. Celou tuto oblast původně ovládali Římané, kteří často docházeli k Dunaji a střežili hranici před Avary. Stejným způsobem jako

¹ *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, ed. Gyula MORAVCSIK, Washington 1967 (dále v textu a poznámkách jako DAI).

² DAI, s. 123, v anglické verzi: „unarmed Slavonic nations, who were also called Avars“.

³ DAI, s. 123–125.

⁴ DAI, s. 125–127.

⁵ DAI, s. 129, v anglické verzi „The king of Francia“.

⁶ DAI, s. 125–139.

předchozí kapitola, i tato popisuje dobytí Salony – Avari se do města dostali lstí, převlečení za Římany. Avari dobyli Salonu a zmocnili se celé Dalmácie, „Romani“ se museli ukrýt do pobřežních měst.⁷

Chorvaté v té době podle 30. kapitoly žili za Bavorsy v Bílém Chorvatsku. Od nich odešlo pět bratrů „Kloukas a Lobelos a Kosentzis a Mouchlo a Chrobotos, a dvě sestry Touga a Bouga“,⁸ do chorvatštiny překládáno jako „Klukas, Lobelo, Muhlo, Kosjenac i Horvat te Tuga i Buga“.⁹ Přišli se svým lidem do Dalmácie, kterou našli v područí Avarů. Po několika letech bojů Avary pobili a podmanili si je. Od té doby patří Dalmácie Chorvatům. Zbytek Chorvatů zůstal v Bílém Chorvatsku, které se nachází v blízkosti Franků. Chorvaté zde mají vlastního knížete a jsou podřízeni králi Otovi, jsou nepokřtění a přáteli se s Turky (Maďary). Kapitola dále konstatuje, že se od dalmatských Chorvatů oddělila skupina, která odešla do Illirika a Panonie. Tito Chorvaté měli pak vlastního knížete, který udržoval přátelské styky s knížetem v Dalmácii.¹⁰

Kapitola 30 dále říká, že dlouhou řadu let byli dalmatští Chorvaté podrobeni Frankům, jako tomu bylo dříve v jejich vlastní zemi. Frankové však s Chorvaty jednali brutálně, a tak se Chorvaté vzbouřili. Sedm let pak s Franky bojovali, nakonec je porazili a získali nezávislost. Následně požádali o křest římského biskupa, který vyslal z Říma biskupy, aby je v době vlády knížete Porina pokřtíli. Text dále říká, že se chorvatská země dělí do 11 žup a popisuje, kde země leží, a sice od Antibarů, přes Decateru, Terbounia a Ragusu, podél horské oblasti, již sousedí se Srbskem. Kapitola pak končí sdělením, že pobřežní města v rukou římského obyvatelstva musejí platit dalmatským Slovanům tribut.¹¹

V kapitole 31 se podobně jako v předchozí píše, že Chorvaté žijící nyní v Dalmácii, pocházejí z Bílých Chorvatů, kteří žijí mezi Franky a Turky. Tito Chorvaté požádali císaře Hérakleia (610–641) o povolení k usazení, v době, kdy zde Avari bojovali se starousedlými „Romani“. Chorvaté Avary porazili a zabrali jejich zemi. Hérakleios pozval kněží z Říma a nechal Chorvaty pokřtít. V tu dobu byl jejich knížetem Porgas. Při té příležitosti text uvádí, že Chorvaté slíbili, že nebudou válčit se svými sousedy, což o mnoho let později, za vlády knížete Trpimíra, potvrdili svatému muži jménem Martin, který přišel z francké země. Výslovně se v této kapitole tvrdí, že chorvatský kníže byl vždy podřízen římskému císaři a nikdy ne bulharskému caru. Kapitola následně vyjmenovává obydlená města, mezi nimi Nin a Biograd. Na závěr se dostáváme k pasáži, která vyjmenovává vojenskou sílu Chorvatů, počty lodí

⁷ DAI, s. 139–143.

⁸ DAI, s. 143, v anglické verzi „Kloukas and Lobelos and Kosentzis and Mouchlo and Chrobotos, and two sisters, Touga and Bouga“.

⁹ GRUICA, Toma – BEŠLIČ, Ante – ČULE, Josip: *De Administrando Imperio i dolazak Hrvata*, nepublikovaná seminární práce, Sveučilište u Splitu, Split 2018. Online dostupné z: https://www.academia.edu/37422482/Dolazak_Hrvata_i_De_Administrando_Imperio.

¹⁰ DAI, s. 143.

¹¹ DAI, s. 143–147.

i pěších bojovníků. Na samotném závěru kapitoly autor obrací pozornost zpět k Bílým Chorvatům a říká, že Bílí Chorvaté zůstávají nepokřtění, stejně jako jejich sousedé Srbové, mají menší válečnou sílu a nemají lodě, protože jsou 30 dní pěšky od moře, které se nazývá Temné.¹²

Z přehledu jednotlivých kapitol je zřejmé, že ač se všechny tři věnují podobnému tématu, totiž popisu Dalmácie a jejích měst, vztahu nově přichozích kolonistů, Avarů a Slovanů/Chorvatů se starousedlým romanizovaným obyvatelstvem, a také pokřtění Chorvatů, každá kapitola líčí příběh jiným způsobem. Rozdíl je patrný zejména mezi 29. a 31. kapitolou na jedné straně a na druhé straně 30. kapitolou, která podle úvah některých badatelů skrývá chorvatský „*origo gentis*“.¹³

O obsahu, dataci a kontextu vzniku těchto tří kapitol bylo již napsáno mnoho. V roce 2010 proběhla v Záhřebu konference, jejímž úkolem bylo shrnout aktuální pohledy na tento spis a zasadit dílo do kontextu současného stavu bádání o raném středověku. Výsledkem je samostatný výtisk periodika *Radovi*, v němž se sešlo celkem 8 článků na téma „Konstantin Porfýrogenetos a percepce raných chorvatských dějin“.¹⁴ Sborník je názorným příkladem toho, jak rozdílně je možno k tématu přistoupit, a že detailním rozbořením díla je možno dospět i k zcela protichůdným interpretacím.¹⁵

Rozdíly v popisu událostí v raně středověké Dalmácii se odůvodňují různými okolnostmi vzniku jednotlivých kapitol, přičemž autorství kapitoly 29. a 31. se připisuje samotnému císaři či někomu z jeho okruhu, s tím, že se opíral o prameny z císařského archivu.¹⁶ Naopak 30. kapitola DAI je považována za mladší vsuvku, která vznikla za vlády Štefana Držislava (969–995) jako reflexe změny byzantsko-chorvatských vztahů.¹⁷ Třicátá kapitola je tradičně považována za zpracování chorvatských narativních tradic, zdrojem informací mělo být některé byzantské město v Dalmácii (Zadar, Split) a pisatelem Chorvat nebo byzantský úředník v Dalmácii.¹⁸ Ačkoliv se jedná o převažující výklad, není to výklad jediný. Například srbský badatel Tibor Živković popírá pozdní původ třicáté kapitoly a předlohu pro vznik všech tří kapitol nehledá v byzantských

¹² DAI, s. 147–153, v anglické verzi „Dark“.

¹³ DZINO, Danijel: *Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta*, *Radovi*. Zavod za hrvatsku povijest 41, 2009, s. 33–54; TYŽ: *Pričam ti priču: ideološko-narativni diskursi o dolasku Hrvata u De administrando imperio*, *Radovi*. Zavod za hrvatsku povijest 42, 2010, s. 153–165; BILOGRIVIĆ, Goran: *Urne, Slaveni i Hrvati. O paljevinskim grobovima i doseobi u 7. stoljeću*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 36, 2018, s. 1–17.

¹⁴ *U početku bijaše De administrando imperio. Konstantin VII. Porfirogenet i percepcija najranije hrvatske povijesti*, *Radovi* s međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb, 18. veljače 2010.

¹⁵ SZEBERÉNYI, Gábor: *Obraz raného Chorvátskeho štátu v diele De administrando imperio*, *Forum historiae* 8/2, 2014, s. 130–141. VEDRIŠ, Trpimir: *Razgovor ugodni: Konstantin VII Porfirogenet i percepcije najranije hrvatske povijesti*, *Radovi*. Zavod za hrvatsku povijest 42, 2010, s. 13–33.

¹⁶ SZEBERÉNYI, G: *Obraz*, s. 136–137.

¹⁷ ANČIĆ, Mladen: *Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela De administrando imperio*, *Radovi*. Zavod za hrvatsku povijest 42, 2010, s. 133–151.

¹⁸ SZEBERÉNYI, G: *Obraz*, s. 136–137.

archivech, nýbrž na latinském západě. Za základ 30. kapitoly považuje dílo římského autora *De conversione Croatorum et Serborum* (877/878).¹⁹

Odkud a kdy přicházejí Chorvaté do Dalmácie?

Problematiku hledání umístění tzv. Bílého Chorvatska a dějiny bádání o tomto útvaru shrnul v monografii Jaroslav Bakala.²⁰ Bílé Chorvatsko, tedy jakási pravlast dalmatských Chorvatů, bylo hledáno na rozsáhlém území střední Evropy, nejčastěji v Čechách a v jižních oblastech Polska. Chorvati se do Čech umísťují zejména podle údajů z *De administrando imperio* Konstantina Porfyrogenneta, Zeměpisu Alfréda Velikého a Privilegia císaře Jindřicha IV. pro pražské biskupství.²¹

V Čechách se s přítomností chorvatského etnika pracovalo v rámci tzv. kmenové teorie. Chorvaté či Charvátí byli umísťováni do severovýchodní části Čech, archeologické doklady jejich přítomnosti v Pojizeří hledal Rudolf Turek.²² Za charvátská knížata byli považováni Slavníkovci.²³ Jiří Sláma upozornil na problematičnost lokalizace Chorvatů na české teritorium a zároveň dodal, že i kdyby bylo možné toto etnikum do severovýchodních Čech lokalizovat, nejsou vůbec žádné důvody domnívat se, že Slavníkovci byli jejich vládci.²⁴

K problematice českých Chorvatů/Charvátů se však vyjadřovali i badatelé v relativně nedávné době. Podle Petra Charváta²⁵ se tito „strážci stád“ dostali z černomořských stepí na české území společně s avarskou expanzí na západ a měli být zapojeni do obchodu s luxusním zbožím, které proudilo mezi Černomořím a evropským vnitrozemím. Dušan Třeštík²⁶ se domníval, že Konstantin Porfyrogennetos považoval za Bílé Chorvatsko říši Boleslava I. Název jednoho z etnik jeho panství vztáhl na celou zemi, byť *gens* Chorvatů se v tu dobu zformoval ve Slezsku. Konstatuje zároveň, že Chorvati/Charvátí na českém území nikdy nežili.

Chorvatští badatelé až na výjimky věnovali převážnou část své pozornosti nikoliv poloze pravlasti Chorvatů, Bílého Chorvatska, ale době a okolnostem příchodu Chorvatů do samotné Dalmácie. Obvykle stačilo konstatování, že

¹⁹ ŽIVKOVIĆ, Tibor: *Constantine Porphyrogenitus' Source on the Earliest History of the Croats and Serbs*, *Radovi*. Zavod za hrvatsku povijest 42, 2010, s. 117–132.

²⁰ BAKALA, Jaroslav: *Bílí Chorvati v proměnách raně středověké Evropy*. Laboratoř nepřetržitého enigmatu, Opava 2004.

²¹ BAKALA, J.: *Bílí Chorvati*, s. 64.

²² TUREK, Rudolf: *K problému západních Charvátů*, in: Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus, ed. Konrad Jażdżewski, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 395–409; TÝŽ: *Mohyly českých Charvatů*, *Slavia Antiqua* 5, 1956, s. 103–157; TÝŽ: *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen*, Praha 1957.

²³ NOVÝ, Rostislav: *Slavníkovci v raně středověkých Čechách*, in: Rudolf Nový – Jiří Sláma: *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987, s. 38–39.

²⁴ SLÁMA, Jiří: *Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?* *Archeologické rozhledy* 47, 1995, s. 182–224.

²⁵ CHARVÁT, Petr: *Dálkový obchod v raně středověké Evropě (7.–10. století)*, Brno 1998.

²⁶ TŘEŠTÍK, Dušan: *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003.

Chorvaté přicházejí ze severu, odněkud z prostoru Čech, Polska či blízkých Korutan.²⁷ Zajímavá a zřejmě dobově podmíněná je skutečnost, že chorvatští badatelé nenavázali při hledání chorvatské pravlasti spolupráci s českými archeology, kteří přitom v prostoru východních Čech Chorvaty intenzivně hledali. Česká teorie tak v pracích chorvatských badatelů neměla a nemá obvykle větší ohlas.

Výjimku představuje bývalý ředitel muzea v Sesevete a archeolog věnující se ranému středověku v Dalmácii Vladimír Sokol. Ten hledá „pravlast Chorvatů“ v Čechách a jména chorvatských bratrů spojuje s českými toponymy. Bohužel však své teze doposud nezveřejnil v žádném odborném článku a jeho úvahy se tak stále pohybují spíše v popularizační než odborné rovině. V roce 2018 proslovil Sokol přednášku, která měla velký ohlas u chorvatských médií, která pak citovala základní Sokolovy teze: „*Na tom území [tj. v Čechách] Sokol identifikoval toponyma, která připomínají jména pěti bratrů, kteří podle legendy zapsané v 10. století přivedli Chorvaty do nové vlasti: „Hrvat“ je oblast na střední Vltavě kolem místa, které se nazývá Knin, jméno Lobel odkazuje na Labe, Mublo na Mubilu, dnešní Mühlviertel v Rakousku, Kosjenac na město Kosejovice, Kluk na stejnojmenné město v Čechách, zatímco sestry Tuga a Buga představují řeky Tugar a Buga za Karpaty.*“²⁸ Domnívám se, že je na první pohled zřejmé, že jde o nepodloženou hypotézu. Jak poukázal Dušan Třeštík, jména sedmi sourozenců známá z DAI patrně nemají původ v žádném slovanském jazyce a hledat jejich paralely v českém prostředí je minimálně odvážné.

Úvahy o době příchodu Chorvatů do Dalmácie a o jejich vztahu k obecněji pojatým Slovanům stály v popředí zájmu mnoha jugoslávských historiků. Jakýsi přehled dosud vyslovených teorií představil Dušan Třeštík.²⁹ V zásadě se interpretace údajů DAI vydaly dvěma směry. Slovinský historik Bogo Grafenauer³⁰ a jeho nástupci dospěli k závěru, že Chorvaté dorazili do Dalmácie již na počátku 7. století. Naopak badatelé jako Lujo Margetić³¹ nebo Nada Klaić³²

²⁷ KLAJČ, Nada: *O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, Zgodovinski časopis 38, 1984, s. 253–270. Shrnutí problematiky s další literaturou: LJUBIČIĆ, Ivan: *Podrijetlo Hrvata tragom hrvatskoga imena*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2012. Online dostupné z: http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2420/2/DIPLOMSKI-Ljubicic_Ivan.pdf.

²⁸ V originále „Na tom je području Sokol identificirao toponime koji podsjećaju na imena petero braće koji su prema legendi zapisanoj u desetom stoljeću doveli Hrvate u novu domovinu: Hrvat je oblast uz srednju Vltavu oko mjesta koje se zove Knin, ime Lobel se odnosi na Labu, Muhlo se odnosi na Mubilu, današnji Mühlviertel u Austriji, Kosjenac na grad Kosejovice, a Kluk na istoimeni grad u Češkoj, dok sestre Tuga i Buga predstavljaju rijeke Tugar i Bug iza Karpat.“ Zdroj citace článku: *Arheolog o podrijetlu Hrvata: Ovdje nismo stigli u 7. stoljeću, a Iran nam nije pradomovina*, Index.hr 16. 2. 2018 (cit. 31. 5. 2021). Dostupné z: <https://www.index.hr/magazin/clanak/arheolog-o-podrijetlu-hrvata-ovdje-nismo-stigli-u-7-stoljecu-a-iran-nam-nije-pradomovina/1026499.aspx>.

²⁹ TŘEŠTÍK, D: *Mýty*, s. 78–98.

³⁰ GRAFENAUER, Bogo: *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o deseljenju Hrvata*, Historijski zbornik 5, 1952, s. 1–56.

³¹ MARGETIĆ, Lujo: *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik historijskog zavoda JAZU 8, 1977, s. 5–88.

³² KLAJČ, N.: *O problemima*.

přišli s ideou, že Chorvaté přicházejí do Dalmácie až na samotném konci 8. století v souvislosti s válkami Karla Velikého proti Avarům. Společným jmenovatelem všech těchto úvah je doslovné čtení Konstantinova textu a vnímání jeho díla jako zdroje relevantních historických faktů.

Zcela odlišný postoj k čtení DAI zaujal Danijel Dzino,³³ který konstatuje, že DAI není možné brát jako zdroj informací o minulosti, nýbrž že je nutné ho zkoumat jako politický nástroj v kontextu doby jeho vzniku.

Dzino tvrdí, že úloha starousedlíků byla v minulosti minimalizována až úplně vytlačena z chorvatských historických narativů, a to navzdory tomu, že „*metaforický dům Račkého nebyl tak moc prázdný*“.³⁴ Události na území Dalmácie v 7. století musíme chápat jako komplexní proces proměny identit a akulturaci mezi autochtonním obyvatelstvem a četnými skupinami nově přichozích obyvatel. Dzino dále konstatuje, že problém chorvatské identity by vyřešilo přijetí teze, že Chorvati přišli až na počátku 9. století, nicméně pro takové tvrzení nemáme žádné důkazy, neexistují žádné archeologické doklady, které by ukazovaly na příchod druhé vlny imigrantů.³⁵

Dzino si představuje transformaci identit v Dalmácii raného středověku asi následujícím způsobem. Prvním procesem je slavinizace, tedy akulturace autochtonní populace a nově přichozích Slovanů. Druhý proces nazývá „stát se Chorvatem“,³⁶ čímž myslí politizaci regionálních identit a nový způsob, jímž se pod vlivem politických událostí, pod tlakem Byzance a Franků, vymezovaly slovanské elity. Konstatuje, že pro vnějšího pozorovatele byli obyvatelé Dalmácie v tomto období vnímáni stále jako blíže neidentifikovatelní Slované, zatímco tito samí lidé, resp. jejich elity, sami sebe již označovali za Chorvaty.³⁷ Toto nově vzniklé „chorvatské etnikum“ můžeme nalézt v oblasti Ninu, Kninu a Skradinu. Proces završí vznik „*regnum chroatorum*“. V jeho pojetí tedy formování raně středověkého chorvatského státního útvaru jde ruku v ruce s transformací neurčité slovanské identity do identity chorvatské.

Archeologie raného středověku v Dalmácii

Jak už bylo zmíněno výše, DAI slouží chorvatským archeologům především jako zdroj informací o době a okolnostech příchodu Chorvatů do Dalmácie, ale jen málokterá práce se rozboru DAI z archeologického hlediska věnuje detailněji.³⁸

³³ DZINO, Danijel: *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Volume 12, Leiden – Boston 2010. DZINO, D.: *Novi pristupi*.

³⁴ V originále „metaforička kuća Račkoga i nije bila tako prazna“. DZINO, D.: *Novi pristupi*, s. 42.

³⁵ DZINO, D.: *Novi pristupi*, s. 44.

³⁶ DZINO, D.: *Novi pristupi*, s. 46, v originále „postajati Hrvat“.

³⁷ DZINO, D.: *Becoming Slav*, s. 217.

³⁸ BILOGRIVIĆ, Goran: *Čiji kontinuitet? Konstantin Porfirogenet i hrvatska arheologija o razdoblju 7.–9. stoljeća*, Radovi. Zavod za hrvatsku povijest 42, 2010, s. 37–48.

Tak jako všude ve středovýchodní Evropě, dochází i v Chorvatsku počátkem raného středověku ke kulturní změně, která je spojována s příchodem nového etnika, Slovanů. V Dalmácii je situace komplikovanější než například v českých zemích, neboť hmotná kultura nově přichozího etnika není příliš výrazná. Žárová pohřebiště s keramikou tzv. pražského typu, tradičně spojovaná se slovanským etnikem, v Dalmácii téměř chybějí.³⁹ Kromě toho jde o komplikovaný vztah se starousedlým romanizovaným obyvatelstvem a možností jeho rozpoznání v hmotné kultuře.⁴⁰

Pohledy na slovanskou „kolonizaci“ se totiž v posledních dvou desetiletích značně proměnily.⁴¹ Názor, že Chorvaté osídlovali prázdný neobydlený prostor, tedy že šlo o jakési „osídlování prázdného domu“,⁴² je dnes už z velké části překonaný. Stejně tak je dnes už všeobecně přijímaný názor, že spíše než o masivní osídlování prostoru slovanským etnikem šlo o postupnou asimilaci místního obyvatelstva, pro něž se stalo z nějakého důvodu atraktivní stát se Slovanem.⁴³

S problematikou příchodu Slovanů či konkrétněji Chorvatů se chorvatští archeologové vyrovnávají dvěma způsoby. Jedna skupina vychází z předpokladu, že Chorvaté do Dalmácie přišli již v sedmém století, v souladu s 31. kapitoulou DAI a výklady Bogo Grafenauera a jeho nástupců. Druhá skupina tvrdí, že k příchodu Chorvatů došlo až na konci 8. století, zatímco v 7. století přišli pouze blíže nedefinovaní Slované. Tito badatelé přitom vycházejí ze čtení DAI Lujo Margetiče či Nadi Klaič.⁴⁴

První skupina badatelů nepochybuje, že Chorvaté přišli do Dalmácie již v 7. století, na což by měly odkazovat právě žárové hroby. G. Bilogrivić však právem poukazuje na skutečnost, že se argumentace ohledně žárových hrobů točí v kruhu – na základě „historických okolností“ jsou datovány do 7. století, a zároveň žárové hroby slouží jako potvrzení těch okolností, tj. svědčí o příchodu Chorvatů již v sedmém století.⁴⁵ Tato skupina badatelů předpokládá, že došlo k velmi rychlé proměně pohřebního ritu, kdy Chorvaté, pravděpodobně pod vlivem starousedlého obyvatelstva, přešli na ritus kostrový.

Druhá skupina badatelů předpokládá, že k příchodu Chorvatů došlo až na konci 8. století. Dávají jej často do souvislosti s politikou francké říše Karla

³⁹ Např. BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, Zagreb 1980. Nově k žárovým hrobům BILOGRIVIĆ, G.: *Urne*.

⁴⁰ DZINO, D.: *Novi pristupi*.

⁴¹ Viz např. diskuse kolem CURTA, Florin: *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, *Archeologické rozhledy* 60, 2008, s. 643–694.

⁴² V originále „*naseljavanje prazne kuće*“. Pojem zavedl v 19. století Franjo Rački, citace dle DZINO, D.: *Novi pristupi*, s. 37.

⁴³ Např. PLETERSKI, Andrej: *Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů*, *Archeologické rozhledy* 65, 2013, s. 618–641.

⁴⁴ BILOGRIVIĆ, G.: *Čiji kontinuitet?*, s. 37–38.

⁴⁵ BILOGRIVIĆ, G.: *Čiji kontinuitet?*, s. 38–39.

Velikého.⁴⁶ Ante Milošević například tvrdí, že v 7. století přicházejí Slované, koexistují s místním obyvatelstvem, a teprve na konci 8. století v souladu s politikou francké říše přicházejí Chorvaté.⁴⁷

Způsob, jakým se badatelé vyrovnávají s příchodem Slovanů či Chorvatů z daleké pravlasti na jadranské pobřeží, ovlivňuje periodizaci chorvatského raného středověku, respektive počátek tzv. pohanského stupně hmotné kultury. Dušan Jelovina⁴⁸ silně zdůrazňuje kontinuitu „starochorvatské“ kultury se starším obdobím, upozorňuje na antické kulturní prvky, které výrazně ovlivnily formování chorvatského kulturního okruhu, připouští kontakt mezi romanizovanými starousedlíky a nově příchozími Slovaný/Chorvaty. Nejstarší kostrová pohřebiště podle jeho pojetí vznikají ihned po příchodu Chorvatů koncem 7. století a trvají do třetí čtvrtiny 8. století. Zařadit do tohoto horizontu můžeme např. Razbojine u Kašiču, Maklinovo Brdo, částečně Nin-Ždrijac. Následující skupina pohřebišt je nejčtenější, představují ji nekropole datované od třetí čtvrtiny 8. století do konce 11. století. Skupina se vyznačuje bohatými hrobovými inventáři, četný je luxusní šperk typický pro tento region, „starochorvatské“ nebo taky „dalmátsko-chorvatské“ kulturní skupiny.

Podobné je též pojetí Janka Beloševiče,⁴⁹ který stejně jako Jelovina hovoří o silném vlivu starousedlíků na formování „starochorvatské“ kultury. Tento vliv se měl projevit především v rychlém nástupu kostrového pohřebního ritu, snad již během 7. století, v převzetí kamenných konstrukcí hrobové jámy, jakož i využití kamene na sídlištích, která, mimochodem, téměř nejsou známa. Beloševič datuje pohřebiště pohanského horizontu do 8. až první poloviny 9. století s tím, že spodní časová hranice horizontu není jednoznačná, možný je jejich výskyt už v první polovině 7. století.

Branko Marušić,⁵⁰ věnující se raně středověké Istrii, též připouští kontakt Slovanů se starousedlíky. Pohřebiště 7. a 8. století jsou dle něj řadová, občas s kaplí, často už pozdně antickou, hrobové jámy jsou buď prosté, nebo sporadicky obložené kameny, antický vliv se projevuje ve vztyčených stélách. Marušić změnu pohřebního ritu v 9. století spojuje s další vlnou slovanské kolonizace, kterou podporovali právě Frankové, kteří roku 788 obsadili Istrii. Koncem 10. století je završen proces christianizace slovanského obyvatelstva a pohřbívání se v 11. století přesouvá ke kostelům.

⁴⁶ JAKŠIĆ, Nikola: *Između Europe i Mediterana / Between Europe and the Mediterranean*, in: Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti / The first five Centuries of Croatian art (katalog izložbe), ed. Biserka Rauter Plančić, Zagreb 2006, s. 13–61; SOKOL, Vladimir: *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006; TÝŽ: *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia. A Study of Graves and Grave Goods ca. 800 to ca. 1450*, Leiden – Boston 2016.

⁴⁷ MILOŠEVIĆ, Ante: *Karolinški utjecaji u Hrvatskoj kneževini u svjetlu arheoloških nalaza*, in: Hrvati i Karolinzi (Rasprave i vrela), ed. Ante Milošević, Split 2000, s. 106–139.

⁴⁸ JELOVINA, Dušan: *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split 1976.

⁴⁹ BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, Zagreb 1980.

⁵⁰ MARUŠIĆ, Branko: *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća)*, Pula 1995.

Odlišným způsobem se s problematikou příchodu Slovanů/Chorvatů, a tedy i celou periodizací raně středověkého vývoje vyrovnává Vladimír Sokol.⁵¹ Jeho pojetí je silně navázáno na výklad písemných pramenů, přechody mezi jednotlivými pohřebními horizonty spojuje s výraznými historickými mezníky. Přechod mezi prvním a druhým horizontem dalmatských pohřebišť s christianizací, přechod druhého do třetího s církevními reformami a masovým opouštěním pohřebišť bez sakrální stavby.

Chorvaté dle Sokola přicházejí do Dalmácie poté, co likvidují na žádost Karla Velikého avarský hrink. Spodní časovou hranici nejstaršího horizontu pohřebišť tak Sokol klade k roku 795. Na pohřebišťích prý chybějí předměty typické pro horizont merovejských pohřebišť, jakož i raně avarské nálezy, proto není možné doložit pohřbívání 7. a převážně většiny 8. století. Sokol razantně odmítá veškeré pokusy o hledání kontaktů mezi starousedlíky a nově příchozími Slovaný/Chorvaty. Obě kultury se podle něj vylučují a v žádném případě nejsou současné. Horní hranice nejstaršího horizontu je datována nálezy mincí Lothara I.

V Sokolově pojetí ruku v ruce s christianizací nastává mezi lety 850 a 870 masivní opouštění pohanských pohřebišť. S christianizací se formují nová pohřebišťe s hroby bez keramických nádob, zbraní a předmětů denní potřeby. Většina pohřebišť je stále bez církevní stavby, ale začínají se objevovat první kostely. Třetí horizont začíná na přelomu 11. a 12. století přesunem pohřbívání ke kostelním stavbám. Na pohřebišťích se v hojném počtu vyskytují mince a horizont končí v polovině 15. století v souvislosti s tureckými nájezdy.

Maja Petrinec⁵² dělí pohřebišťe do tří skupin s chronologickou platností, a sice na pohřebišťe žárova, pohřebišťe s pohanskými znaky a pohřebišťe s křesťanskými znaky. Z hlediska absolutní datace vypadá tedy chronologie v pojetí Maji Petrinec následovně: řadová pohřebišťe s pohanským ritem začínají v polovině 8. století, pro kostrové pohřby v dřívějším období podle ní nejsou doklady. Horní hranice horizontu s pohanskými pohřebními znaky je stanovitelná na polovinu 9. století, kdy také vznikají nejstarší kostely. Pohřebišťe s křesťanskými pohřebními znaky se datují do 9. století až do přelomu 11. a 12. století. V druhé třetině 11. století končí řadová pohřebišťe a pohřbívání se přesouvá ke kostelním stavbám.

Porovnáme-li tedy jednotlivá pojetí vývoje raně středověkých chorvatských pohřebišť v Dalmácii, vidíme určité podobnosti, ale i propastné rozdíly. Chorvatští badatelé v zásadě dělí pohřebišťe do tří chronologických stupňů. Autoři, jako Dušan Jelovina, Maja Petrinec i Vladimír Sokol, se shodují, že koncem 11. století dochází patrně vlivem církevní reorganizace k zániku řadových pohřebišť bez kostela a pohřbívání se přesouvá k církevním stavbám. Třetí, nejmladší fáze středověkých pohřebišť je tak v zásadě vymezena 11. až 15. stoletím. Nesoulad nastává u dvou starších stupňů vývoje chorvatských

⁵¹ SOKOL, V.: *Hrvatska*; TÝŽ: *Medieval*.

⁵² PETRINEC, Maja: *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen Kroatischen Staates*, Split 2009.

pohřebišť. Zásadní rozdíly periodizace spočívají v tom, kam jednotliví autoři řadí počátky „starochorvatských“ pohřebišť. Zatímco Dušan Jelovina mluví o kontinuitě s pozdně antickým obdobím a první fázi kostrových slovanských pohřebišť hledá již v sedmém století, Vladimír Sokol klade stejné počátky víc jak o sto let později, až na konec století osmého. Maja Petrinec kompromisně tvrdí, že prokazatelné počátky kostrového pohřívání sahají k polovině 8. století. Na rozdíl od Dušana Jeloviny spojují M. Petrinec i V. Sokol přechod od staršího (pohanského) stupně ke střednímu (křesťanskému či klasickému) stupni s christianizací společnosti a upouštěním od „pohanských“ pohřebních obyčejů. Tento zlom shodně kladou do poloviny 9. století. Dušan Jelovina naopak proměnu pohřebního ritu vidí již na začátku 9. století, a spojuje ji s celospolečenskými změnami ve formující se raně středověkém chorvatském knížectví. Jeho střední horizont pohřebišť tedy zahrnuje celé 9. až 11. století a vyznačuje se klasickým šperkem „dalmatsko – chorvatského“ kulturního okruhu.

Je možno konstatovat, že chorvatskými pracemi se jako červená niť vine tendence napojit chronologické systémy, vytvořené na základě archeologických pramenů, na údaje obsažené v písemných pramenech. Patrná je snaha rozdělit pohřebiště do určitých časových horizontů a veškeré jevy, jako je výbava, pohřební ritus či konstrukce hrobové jámy, jsou nahlíženy z chronologického hlediska. V žádné z prací chorvatských badatelů (snad náznakem u Dušana Jeloviny) nezaznívá hledisko sociální struktury. Zcela zde chybí zamyšlení, že christianizace byla dynamickým procesem, který probíhal s různou intenzitou v různých společenských prostředích. Rychlejší proces christianizace lze očekávat v prostředí centrálních lokalit a u společenských špiček, pomalejší ve venkovském prostředí. Rozdíly v dynamice změn přitom mohou být značné, v časovém rozestupu i několika staletí. Pokud jde změna pohřebního ritu ruku v ruce s postupující christianizací, pak pohřebiště s různými projevy v pohřebním ritu mohou být stejně stará, a to v závislosti na tom, kde se nacházejí a ke které skupině obyvatelstva náležejí. Touto dynamikou se však z chorvatských badatelů zabýval málokdo, jakož i potenciálními rozdíly hrobových výbav v závislosti na společenském statusu. Důležité je říct, že pohřební ritus a výsledná podoba hrobu není záležitostí jednoho jediného faktoru, ale průsečíkem mnoha proměnných.⁵³ A to bohužel chorvatští archeologové příliš nezohledňují.

□□□□□□□□

Co se týká raného středověku v Chorvatsku, z archeologického hlediska máme před sebou víc otázek než odpovědí. Odlišné výklady DAI Konstantina Porfyrogenneta vedou k různým interpretacím archeologického materiálu. Pokud Chorvaté přišli již v 7. století a setkali se s původním obyvatelstvem, problém se zdá být vyřešen. Pokud ale můžeme pohřebiště pohanského hori-

⁵³ BRATHER, Sebastian: *Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter*, in: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter*, ed. Sebastian Brather, RGA 57, Berlin – New York 2008.

zontu datovat nejdříve do poloviny 8. století, pak by byla Dalmácie více jak sto let neosídlená. Diskutabilní je role autochtonního obyvatelstva na formování raně středověké „slovanské“ kultury. Jak je však všeobecně známo, hmotnou kulturu není nikdy možné s jistotou spojit s určitým etnikem, protože etnicita se v archeologických pramenech projevit může, ale také nemusí.⁵⁴ Otevřenou otázkou tak zůstává, zda pohřebiště 7. století vůbec existují a pokud ano, tak kdo byl vlastně na nich pochováván.

⁵⁴ V chorvatském kontextu např. BILOGRIVIĆ, G: *Čiji kontinuitet?*, s. 44.

Bronzové kování se zobrazením lidského obličeje z Nového Bydžova, v kontextu těchto vyobrazení ve střední Evropě

Jiří Sláma (1934–2020).

N a d ě a P r o f a n t o v á

Věda, láska, víra, s. 40–56

Bronze fittings depicting the human face from Nový Bydžov in the context of similar depictions in the Central Europe

Nový Bydžov is a newly discovered lowland site with finds of bronze Avar-type belt fittings and bronze spurs with hooks. The finds belong to the 8th century. Two of the belt strap-ends are gilded and with rare scenes; the fittings with the motif of a sexual mythical scene with a snake have equivalents in South Moravia, Eastern Bavaria and Western Hungary; all of them are based on the same template. The belt strap-end with the motif of a human face is unique, inspired by Byzantine and probably also Nordic types. The stylisation of the face with the outstretched tongue of the hangers depicting a divine or mythical being is continued in Moravia in the form of hangers (Hluk, Olomouc) from the late 8th and 1st half of the 9th century. The site could be considered important in a connection with the long-distance communication to the northeast – today's Poland.

🗝️ *Early Middle Ages; bronze Avar-type belt fittings; metal detector survey; Elite; mythological motif.*

🗝️ *raný středověk; bronzová kování avarského typu; detektorový výzkum; elita; mytologický výjev.*

Díky amatérským průzkumům s detektory kovů se v poslední době do Městského muzea v Novém Bydžově dostalo několik velmi zajímavých opaskových kování, dvě z nich jsou zlacená a patří mezi vzácné luxusní kusy. V září roku 2020 jsme na lokalitě nedaleko severního okraje Nového Bydžova (okr. Hradec Králové), provedli systematický průzkum s detektory kovů a našli kovové předměty z doby bronzové, římské (části spon) a raného středověku (včetně ostruhy; obr. 1). Raně středověké nálezy budou zpracovány kompletně.¹ V tomto

* PhDr. Naďa PROFANTOVÁ, CSc., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., profantova@arup.cas.cz

¹ Většina kování je vyhodnocena ve třetí kapitole připravované monografie PROFANTOVÁ, Naďa - HASIL Jan: *Zwischen Awaren und Franken. Beitrag der signifikanten Metallartefakten zur Archäologie Mitteleuropas im 7. bis 9. Jahrhundert*, Halle, v tisku, ostruhy pak v kapitole druhé.. Nalezená raně středověká keramika je vyobrazena na obr. 2.



Obr. 1: Nový Bydžov (okr. Hradec Králové). Zaměření lokality na podkladu LIDAR.

Značky: Černé kolečko – kování avarského typu; trojúhelník – výstroj koně a jezdce; šedě – ostatní významnější nálezy z doby římské či raného středověku. Čísla odpovídají inventárním či přírůstkovým číslům nálezů. Grafika K. Levá.

příspěvku se chci věnovat především kování zdobenému motivem lidského obličeje. Jedná se o poměrně unikátní nález, který – jak chci ve svém textu ukázat – naznačuje relativně široké prostorové a kulturní inspirace české a moravské kovolitecké produkce 8. a 9. století.

Lokalita

Region Novobydžovska byl donedávna z hlediska raného středověku slabě poznáný.² Nově objevená lokalita se nachází na pravém břehu Cidliny, na bývalém ostrově ohraničeném potokem Požiračkou, v nadmořské výšce do 228 m (obr. 1). V současnosti je plocha využívána jako pole. Za řekou Cidlinou (tj. na jejím levém břehu) terén stoupá k návrší nazývanému Stříbrný vrch (v mapách někdy také Stříbrný kopec), který v okolní ploché krajině tvoří se svými 249 m n. m. určitou dominantu. Z návrší pocházejí nepublikované pravěké nálezy a v blízkosti jeho úpatí byly nově objeveny (2018–2020) objekty předběžně datované do 5.–7. století. Z polohy Drahobelce (k.ú. Nový Bydžov) pochází také důležitý nález byzantské přezky datovatelný do 7., nejpozději počátku 8. století.³

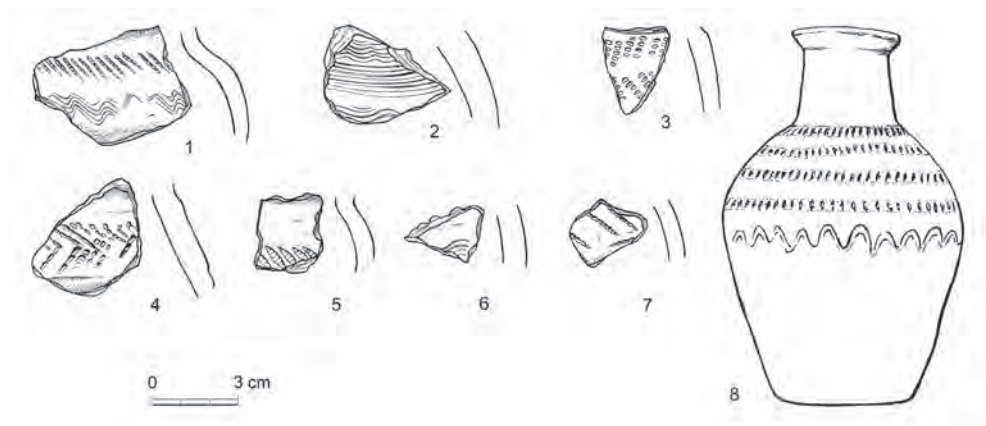
Lokalita leží cca 30 km jižně od jednoho z nejstarších raně středověkých hradišť – Kalu (okr. Jičín), kde byla zjištěna koncentrace ozdob pozdně avarského typu a především hrotů šípů s vysokým zastoupením hrotů trojhrbitých; množství a prostorová distribuce těchto militarií svědčí pro násilné události, snad dobývání hradiště.⁴ Regionální kontext nově objevené lokality u Nového Bydžova tvoří také Češov, rozsáhlé hradiště s centrální funkcí jižně od Jičína.⁵ Méně známé

² Pro jiná období lze zmínit významný výzkum dr. A. Rybové z ARU Praha v letech 1960–61 jižně od Nového Bydžova u pravého břehu Cidliny nebo velký záchranný archeologický výzkum na Masarykově náměstí v Novém Bydžově, cf. PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005. Nálezy jsou uloženy jak v Městském muzeu v Novém Bydžově, tak v Muzeu východních Čech v Hradci Králové, starší i v Národním muzeu v Praze.

³ Je uložena v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Děkuji R. Bláhovi za upřesnění místa nálezu. Patří k typům s animálními motivy, vyobrazují ji v textu: PROFANTOVÁ, Naďa: *Dálkové kontakty na přelomu epoch. Od Hildigise po Sáma*, in: Královské klenoty ze Mšece a Řevničova. Unikátní nálezy z období stěhování národů ze středních Čech, ed. Jaroslav Jiřík – Kateřina Blažková – Jana Bezáková, Rakovník 2023, s. 209–221, s. 242–243, obr. 3: 6.

⁴ PROFANTOVÁ, Naďa: *Erichtung und Zerstörung der ersten frühmittelalterlichen Burgwälle in Böhmen (8./9. Jahrhundert)*, in: Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes, BUFM 81, ed. Felix Biermann – Thomas Kersting – Anne Klammt, Langenweissbach 2016, s. 223–239. Nově PROFANTOVÁ, Naďa: *The archaeological evidence of conquest of an Early Medieval fortified site /residence on the example of the Kal stronghold (Pecka), Jičín District*, in: Archaeology of conflicts 2. Proceedings from the conference organised by University of Hradec Králové, Department of Archaeology, 21th–23th September 2021, ed. Pavel Drnovský – Petr Hejhal – Ladislav Rytíř, Hradec Králové 2023, s. 23–39.

⁵ Naposledy PROFANTOVÁ, Naďa: *Nově získané kovové předměty z hradiště Češov a jeho okolí – Newly recovered objects from the hill-fort of Češov and its surroundings*, Archeologie ve středních Čechách 16, 2012, s. 315–320. Z okolí Češova jsem nově zdokumentovala 4 kování avarského kulturního okruhu, nakončí ze zázemí hradiště je zlacené a poměrně exkluzivní. PROFANTOVÁ, Naďa – HASIL Jan: *Zwischen Awaren und Franken: Beitrag der signifikanten Metallartefakten zur Archäologie Mitteleuropas im 7. bis 9. Jahrhundert*, Halle, v tisku, kap. II a III.



Obr. 2: Nový Bydžov. Výběr keramiky. Kresba L. Raslová.

a bohužel z větší části odtěžené je i dále v textu zmiňované hradiště Chlum u Prasku.⁶

Z Nového Bydžova je známa zdobená keramická lahev, její forma napodobuje tvary z karpatské kotliny a patří nejspíše konci 8. a první polovině 9. století (obr. 2).⁷ Z nedalekého Prasku pak pochází nejdůležitější analogie k vrtulovitému kování z námi referované lokality, v tomto provedení jediná v Čechách.⁸

Z povrchových sběrů na lokalitě v letech 2018 a 2019 pochází též menší kolekce keramiky (10 ks), bohužel zatím nebyl zdokumentován žádný raně středověký okraj, jen tři zdobená podhrdlí. Keramika je obtáčená, zdobená svazky hřebenem provedených vlnic a vodorovných rýh, objevují se i zlomky s hřebenovým vpichem v kombinaci s dříve zmíněnou výzdobou (obr. 2). Lze ji spojit se starší a případně starším úsekem střední doby hradištní. Archaické zlomky včetně okraje se vyskytly i v intravilánu Nové Bydžova a v poloze U Sv. Františka. Podobná keramika pak pochází také z lokality Skřivany – Dršatův písniček.⁹

⁶ ŽOHOVÁ, Martina: *Novobydžovsko v raném středověku*, diplomová práce, Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2019. Tam je i soupis raně středověkých lokalit z Novobydžovska.

⁷ PROFANTOVÁ, Naďa: *On some Danubian influences in 8th–9th century in Bohemia: Particular pottery shape*, in: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, ed. Darina Bialeková – Jozef Zábajník, Bratislava 1996, s. 227–243.

⁸ SKALA, Jan: *Zaniklá středověká sídliště na toku řeky Bystřice v oblasti Urbanické brány*, Hradec Králové 2016.

⁹ ŽOHOVÁ, M.: *Novobydžovsko v raném středověku*, obr. 10.

Raně středověké kovové nálezy

Z několika raně středověkých kovových nálezů je jich, kromě rozebíraného kování s lidským obličejem, šest chronologicky signifikantních. Jsou dobře datovatelné do 8. a počátku 9. století.¹⁰ Uloženy jsou v Městském muzeu Nový Bydžov a v Archeologickém ústavu AV ČR, Praha, v. v. i.

Zároveň chci upozornit – podrobně to bude rozebráno jinde – na v Čechách dosud vzácnější kombinaci ozdob pozdně avarského typu s bronzovou a železnou ostruhou s háčky (*obr. 3*). Tyto kombinace jsou typické spíše pro opevněné a výšinné lokality,¹¹ v případě nížinné lokality lze počítat s jejím specifickým a zčásti neagrárním charakterem. V našem případě souvisí nejspíše s průběhem dálkové komunikace, možná byl v blízkosti sídliště brod.

1. Nákončí s motivem postavy/ženy s maskou (žabími prvky) a hadem (přír. č. 30/2018)

Zlacené lité nákončí opasku se 2 výběžky pro nýty, v prolamovaném provedení je motiv postavy s malou hlavou a pokrčenými končetinami, někdy chápané jako žáby (vypoulené oči), jindy ženy s žabí(?) maskou; je zobrazena s hlavou hada v místě pohlavního orgánu. Had ovinul i jednu nohu (smyčka), na jedné straně se odpojuje z rámu nákončí. To je doplňkově zdobené šikmými vseky, tak je zdobeno i tělo hada. Jedná se o originálně zpracovanou mytologickou sexuální scénu. Toto nákončí představuje též vzácný typ – má pouze čtyři paralely uváděné na konci této části.

Hmotnost 11, 7 g. D. 4 cm, š. 2,3 cm. *Obr. 3: 2*. Dat. PDA III: 2. pol. 8. stol. 50°15'17"N, 15°30'32"E (50.254722, 15.508889)

2. Kování s lidským obličejem (přír. č. 5/2019)

Popis i rozbor v samostatné části 3, viz níže.

3. Vrtulovité lité kování (přír. č. 9/2020)

Vrtulové lité kování ve tvaru k sobě otočených zvířecích hlav, ve střední části doplňkově zdobené úponkou. Slitina je cínována, na povrchu bylo naměřeno 40,3 % Sn v kombinaci s více než 4 % olova (měřil M. Fikrle). Spolu s barvou patiny ukazuje cínování povrchu.

Hmotnost 7,6 g. D. 4,9 cm. *Obr. 3: 3*. Dat. PDA II.

Nezaměřeno, ale stejný areál jako ty předchozí. Nalezeno v roce 2018.

¹⁰ HASIL, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa – LEVÁ, Kateřina: *Kovové artefakty jako klíč ke krajině a společnosti předpřemyslovských Čech*, *Archaeologia historica* 45, 1, 2020, s. 7–42. <https://doi.org/10.5817/AH2020-1-1>

¹¹ PROFANTOVÁ, Naďa – KŘIVÁNEK, Roman – FIKRLE, Marek – ZAVŘEL, Jan: *Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století*, *Památky archeologické CXI*, 2020, s. 173–272, s. 235–237 s mapkou. Nejlepší a dosud plně nepublikovaný je příklad ze Senohrab. K ostruhám: PROFANTOVÁ, Naďa: *Ostruhy jako doklady přítomnosti elity v 8. a 9. století v Čechách*, *Archaeologia historica* 41/2, 2016, s. 7–40. Blízkost kování opasku a bronzové ostruhy lze doložit v nížině jen na lokalitě Sadská, okr. Kolín, avšak kování avarského typu nejsou ještě publikována.

4. Lité prolamované jazykové kování (přír. č. 6/2020)

Lité prolamované jazykové kování hlavního pásu, s rostlinným motivem stromu života, s květy po každé straně uprostřed a uzlíkem ve spodní části. Motiv je umístěn v rámu tvořeném plastickým zvlněným pásem. Chybí jasné otvory pro nýty, jen na konci ozdoby by mohl být jeden takový otvor, na rovné straně jej nezaznamenáme. Motiv proveden kvalitně, pravděpodobně cínováno. Bez náznaku existence šarnýru. Vzhledem k problému se systémem upínání mohlo jít též o část nákončí, které by se doplnilo dalším rámem s výběžky pro nýt/y – může být nedokončeno.

Hmotnost 4,6 g. V. 26 mm. *Obr. 3: 8. Dat. PDA III.*

5. Pravoúhlé lité kování koňského postroje (ArÚ Praha, přír. č. 45/2020)

Kování koňského postroje členěné plastickým žebírkem na 4 segmenty a rombickým zvýrazněním středového otvoru pro nýt. Rub je projmutý a hladký.

V. 20 mm. *Obr. 3: 6. Dat. PDA II–III.*

6. Zlomek bronzové lité ostruhy (přír. č. 2/2019)

S odsazeným kuželovitým bodcem, v horní části zdobený dvěma vývalky. Ramena jsou trojúhelníkovitého řezu s úzkými hráněnými ploškami, nad bodcem je výzdoba tvořená trojúhelníkem a dvěma žlábků ve stejném sklonu. Není jednoznačné, zda jde o dvoudílný kus, tektonika ostruhy tomu napovídá. Konce ramen chybí, ale podle analogií z Moravy i Čech byla ukončena háčky ohnutými dovnitř. Lze ji zařadit do raného středověku, nejspíše do 2. poloviny 8., případně samého počátku 9. století.

Ostruha je vyrobena z pravého bronzu, Sn tvoří 12 %, Pb 4,2 %, důležitá je přítomnost Zn 0,96 % – to je jev typický pro dobu římskou a raný středověk. Kombinace ještě s Ag (0,36 %) je dosti typická pro raný středověk. RFA analýzu provedl M. Fikrlé.

Hmotnost 28,4 g. D. bodce 31 mm, š. ramene 9 mm. *Obr. 3: 4. Dat. 8. století.*

50°15'15"N, 15°30'32"E (50.254167, 15.508889)

7. Deformovaná železná ostruha (ArÚ Praha, přír. č. 59/2020)

Deformovaná drobná železná ostruha s velmi krátkým kuželovitým bodcem a bez ukončení ramen, na jednom rameni je jednoznačně patrné odlomení, na druhém je konec ramene plošší – spíše obdélného průřezu. Podle rozměrů šlo o ostruhu s háčky.

D. bodce 6,6 mm, min. výška ostruhy s bodcem 65 mm. *Obr. 3: 5. Dat. d. římská či raný středověk – 8. stol. Obě období jsou na lokalitě doložena.*

Datování předmětů je uvedeno u jejich popisu, vesměs se jedná o 8. století, a bude rozebráno jinde. Na tomto místě jen vyzdvihnu výjimečnost dvou zlacených nákončí, tedy třetiny bronzových ozdob. Zlacené nákončí (přír. č. 30/18) s originální mytologickou scénou ležící postavy s hadem představuje též vzácný typ – má pouze čtyři paralely: v kostrovém hrobě v Iffelsdorfu v Bavorsku (254 km od Nového Bydžova) – spolu s běžnou garniturou opasku 2. poloviny



Obr. 3: Nový Bydžov (okr. Hradec Králové). Kovové nálezy. Výběr.

1, 2 – zlatený bronz; 5 – Fe; ostatní bronz. Kresba a foto L. Raslová.

Tabulka 1: Složení slitin vybraných nálezů z Nového Bydžova. Podle M. Fikrla, č. 30–18 a Láňy podle Macháček et al. 2024, tab. 1 (Laboratoř Mannheim).

Kat. č.	Lokalita/Předmět	Místo měření	Metoda	Fe (%)	Ni (%)	Cu (%)	Zn (%)	As (%)	Ag (%)	Sn (%)	Sb (%)	Au (%)	Hg (%)	Pb (%)	Bi (%)	Suma
1	Nový Bydžov (př. č. 30/2018)		ADXRf:CEZA Mannheim	<0,05	<0,01	95	<0,1	<0,009	0,51	4,5	0,013	ano		0,15	<0,005	
2	Nový Bydžov (př. č. 5/2019) líc zlacení	1 X:47594 Y:51678 Z:64596	FP+_01_UJF_1	<0,2	<0,2	7,5	n/d	<0,1	0,7	3,5	<0,05	76,6	7,2	0,06	<0,05	95,56
	Nový Bydžov (př. č. 5/2019) rub obrus	0 X:51780 Y:51963 Z:64160	FP alloy_01_ UJF_new4	0,2	<0,2	92,1	0,2	0,4	0,1	2,9	0,1	<0,02	n/d	3,4	<0,05	99,4
3	Nový Bydžov (př. č. 9/2020) vrtul. líc	0 X:46429 Y:43301 Z:75905	FP alloy_01_ UJF_new4	0,5	0,2	46,1	3,5	<0,1	0,7	40,3	0,8	n/d	n/d	7,5	<0,001	99,6
	Nový Bydžov (př. č. 2/2019) ostruha obrus	0 X:47867 Y:25249 Z:55660	FP alloy_01_ UJF_new4	0,2	<0,2	79,7	0,96	<0,1	0,36	12	<0,05	n/d	n/d	4,2	<0,05	97,42
	Lány, Morava, D 354 nákončí zlac.		FP alloy _ Wien			95				3,9		ano		0,7		
	Lány, Morava, D 354 nákončí zlac.		ADXRf:CEZA Mannheim	0,18	0,04	98	<0,1	<0,005	0,281	1,3	0,015	ano		0,45	0,016	

8. století,¹² na jižní Moravě v Lánech (tým J. Macháčka),¹³ v Hortobágy-Árkus¹⁴ a v Zsámbék v Maďarsku také v hrobě (*obr. 5*),¹⁵ a představuje tedy územně výrazně rozšířený typ (největší vzdálenost mezi nálezy je až 700 km), kromě jižní části karpatské kotliny, odkud je zatím neznáme (*obr. 4*). Scéna souvisí nejspíše s kultem plodnosti, je zde zachycen mužský (had) a ženský prvek (ležící postava s maskou či žábou).¹⁶ Může zobrazovat mytologický výjev či scénu konkrétního rituálu, jež některé mytologické představy provázejí. Interpretaci motivu se podrobně zabývá J. Macháček, proto jen upozorníme, že naše nákončí mohlo vzniknout na Moravě. Podle týmu J. Macháčka jsou oba nálezy velmi podobného složení (zlacený nízkocínový bronz: 4,5 % Sn a 0,15 % Pb; nákončí z Lán obsahuje jen 1,5 % Sn, cf. pozn. 15, *Tab. 1*). Zároveň E. Pernicka v těžce studii ukázal, že zdroj olova – podle poměru jeho izotopů – byl nejspíše v jihovýchodní Evropě, ve Slovanském Rudohoří.¹⁷ Konkrétním detailním provedením, plasticitou reliéfu a tvarem a velikostí prolomených otvorů má nejbližší k nákončí z Iffelsdorfu (*obr. 5*).

Vrátíme-li se k výjevu, není zřejmé, zda had může být interpretován v souvislosti se slovanským bohem Velesem, který se mohl v hada proměnit a který měl provázet duše na onen svět.¹⁸ Souvislost ležící postavy / mytické bytosti s rysy žáby s bohyní Mokoší, jedinou více zmiňovanou slovanskou ženskou bohyní zajišťující mimo jiné plodnost a úrodu, je možná, ale spekulativní – a není ji jak blíže zdůvodnit. Výrazně zdůvodnitelnější by byla souvislost s Mokoší¹⁹ právě

¹² LOSERT, Hans – SZAMEIT, Erik: *Eine awarische Gürtelgarnitur aus der slawischen Nekropole bei Iffelsdorf, Stadt Pfreimd, Lkr. Schwandorf, Oberpfalz*, *Das archäologische Jahr in Bayern* 2013, 2014, s. 127–129.

¹³ Jedná se o sídlíště s doklady výroby kování. EICHERT, Stefan – MACHÁČEK, Jiří – BRUNDKE, Nina: *Herrschafts- und Sozialstrukturen im frühmittelalterlichen Ostalpenraum*, in: *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter – Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*, ed. Maximilian Diesenberger – Stefan Eichert – Katharina Winckler, Wien 2020, s. 404–417, Abb. 2.

¹⁴ SZENTHE, Gergely – GÁLL, Ervin: *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról – The Early Medieval cemetery at Hortobágy-Árkus. The Heritage of an Elite Group from the 8th–10th Century Northern Transisza Region*, *Archaeologia Hungarica* 52, Budapest 2022.

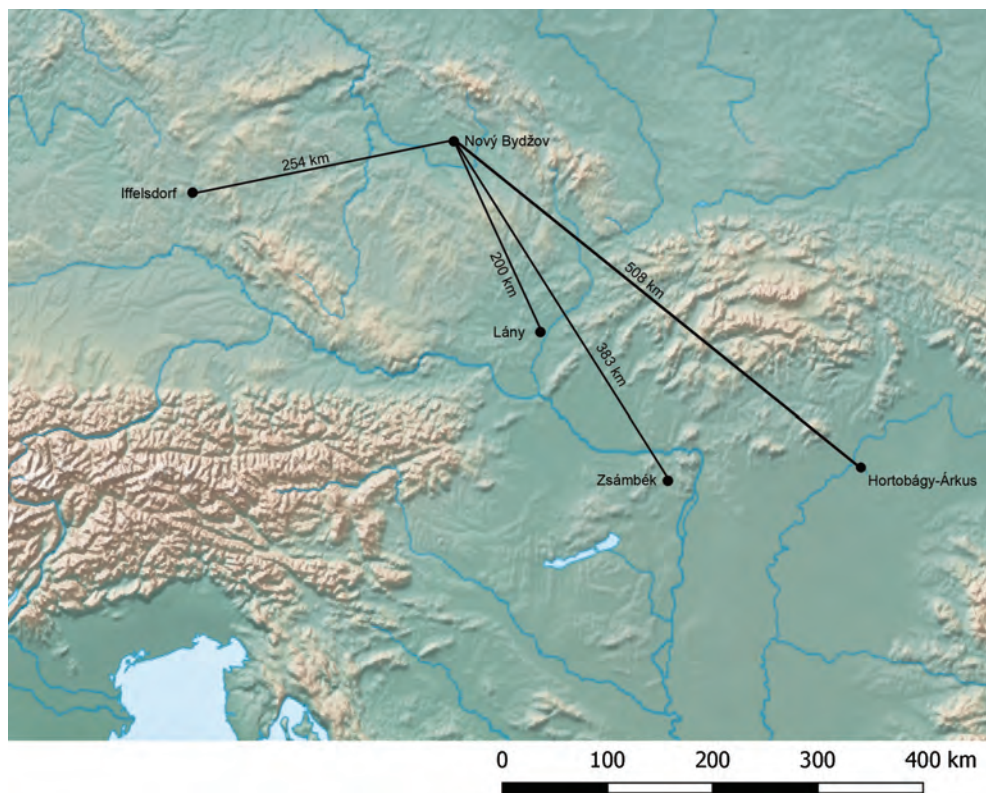
¹⁵ MACHÁČEK, Jiří – EICHERT, Stefan – NOSEK, Vojtěch – PERNICKA, Ernst: *Cooper-alloy belt fittings and elite networking in Early Medieval Central Europe*, *Journal of Archaeological Science* 161, 2024.

¹⁶ Podle týmu J. Macháčka had žábu či žábu připomínající bytost požívá, scéna však může podle mě evokovat i pohlavní styk. Důležité je, že se i v mytických výjevech z germánského prostředí 5. století objevují scény s hadem a žábou, avšak celková kompozice je přece jen odlišná.

¹⁷ Od trojice analyzovaných nákončí se liší svým složením kování ze Zsámbéku, MACHÁČEK, J. – EICHERT, S. – NOSEK, V. – PERNICKA, E.: *Cooper-alloy belt fittings and elite networking*, Fig. 6, Tabulka. 1.

¹⁸ PROFANTOVÁ, Naďa – PROFANT, Martin: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2004. GAJDOŠÍKOVÁ ŠEBETOVSKÁ, Michaela: *Veles. Slovanské božstvo ve srovnávací perspektivě*, Červený Kostelec 2023. Had může představovat v jiných souvislostech i ženský princip, párově v etnografii: užovka a had. GURA, Alexandr V.: *Символика животных в славянской народной традиции*, Moskva 1997, 43.

¹⁹ V době svátků Mokoši na Rusi docházelo pravidelně k sexuálnímu nevázanostem. Mimo východoslovanské prostředí je bohyně doložena jen několika toponymy, pro Nový Bydžov má význam toponymum Mokošín u Přelouče, doložený již v 11. století. PROFANTOVÁ, N. – PROFANT, M.: *Encyklopedie*, 136.



Obr. 4: Mapa výskytu kování s motivem ženy s maskou/ případně žábý s pokrčenými nohama a s hadem ve střední Evropě.

Grafika K. Levá.

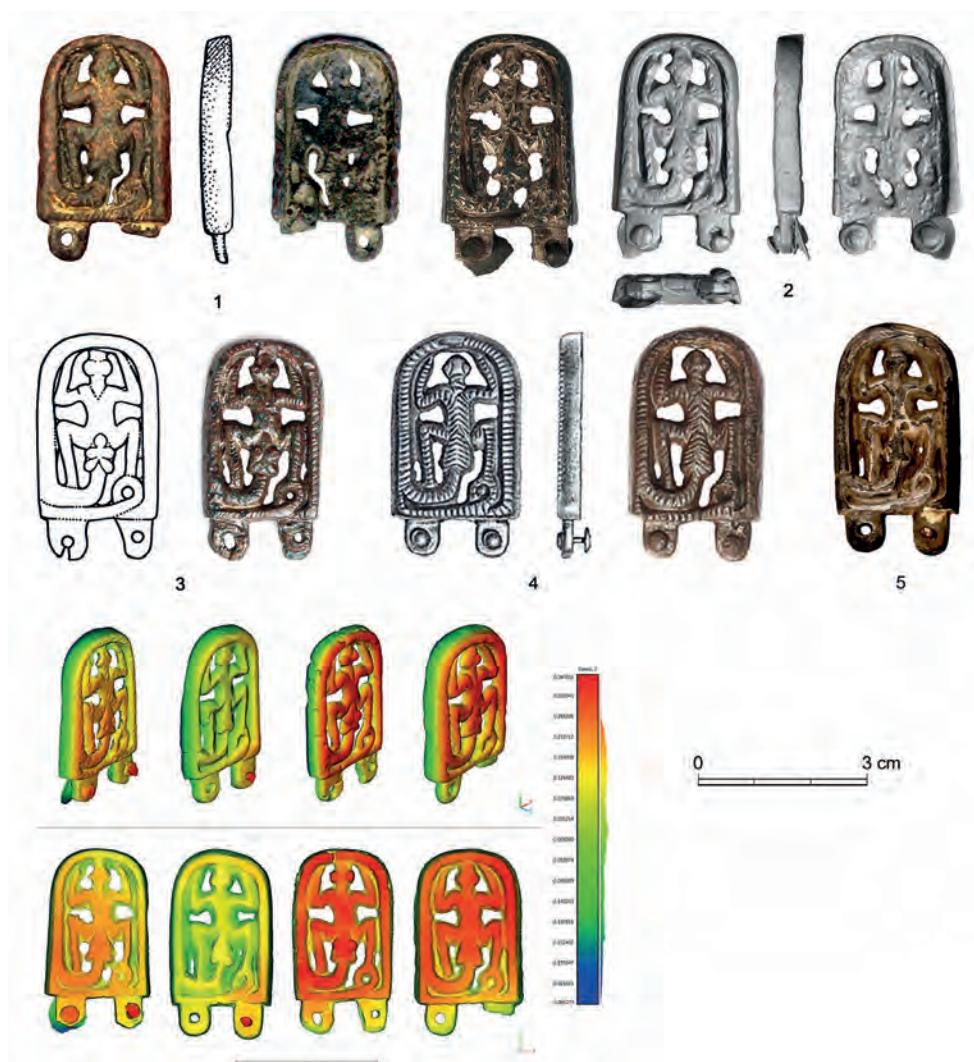
v případě interpretace výjevu jako sexuálního aktu se symbolickým významem rituálu zajišťující plodnost.²⁰ A právě k tomuto výkladu se osobně přikláním.

2. Kování s lidským obličejem (př. č. 5/2019)

Silně zlacené nákončí opasku se třemi výběžky pro nýty, pod nimi tři vývalky zdobené přesekáváním. Výzdobný motiv tvoří protáhlý obličej s kulatými plastickými očima, výrazným obočím a nose a vyplazeným jazykem, případně stylizovaným vousem, místo vlasů je z tří vývalků utvořený pletenec, jenž formuje tři polokruhové výběžky ve spodní části nákončí. Rub hladký projmutý. Nákončí je cca 45 mm dlouhé a 34 mm široké.

Hmotnost 19 g. *Obr. 3: 1.*

²⁰ Jestli šlo zároveň i o mýtus s kosmologickým výkladem, se neodvažuji rozhodnout.



Obr. 5: Kování s mýtickým motivem

1 – Nový Bydžov; 2 – Lány; 3 – Iffelsdorf; 4 – Hortobágy-Árkus; 5 – Zsámbék a tzv. heat (teplotní) mapa: zobrazení plasticity na modelech nákončí ukazuje lokální rozdíly v tloušťce a profilaci reliéfu. Zleva doprava: Lány, Zsámbék, Iffelsdorf, Nový Bydžov. Nejvýraznější podobnost vidíme právě s Iffelsdorfem. Podle PROFANTOVÁ – HASIL v tisku, obr. 4.27 a MACHÁČEK et al. 2024, Fig. 12.

Ve zlacené části je 76,6 % Au, na obrusu jen 2,9 % Sn a 3,4 % Pb (*tab. 1*). Jde tedy o speciální mírně olovnatou slitinu na bázi mědi (měření M. Fikrle). Složení slitiny je podobné i u nákončí s motivem hada a ležící (mytické) postavy s rysy žaby přír. č. 30/2018 (zde kat. č. 1).

50°15'8"N, 15°30'35"E (50.252222, 15.509722)

Analýza, kulturní zařazení a datování nálezu

Nákončí s lidským či božským obličejem z Nového Bydžova nemá zatím blízké analogie. Vychází ze skupiny kovových nálezů především z 2. poloviny 7. století provedených ve zlatě či stříbře, někdy i bronzu, technikou lisování, výjimečně doplněných granulací. Tato kování jsou zastoupena ve východní Evropě i karpatské kotlině, maskovité dekory se vyskytují v obou oblastech i na nákoncích, přezkách a kováních. Jedná se s jistotou o produkci přinejmenším inspirovanou Byzancí, hlavně přezkami; alespoň část kování pochází přímo z byzantských dílen. Jejich souhrn vytvořila Z. Rácsová.²¹

Nejnámější je kování s lidskou tváří ze zlaté pochvy dýky, které bylo nalezeno ve „velmožském“ hrobu z Kunbábony.²² Je datováno do poslední třetiny 7. století. Oprávněně se uvažuje o přičernomořském vlivu (cf. nálezy z Maku-chowky). Další příklad představuje nákončí se dvěma obličejí zobrazenými proti sobě, oddělenými kruhem se stylizovaným křížem ze Zamárdi, z hrobu 512.²³ I tam je poměrně dominantní nos a obličej rámuji schematicky pojaté vlasy. Toto nákončí je datovatelné do střední doby avarské a kompozičně vychází z byzantských a germánských předloh (obličej proti sobě). Již geometrizovaný případ je nákončí ze Szekszárdu, z hrobu 314, kde je obdobně stylizovaný nos a obočí, opět navíc jsou prohlubně s očima.²⁴

Z Tismic, okres Kolín, známe kování rukojeti dýky s motivem stylizovaného obličej. Datujeme je opatrně do 8. případně počátku 9. století, ale jeho výzdoba byla ovlivněna výše zmíněnou skupinou kování.²⁵

Pro chronologii našeho přívěsku z Nového Bydžova jsou důležité dva detaily. Jednak existence výběžků pro nýty, která ukazuje na datování do průběhu 8. století. Jednak kruhová podoba výběžků a jejich počet (tři) svědčí nezávisle na hlavním motivu pro zařazení do byzantského kulturního okruhu. Takové vý-

²¹ RÁCZ, Zsófia: *Emberalakos kistárgyak az avar korból – Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit*, in: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*, ed. Vidá Tivadar, Budapest 2012, s. 409–435.

²² TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*, Kecskemét 1992, Taf. 13: 3, colour. fig. 7.

²³ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*, vol. I, Budapest 2009, Taf. 204: 3.

²⁴ GARAM, Éva: *Funde byzantinischen Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest 2001, Taf. 92: 6. Ovšem s obdobnou stylizací obličej Krista se setkáváme i u Alamánů: FUCHS, Karlheinz et al: *Die Alamannen*, Stuttgart 1998, s. 449, Abb. 512.

²⁵ PROFANTOVÁ, N. – KŘIVÁNEK, R. – FIKRLE, M. – ZAVŘEL, J.: *Tismice jako produkční a nadregionální centrum*, obr. 37.



Obr. 6: Nový Bydžov. Nákončí s obličejem a jeho analogie: 1 – Nový Bydžov, Cz; 2 – přívěsek Pobaltí; 3 – Jois-Strassäcker, A; 4 – Hluk, Cz; 5 – Olomouc – Dómské návrší, Cz; 1 kresba L. Raslová, 3 podle WINTER 1997;²⁹ 4, 5 podle PROFANTOVÁ 2010.³⁰

běžky má známé nákončí z Aleppa,²⁶ trojici výběžků má pak nákončí z Blatnice či Bolesławce tvořící samostatnou skupinu byzantinizující produkce.²⁷ Trojici výběžků má nákončí se šarnýrem ze Zamárdi, z hrobu 2302 z horizontu Vrap/Erseke, tedy nejstaršího horizontu litých bronzů.²⁸ Ovšem hrob je datovaný na základě rozvoje pohřebiště É. Garamovou až do poloviny 8. století. Výskyt trojice výběžků pro nýty je doložený jak v nejstarším horizontu lité industrie – u byzantinizujících kusů, tak i ve druhé polovině století, ovšem nevyskytuje se nikdy masově, spíše jako výjimka.

Dalším znakem je stylizace s využitím pletence. Ten se hojně užívá ve střední době avarské, častěji v rytém, ale i plastickém provedení (opět např. Tiszafüred). Pletence se však používají i na západě a severu Evropy. V Eslingen-Sirnau (Bádensko-Württembersko) se vyskytla kruhová ozdoba s ústředním motivem obličejce, provázeného dvěma do volut zatočenými rámy – horní představuje bezpečně vlasy, dolní nejspíše dotváří symetrii a jeho poloha vůči ústům odpovídá jak přívěsku snad z Pobaltí, tak kličkám na zde pojednávaném kusu z Nového Bydžova (*obr. 6: 1, 2*).³¹ Spona patří konci 7. století, to ukazuje na podobné chápání a ztvárňování symbolů.

Důležité je, že i základní tvar nákončí s rozšířenou koncovou částí patří stejné době a opět karpatské kotlině, viz např. jezdecký hrob 64 s byzantskou mincí z Gyenesdiás.³² Našla se dokonce matrice/model na nákončí podobného tvaru v Jois-Strassacker v dnešním Rakousku (*obr. 6: 3*).³³

Všechny výchozí prvky se v Byzanci i střední Evropě užívaly v pokročilém 7. století a na počátku 8. století. Nákončí z Nového Bydžova podle výtvarného provedení a technologie patří do 8. století. Pro nedostatek jasných chronologických opor uvažujeme až o polovině 8. století – kdy již můžeme doložit intenzivnější kontakty vůči karpatské kotlině. V rámci typologie raně středověkých

²⁶ DAIM, Falko: «Byzantinische» Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts, in: Die Awaren am Rand der Byzantinischen Welt. Studien zur Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter – The Avars on the border of Byzantine world. Diplomacy, trade and the transfer of technology in the early Middle Ages, ed. Falko Daim, Innsbruck 2000, 77–104, Abb. 30a, b.

²⁷ PROFANTOVÁ, Naďa: *Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen*, in: Falko Daim: *Awarenforschungen II*, Wien 1992, s. 605–778, Taf. 35: 5, 49; nově i RODAK, Sylwia: *Okucie Blatnickie z osady w Bolesławcu w świetle nowych badań archeologicznych na pobliskim grodzisku wczesnośredniowiecznym*, in: *Życie codzienne przez pryzmat rzeczy*, ed. Paweł Kucypera – Sławomir Wadył, Toruń 2010, s. 89–102. Falko DAIM tuto produkci řadí volně ke skupině Brestovac: viz pozn. 26 – DAIM, F.: *Byzantinische Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts*, Abb. 112, K. 3.

²⁸ GARAM, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III*, MAH 12, Budapest 2018, Abb. 67.

²⁹ WINTER, Heinz: *Awarische Grab- und Streufunde aus Österreich*, Innsbruck 1997.

³⁰ PROFANTOVÁ, Naďa: *Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstand und neue Erkenntnisse*, Acta Archaeologica Carpathica 45, 2010, s. 203–270.

³¹ MILOŠEVIĆ, Ante: *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka*, Dubrovnik – Split 2013; Fig. 136: 7; GARAM, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld*, Abb. 67.

³² MÜLLER, Róbert: *Die Häuptling von Gyenes: Awarerzeit in der Umgebung von Keszthely*. Traismauer 1990; ZÁBOJNÍK, Jozef: *Die Rolle der Münzdatierung in der Mittelewarentzeit*, Anteus 29–30, 2008, s. 301–306, Abb. 1.

³³ WINTER, H.: *Awarische Grab- und Streufunde aus Österreich*, Taf. 34: 26 c.

kování patrně spíše následuje po vrtulovitém kováním, jež bylo objeveno na téže lokalitě u Nového Bydžova. Absolutní chronologie závisí na místě jeho výroby a tu nelze stanovit jednoznačně.

Význam nákončí s motivem lidského obličejce přesahuje pouhý luxusní výrobek z 1. poloviny či poloviny 8. století. Jeho výzdoba zřejmě ovlivnila místní produkci, protože podobnou stylizací obličejce můžeme nalézt na dvou litých závěsících z Moravy: z Olomouce – Dómského návrší (*obr. 6: 5*) a z mohylového pohřebiště v Hluku (*obr. 6: 4*, výška ozdoby 57 mm).³⁴ Tyto ozdoby se datují do 8. až 1. poloviny 9 století a zachycují oproti sledovanému kování navíc párově stylizované výběžky. Celkový dojem inspiroval úvahy, že se jednalo o tvář božské či démonické bytosti.

Moravské nálezy jsou nejspíše o něco mladší, než sledované nákončí z Nového Bydžova. Rozdíl může představovat dvě desítky let, ale i více než půl století. Liší se funkcí a velikostí. Souvislost lze tedy doložit na základě výrazových stylotvorných prostředků a techniky.

Nicméně je tu ještě jedna indicie, byť problematická. Začátkem roku 2020 nabízel prodejce na serveru eBay zlacený přívěsek. Místo původu záměrně neudal, evidentně šlo o oblast s nálezy vikingského typu, nejspíše Pobaltí, bližší lokalizaci se nepodařilo zjistit a i toto rámcové určení je málo spolehlivé.³⁵ Přívěsek zachycený na internetu v r. 2020 zobrazuje stejně jako nález z Nového Bydžova obličej s knírem a vyplazeným jazykem. Oba nálezy se vzájemně dosti blíží i rozměry, ten ze serveru eBay je s výškou 4 cm menší než moravské závěšky. S těmi jej spojuje obloukovitá horní hrana (u nákončí rovná), výrazný knír, trojúhelníkovitý jazyk/bradka a zobrazení výběžků, zde stylizovaných čitelně jako ohnuté zvířecí hlavičky se zobákem. Dva páry ohnutých zvířecích hlaviček přitom představují prvek hojně se vyskytující v době stěhování národů, od pokročilejšího 5. století, především v 6. a 7. století, nejčastěji na přívěsících a sponách, např. i u tzv. paprscitých „slovanských“ spon 6.–7. stol., spon byzantského a dněprovského typu,³⁶ ale také jako jeden pár na byzantských přezkách tašek.³⁷ Území se sponami zdobenými páry zvířecích/ptačích hlav se táhne od

³⁴ PROFANTOVÁ, Nada: *Závěsek s motivem lidské tváře – nová interpretace staršího nálezu z Olomouce – Pendant with the motif of a human face: A new interpretation of the older finds from Olomouc*, in: Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě, příspěvky z mezinárodní konference Olomouc 20.–22. 11. 2007, ed. Ondřej Jakubec, Olomouc 2010, s. 59–6. GALUŠKA, Luděk: *Slované. Doteky předků*, Brno 2004, obr. s. 6; TÝŽ, *Pendant with depiction of human face from Early Medieval barrow cemetery near Hluk in Moravia*, in: *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Bogusławowi Gedidze*, ed. Justyna Kolenda – Andrzej Mierzwiński et al., Wrocław 2013, s. 591–598; TÝŽ, *Slované – Stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*, Brno 2017.

³⁵ Při pokusu o komunikaci nálezce neodpověděl.

³⁶ WERNER, Joachim: *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, in: *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von P. Reinecke am 25. September 1947*, ed. Gustav Behrens – Joachim Werner, Mainz 1950, s. 150–172, Taf. 29: 15–16, 20, 31, 34, 41; případně CURTA, Florin: *Female dress and 'Slavic' bow fibulae in Greece*, *Hesperia. The journal of the American School of Classical Studies at Athens* 74, 2005, s. 101–146, Fig. s. 109–113.

³⁷ GARAM, É.: *Funde byzantinischen Herkunft*, Taf. 77: 4, 6.

Byzance na jihu a východě, přes Krym a Podněstří do západní Evropy včetně langobardské Itálie. Z ní upozorním na litou destičku přezky s lidským obličejem a párem zvířecích hlav z konce 6. a 1. pol. 7. století.³⁸ Místo posledního páru hlaviček mají moravské kusy na konci jednoduchý trojlaločný výběžek, v případě přívěsku z Hluku je tento prvek navíc, neboť má tři páry výběžků. Je vidět jistá variabilita, počet výběžků nebyl nespíše rozhodující. Na přívěsku z eBay je patrný vliv západní, nespíše pozdně merovejský; předlohou mohla být kruhová ozdoba s ústředním motivem obličej, rámovaného dvěma do volut zatocenými pásy, z nichž horní představuje bezpečně vlasy, podobná jakou známe z Eslingen-Sirnau (Bádensko-Württembersko), asi ze závěru 7. století.³⁹ Poloha stylizovaných volut vůči ústům odpovídá jak „internetovému“ přívěsku s uvažovaným místem nálezů v Pobaltí, tak klíčům na sledovaném kusu z Nového Bydžova. Bez znalosti lokálních souvislostí řadíme přívěsek zachycený na eBay do konce 7. století, do 8., případně ještě do přelomu 8. a 9. století. S opatrností jej tak lze považovat buď za určitou předlohu (pokud ho budeme považovat za starší) nebo obecně za zobrazení obdobného ikonografického motivu (božstvo, hrdina či jiná mytologická bytost), jaké se vyskytuje na nákoncích z Nového Bydžova, či ještě zřetelněji na přívěscích z Moravy. Může to svědčit jednak o značně širokém území, kde fungovaly obdobné představy, jednak i o možném mezikulturním ovlivňování, tedy výměně idejí. Varuje nás to před zjednodušujícím propojováním s konkrétním božstvem, jak se pokusil L. Galuška (vyobrazení ztotožnil s Velesem, bohem stád a dárce bohatství).⁴⁰ Zároveň potlačený zoomorfní ráz výběžků v moravské produkci naznačuje lokální transformaci výchozího motivu. Je možné, že moravský řemeslník znal jen zběžně jiný „severský typ“ ozdoby, a nechápal již význam zvířecích (hadích?) hlav. V různých kulturách tak mohla vyobrazená bytost nést různé jméno.

Závěr

Tato práce hodnotí několik nálezů z Nového Bydžova patřících do 8. století (7 ks), a to jak ozdob opasku, tak z výstroje jezdce. Dva z nich jsou vzácné zlatené typy. Nákončí s motivem mytologické sexuální scény s hadem má paralely v Iffelsdorfu v Bavorsku – s běžnou garniturou opasku 2. poloviny 8. století, na Moravě v Lánech (sídliště s místní výrobou bronzových ozdob),⁴¹ v Zsámbék

³⁸ Např. MILOŠEVIĆ, A.: *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu*, fig. 141.

³⁹ MILOŠEVIĆ, A.: *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu*, fig. 136: 7.

⁴⁰ GALUŠKA, L.: *Pendant with depiction of human face*, s. 592–598.

⁴¹ LOSERT, H. – SZAMEIT, E. *Eine awarische Gürtelgarnitur*; EICHERT, S. – MACHÁČEK, J. – BRUNDKE, N.: *Grenze – Kontaktzone – Niemandland. Die March-Thaya-Region*, s. 53 n; naposledy MACHÁČEK, Jiří – EICHERT, Stefan – BALCARKOVÁ, Adela – DRESLER, Petr – MĚCHURA, Radek – MILO, Peter – MEHOFER, Mathias: *Lány – ein Produktionsort gegossener Bronzen der Spätawarenzeit in der awarischslawischen Kontaktzone des unteren Thayatals*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 72, 2021, s. 365–416.

v Maďarsku⁴² a v Hortobágy-Árkus⁴³ v Potisí (*obr. 4, 5*), a představuje tedy územně výrazně rozšířený typ, kromě jižní části karpatské kotliny. Výjev je pouze různě vykládán. To je pochopitelné při nedostatku jasných vodítek, ať již v příbuzných výjevech či písemných zmínkách. Kování mohlo být vyrobeno na Moravě.

Nákončí s lidským obličejem je unikátní, ovšem ve všech svých prvcích navazuje na starší produkci byzantsko-avarského typu, a je dobře zařaditelné do 8. století. Volně ho lze spojit s několika kováními-přívěsky, a to jak kusu ovlivněného motivem zvířecích hlaviček (bez lokality, *obr. 6*, Pobaltí?), tak moravskými přívěsky datovatelnými do konce 8. a do 1. poloviny (?) 9. století. V souhrnu tak lze vysledovat jistou příbuznost předmětů různého účelu v delším časovém úseku a vzájemné přejímání idejí. Ukazuje také lokální transformaci motivu na Moravě. Kde konkrétně bylo vyrobeno luxusní nákončí s obličejem z Nového Bydžova zatím nelze stanovit, rozhodně však nevylučujeme jeho vznik na Moravě či v Tismicích, místě s nově doloženou lokální výrobou ozdob pozdně avarského typu.

Důležité se v kombinaci s výše uvedenými nálezy jeví zlomky bronzové a železné ostruhy, původně s háčky (*obr. 3*). Ukazují na přítomnost jezdců a tedy příslušníků elity na novobydžovské lokalitě.⁴⁴ Význam sídliště umístěného mezi rameny vodních toků měl nespíše souvislost s dálkovou komunikací na severovýchod přes oblast Jaroměře do dnešního Polska. V tomto článku nejde o vyčerpávající hodnocení dosud málo poznané lokality, ale o ukázkou vzájemně se ovlivňujících představ rozšířených a sdílených na obrovském území. Pro konkrétnější interpretaci některých motivů však nemáme dostatek informací.

⁴² MACHÁČEK, J. – EICHERT, S. – NOSEK, V. – PERNICKA, E.: *Cooper-alloy belt fittings and elite networking*.

⁴³ SZENTHE, G. – GÁLL, E.: *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról*.

⁴⁴ Vojenský a komunikační význam regionu podtrhuje nález kopí s křídélky z katastru obce Skochovice, okres Hradec Králové, z jižní části Skochovického lesa, západního původu, datovatelného také do 8. a 9. století a uloženého v muzeu v Hradci Králové, inv. č. 78703.

ského Hradiště, jako velmožský dvorec¹, byl Vilém Hrubý. Analogie hledal ve zprávách o ruských „choromech“.² V poloze Špitálky, kde šlo zřejmě o rodinný hřbitov vlastníka kostela a jeho lidí,³ má V. Hrubý dvorec jako jednu ze tří alternativ výkladu tamější situace – dvorec stál na ostrožně Čertůj kút v místech, která strhl meandr Moravy (*obr. 1*). V případě Sadů změnil názor po ukončení výzkumu v roce 1964 a s odkazem na plán kláštera v Sankt Gallen se přiklonil k interpretaci naleziště jako sídla klášterní komunity byzantské misie.⁴ V dnešní době jeho hypotéza platí v mírně pozměněné podobě, a sice že jde o církevní areál, sídlo arcibiskupa Metoděje s církevní školou.⁵

V 50. letech při výzkumu hradiště Staré Zámky u Líšně byla objevena na ostrožně, tedy ve vnitřním areálu, soustava palisádových žlabů, pás dusaného jílu (žlutky), místy se zapuštěnými kúlovými jámami, a 36 kúlových jam uspořádaných do čtverce o straně 750 cm. Situaci Č. Staňa interpretoval jako dřevěnou věžovou bránu na kúlech, která chránila vstup do palisádou ohrazeného velmožského dvorce na nejvyšším místě akropole hradiště.⁶

Na vyšší úroveň posunul znalosti o dvorcích u Moravanů výzkum v lokalitě Břeclav-Pohansko (*obr. 2*), kde byl v letech 1959–1965 prozkoumán dvorec v podobě zhruba čtvercového areálu ohraničeného palisádou. Ve starší fázi činila vymezená plocha 4230 m². Vchod na severovýchodní straně chránila patrně dřevěná věž. K obranné palisádě přiléhaly menší ohrady chráněné nižší palisádou, pouze kostel, přistavěný k severnímu rohu, byl ohrazen vysokou palisádou. V mladší fázi byla ohrazená plocha zvětšena na 7900 m², přičemž zahrнула kostel s okolním hřbitovem. V absolutních datech kladl Bořivoj Dostál zřízení ohrady do let 820–840, stavbu kostela do intervalu 850–866, zrušení staré ohrady a osazení nové palisády synchronizoval s výstavbou kostela, zánik mladší palisády datoval do let 880–900. Severní „přístavek“ považoval B. Dostál za současný se starší fází ohrady a neodmítal možnost, že šlo o ohrazení předkřesťanského kultovního místa, na kterém byl posléze postaven kostel. Zánik dvorce dával podmíněně do souvislosti se vznikem opevnění celého hradiště. Ve dvorci byla provozována řemesla, skladováno a zpracováváno

¹ Tradiční termín *velmožský* používám jako neutrální náhražku pro označení různých kategorií vlastníků, jež nelze na základě archeologie rozlišit – majitelem mohl být kníže, člen jeho rodiny, člen knížecí družiny nebo i církevní velmož. Nahrazuje také adjektivum šlechtický, kterýžto termín je pro raný středověk nevhodný.

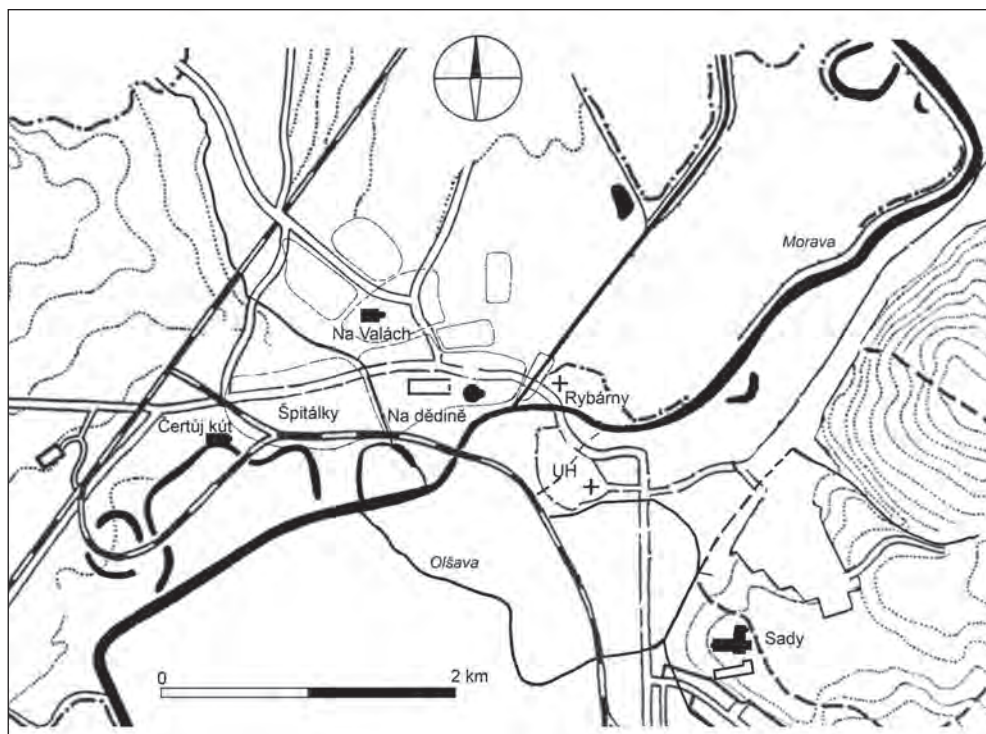
² HRUBÝ, Vilém: *Velkomoravská města a velmožské dvorce*, in: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1960, Liblice 1961, s. 96–108.

³ POULÍK, Josef: *Nález kostela z doby Říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě*, Památky archeologické 463, 1955, s. 307–351.

⁴ HRUBÝ, Vilém: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, s. 357–358.

⁵ Naposledy GALUŠKA, Luděk: *Die grossmährische Siedlungsagglomeration Staré Město – Uherské Hradiště und das Problem ihrer Gliederung anhand der Befestigungen*, in: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problem der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren, ed. Ivana Boháčová – Lumír Poláček, Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno 2008, 169–178.

⁶ STAŇA, Čeněk: *Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně. Stavební vývoj*, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 8, 1972, s. 109–171.



Obr. 1: Poloha kostelů a staveb v předpokládaných dvorcích v areálu Veligradu

(katastry Starého Města, Uherského Hradiště a Sadů). Křížky – kostely předpokládané na základě nálezu torza zdíva a hrobů v okolí. Výřez z katastrální mapy upravila a doplnila D. Frolíková-Kaliszová.

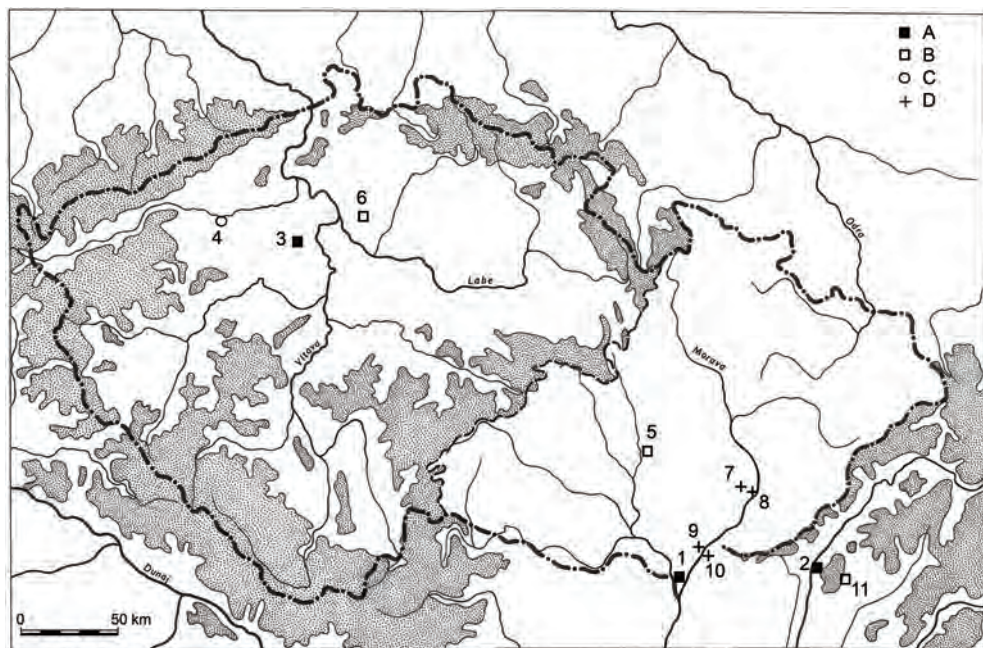
obilí, v malé míře zřejmě i chován dobytek, provozováno zahradničení a sadařství, ale hlavně se ve dvorci bydlelo a samozřejmě v kostele byly slouženy bohoslužby a pohřbívalo se kolem něj.⁷

Dvorec definoval jako ohrazený hospodářský komplex s obydlím vlastníka a kostelem, čímž jej přiblížil karolínským *curtes* – *falcím*, popisovaným v písemných pramenech. Zdůraznil obrannou funkci palisády, počet zjištěných objektů odpovídající údajům písemných pramenů o stavbách uvnitř *curtis*, a funkci sídelně-reprezentační, kterou plnil relativně velký chrám a nadzemní stavby na kamenných podezdívkách, často spojených maltou nebo omítaných. Pravoúhlý půdorys může vzdáleně odkazovat na římské vily, na něž zřejmě navazovaly zmíněné karolínské *curtes*.⁸

Dalším prozkoumaným dvorcem bylo Ducové na Slovensku, zkoumané v letech 1968–1975. Ve vyvýšené poloze nad údolím Váhu stál dvorec o rozloze cca 0,5 ha, ohrazený palisádou zasazenou do valu hradiska z doby bron-

⁷ DOSTÁL, Bořivoj: *Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec*, Brno 1975.

⁸ DOSTÁL, Bořivoj: *K otázkám velmožských dvorců u Slovanů*, *Památky archeologické* 61, 1970, s. 270–279.



Obr. 2: Poloha pojednávanych lokalit podle katastrálních území.

1. Pohansko u Břeclavi, 2. Ducové, 3. Budeč, 4. Žatec, 5. Staré Zámky u Líšně, 6. Hradsko u Mšena, 7. Modrá u Velehradu, 8. Veligrad na katastrech Staré Město, Uherské Hradiště a Sady, 9. Mikulčice, 10. Kopčany, 11. Nitrianska Blatnica. A. archeologicky zkoumané dvorce, B. zjištěné ohrazení, C. Žatec (nedostatek údajů), D. lokality s potenciálními dvorci.

zové, jehož sloupy byly místy upevněny v podloží maltou. Nepravidelný tvar byl dán utvářením terénu, vnitřní plocha byla rozdělena na tři až čtyři části. Ve východní části stály srubové obytné stavby s maltovými podlahami, největší z nich byla dvouprostorová o rozměrech 12,5 x 5 m, druhá, menší, srubové konstrukce, je rekonstruována jako věžová. Jižní část sloužila rituálním účelům, nacházela se v ní rotunda, kolem níž bylo uloženo 22 hrobů. V severozápadní části, jež byla zčásti poškozena staršími výkopy, byl odkryt srubový dům bez maltové podlahy. A. Ruttkay předpokládal její využití např. jako volný prostor pro koně. Výrobní objekty nebyly zjištěny. Dvorec vznikl ve druhé polovině 9. a trval do druhé třetiny 10. století.⁹

Na Slovensku je předpokládaným dvorcem ještě Nitrianska Blatnica. V poloze Púšť byla nalezena superpozice palisádových žlabů, ohraničující ve star-

⁹ RUTTKAY, Alexander: *Ducové, okr. Trnava*, in: Významné slovanské náleziská na Slovensku, Bratislava 1978, s. 63–72; TÝŽ: *Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze*, in: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, ed. Pavel Kouřil, Spisy archeologického ústavu AVČR Brno 25, Brno 2005, s. 225–254.

ší fázi plochu 0,9 ha, v mladší 0,35 ha. Nálezová situace byla A. Ruttkayem interpretována jako doklad „pravděpodobně velkomoravského dvorcea pod návrším s rotundou sv. Juraja“, jehož vnitřní plocha byla poškozena orbou tak, že stopy nadzemních staveb byly zničeny.¹⁰

Také v Čechách bylo prozkoumáno několik dvorců. Na Hradsku u Mšena bylo zkoumáno sídliště, datované od 9. do první poloviny 10. století, ohraničené ze dvou stran palisádovým žlabem. Autor výzkumu M. Šolle situaci vykládá jako dvorec chráněný palisádou se sídlištními objekty uvnitř.¹¹ Popsaná situace však nesplňuje definici velmožského dvorce, stejně jako na Starých Zámčích. Lepší situace je v případě Budče, kde byl v letech 1976–1978 sledován palisádový žlab, vymezující plochu dvorce, v němž stála rotunda sv. Petra se hřbitovem a sídlem knížete. Tento dvorec zanikl nejpozději k polovině 11. století.¹² V letech 1999–2000 byl objeven knížecí dvorec na žateckém hradišti, založeném knížetem Boleslavem I. někdy po roce 936; dvorec tedy vznikl po tomto datu. Podle popisu P. Čecha byl tvořen dvěma srubovými a jedním křivým domem, uspořádanými šachovnicově, takže tvořily uzavřený dvůr. Všechny stavby byly podsklepeny.¹³ O dvorcích na předhradí Levého Hradce psal také I. Borkovský, v jeho případě však šlo asi o jazykové nepochopení, protože pod pojmem dvorec píše o vícedílných domech.¹⁴

Stav znalostí ohledně velkomoravských dvorců shrnul B. Dostál k roku 1988 takto: v oblasti staroměstsko-uherskohradištské byly dosud prozkoumány jen pozůstatky chrámů a hřbitovy, nikoliv sídlištní části předpokládaných dvorců. Obdobný problém je v Mikulčicích – v „podhradí“ byly zkoumány především kostely s pohřebišti a nikoliv jejich zázemí.¹⁵ Zůstává tedy kompletně prozkoumaný dvorec na Pohansku se sakrálním okrskem s kostelem a pohřebišťem, obytnou částí s nadzemními roubenými domy na zděných podezdívkách s litými maltovými podlahami, a hospodářskou částí s ohradami pro dobytek a velkými křivými stavbami s pletenými stěnami, u nichž připouští, že ty s otopným zařízením mohly sloužit jako shromaždiště družiny. Hospodářské a dílenské stavby shledává uvnitř i vně ohrady dvorce. Ze srovnání s karolínskou *curtis regalis* mu vychází, že jde o převzetí karolínské instituce

¹⁰ RUTTKAY, Alexander: *Správa o výskume v Nitrianskej Blatnici v roku 1980*, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980, Nitra 1981, s. 256–260; TÝŽ: *Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten*, s. 225–254.

¹¹ ŠOLLE, Miloš: *Hradsko u Mšena, část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu franckých letopisů*, Památky archeologické 68, s. 323–393.

¹² VÁŇA, Zdeněk: *Osídlení a opevnění Budče ve světle výzkumů v letech 1972 až 1979*, Praehistorica 8 – Varia archaeologica 2, 1981, s. 273–275.

¹³ ČECH, Petr: *Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří*, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 2000, s. 421–438.

¹⁴ BORKOVSKÝ, Ivan: *Staročeský dvorec na Levém Hradci*, Archeologické rozhledy 5, 1953, s. 621–646.

¹⁵ POULÍK, Josef: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha 1975, s. 129 – o šestém kostele napsal, že byl nedílnou součástí velmožského opevněného dvorce, zatímco o kostelích sedmém až desátém rovněž v podhradí se opatrně vyjádřil, že byly patrně zbudovány na dílčích sídlištích nebo dvorcích.

moravskou nobilitou. Dvorec Ducové vykládá jako další vývojovou etapu se zdůrazněnou sídelně reprezentační funkcí, neboť byla oddělena funkce hospodářsko-řemeslná. O dvorci v Nitranské Blatnici se vyjadřuje s rezervou.¹⁶

Jiří Macháček později představu B. Dostála revidoval. Za součást dvorce na Pohansku u Břeclavi pokládá jen kostel se hřbitovem a domy na zděných podezdívkách s litými maltovými podlahami, za diskutabilní považuje hospodářskou část – velké nadzemní kúlové stavby podle něj mohly mít funkci shromažďovací, zcela odmítá existenci řemeslnických dílen a výrobních objektů uvnitř plochy vymezené palisádou a umísťuje je vně. Dvorec i hradbu pokládá za přibližně současné, stojící na počátku středohradištního osídlení Pohanska. Dvorec z Pohanska srovnává s karolínskou falcí, jejíž hlavní součástí měl být hospodářský dvůr alias *villa* či *curtis*. Protože na Pohansku byly v řemeslnickém areálu rozptýleny chudé hroby převážně ženské, vidí v tom analogii k údají z písemných pramenů, že personál karolínských dvorců sestával hlavně z nesvobodných žen (*serviles feminae*).¹⁷

Dvorec tak dle J. Macháčka plnil funkci reprezentační, kterou přirovnává k *palatiu* otonských falcí; ale protože otonské falce jsou mladší než Pohansko, píše důsledně o karolínsko-otonských, logicky vycházejí z předpokladu, že vzorem otonským falcím byly karolínské, které jsou však archeologicky málo prozkoumané. *Palatium* falcí sestávalo z obydlí krále, sálové stavby a kaple, umístěných na zvlášť opevněné či ohraničené ploše. *Palatium* na Pohansku shledává blízkým starší fázi otonských falcí Tilleda a Grone, které měly obydlí a dílny řemeslníků na předhradí. Královské obydlí – *palatium* tvořily sousedící domy nevelkých rozměrů stojící v řadě za kostelem, někde byl palác spojen s kaplí chodbou. Sálová stavba – aula sloužila ke shromažďování při sněmech, stávala naproti kostelu a *palatiu*, mezi nimi leželo volné prostranství. Srovnáním rozměrů dochází k závěru, že spojí-li obj. 110 a 113 ve dvorci na Pohansku, dosáhne celkové délky 23 m, která je v intervalu délek archeologicky zkoumaných sálových staveb na otonských falcích, tj. mezi 20 a 30 m.¹⁸

U uvažovaných dvorců u mikulčických kostelů tamní kolektiv archeologů připouští jako logický předpoklad existenci velmožských dvorců v podhradí hradiska Valy, konstatuje však, že dosud nejsou archeologicky doloženy. Nejlépe prozkoumaný areál na duně, na níž stál 7. kostel, podle nich vykazuje příliš chudou hmotnou kulturu, chybí v něm reprezentativní obytné stavby

¹⁶ DOSTÁL, Bořivoj: *Velmožské dvorce ve struktuře velkomoravského státu*, Slovenská archeológia 36, 1988, s. 283–290.

¹⁷ MACHÁČEK, Jiří: *Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Zentrum Grossmährens*, in: *Velká Morava mezi východem a západem*, ed. Luděk Galuška – Pavel Kouřil – Zdeněk Měřínský, Spisy archeologického ústavu AVČR Brno 17, Brno 2001, s. 275–290.

¹⁸ MACHÁČEK, Jiří: *Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium nebo emporium moravských panovníků?*, Archeologické rozhledy 57, 2005, s. 104–138.

i ohrazení.¹⁹ P. Kouřil je méně skeptický, 7. kostel považuje za vlastnický, kolem něž pohřbívala rodina vlastníka, který však nepatřil k nejbohatším velmožům. Celý areál považuje za velmožský dvorec s tím, že fortifikaci nahradila ramena Moravy a případné lehké oplocení či nízká palisáda mohly zmizet beze stop. Obdobnou situaci, tj. polohu při hlavní komunikaci, v exponované poloze dosud neosídlené, mimo hlavní opevněný prostor hradiště, s nevelkým počtem hrobů kolem kostela, nachází také u 8. kostela a snad i kolem 10. a 6. kostela a kolem kostela sv. Margity na katastru Kopčan, na pravém břehu Moravy naproti hradišti Valy u Mikulčic.²⁰ Počátek dvorce u kostela sv. Margity klade s opatrností do velkomoravského období P. Baxa.²¹

Pro ilustraci rozdílu mezi archeologicky doloženými jevy, pro které hledáme pojmenování, a pramennou základnou historie uveďme příklady dvorců, které známe z legend o přemyslovských světcích. Jiří Sláma uvádí dvorec kněžny Ludmily na Tetíně, dvorec kněžice Boleslava na Staré Boleslavi, dvorec družiníka Hněvsy tamtéž. Zároveň poukazuje na potíž s převodem latinské terminologie – jako *curia* je výslovně uvedeno jen bájné sídlo kněžny Libuše u Kosmy, ostatní jsou nazývány prostě *domus*, např. sídlo pražského biskupa.²² Vzhledem k tomu, že ani na Tetíně, ani ve Staré Boleslavi nebyly dvorce nalezeny, nelze se k jejich podobě vyjadřovat.²³

Přistupme nyní k výsledkům nových výzkumů, doplňujících starší poznatky z lokalit v oblasti veligradské aglomerace. Na východním konci staroměstského katastru leží osada Na Dědině. Podle rekonstrukce V. Hrubého byla založena na mírném návrší svažujícím se k řece. Patrně ležela na poslední vyvýšené výspě před přechodem přes Jalubský potok, ústícím kousek dál do Moravy. V roce 1962 tam byly pod podlahou kostela sv. Michala, stoj-

¹⁹ HLADÍK, Marek – MAZUCH, Marian – POLÁČEK, Lumír: *Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice und seine Bedeutung in der Struktur des Siedlungskomplexes*, in: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problem der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren, ed. Ivana Boháčová – Lumír Poláček, Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno 2008, s. 179–212.

²⁰ KOUŘIL, Pavel: *Kirche Nr. 7 in Mikulčice*, in: Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle, ed. Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková, Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno 2010, s. 57–69.

²¹ BAXA, Peter: *Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.–10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom při sv. Margite“ von Kopčany*, in: Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle, ed. Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková, Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno 2010, s. 135–147.

²² SLÁMA, Jiří: *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praehistorica 11, 1986, s. 18–21; TÝŽ: *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*, Praehistorica 14, 1988, s. 61.

²³ LUTOVSKÝ, Michal: *Přemyslovské hradiště*, in: Tetín svaté Ludmily, ed. Václav Cílek – Martin Majer – Radoslava Schmelzová, Praha 2017, s. 79–83; BOHÁČOVÁ, Ivana: *Sídlíštní zástavba. Přehled základních typů staveb a objektů*, in: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku, ed. Ivana Boháčová, Mediaevalia archaeologica 5, Praha 2003, s. 211–215; ve Staré Boleslavi je logické hledat dvorec kolem kostelů, avšak autorka žádnou z nalezených nadzemních staveb nebo útržků zdív nevykládá jako zástavbu dvorce.

cího na okraji dnešního hřbitova, objeveny základy rotundy.²⁴ V 80. letech 20. stol. byly zkoumány lité maltové podlahy a torza zdív odkrývaná západně od kostela těsně za hřbitovní zdí. Po smrti V. Hrubého v roce 1985 provedl revizi nalezených situací L. Galuška a celý výzkum tím dokončil (*obr. 3*). Podle jeho interpretace jde o torzo paláce vystavěného z kamenného zdíva pojeného maltou, na půdorysu o šířce 10 m a zjištěné délce 18 m, se střechem z pálených tašek a ozdobných hřebenovek, uvnitř omítaného, s rytou a malovanou výzdobou. Ve zdívu byly použity i zlomky římských cihel s kolkou XIV. a XV. legie. Stejně se objevují i ve zdívu rotundy, která měla taktéž maltovou podlahu a omítaný vnitřek. Výstavbu obou zděných stavení klade L. Galuška do doby kolem poloviny 9. století. Palác, rotunda a blízké objekty hospodářského charakteru zřetelně vypovídají o tom, že v těchto místech stál dvorec jednoho z moravských velmožů, mohlo jít i o člena vládnoucího rodu.²⁵

Hledání sídlištních objektů předpokládaného dvorce na Modré u Velehradu bylo úspěšné jen částečně. Čtyři středohradištní objekty včetně dvou obilnic a jedné pece naznačují sídliště spíše zemědělského charakteru, rozložené níže po svahu pod areálem kostela s pohřebištěm.²⁶ Poloha sídla majitele kostela a dvorce zůstává nadále neznámá.

V roce 1986 při výkopu základové jámy sklepa v Luční ulici č. p. 12 ve čtvrti Uherského Hradiště – Rybárny došlo v hloubce 235–243 cm k objevu základového zdíva z lomového kamene pojeného nekvalitní běžovou maltou. Zeď probíhala směrem VSV–JZJ a stejně bylo orientováno deset kostrových hrobů nebo jejich částí, jež byly ve výkopu nalezeny. Inventář u koster (nože, kostěný jehelníček s železnou jehlou, zlomky pásového kování rakví, zlomky středohradištní keramiky, zlomky ostruhy s ploténkami) pohřby jednoznačně řadí do 9. století. Souvislost zdi s hroby je odvozována jen na základě shodné orientace, tedy nepřímou, avšak její výklad jako zdi kostela je vysoce pravděpodobný.²⁷ Nabízí se i možnost, že jde o kostel sv. Klimenta, hledaný V. Hrubým o něco západněji. Sídlištní objekty je třeba hledat v prostoru mezi pohřebištěm a opevněním v poloze Bumbalov, pod dnešní zástavbou. Mohlo by jít o další z vlastnických dvorců v aglomeraci.

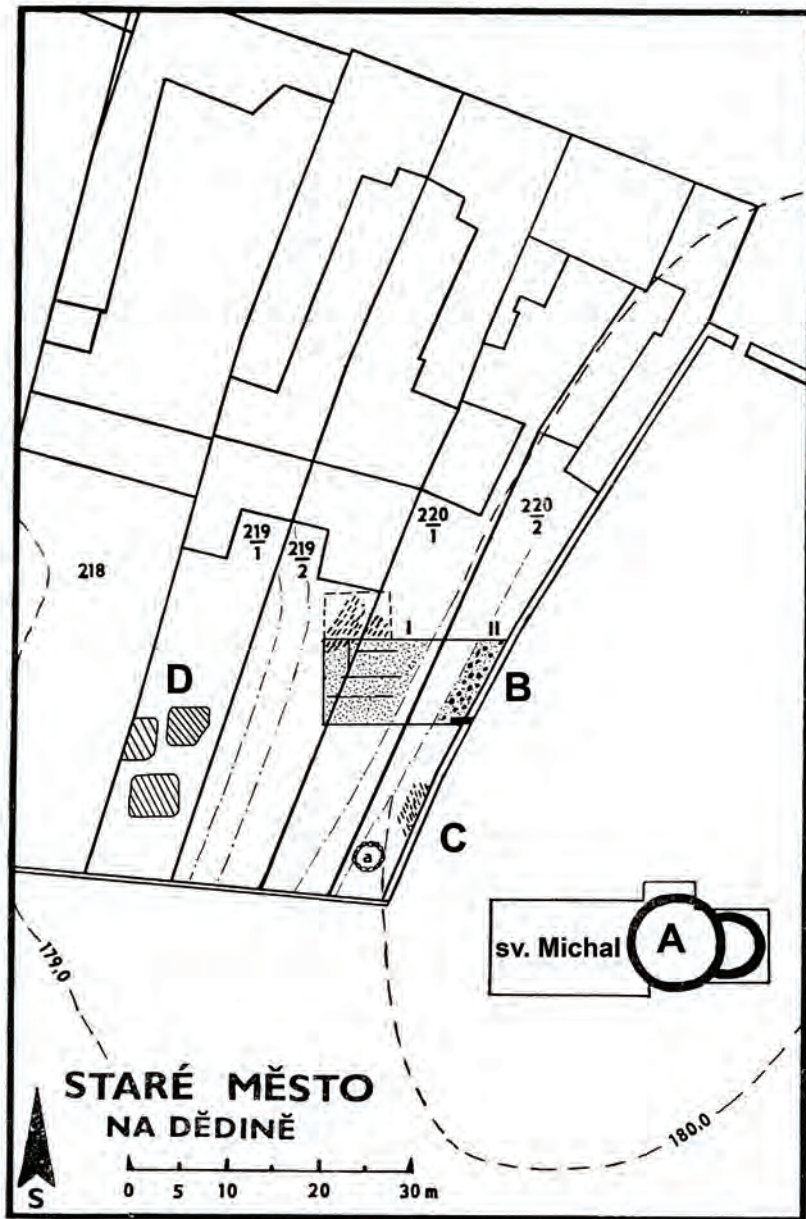
V 80. a 90. letech probíhaly v Uherském Hradišti předstihové plošné výzkumy, jakož i dokumentace četných výkopů pro inženýrské sítě. Destrukce kamenů s vápennou maltou a litou maltovou podlahou na ploše až 30 m² byla

²⁴ HRUBÝ, Vilém: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, s. 187–189.

²⁵ GALUŠKA, Luděk: *Předběžné hodnocení výzkumu profánní kamenné architektury ve Starém Městě „Na Dědině“*, in: *Staroměstská výročí*, Brno 1990, s. 121–136; TÝŽ: *The Question of Evaluating and the Present Level of Knowledge about the Great Moravian Agglomeration of Staré Město – Uherské Hradiště*, in: *Frühmittelalterlichen Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung*, ed. Čeněk Staňa – Lumír Poláček, Internationale Tagungen in Mikulčice III, Brno 1996, s. 189–197.

²⁶ GALUŠKA, Luděk: *Přehled výzkumů Moravského zemského muzea v Brně ve Starém Městě a okolí v letech 1992–2002*, Slovácko 44, 2002, s. 113–134; CHRÁSTEK, Tomáš: *Archeologický výzkum na katastru obce Modrá – Hrubý díl v roce 2009*, Slovácko 51, 2009, s. 167–184.

²⁷ SNÁŠIL, Robert – KRUŽA, Tomáš – STLOUKAL, Milan: *Výzkum v Uherském Hradišti-Rybárnách v roce 1986, část I – materiály*, Slovácko 35, 1993, s. 115–139.



Obr. 3: Staré Město – Na Dědině. Nálezová situace.

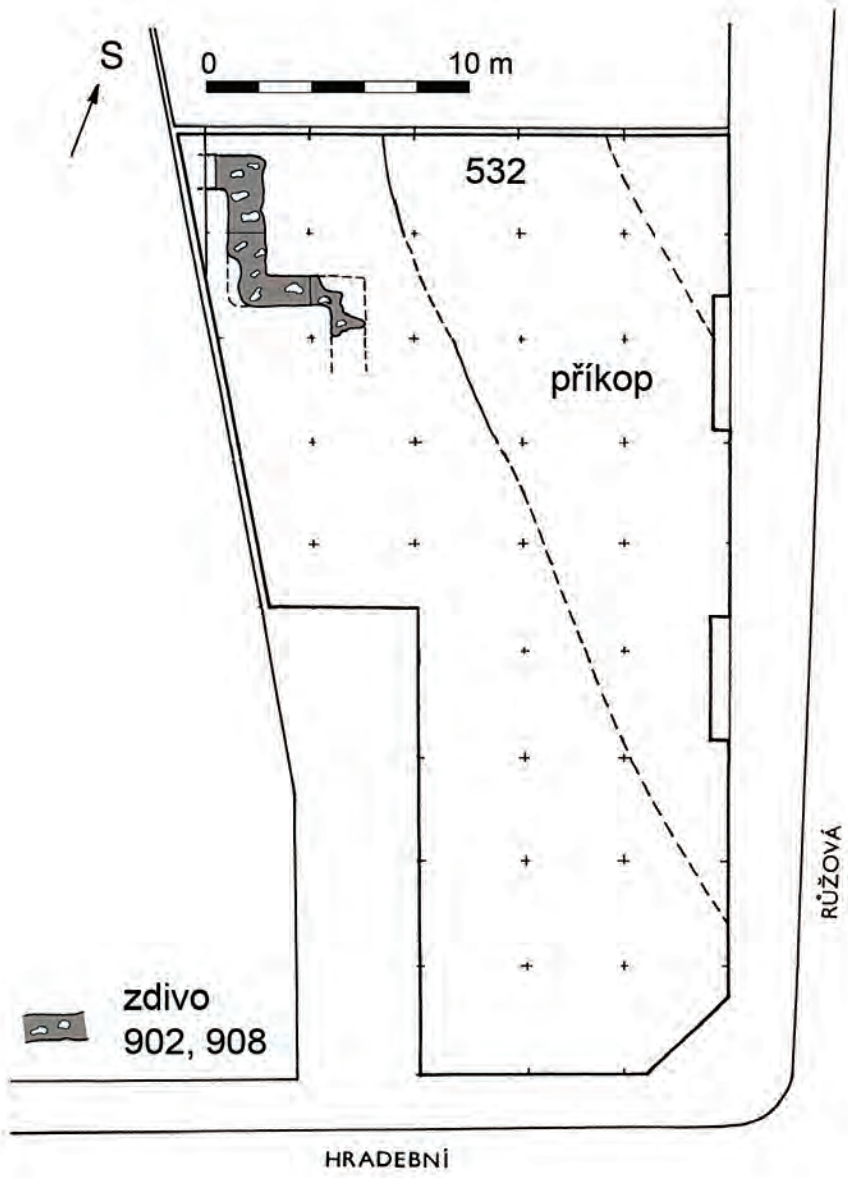
A. rotunda pod kostelem sv. Michala, B. stavba s maltovými podlahami velkomoravského období, C. studna a maltová podlaha mladohradištního stáří, D. objekty kůlové konstrukce. Čerchovaně mladší příkopy. Podle L. Galušky.²⁸

²⁸ Podle GALUŠKA, L.: *Předběžné hodnocení*; TÝŽ: *The Question*.

dokumentována při výkopech pro nový vodovod na Masarykově náměstí. Na Mariánském náměstí bylo nalezeno zdivo, jehož kameny byly spojovány vápennou maltou, v níž se nacházely zlomky rozdrčených cihel, tedy maltou typickou pro velkomoravské stavitelství v oblasti staroměstsko-uherskohradištské aglomerace. V Otakarově ulici se v druhotné poloze objevovaly kameny s nalepenou maltou, někdy i s hladkou omítkou nebo i se stopami malování, jindy mazanice s vápennou omítkou, úlomky malty, kousky přepáleného vápence a také dva velké kusy lité maltové podlahy, obrácené hladkou stranou dolů. Pocházely z rozbořených staveb mladšího středohradištního horizontu (velkomoravského) a pozdějšími středověkými kolonisty byly použity pro stavbu pecí. Předpoklad, že v době vrcholného rozmachu velkomoravské říše stály na ostrově domy na kamenných podezdívkách, uvnitř s maltovými podlahami a omítanými stěnami je realistický. Jediným případem, kdy byl dochován aspoň částečný půdorys, je torzo stavby se základovým zdívkem pojeným hlínou a nadzemním zděným na maltu, o síle 120 cm a zachované výšce 50 a 80 cm, odkryté při stavbě budovy Telecomu na nároží ulic Hradební a Růžové v roce 1993 (*obr. 4*). Byla vyslovena interpretace ve smyslu sakrální stavby na půdorysu kříže, protože v její blízkosti byly nalezeny nejméně tři hroby. V základech zdi byly nalezeny kameny s maltou, které musí pocházet ze starší stavby. Kromě zdív a hrobu byl do kulturní vrstvy zahlouben také příkop, široký 8 m a hluboký 2,5 m, protínající plochu ve směru SZZ–JVV.²⁹ Navíc jde o polohu nejvýše položenou na území Uherského Hradiště v 9. století – pouze 160 cm pod dnešním povrchem, zatímco jinde je úroveň povrchu středohradištního souvrství níže než 200 cm od dnešní dlažby. Pokud kostel sv. Jiří, známý ze zakládací listiny města z roku 1257, stál v místě pozdějšího gotického chrámu, šlo by již o druhou sakrální stavbu na svatojiřských ostrovech (v pozdějším Uherském Hradišti). V každém případě poloha při východním cípu Masarykova náměstí s přilehlými ulicemi se objevem torza zděné stavby na křížovém půdorysu a s hroby v okolí jeví jako nejnadějnější kandidát pro hypotetický dvorec – sídlo místního velmože.

Souhrn stavu bádání o dvorcích nám ukazuje zásadní rozdíl mezi dvorcem na Pohansku a všemi ostatními, a to skutečnost, že jedině dvorec na Pohansku byl kompletně prozkoumán. Na jeho příkladu můžeme stanovit kritéria, která by měl sídelní útvar splňovat, aby mohl být nazýván velmožským dvorcem: měl by mít ohrazení, reprezentační sídlo, kostel s rodinným hřbitovem, další zástavbu jako obydlí personálu. Aspoň částečně s ním lze srovnávat jen pozdější dvorec v Ducovém, u něhož známe celý ohrazený půdorys a máme dokumentovanou sakrální stavbu i obytné stavby, a dvorec na Budči, na němž vedle stojícího kostela a prozkoumaných hrobů lze rekonstruovat tvar ohrazení. Další „dvorce“ můžeme rozdělit na ty, u nichž je doloženo ohrazení (Staré Zámky u Líšně, Nitrianska Blatnica, Hradsko u Mšena), ale uvnitř nebyl

²⁹ Naposledy souhrnně FROLÍKOVÁ, Drahomíra: *Archeologie o Uherském Hradišti v době velkomoravské – výzkumy lidí, povodně (40 let od zahájení plošných výzkumů)*, *Archaeologia historica* 45, 2020, s. 785–807; MENOŠKOVÁ, Dana: *Sedmdesát let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uherskohradištsku a současný stav poznání tzv. Ostrova sv. Jiří*, *Archaeologia historica* 45, 2020, s. 809–829.



Obr. 4: Uherské Hradiště – torzo základu zděné stavby.

Podle J. Kohoutka a R. Procházky.³⁰

³⁰ Podle KOHOUTEK, Jiří – PROCHÁZKA, Rudolf: *Uherské Hradiště, Růžová – Hradební ulice*, Přehled výzkumů 1993–1994, 1997, s. 251–254.

nalezen základ církevní stavby ani hroby, a na ty, kde byly odkryty základy zděné stavby a hroby, ale chybí ohrazení i reprezentativní obydlí (mikulčické areály kolem kostelů 6 až 10, Kopčany – u sv. Margity, Staré Město – Špitálky, Uherské Hradiště – Rybárny, Uherské Hradiště – Masarykovo náměstí s okolím, Modrá u Velehradu). Poloha ve Starém Městě – Na Dědině sice nemá doložené ohrazení (příkopy na obrázku jsou mladší), to však buď zůstalo dosud neodhaleno v okolních zahrádkách, poničeno středověkou činností a zčásti zničeno současným hřbitovem, nebo hlavní ochrannou funkci plnila ramena Moravy. Zvláštní případy jsou Žatec (navíc k němu chybí publikovaná dokumentace, není ani nálezová zpráva) a církevní areál na Sadech v Uherském Hradišti.

Dostáváme se tím k otázce terminologie: lidově řečeno by se současný stav dal charakterizovat slovy „není dvorec jako dvorec“. Dvorce v pojetí J. Macháčka jako importu ideje antické *curie*, převzaté karolínskou správou říše a transformované posléze v otonskou falc, by odpovídalo jen Pohansko a snad Budeč, u níž se vedle výsledků archeologického výzkumu můžeme opřít o údaj ze svatováclavských legend. Pravoúhlý tvar palisády, tedy geometrický, zjevně souvisel s tím, že oba dvorce byly založeny uvnitř opevněného hradiště. Plochy vymezené ohrazením, ať už palisádou (Staré Zámky u Líšně, Nitrianska Blatnica, Hradsko u Mšena) nebo zástavbou (Žatec), odpovídají spíše významu slova dvůr jako volného prostranství obklopeného alespoň ze tří stran budovami, případně oplocením či jiným ohrazením, tak jak ho chápeme dodnes (srovnej venkovský dvorek, hradní nádvoří apod.). Ostatní vyjmenované případy jsou dvorce hypotetickými, které v budoucnu mohou být dalším výzkumem jako plnohodnotné mocenské sídlo potvrzeny, pokud se ovšem v terénu něco zachovalo. Jejich ohrazení se mohlo přizpůsobovat terénu, zejména v případě dvorců na ostrovech mezi říčními rameny.

Na základě současného stavu poznání se zdá, že dvorce jako ohrazené sídlo vlastníků kostelů měly v našich zemích v 9.–10. století své místo, aniž by ve všech případech muselo jít o ideový import z karolínského prostředí; vždyť potřeba ohradit si své vlastnictví, zvláště pokud jde o něco tak výlučného, jako je *domus* či *palatium* knížete, členů jeho rodiny či velmože, je přirozená. Problémem je výzkum těchto sídel: lehké oplocení, mělce zahloubené nebo povrchové stavby mohly zmizet beze stopy, být poničeny orbou, sesunuty půdy po svahu, pozdější zástavbou, případně orbou na nezastavěných plochách na rozdíl od hlubokých hrobových jam a případných zděných pozůstatků staveb. Dvorec na Pohansku se tak jeví jako naplnění ideálu, jak měl knížecí dvorec vypadat, aby obstál v očích cizinců z vyspělejší Evropy. To ale neznamená, že všechny dvorce měly podobné ambice, naopak je pravděpodobnější, že vypadaly každý trochu jinak, podle požadavků a možností svého majitele, jeho postavení v rámci státní organizace, terénu, na kterém byl postaven atd. Pohansko je šťastná výjimka pro archeologii; zda byl tamější dvorec výjimkou ve své době a ve svém prostředí, to ukáží budoucí výzkumy.

K významu a hierarchii raně středověkých kostelů na Budči

Jiří Sláma (1934–2020).

P a v l a T O M A N O V Á

Věda, láska, víra, s. 69–85

□□

The Significance and Hierarchy of the Early Medieval Churches at Budeč
The existence of two early medieval churches at Budeč raises the question of their hierarchy and the testimony of the importance of the site. The following text seeks to answer these questions through comparisons with analogical sites with concentrations of Church structures in the broader area of Europe and by means of a discussion of concrete aspects of the Budeč churches, i.e. their architecture, dating, their patron saint, their location inside the stronghold and the testimony of the burials in their interior. The discussion leads to the hypothesis that the Rotunda of St Peter needn't have been built as the main Budeč church, but perhaps as a burial chapel. The main place of worship could have been the Church of the Virgin Mary and its possible predecessor, the existence of which is indicated by the oldest graves in the adjacent cemetery. The conclusions of the discussion also present Budeč as a base of Bavarian missionaries and an important Christianisation centre of Přemyslid Bohemia.

🔑 Early Middle Ages; Church archaeology; churches; Christianisation; Budeč.
□□

🔑 raný středověk; církevní archeologie; kostely; christianizace; Budeč.

V jádru hradiště na Budči (okr. Kladno) máme již od raného středověku doloženu existenci dvou kamenných kostelů: dodnes dochované rotundy sv. Petra (od středověku s rozšířeným patrocinem o sv. Pavla) a jednoduchého jednododního kostelíka P. Marie (*obr. 1; obr. 2*).¹ Výzkumy obou kostelů realizované

* Mgr. Pavla TOMANOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., tomanova@arup.cas.cz. Tento text vznikl jako součást mé disertační práce, jejíhož vedení se laskavě ujal pan prof. Sláma a byl mým školitelem oficiálně až do září 2020: TOMANOVÁ, Pavla: *Původ architektonických tradic předrománských kostelů s centrálním půdorysem v Čechách. Příkladová studie: rotunda sv. Petra a Pavla na Budči*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2021.

¹ GUTH, Karel: *Praha, Budeč a Boleslav*, in: Svatováclavský sborník I. Knižně Václav svatý a jeho doba, Praha 1934, s. 686–818; SOMMER, Petr: *Archeologický výzkum budečského hradiště v letech 1929 a 1931*, Archeologické rozhledy 30, 1978, s. 171–184, 240; ŠOLLE, Miloš: *Význam archeologického výzkumu budečských kostelů (příspěvek k poznání předrománské architektury v Čechách)*, Umění 32/2, 1984, s. 115–121; TÝŽ, *Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči*, Památky archeologické 81, 1990, s. 140–207; TÝŽ, *Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980*, Památky archeologické 82, 1991, s. 231–265.



Obr. 1: Letecký snímek vnitřního hradiště na Budči s rotundou sv. Petra a Pavla a maketou půdorysu kostela P. Marie;

GOJDA, Martin: *Dokument C-DL-200700288*, Archeologický ústav Praha 2007; dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-DL-200700288>.

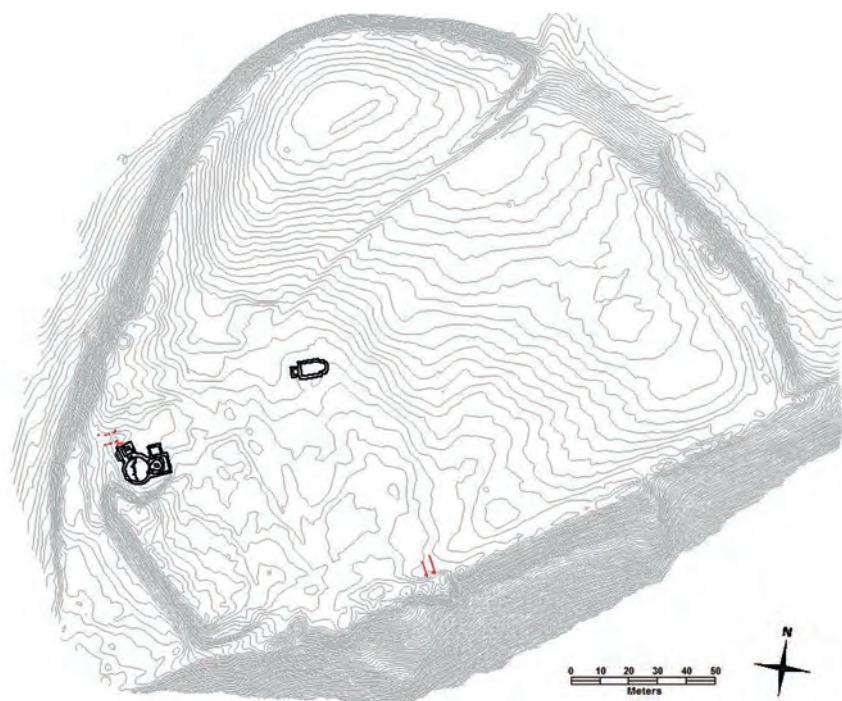
od závěru 19. století se dotýkaly mimo jiné otázky po funkcích a významu těchto kostelů a jejich vzájemné hierarchii.

Karel Guth pokládal mariánský kostel za hlavní chrám hradiště, který měl sloužit obyvatelům domnělého paláce zjištěného J. L. Píčem. Rotundu sv. Petra, stejně jako všechny ostatní „české“ raně středověké rotundy, považoval pak za vedlejší hřbitovní kostel. Guthův pohled na hierarchii obou kostelů vycházel z jeho přesvědčení o datování rotundy nejdříve do 11. století, resp. do doby po zániku obranné funkce budečských hradeb, na jejichž ruinách měla být postavena.²

Miloš Šolle naopak na základě vlastních archeologických výzkumů obou kostelů dospěl k názoru, že rotunda sv. Petra byla prvním a hlavním knížecím kostelem na Budči, zatímco kostel P. Marie byl mladší stavbou sloužící obyvatelům mladohradištního dvorce, jehož existenci předpokládal na základě výsledků výzkumů Z. Váni.³

² GUTH, Karel: *České rotundy*, Památky archeologické 34, 1924–1925, s. 185–186; TÝŽ, *Praha*, s. 753–770.

³ ŠOLLE, M.: *Význam*, s. 115–121; TÝŽ, *Kostel P. Marie*, s. 261–263.



Obr. 2: Vrstevníkový plán vnitřního hradiště na Budči

s vyznačenou polohou kostelů (černě), pozůstatků bran a cest (červeně);
vzdálenost vrstevnic = 20 cm; zpracování: GEO-CZ, P. Tomanová.

Oba uvedené názory se opírají o dnes již neplatné argumenty. Proti Guthovu výkladu bylo potvrzeno starší datování stavby rotundy sv. Petra. Dále, J. L. Píčem odkryté domnělé relikty paláce byly určeny jako kamenné podezdívky dřevěných staveb. A nakonec, M. Šollem a Z. Váňou předpokládaná existence mladohradištního dvorce, k němuž do jisté míry vztahoval funkci kostela P. Marie, byla vyvrácena revizí A. Bartoškové.⁴

Současný stav poznání Budče tak volá po hledání nových odpovědí na otázky o účelu dvou kostelů na vnitřním hradišti. Odpovědi může nastínit srovnání s analogickými lokalitami s koncentrací církevních staveb, ale i detailnější pohled na aspekty obou diskutovaných kostelů: jejich formu a technologické provedení, datování, patrocina, polohu v rámci hradiště a pohřby v jejich interiérech.

⁴ BARTOŠKOVÁ, Andrea: *Dvorec hradského správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace*, *Archeologické rozhledy* 56, 2004, s. 310–320. ŠOLLE, M.: *Rotunda*, s. 198–201; VÁŇA, Zdeněk: *Přemyslovská Budeč: archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986*. Praha 1995, s. 100

Koncentrace kostelů na jedné lokalitě – hledání analogií a možnosti jejich výpovědi

Koncentrace několika kostelů na jednom hradišti je v Čechách 10. století doložena mimo Budeč pouze na Pražském hradě.⁵ Na Moravě je tento jev známý z Mikulčic, staroměstsko-uherskohradištské aglomerace a z Pohanska u Břeclavi.⁶ Ve stejném období v širším prostředí křesťanské západní Evropy lze koncentraci kostelů sledovat zejména v církevních centrech, v některých kláštorech a na významných falcích. Zejména na lépe prozkoumaných lokalitách je zjevné, že mezi kostely byla stanovena určitá hierarchie s jedním hlavním kostelem, další pak měly funkci vedlejších kostelů a kaplí. Kostely centrálního půdorysu přitom zpravidla mívaly funkci vedlejší kaple (např. oktogonální kaple při klášterním kostele sv. Pantaleona v Kolíně n. Rýnem,⁷ kruhová kaple připojená k paláci na falcí ve Werle,⁸ kde stál ještě větší podélný chrám; podobně kostely v Altöttingu⁹ či Würzburgu¹⁰).¹¹ Je tedy nasnadě, že

⁵ FROLÍK, Jan – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana: *Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu*, Praha 2000; FROLÍK, Jan: *The Church of the Virgin Mary at Prague Castle (Bohemia). Archaeology Revised*, in: *Architektura w początkach państw Europy Środkowej*, Gniezno 2018, s. 105–150; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – HERICHOVÁ, Iva: *Revize první stavební fáze kostela Panny Marie na Pražském hradě/Hradčanech. Návrat po šedesáti pěti letech*, Staletá Praha 31, 2/2015, s. 62–75; TYTĚŽ: *Revize mladších stavebních fází kostela Panny Marie na Pražském hradě/Hradčanech*, Staletá Praha 33, 2/2017, s. 74–93.

⁶ GALUŠKA, Luděk: *Křesťanství v období byzantské misie a Metodějova arcibiskupství na bázi archeologických pramenů z oblasti Veligradu – Starého Města u Uherského Hradiště*, in: *Cyrilometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno 2014, s. 74–85; MACHÁČEK, Jiří a kol.: *Velkomoravská rotunda z Pohanska u Břeclavi*, Památky archeologické 105, 2014, s. 87–153; TÝŽ: *Břeclav – Pohansko*, Brno 2016; POLÁČEK, Lumír: *Velkomoravská sakrální architektura – nové výzkumy, nové otázky*, in: *Cyrilometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno 2014, s. 66–73; TÝŽ, *Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava*, Brno 2014.

⁷ RISTOW, Sebastian: *Ausgrabungen von St. Pantaleon in Köln: Archäologie und Geschichte von römischer bis in karolingisch-ottonische Zeit*, Bonn 2009.

⁸ BINDING, Günther: *Deutsche Königspfalzen: von Karl dem Grossen bis Friedrich II. (765–1240)*, Darmstadt 1996, s. 168–178.

⁹ JACOBSEN, Werner: *Altötting (Bayern). Gnadenkapelle*, in: *Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen*, Nachtragsband, München 1991, s. 22; KELLER, Erwin: *Ausgrabungen in der karolingisch-ottonische Pfalz auf dem Kapellplatz in Altötting*, *Das archäologische Jahr in Bayern* 1984, s. 142–146; SCHAEFER, Leo: *Altötting*, in: *Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen*, München 1966, s. 21–22.

¹⁰ KUHN, Rudolf Edwin: *Die Rundkirche St. Maria auf der Festung Marienberg in Würzburg*, *Eine Studie zu ihrer Form und Herkunft*, *Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter* 47, 1985, s. 5–30.

¹¹ Další příklady lokalit s příslušnou literaturou v TOMANOVÁ, P.: *Původ*, přílohy, Katalog.

i mezi budečskými kostely musela být dána jistá hierarchie ve smyslu hlavního bohoslužebného prostoru a vedlejší kaple se specifickou funkcí.¹²

Stavební forma a technologické provedení

Oba kostely na Budči patří mezi nejstarší zástupce zděné církevní architektury v Čechách a dosahují poměrně malých rozměrů. Zároveň se od sebe liší stavebním typem, technikou a částečně i použitým materiálem.

Rotunda sv. Petra měla v 10. století podobu stavby s centrálním půdorysem s východní podkovovitou apsidou. Půdorys lodi měl nepravidelný oválný tvar o světlosti 7,98 x 8,64 m, výška lodi dosahovala přes 12 m. Základové zdivo lodi je stavěno z lomové opuky i z místního slepence a zahlubuje se asi 30 cm do podloží. Nadzemní zdivo sestává z nepravidelných a hruběji otesaných opukových kamenů širokých 8 až 20 cm (*obr. 3*). Zdi jsou u základů mocné 100 cm, směrem nahoru se zužují. Nadzemní zdivo bylo pojeno pevnou světlou maltou s vysokým obsahem vápna, která, zejména v nejvíce zatěžovaných partiích, tvořila většinu hmoty zdiva (např. ve vrcholu kopule či vítězného oblouku). Již v nejstarší fázi byly stěny rotundy omítnuty a v interiéru byla provedena maltová podlaha, což naznačuje nálezořá situace v původní východní apsidě (*obr. 4*). Kúlové jámy odkryté v podlaze apsidy snad dovolují uvažovat o přítomnosti ciboriového oltáře; kameny poskládané u paty vítězného oblouku směrem do lodi mohou ukazovat na členění prostoru lodi a presbytáře předoltářní přepážkou.¹³ Celkové provedení rotundy nese stopy archaičnosti, ať už se jedná o nepravidelnost půdorysu (a přeneseně i klenby), parabolický tvar původního vítězného oblouku či atypické napojení východní apsidy (*obr. 5; obr. 6*). Petr Macek se nicméně domnívá, že atypické prvky možná nejsou odrazem nezkušenosti stavitelů, ale vznikly záměrně za účelem zpevnění stavby. Argumentem může být skutečnost, že se její jádro plně dochovalo až do dnešních dnů.¹⁴

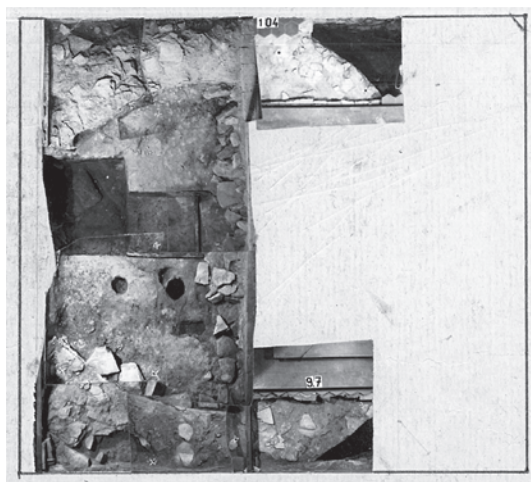
¹² Jevem koncentrace více kostelů na jedné lokalitě v anglosaském prostředí se zabývá publikace Heleny Gittos. Časné písemné prameny ze 7.–8. stol. osvětlují, že koncentrace kostelů byly vázány na klášterní prostředí a měly význam pro vykonávání procesí, které zde tvořilo základní formu liturgie. Viz GITTOS, Helena: *Liturgy, architecture and sacred places in Anglo-Saxon England*, Oxford 2013, s. 55–145. V našem prostředí lze s určitou formou procesní liturgie na lokalitách s více kostely snad také počítat. Avšak nemáme doklady, že by tato liturgie byla příčinou výstavby více kostelů na jedné lokalitě. Proto byla také odbornou komunitou odmítnuta hypotéza o provozu stacionární liturgie na hradišti Mikulčice-Valy, kterou navrhovala Bibiana Pomfýová. Viz POMFYOVÁ, Bibiana: *Das Interpretationsmöglichkeiten der Sakraltopographie in Mikulčice*, in: *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*, Brno 2010, s. 87–100, redakční poznámka na s. 100.

¹³ Doložené příklady předoltářních přepážek např. v Dalmácii viz MARASOVIĆ, Tomislav: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji I*, Split 2008, s. 321–333.

¹⁴ MACEK, Petr: *Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči*, *Zprávy památkové péče* 52/1, 1992, s. 6–13; ŠOLLE, M.: *Rotunda*.



Obr. 3: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, odhalené románské zdivo věže a lomové zdivo lodi, v popředí pozůstatek zřejmě později k lodi přistavěné severní apsidy, předchůdkyně věže; výzkum M. Šolleho 1977; digitální archiv fotografií Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. FT000054526.



Obr. 4: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, fotoplán pozůstatků původní východní apsidy; výzkum M. Šolleho 1980; digitální archiv plánů Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. PY000430084.

Původní podobu kostela P. Marie známe pouze zlomkovitě. Dochovaný půdorys ukazuje, že kostel byl postaven jako podélná jednolodní stavba s podkovovitou apsidou na východě (*obr. 7*).¹⁵ Délka původního kostela dosahovala 10,7 m, z toho vlastní loď byla dlouhá 7,4 m. Z kostela se dochovalo základové zdivo v pěti řadách. Sestávalo z břidlicových ploten dlouhých v koruně přes 2 m a doplňkově také z opukových a pískovcových kamenů; základ byl pojen pouze hlínou z podloží. Nadzemní zdivo se nejlépe dochovalo v apsidě, a to do výšky dvou řádků. Bylo stavěno technikou litého zdiva. Jeho líc tvořily miskovitě opracované opukové kvádříky dlouhé 22–40 cm a vysoké 10–15 cm, jejichž zadní strana byla nepravidelně ulámaná (*obr. 9*).¹⁶ Jádrem sestávalo z neopracovaných zlomků opuky prolitých načervenalou vápennou maltou. Na dvou místech v základovém zdivu byl dokumentován úsek sestavený z několika šikmě kladených kamenů, což M. Šolle (spíše mylně) popsal jako *opus spicatum* (*obr. 10*). Interiér kostela byl z velké části poničen mladší jámou z doby po zániku kostela (po 1786), vyplněnou množstvím lidských kostí.¹⁷ Zachoval

¹⁵ Základy však vytváří spíše půlkruhovitý půdorys. ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 235.

¹⁶ Ve zdivu lodi se vyskytly i pískovcové kvádříky, ale ty zde mohly být osazeny až během mladších úprav. GUTH, K.: *Praha*, s. 764–765.

¹⁷ K interpretaci novodobé jámy vyplněné lidskými kostmi ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 236; TOMANOVÁ, P.: *Původ*, text, s. 63.



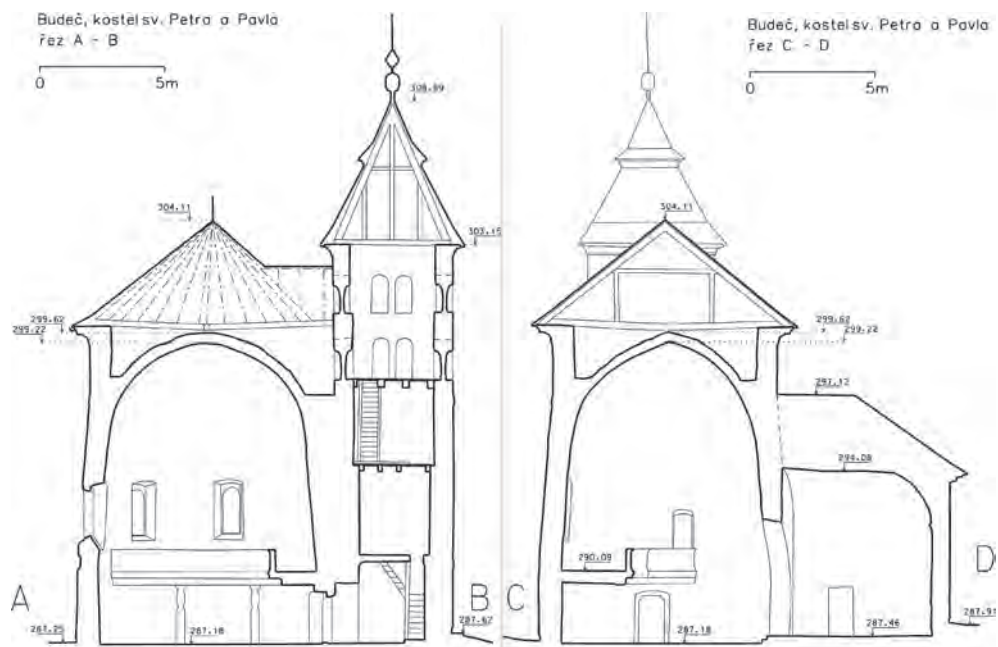
Obr. 5: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, půdorys archeologicky odkryté situace;

- oranžová – zdivo nejstarší fáze rotundy a raně středověké hroby;
 - světlejší okrová – pozůstatky zdiva a zahloubené objekty pravděpodobně raně středověké,
 - zelená – relikty dlažeb různého stáří a charakteru;
 - modré šrafury – úsek zdiva a lodi rotundy zborcený a dozděný roku 1837;
- vytvořeno na základě plánu uloženého v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze pod ev. č. PY000430211; vektorizace: M. Housková; další zpracování: P. Tomanová.

se jen úzký pás původního terénu podél jižní zdi lodi, v němž se dochovaly dva hroby, avšak žádné stopy po podlaze.¹⁸

Kostel P. Marie byl evidentně stavěn vyspělejší technikou než rotunda, což svědčí nejspíše o mladším datování. Kvádřikové zdivo jej snad umožňuje da-

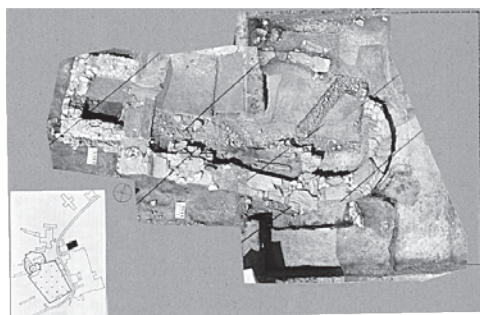
¹⁸ GUTH, K. 1934, *Praha*, s. 764–766; SOMMER, P.: *Archeologický výzkum*, s. 14–15; ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 233–237. V interiéru i blízkém okolí kostela se našly pozůstatky dalších kamenných konstrukcí, jejichž výklad a datování jsou velmi nejasné a nemusely pocházet z nejstarší fáze kostela: pás zdiva pod vítězným obloukem, přístavek jižně od kostela a pilířek v západní části lodi interpretovaný Šollem jako základ tribuny.



Obr. 6: Řezy rotundou sv. Petra a Pavla na Budči vytvořené z digitálního 3D modelu;

na řezech jsou dobře patrné nepravidelnosti lodi a zejména klenby;

řez A-B veden v ose románské věže, řez C-D napříč presbytářem; zpracování: GEO-CZ.



Obr. 7: Fotoplán odrytých základů kostela P. Marie na Budči;

výzkum M. Šolleho 1977;

digitální archiv plánů Archeologického ústavu AVČR v Praze, ev. č. PY000430436.



Obr. 8: Kostel P. Marie na Budči, vnější líc zdiva apsidy; výzkum J. Böhma 1931;

snímek převzat z: SOMMER, Petr: *Dokument C-TX-197700348*, Archeologický ústav AV ČR, Praha 1977, s. 54, tab. XXX-obr. 3; dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197700348>.



Obr. 9: Kostel P. Marie na Budči, vnitřní líc zdiva apsidy; výzkum J. Böhma 1931; snímek převzat z: SOMMER, Petr: *Dokument C-TX-*

197700348, Archeologický ústav AV ČR, Praha 1977, s. 54, tab. XXX-obr. 1; dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197700348>.



Obr. 10: Kostel P. Marie na Budči, vnitřní líc základů západní zdi lodi,

vpravo úsek šikmě ložených kamenů popisovaný M. Šollem jako *opus spicatum*;

výzkum M. Šolleho 1978; digitální archiv fotografií Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. FT000057715.

tovat až do (časně) románského období.¹⁹ Otázkou je, zda tento kostel neměl staršího předchůdce, pro něž hovoří charakter okolního hřbitova (viz níže). Současně, pro stavbu hlavního bohoslužebného prostoru byla častěji volena podélná dispozice, zatímco centrály měly zpravidla funkce vedlejších kaplí.²⁰ Pokud by rotunda sv. Petra byla hlavním kostelem na Budči, představovala by spíše výjimku. Takové výjimky reprezentují cášská kaple Karla Velikého a její následné „kopie“, které se ale v raném středověku omezují na prostor Francké říše a dosahují monumentálnějších rozměrů. Příklady menších staveb představují rotundy v Ducovém²¹ nebo v Höfe u Dreihausen,²² které jsou ale jedinými (známými!) kostely v rámci opevněného areálu.

¹⁹ Použitý materiál (narůžovělá malta a základy z břidlicových desek) se navíc shodují s materiálem použitým při stavbě románské věže u rotundy datované až do 12. století. Její kvádřikové zdivo se však skládá z pískovcových kamenů, opukové kvádry jsou použity pouze v nárožích a architektonických detailech. Viz MUK, Jan – LÍBAL, Dobroslav – MACEK, Petr: *Budeč, rotunda sv. Petra a Pavla. Závěrečná etapa hloubkového stavebně historického průzkumu*, Archiv Národního památkového Ústavu, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 263, s. 7; LÍBAL, Dobroslav: *Raně středověký vývoj kostela sv. Petra a Pavla na Budči*, *Umění* 29/5, s. 397; ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 181.

²⁰ TOMANOVÁ, P.: *Původ*, s. 33–38, 151.

²¹ RUTTKAY, Alexander: *Ducové – Kostolec*, in: *Velká Morava a počátky křesťanství*, ed. Pavel Kouřil, Brno 2014, s. 235–237.

²² GENSEN, Rolf: *Ringwall Höfe bei Dreihausen*, in: *Hessen im Frühmittelalter*, Sigmaringen 1984, s. 249–252.

Datování

Od dob Šolleho výzkumů obou budečských kostelů panuje přesvědčení, že rotunda sv. Petra byla postavena dříve, než kostel P. Marie. Všechny známé okolnosti svědčí pro její výstavbu na přelomu 9. a 10. století. K datování kostela P. Marie se kromě M. Šolleho vyjádřil s určitými rozpaky J. Sláma, i když nakonec se přiklonil k datování kostela do třetí čtvrtiny 10. století.²³ Jak už bylo v předchozím odstavci naznačeno, kvádříky použité u kostele P. Marie by mohly nasvědčovat výstavbě dokonce až v časně románském období.²⁴

Podíváme-li se ale na počátek pohřbívání na přilehlých hřbitovech, dostaneme odlišný obraz. Nejstarší hroby na hřbitově u rotundy obsahují šperky velkomoravského charakteru. Tyto hroby byly přímo převrstveny pohřby s esovitými záušnicemi malého průměru. Esovité záušnice současně obsahují i nejstarší hroby v prostoru kostela P. Marie. Chronologický rozdíl mezi založením pohřebních areálů u rotundy a v místě kostela P. Marie tak nemohl být delší než několik let, maximálně desetiletí.

Zatímco v případě hřbitova u rotundy vše nasvědčuje skutečnosti, že byl založen u již stojící stavby, resp. všechny hroby rotundu prostorově respektují, v případě hřbitova u kostela P. Marie je situace jiná. Hrobové přídávky na přilehlém hřbitově datují počátky pohřbívání do 10. století: v sedmi hrobech se našly esovité záušnice výhradně malého průměru do 20 mm,²⁵ v hrobě č. 79/1 byl u hlavy zesnulého nalezen denár Jindřicha I. Bavorského (948–955),²⁶ hrob 79/1 navíc překrývá ještě starší hrob bez přídávků č. 80/A2. Začátek pohřbívání před stavbou kamenného kostela P. Marie navíc jasně dokládá hrob č. 143, který ležel pod základy severní zdi kostela (*obr. 11*).²⁷ Hrob č. 143 je patrně součástí téže skupiny hrobů, k níž patří i superpozice hrobů 79/1 – 80/A2. Hroby leží horizontálně blízko sebe a oproti ostatním měly poměrně hluboké hrobové jámy.²⁸ Další skupina podobně hlubokých hrobů, z nichž dva obsahovaly esovité záušnice malých průměrů, se nacházela východně od apsidy (*obr. 12*).

²³ SLÁMA, Jiří: *Nález mince a datování mariánského kostelíka na Budči*, Sborník národního muzea v Praze, Řada A – Historie, sv. 61, 2007, s. 21–23; ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 259–260.

²⁴ Datování výstavby rotundy na přelom 9. a 10. století potvrdily také výsledky radiouhlíkové analýzy malt, které jsem zadala v roce 2022; publikace výsledků se připravuje. V současné době také čekám na výsledky radiouhlíkového datování vybraných kostí z nejstarších hrobů ze hřbitovů u obou kostelů.

²⁵ ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 249. K chronologii esovitých záušnic ŠTEFAN, Ivo: *Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic*, *Studia mediaevalia Pragensia* 9, 2009, s. 171–205.

²⁶ Předmět je v současnosti nezvěstný. Za potvrzení informace děkuji kolegovi L. Polanskému.

²⁷ ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 240.

²⁸ J. Böhm uvádí hloubku popisovaných hrobů přes 150 cm. Ostatní hroby naproti tomu byly dle Böhmových údajů hluboké 40–100 cm; hroby překryté kamennými deskami vyskytující se východně a jižně od mariánského kostela dosahovaly hloubky 100–135 cm. Viz SOMMER, P.: *Výzkum*, s. 175–180. Údaje o hloubce hrobů zkoumaných Böhemem jsou však pouze relativní a není zřejmé, od jakého bodu byla hloubka měřena. Popisy hrobů zkoumaných M. Šollem v některých případech obsahují údaj o nivelaci. Hrob č. 143 situovaný pod základy kostela ležel ve výšce 286,91–93 m n. m. Ve srovnání s ostatními hroby se zaznamenanou absolutní výškou jde skutečně o jeden z nejhlouběji položených hrobů hřbitova u kostela P. Marie. ŠOLLE, Miloš: *Dokument CTX198204879C*, Archeologický ústav AVČR, Praha, dostupné z: <https://digearchiv.aiscr.cz/id/CTX198204879>, s. 27–70.



Obr. 11: Hrob č. 143 pod základy kostela P. Marie na Budči; výzkum M. Šolleho 1977; digitální archiv fotografií Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. FT000054538.

Doklady o počátcích pohřbívání před stavbou kamenného kostela P. Marie jsou dle mého názoru nesporné. Datovat výstavbu kamenného mariánského kostela podle nejstarších hrobů přilehlého pohřebiště tedy nelze. Otázkou je, v jaké fázi vývoje pohřebiště byl kamenný kostel zřízen a zda neměl staršího, zřejmě dřevěného, předchůdce. Ten by pak dobře zapadal do obrazu Budče jako misijního a christianizačního centra přemyslovských Čech.²⁹

Patrocinia

Obě patrocinia budečských kostelů, svatopetrské i mariánské, patří mezi vůbec nejčastější a nejstarobylejší zasvěcení. V germánském světě se kult sv. Petra šířil díky misijní činnosti již od 4.–5. století. Ve Francké říši nastalo významné posílení kultu sv. Petra s nástupem vládnoucí dynastie Karlovců, která si tohoto světce zvolila za svého ochranného patrona. Svatému Petru byl například zasvěcen i misijní kostel založený Karlem Velikým na místě pohanské svatyně Irminsul poblíž hradiště Eresburg.³⁰ Druhá vlna silící svatopetrské úcty je spojena s reformním clunyjským hnutím. Samotné clunyjské opatství bylo roku 910 věnováno sv. Petru a bylo pod přímou ochranou papeže. Benediktini se v této době stali nositeli svatopetrské úcty.³¹ Svatopetrské zasvěcení je poměrně četné v Bavorsku, odkud mj. přicházeli misionáři do Čech, a nese jej i hlavní kostel řezenské diecéze. Na možnost souvislosti zasvěcení budečské rotundy s řezenskou katedrálou, resp. Bavorskem obecně, upozornili již D. Líbal a P. Macek.³²

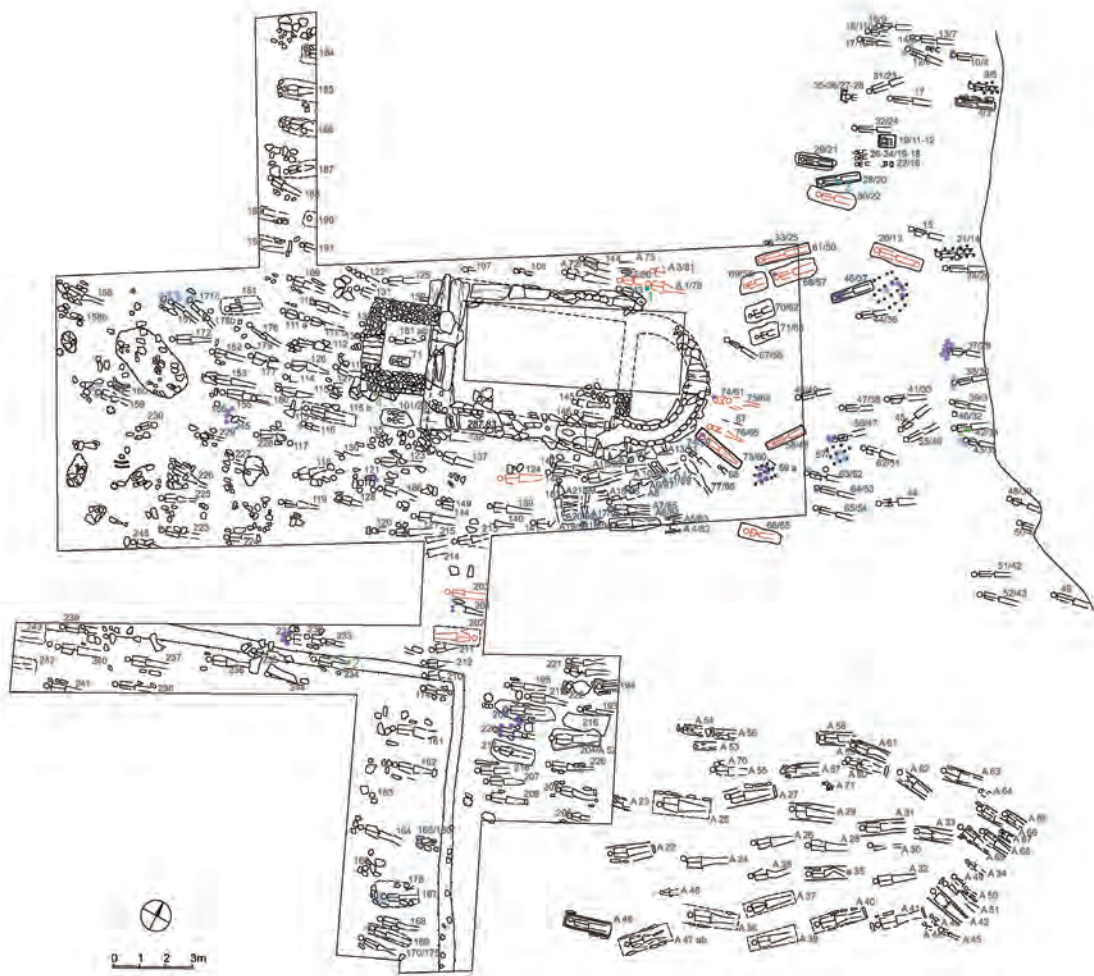
Patrocinium P. Marie nesly kostely již od pozdní antiky a raného středověku,

²⁹ K charakteru lokality v 10. století: TOMANOVÁ, Pavla: *Budeč kněžny Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a svěřice, Praha 2020, s. 213–225.

³⁰ BUCHBERGER, Michael – KASPER, Walter: *Lexikon für Theologie und Kirche 8. Pearson bis Samuel*, Freiburg 1999, s. 90–102; ZWÖLFER, Theodor: *Sankt Peter, Apostelfürst und Himmelspförtner: seine Verehrung bei den Angelsachsen und Franken*, Stuttgart 1929.

³¹ MARSHALL, Werner: *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau: Ein Beitrag zur ältesten schlesischen Kirchengeschichte*, Köln 1966, s. 209–221.

³² LÍBAL, D.: *Raně středověký vývoj*, s. 396; MACEK, P.: *Budeč*, s. 9–10.



**Obr. 12: Půdorys kostela P. Marie a okolního hřbitova
odkrytých výzkumy J. Böhma, M. Šolleho a Z. Váni;**

červená – hroby hlubší než 100 cm (relativní údaj v nálezné zprávě J. Böhma);

fialové značky – esovité záušnice s průměrem do 20 mm;

tmavě modré značky – esovité záušnice s průměrem 20–30 mm;

světle modré značky – esovité záušnice s průměrem nad 30 mm;

zelené značky – mince v hrobech, čísla označena ražby:

1. Jindřicha I. Bavorského, 2. Vratislava II., 3. Bořivoje II.,

4. Přemysla II. Otakara (brakteát nalezen v hrobě překrytém mladším přístavkem);

vytvořeno na základě plánu uloženého v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze

pod ev. č. PY000430251, vektorizace: M. Housková; zpracování: P. Tomanová.

ať už významné katedrály, nebo menší kaple. Mariánské zasvěcení měl i kostel založený knížetem Bořivojem na Pražském hradě zmiňovaný např. Kristiánovou legendou.³³ V českém prostředí se mariánské a svatopetrské zasvěcení objevují vedle sebe jak na Budči, tak také později, např. u klášterů v Kladru-bech, Želivi či Doksanech. V těchto případech byl vždy mariánský kostel postaven vedle staršího svatopetrského kostelíka, a převzal postavení hlavního chrámu.³⁴ Kontext klášterů 12. století ale nelze považovat za zcela relevantní analogii pro o dvě století starší situaci na Budči.

Poloha budečských kostelů v rámci hradiště

Při prvním pohledu na plán budečského hradiště je patrné několik skutečností. Rotunda sv. Petra byla situována v těsné blízkosti hradby v severozápadním rohu vnitřního hradiště, v sousedství západní brány. Podle doposud obecně přijímaných interpretací stála v prostoru palisádou vymezeného velmožského dvorce. Interpretace o existenci, resp. o rozsahu dvorce jsem však zpochybnila ve své disertační práci. Hlavním argumentem proti předpokládanému rozsahu dvorce byla skutečnost, že pozůstatky palisádového žlabu nebyly zachyceny v místech severně a severozápadně od rotundy, kudy měl podle dosavadních interpretací procházet.³⁵ Naproti tomu kostel P. Marie zaujímal v topografii vnitřního hradiště poměrně centrální polohu a zdá se, že k němu směřovaly i komunikace od dosud známých bran (*obr. 2*).

Kostel P. Marie nad svatopetrskou rotundou dominoval zřejmě i výškopisně. Úroveň původní výšky terénu v místě staveb kostelů lze vyčíst z terénní dokumentace výzkumů M. Šolleho. Půdorys zachycující odkryté relikty základů kostela udává nejvyšší kótu dochovaného zdiva s hodnotou 287,83 m n. m. (*obr. 12*). Není ale zcela zřejmé, zda šlo již o korunu základového zdiva, nebo zda se rozhraní základového a nadzemního zdiva nacházelo ještě nad touto úrovní. V případě rotundy se zachoval pouze půdorys z výzkumu lodi s nepřepočítanými kótami.³⁶ V ní se lze opřít o kótu podlahové úrovně popsané jako „dláždění románské“ v severovýchodní části lodi. Ať už šlo o podlahu jakéhokoliv stáří, je možné předpokládat, že se nacházela nad úrovní terénu stavby. Po přepočítání vychází absolutní výška této podlahové úrovně na 286,93–286,91 m n. m. Současná dlažba se nachází v nadmořské výšce 287,18 m n. m. (*obr. 6*). Podlaha v lodi rotundy sv. Petra se tedy nacházela níže, než byla nejvyšší naměřená nadmořská výška základového zdiva kostela P. Marie.

³³ *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978, kap. 3, s. 24.

³⁴ BOHÁČ, Zdeněk: *Patrocinia kostelů při nejstarších kláštorech a kapitulách v českých zemích*, *Historická geografie* 5, 1970, s. 51–77; RYNEŠ, Václav: *K počátkům úcty sv. Petra v naší vlasti*, *Duchovní pastýř* 17, 1967, s. 157.

³⁵ TOMANOVÁ, P.: *Původ*, s. 69–70, přílohy: plány 5, 6 a, b, c.

³⁶ Plán uložen v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze pod ev. č. 430249A.

Pohřby v interiéru

Pohřbívání laiků v interiérech kostelů bylo opakovaně zakazováno na několika církevních synodách; výjimku představovali patroni kostela. Přesto existují doklady o pohřbech v interiérech raně středověkých kostelů nejen v Čechách, ale i v jiných oblastech soudobé křesťanské Evropy. Většina badatelů tyto pohřbené identifikuje s příslušníky vládnoucích rodů a vysokými společenskými elitami.³⁷ Pohřby žen a dětí lze téměř s jistotou přičíst k této společenské skupině.³⁸ Méně často je v české literatuře pomýšleno na pohřby duchovních elit, kněží a mnichů, jichž se však synodální zákazy netýkaly.³⁹

Fenomén pohřbívání v interiéru je doložen u obou budečských kostelů. Jak již bylo výše uvedeno, interiér kostela P. Marie byl sice z velké části poničen novodobým zásahem, přesto se v úzkém pruhu při jižní zdi dochovaly dva hroby. Jejich zásyp obsahoval výhradně zlomky raně středověké keramiky.⁴⁰ Vzhledem k absenci pevnějších datovacích opor nelze datování hrobů do raného středověku s jistotou potvrdit ani zamítnout.

Výzkum rotundy sv. Petra poskytl přesvědčivější doklady o raně středověkém pohřbívání v jejím interiéru. Zachytil na 20 hrobů, z nichž sedm bylo datováno M. Šollem do raného středověku, dle mnou provedené revize jsou přesvědčivě raně středověké čtyři hroby.⁴¹ K nim pak lze přičíst nedochovaný hrob v prostoru lodi před vítězným obloukem, jehož existenci indikuje měděný zlacený gombík zdobený pletencovým vzorem nalezený v druhotné poloze, v zásypu hrobu č. 344 (*obr. 13*). Zesnulý, jemuž gombík patřil, byl velmi pravděpodobně prvním pohřbeným v interiéru rotundy. Tomu nasvědčuje jak prestižní poloha hrobu, tak charakter šperku.

Interpretační možnosti těchto pohřbů pro funkci rotundy nabízejí zahraniční analogie. Podle databáze kostelů s centrálním půdorysem, kterou jsem vytvořila pro účely disertační práce, byly pohřby v interiéru zaznamenány spíše v malém počtu případů.⁴² Centrály s hroby v hlavní lodi byly nejčastěji stavěny jako pohřební kaple. Typickými příklady jsou křížové kaple 5.–6. století v severní

³⁷ MACHÁČEK, J. a kol.: *Velkomoravská rotunda*, s. 126; SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild: *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Römischgermanischen Zentralmuseums Mainz 40, 1993, s. 557–619.

³⁸ V interiéru budečské rotundy se našel jeden ženský hrob č. 375 a dva dětské č. 168 a 179. Viz ŠOLLE, M.: *Rotunda*, s. 189. Raně středověké dětské hroby jsou doloženy např. i v rotundě na Pohansku u Břec-lavi: hroby č. 140, 167 a 176. Viz MACHÁČEK, J. a kol.: *Velkomoravská rotunda*, s. 125–130.

³⁹ KAVÁNOVÁ, Blanka: *Großmährische Gräber in Kirchen – Erkenntnisstand*, in: *Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des Östliches Mitteleuropas*, Brno 2005, s. 49; UNGER, Josef – MALINA, Jaroslav, eds.: *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů 9*, Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi j jinde v Evropě) v 1.–16. století, Brno 2002, s. 40.

⁴⁰ ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 236.

⁴¹ Jde o hroby s přesvědčivě dokumentovaným kamenným obložením č. 371, 375, 378 a dětský hrob s nožičkem č. 368. ŠOLLE, M.: *Rotunda*, s. 189, 190; TOMANOVÁ, P.: *Původ*, přílohy, plán 39, tab 1.

⁴² Jev pohřbů v interiéru nebyl při sestavování databáze primárně sledovaným aspektem. Byl ale evidován v souvislosti s okolnostmi založení či funkcí, případně je patrný z kresebné dokumentace sledovaných staveb.



Obř. 13: Zlomek měděného zlateného gom-bíku nalezený v interiéru rotundy v záspy novověkého hrobu č. 344; rozměry 47 x 25 mm, Národní muzeum, inv. č. H1-245302, foto: Ludmila Barčáková.

Itálii, které sloužily jako mauzoleum významných osob (např. mauzoleum Gally Placidie v Ravenně⁴³). Jiné příklady představují pohřební kaple sloužící jako místo posledního odpočinku členů kněžských či řeholních komunit (chrám sv. Matěje ve Splitu,⁴⁴ kaple sv. Michaela ve Fuldě⁴⁵). Odlišnými případy jsou pohřby zakladatelů v interiéru kostela, který ale primárně nesloužil jen jako pohřební kaple. Tak byl pohřben Karel Veliký do

kaple P. Marie v Cáchách,⁴⁶ kolínský arcibiskup Heribert v opatském chrámu v Deutz⁴⁷ nebo biskup Notker v nově založeném kolegiálním kostele v Lutychu.⁴⁸ Stavby v Deutz a v Lutychu přitom byly inspirovány cášskou kaplí – formálně i funkčně – a jednalo se o hlavní kostely daného církevního komplexu.

Je otázkou, do kterého z nastíněných schémat zapadá právě budečská rotunda. V případě, že by rotunda sv. Petra byla založena jako hlavní budečský

⁴³ CIRELLI, Enrico: *Élites civili ed ecclesiastiche nella Ravenna tardoantica*, Hortus Artium Medievalium 13, 2007, s. 301–318; VERZONE, Paolo: *L'Architettura religiosa dell'alto medio evo nell'Italia settentrionale*, Milano 1942, s. 9–10.

⁴⁴ MARASOVIĆ, Tomislav: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji III*, Split 2011, s. 270–272.

⁴⁵ HAHN, Heinrich: *Fulda, St. Michael*, in: Hessen im Frühmittelalter, Sigmaringen 1984, s. 307–308; ELLGER, Otfried: *Die Michaelskirche zu Fulda als Zeugnis der Totensorg: Zur Konzeption einer Friedhofs- und Grabkirche im karolingischen Kloster Fulda*, Fulda 1989.

⁴⁶ Např. BINDING, Günther: *Die Aachener Pfalz Karls des Großen als Archäologisch-Baugeschichtliches Problem*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 25/26, 1997/1998, s. 63–85; KELLER, Christoph: *Archäologische Forschungen in Aachen*, Mainz 2004.

⁴⁷ OSWALD, Friedrich: *Deutz (Köln-), St. Heribert*, in: *Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen*. München 1966, s. 58–59; SCHAEFER, Leo: *Deutz (Köln-, Nordrhein-Westfalen), St. Heribert*, in: *Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen*, Nachtragsband, München 1991, s. 88–89; UNTERMANN, Matthias: *Der Zentralbau im Mittelalter*, Darmstadt 1989, s. 128–130.

⁴⁸ GENICOT, Luc-Francis: *L'octogone de Notger et son avant-corps*, in: *Le collégiale Saint-Jean de Liège. Mille ans d'art et d'histoire*, Liège 1987, s. 47–56.

možského dvorce, což by jejímu umístění dávalo určitou prestiž, byl detailnější analýzou zpochybněn.

Raně středověké hroby v interiéru rotundy sv. Petra i přilehlý hřbitov naznačují, že uvnitř i vně rotundy se pohřbívalo prakticky od dokončení stavby tohoto kostela. Raně středověké hroby přitom byly rozmístěny v celém prostoru hlavní lodi. Zdá se tedy, že pohřební aspekt mohl být pro funkci rotundy dosti významný a že snad šlo o prestižní pohřební kapli pro vybrané členy duchovní nebo světské elity. Hlavním bohoslužebným prostorem by pak byl zřejmě jiný prostor, snad kostel P. Marie, příp. jeho hypotetický předchůdce. Závěrečná tvrzení se stále ocitají spíše na tenkém ledě úvah, které snad bude moci podpořit či vyvrátit budoucí bádání.

zhruba poloviny 14. století a z jiných úhlů pohledů probírá již jednou pojednaná témata, u nichž reflektuje nejnovější literaturu. V prvním oddílu knihy, nazvaném *Napříč společností*, v jeho druhé kapitole *Církev privilegovaná i sloužící*, tak najdeme reakci na nedávnou diskusi o problematice desátků,³ kterou Josef Žemlička nejen registruje, ale neváhá se do ní i zapojit. U obtížných témat, jaké desátky v raně středověkých Čechách bezesporu představují, je diskuse jedním z hlavních prostředků posunu poznání kupředu.

Josef Žemlička v souladu se svými staršími pracemi zastává názor, že desátky se v Čechách začaly vybírat až po založení pražského biskupství a původně šlo o jednotnou obilnou dávku ve výši dvou měřic obilí, kterou popisuje Kosmas,⁴ z níž až později, nejspíše v důsledku sporu biskupa Ondřeje s králem Přemyslem I. Otakarem v první čtvrtině 13. století, se vydělil biskupský šestidenárový desátek.⁵ Nehledě na skutečnost, že novější literatura od uvedené pře biskupa Ondřeje žádnou změnu ve výběru desátků neodvívá,⁶ má tato koncepce několik dalších slabin, kupř. že Kosmův dvouměřicový obilný desátek, údajně z doby před vyčleněním šestidenárového biskupského desátku, by i po vyčlenění platby šesti denárů zůstal v dokladech ze 13. a 14. století buď stále stejný, s jednou měřicí pšenice a jednou měřicí žita, nebo by dokonce vzrůstal.⁷ Nemáme žádný důkaz, ba ani náznak, že obilný desátek byl zmenšený o hodnotu šesti denárů placených biskupovi. A přitom šest biskupových

³ BOLINA, Pavel: *Konec, nebo začátek diskuse o problematice desátků v českém středověkém státu?*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 291–298; KALHOUS, David: *K otázce desátků v českých zemích doby přemyslovské*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 299–308.

⁴ *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, ed. Bertold BRETHOLZ, *Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum Germanicarum, Nova series II*, Berlin 1923 (dále jen KOSMAS), s. 75–76: „... facundissimus praedicator, largus elemosinarum dator, dominicae familiae in mensura tricitii fidelis dispensator. Hic constituit, ut pro decimatione unusquisque, sive potens sive dives sive pauper, tantum qui de suo pheodo vel allodio araturam haberet, duos modios quinque palmarum et duorum digitorum, unum tricitii et alterum avenae episcopo solveret. Nam antea, sicut primo episcopo Dethmaro constitutum erat, pro decimatione duos messis acervos dabant... decimus enim acervuum quinquaginta manipulos habentem.“

⁵ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 42: „Až odtud (= CDB II, s. 194, č. 209 z roku 1221) se desátkové odvodvy zřetelně rozebíhají do dvou větví, třebaže jejich dělba začala dříve.“ Zde se však Žemlička nevyrovnal se staršími názory, které klady vznik šestidenárového biskupského desátku hlouběji do minulosti, minimálně do 12. století (např. NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 345; NOVÝ, Rostislav: *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, *Sborník historický* 9, 1962, s. 160).

⁶ ANTONÍN, Robert: *S kým se přel biskup Ondřej? K meandrům v právní krajině Čech na počátku 13. století na základě známého příběhu*, in: *Právní kultura středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia* 17, 2016, s. 45–63.

⁷ Existují samozřejmě výjimky, jako roku 1248 při emfyteutickém pronájmu Lovosic, kde z každého lánu měl jít k tamnímu kostelu jen „jeden kbelec žita“ (CDB IV, s. 245–246, č. 147); zde však nevíme, zda to nesouviselo s velikostí míry užívané na Litoměřicku, která byla podstatně větší, než v okolních krajích (srov. SEDLÁČEK, August: *Paměti a doklady o staročeských mírách a vahách*, *Rozpravy České akademie věd a umění. Třída I, číslo 66*, Praha 1923, s. 142).

denárů zdaleka nepokrývá hodnotu jedné čtvrtiny nebo dokonce třetiny desátku v podobě dvou měřic obilí.⁸

Také představa, že původně „jednotné církevní desátky se z počátku vydělovaly z obilních i jiných zásob hromaděných v sýpkách při správních centrech“... „kromě biskupa se k takto stahovaným desátkům hned v závěsu řadily velkofarní kostely“,⁹ v sobě obsahuje jisté nesrovnalosti. Biskup by se totiž rovnou dostával k dělení sutého obilí, i když Kosmas jasně říká, že na počátku se vybíral desátek snopový.¹⁰ To by přeci Kosmas mohl rovnou psát jen o dvou měřících obilí a jeho informace o dvou kopách snopů v době biskupa Dětmara by postrádala smyslu. Navíc by v té souvislosti vyvstávaly další otázky. Například kdo by při dělení obilí na tom kterém knížecím hradu biskupa zastupoval? Těžko kněží tamních (knížecích) kostelů, kteří by sami sebe museli krátit na živobytí. Nebo by se s dělením zásob obilí v hradních sýpkách muselo čekat, až dorazí biskupovi vyslanci? A kdo a jak by takto vydělené obilí převážel za biskupem do Prahy, nebo v lepším případě do několika biskupských dvorců rozptýlených po Čechách?

Stejně neřešený zůstává další důležitý aspekt Kosmových desátkových informací. Pokud je nevztáhneme jen na vlastní majetky pražského biskupství, kde ona ustanovení o odvádění obilného desátku biskupovi snad někdy mohla platit v plné míře, lze jim přiznat jen proklamativní význam. V reálné situaci totiž prameny nikdy biskupa v českých zemích nezachycují jako příjemce či alespoň podílníka obilného desátku z cizího majetku.¹¹ Na řadě příkladů ze 13. až 14. století lze ukázat, že biskup jen potvrzuje, nebo v případě církevních institucí rozhoduje o způsobu dělení obilného desátku (často i desátku z dalších zemědělských produktů) mezi vlastníka kostela (později držitele patronátních práv) a jeho duchovního správce (faráře), či určuje, odkud k tomu

⁸ Adekvátních by snad bylo oněch 24 denárů placených některými lidmi kostelům, o kterých se vedle tří, šesti a dvanácti denárů jako o desátku píše v papežském listu z roku 1216 (CDB II, s. 120, č. 129), kdyby se v tomto případě nejednalo o zeměpánem poskytnutou úlevu od odvádění obilného desátku, patrně kvůli nepříznivým podmínkám, jak se o tom mluví v tzv. zakládací listině třebečského kláštera (KOSMAS, s. 260: „Ipse vero dux Uldaricus pro paupertate novelli populi, qui tunc in eadem solitudine locabantur, VI numos pro decimacione instituit“).

⁹ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 39, který se však tím odklání od svého dřívějšího názoru, že Břevnov dostal desetiny veškerých knížecích důchodů z provincií litoměřické, bílinské a děčínské (viz TÝŽ: *K hodnověrnosti listiny Jana XV. Pro klášter v Břevnově* (31. V. 993), in: 993–1993. Milénium břevnovského kláštera, Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25–39), přebíraného pak i dalšími autory (např. VELÍMSKÝ, Tomáš: *Vzestupy a pády bílinských hradských správců*, in: *Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště*, red. Ivana Boháčová a Petr Sommer, Praha 2004, s. 326).

¹⁰ KOSMAS, s. 75–76.

¹¹ Myšleny jsou samozřejmě prameny diplomatické povahy, v legendách, homiliářích a různých sbírkách kázání to bývá přesně naopak. Viz např. *Das Homiliar des Bischofs von Prag*, ed. Ferdinand HECHT, Prag 1863 (= *Beitrag zur Geschichte Bohmens. Abt. I. Quellensammlung I*), s. 81–82: „Item quod decima, quae a fidelibus datur, dei census nuncupanda est, et ideo ex integro reddenda est. Cujus tertia pars secundum canonem Toletanum episcoporum esse debet. Nos vero hac potestate uti nolumus, sed tantum singulis annis quartam partem usu Romanorum pontificum, et observantiam sanctae ecclesiae Romanae de eadem habere volumus.“

kterému kostelu přísluší nebo nepřísluší dané desátky (vymezování farních obvodů).¹² Nic na tom nezměnily ani snahy biskupa Ondřeje, který za sporu s králem v letech 1216–1222 zřejmě usiloval o přiznání svého podílu na církevním (= obilném) desátku alespoň tam, kde z titulu patronátních práv zůstával k užítku klášterů, kapitul a dalších subjektů církevního charakteru.¹³

Řešení problematiky desátek v počátcích českého státu, jež jsem nabídl proti „původně vše zastřešujícímu jedinému desátku“¹⁴, totiž že se jedná o dvě různé dávky, z nichž obilný desátek se vybíral určitou dobu před založením pražského biskupství a šestidenárový začali vybírat až na konci 10. století první pražští biskupové, Josef Žemlička odmítá. Ve shodě s Davidem Kalhouskem „nevidí žádné argumenty pro to, abychom uvažovali o dvou zcela odlišných a historicky odlišně vzniklých dávkách“.¹⁵

Jistě, těžko uvádět nějaké doklady o odvádění obilných desátek v Čechách již v dobách před založením pražského biskupství, ale kromě toho, že žádné argumenty (vyjma absence relevantních písemných pramenů) nemohou být předloženy ani proti tomuto názoru, vzniká řada důležitých otázek. Počátečního vybírání obilného desátku knížecí mocí si je vědom i J. Žemlička, dokonce o to opírá svou argumentaci, že podíl biskupa byl z počátku minimální.¹⁶ Proč by tedy s výběrem obilného desátku kníže Boleslav II. měl začít právě až roku 976 s nastolením prvního pražského biskupa Dětmara? Nejspíše proto, že to píše Kosmas.¹⁷ Ale ten si nebyl jistý ani rokem založení pražského biskupství, ani lety Dětmara episkopátu.¹⁸ Nemohl Kosmas do souvislosti s biskupem Dětmarem dát omylem místo biskupského peněžního desátku ten obilný? Přes tuto možnost, naznačenou již před lety,¹⁹ je víra v Kosmův údaj natolik velká, že všechny moderní studie o počátcích křesťanství v Čechách problematiku

¹² Např. roku 1284 olomoucký biskup Dětřich v případě desátek louckého kláštera na Znojemsku (RBM II. s. 571–572, č. 1320); velmi instruktivně v červnu roku 1297 biskup Dětřich při potvrzování patronátního práva kostela v Blučině žďárskému klášteru (CDM V, s. 68, č. 71).

¹³ O biskupem Ondřejem marně nárokované čtvrtině církevního desátku se uvažuje v práci BOLINA, Pavel: *Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů. K 880. výročí úmrtí kronikáře*, Český časopis historický 105, 2005, s. 845; nezávisle podobné závěry obecněji formuloval ANTONÍN, R.: *S kým se přel biskup Ondřej*, s. 58, který však ne ve všech případech pojmově odlišuje desátek církevní (= obilný) od biskupského (= šestidenárového): „*Předmětem sporu byly biskupovy kompetence nad těmito institucemi, zejména však šlo o odvod biskupského desátku.*“

¹⁴ Tak ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40.

¹⁵ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 38; KALHOUS, D.: *K otázce desátek*, s. 304.

¹⁶ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40: „*desátky, ať jakéhokoliv druhu, se zprvu vybíraly v rámci hradských obvodů, jak tomu byl uzpůsoben knížecí správní aparát ... ani biskup ... ani velkofarní a posléze farní kostely nedosahovaly plně toho, co jim kanonicky náleželo.*“

¹⁷ Podle Kosmy (KOSMAS, I. 40, s. 75–76) ustanovil biskup Dětmar desátek ve výši dvou kop obilí, když kopa měla mít 50 snopů (viz výše pozn. 4).

¹⁸ KOSMAS, I. 24, s. 46 uvádí jako rok Dětmara úmrtí letopočet 969, ale to ve skutečnosti pražské biskupství ještě nebylo ani založené; srov. TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997, s. 106.

¹⁹ BOLINA, P.: *Příspěvek*, s. 856.

počátků desátek pomíjejí, či ji pokládají za vyřešenou.²⁰ Přiznávají přitom, že Čechy byly i před založením pražského biskupství pokládány za křesťanskou zemi, nebo alespoň ne za pohanskou natolik,²¹ aby to dávalo saským Liudolfovcům či bavorským Luitpoldovcům záminku k přímému podrobení sousedního území! Zatížení desátky představovalo jeden z prvních prvků podmanění Sasů nebo Slovanů Franckou říší a německými markami západně od Labe nebo severně od Dunaje.²²

Můžeme si kupříkladu položit otázku, co asi bylo pravděpodobnější příčinou povstání, kterým se Čechové podle Kristiánovy legendy vzepřeli Bořivojovi „svorně a jednomyslně a snažili se ho vypudit ze země“. Vadila jim stavba kostela v podobě jedné nové dřevěné budovy na Levém Hradci,²³ v níž kněz prováděl své obřady, nebo za tím byla spíše novinka, „neslýchaný křesťanský zákon“,²⁴ pokud bychom ji chápali jako pokus knížete prosadit vybírání obilného desátku?²⁵ To samozřejmě neznamená, že by se mohlo tvrdit, že

²⁰ Srov. KALHOUS, David: *Graves, Churches, Culture and Texts: The Processes of Christianisation in the Early Middle Ages and their Social and Cultural Context*, in: Jan Macháček – Martin Wihoda, *The Fall of Great Moravia. Who was buried in Grave H 153 at Pohansko near Břeclav?*, Leiden – Boston 2019, s. 110–129; SOMMER, Petr: *České křesťanství doby kněžny Ludmily*, in: Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků, eds. Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 60–74.

²¹ K přežívání pohanství v Čechách viz DYNDÁ, Jiří: *České a moravské pohanství*, in: *Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Dialog nad počátky křesťanství v Čechách*, eds. Ivo Štefan – Martin Wihoda, (= *Prameny české historie* 3), Praha 2018, s. 29–55; PROFANTOVÁ, Naďa: *Nové poznatky o archeologicky zjištělých projevech pohanství v českých zemích*, in: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*, eds. Eva Doležalová – Petr Meduna, Praha 2011, s. 11–39.

²² Např. *Helmoldi presbyteri chronica Slavorum*, Liber I/3, *Monumenta Germaniae historica. Scriptoorum*, Tomus XXI, ed. Georgius Henricus PERTZ, Hannoverae 1869, s. 14, líčí, jak Karel Veliký podrobeným Sasům odпустиł všechny dávky, ale zatížil je povinností odvádět desátky; srov. HRABOVÁ, Libuše: *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice 2017; DYNDÁ, Jiří: *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, Praha 2017; JUSTOVÁ, Jarmila: *Dolnorakouské Podunají v raném středověku*, Praha 1990.

²³ Ke zpochybnění starších představ o Bořivojově kamenné stavbě kostela sv. Klimenta na Levém Hradci (rotundy) viz SOMMER, Petr: *Der Grundstein der Rundkirche von Levý Hradec*, in: *Život v archeologii středověku*, vyd. Jana Kubková – Jan Klápště – Martin Ježek – Petr Meduna, Praha 1997, s. 586–595.

²⁴ *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978 (dále jen KRISTIÁN), kap. 2, s. 20: „... Quique reversi in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honorem beati Clementis pape et martyris... Populum cunctum Bohemorum in furore principis accendit, eo quod paternos mores relinqueret et novam atque inauditam sanctitatis legem christianorum arriperet. Surgunt adversus eum uno animo eademque sententia suisque eum a finibus perturbare conantur seu eciam vitam auferre moliantur...“.

²⁵ Protože už roku 845 křesť postoupilo čtrnáct českých knížat, kloní se naposledy ŠTEFAN, Ivo: *Fenoméni kněžna Ludmila: mocné ženy a christianizace*, in: Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků, eds. Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 16, k tomu, že nevoli českých předáků vzbudilo Bořivojovo prosazování moravských zájmů. Představa takového protimoravského uvědomění a jednoty ale postrádá oporu v pramenech; snad by bylo možné uvažovat, že Češi se vzbouřili proti zákazu nedělní práce a povinným návštěvám nedělní mši, jak o tom po roce 1000 v Uhrách skýtá informace zákoník Štěpána I. (viz SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena: *Pramene k dějinám Slovenska I.2*, Bratislava 2011, s. 18), ale těžko něco takového mohl prosazovat Bořivoj s jediným kostelem na Levém Hradci. Výše uvedený výklad s Bořivojovým pokusem o vybírání obilného desátku lze proto pokládat za pravděpodobnější.

obilný desátek zavedl kníže Bořivoj, tím méně ho spojovat s výše zmíněným řezenským křtem čtrnácti českých knížat roku 845.²⁶ Ale co Bořivojovi synové, kteří podle Kristiánovy legendy také zakládali kostely²⁷ a kromě Levého Hradce velmi pravděpodobně ovládali i mocná hradiště v Budči, Klecanech, Bohnicích, Šarce, Butovicích, Tetínu a Praze? Ti nebyli schopni (nemohli, nebo dokonce nesměli) na území ovládaném z těchto hradů vybírat naturální dávku, kterou by jak zemědělské obyvatelstvo, tak hlavně řezenským biskupem k pražskému kostelu sv. Jiří vyslaný archipresbyter,²⁸ chápali jako církevní desátek? A nemohla dávka, která měla být řezenskému biskupovi nahrazena při zřizování pražského biskupství jakýmsi majetkem v Bavorech, představovat ve stříbrných hřívnách poukazovanou paušální náhradu třetiny obilného desátku vybíraného v Čechách?

Situace v prvních desetiletích 10. století také byla jistě odlišná od doby, kdy v Praze vznikalo biskupství.²⁹ Tehdy se již říše Boleslava I. a Boleslava II. rozrostla daleko na východ za dnešní Krakov. V mezidobí vznikla řada nových hradů a opěrných bodů s kostely,³⁰ rozrostl se správní aparát, ke kterému alespoň částečně patří i kněží těchto kostelů, a ti všichni již na svém podílu z obilných desátků byli závislí. Při založení biskupství proto podle mého názoru kníže zvolil nejjednodušší cestu, biskupovi přenechal určité majetky v podobě vsí a dvorů³¹ a k tomu asi o něco později (za biskupa Vojtěcha) přidal právo vybírat vlastní (novou) dávku – biskupský šestidenárový desátek. Takto

²⁶ *Annalium Fuldensium pars sekunda (Fuldensis)*, Auctore Rudolfo, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi VII, ed. Fridericus KURZE, Hannoverae 1891, s. 35.

²⁷ KRISTIÁN, kap. 3, s. 24: „*Zpitigneu ... fundator extitit ecclesiarum dei, congregator sacerdotum clericorumque ...*“.

²⁸ Podle převažujícího názoru baziliku sv. Jiří na Pražském hradě založil koncem prvního nebo ve druhém desetiletí 10. století kníže Vratislav I., a to jako krystalizační jádro české církevní organizace podřízené řezenskému biskupovi. Vratislav při kostele ustavil sbor devíti duchovních s archipresbyterem v čele. Přestože o půl století později vznikl u sv. Jiří ženský benediktinský klášter, původní sbor duchovních zde přežil a nezanikl ani v souvislosti se založením pražského biskupství (viz FRIND, Anton: *Die Kirchengeschichte Böhmens I*, Prag 1864, s. 103; MERHAUTOVÁ, Anežka: *Bazilika sv. Jiří na pražském hradě*, Praha 1966, s. 25–28; TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997, s. 409; DOLEŽALOVÁ, Eva – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Die Erforschung der Entstehung und der Ausprägung des Pfarreinetzes bis zum Beginn der hussitischen Revolution in der tschechischen Geschichtswissenschaft*, in: *Pfarrein im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, red. Nathalie Kruppa, Göttingen 2008, s. 83–98).

²⁹ K problematice počátků pražského biskupství viz TŘEŠTÍK, Dušan: *K založení pražského biskupství v letech 968–976. Pražská a řezenská tradice*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petrářovi*, Praha 2004, s. 179–195.

³⁰ KRISTIÁN, kap. 3, s. 24: „*Zpitigneu ... fundator extitit ecclesiarum dei, congregator sacerdotum clericorumque ...*“.

³¹ Starší práce k majetkům pražského biskupství (např. BOHÁČ, Zdeněk: *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, *Historická geografie* 18, 1979, 165–203) nahrazuje TROJAN, David: *Tobiáš z Benešova. Biskup – hospodář – politik*, Praha 2023, Příloha I; majetková výbava olomouckého biskupství je zahrnuta v soupisové části Zdíkovy listiny z roku 1136 (CDB I, s. 116–123, č. 115; srov. BOLINA, Pavel: *K interpretaci a datování Zdíkových listin*, *Český časopis historický*, 97/2, 1999, s. 273–292).

chápaná doba zavedení biskupského šestidenárového desátku mohla představovat i podporu rozvoje ražby a užívání mince v Čechách.³²

Do popsané situace by dobře zapadal tzv. edikt Boleslava II., kterým kníže spolu s českými předáky dával druhému pražskému biskupu Vojtěchovi právo vybírat desátky.³³ Kdyby nemělo jít o šestidenárový biskupský desátek, ale o (jednotný) obilný desátek, jak tvrdí Josef Žemlička, znamenalo by to jediné to, co už jsme vyloučili, a sice že Vojtěchovi bylo umožněno vysílat své pověření na jednotlivé knížecí hrady, aby byli přítomni dělení obilí a zajišťovali transport jeho velkých objemů na značné vzdálenosti, přičemž podle Kosmových údajů by se mělo jednat ještě o nevymlácené obilí. A to je něco mnohonásobně obtížnějšího a nákladnějšího, než kdyby si biskupovi zmocnění zajížděli do správních center za tamními kněžími jen pro určitou sumu peněz, jejichž výběr v okruhu příslušného hradu stejně na počátku mohla zajišťovat jen hradská správa.

Proti výše uvedeným úvahám zdánlivě stojí situace v raně středověkých Uhrách, kde podle pramenů biskupům od počátku patřil celý církevní desátek jako dávka v podobě $\frac{1}{10}$ úrody.³⁴ Je však třeba si uvědomit, že na rozdíl od Čech došlo k prosazení křesťanství v Uhrách, zavedení desátků i vzniku (arci) biskupství téměř současně na přelomu 10. a 11. století.³⁵ Na straně jedné tak biskupové v Uhrách od počátku mohli počítat s plným církevním desátkem, a na straně druhé mít zajištěnou jeho distribuci hierarchicky vzhůru. Výběr biskupského desátku zajišťovala farní síť, přičemž do vybavení každé fary patřily tři páry volů,³⁶ které k transportu naturálií do určitého centra jistě mohly posloužit. Informace o biskupském desátku v Uhrách tedy nejenže nic nevyvrací z našich předchozích poznatků, nýbrž umožňují pochopit odlišnosti, do kterých se desátek vyvinul v raně středověkých Čechách, především příslušnost obilného desátku vlastníkům kostelů a roli, jakou mohl hrát šestidenárový peněžní desátek po založení pražského biskupství.

³² K počátkům ražby českých mincí např. PETRÁŇ, Zdeněk: *První české mince*, Praha 1997, s. 54–61; VIDEMAN, Jan: *K postavení tzv. imitativních ražeb v počátcích českého (a moravského) mincovnictví v 10. století*, Numismatické listy 72, 2017, s. 10–25; SLÁMA, Jiří: *K počátkům peněžní směny v Čechách*, Numismatické listy 73, 2018, s. 10–14; POLANSKÝ, Luboš: *Mince 9. a 10. století v archeologických nálezech z českých zemí a jejich přínos pro počátky našich dějin*, disertační práce FFUK, Praha 2019, 543 s.

³³ CDB I, s. 43, č. 37: „... dux Boleslaus presentibus omnibus primatibus ... ecclesias per loca opportuna construendi et decimas congregandi licentiam dedit“. Na věci nic nemění, že nevíme, zda se ve Vojtěchově případě jednalo o potvrzení nového stavu, nebo podobná smlouva vznikla již za jeho předchůdce biskupa Dětmara (srov. KALHOUS, D.: *K otázkám desátků*, s. 304).

³⁴ O povinnosti odvádět desátou část úrody mluví článek 18 ve II. zákoníku krále Štěpána I., jehož závěrečné ustanovení dokládá příslušnost desátku biskupovi (SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B.: *Pramene I.2*, s. 24).

³⁵ MÚCSKA, Vincenc: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 57–65; ŠABO, Martin: *Štát a cirkev na Slovensku. Vývoj financovania cirkvi*, Bratislava 2006, s. 16–17; LOPATKOVÁ, Zuzana, *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*, Trnava 2013, s. 24–34; GLEJTEK, Miroslav, *Práva a povinnosti uhorských biskupov pri správe diecézy v 11. až 14. storočí*, Konštantínove listy 11/2, 2018, s. 89–90.

³⁶ Článek 1 ve II. zákoníku krále Štěpána I. ustanovoval povinnost, že vždy deset vsí má zbudovat kostel a věnovat mu dva lány polí a stejně tolik sluhů, koní a kobyli, šest volů, dvě krávy a třicet kusů drobného zvířectva (MÚCSKA, Vincenc: *Uhorsko*, s. 101–103; SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B.: *Pramene I.2*, s. 22).

Josef Žemlička ve snaze o posun prosazení biskupského šestidenárového desátku až do doby kolem sporu biskupa Ondřeje s králem Přemyslem I. Otakarem pomíjí prameny, které nevypovídají ve prospěch jeho názoru. Když v průběhu sporu s biskupem odpovídal Přemysl I. Otakar papeži ohledně některé z Ondřejových stížností, že „desátky ze svých panství k jednotlivým kaplím odvádí plně, s výjimkou toho, že desátek biskupovi příslušný, nyní vybírá (sám král)“,³⁷ nechtěl tím král vyjádřit, že úplný obilný desátek, vybíraný ke kostelům na panstvích krále, stojí zcela odděleně od biskupského (šestidenárového) desátku, jenž je vybírán zvlášť? A přitom se lze dále ptát, zda z formulace o biskupském desátku vybíraném pro krále nevyplývá, že dříve byl vybírán také, ale pro biskupa? A kdyby neexistoval zvlášť už dříve vybíraný šestidenárový biskupský desátek, který předchůdci biskupa Ondřeje ze své vůle alespoň částečně přenechali nějaké církevní instituci (v daném případě premonstrátům v Teplé), proč by se Ondřej hned na začátku sporu roku 1216 tázal papeže, zda tyto z jeho pohledu nelegální exempce může zrušit, jak se o tom dozvídáme z Honoriovy odpovědi.³⁸

O tom, že šestidenárový biskupský desátek v českých zemích existoval již před sporem biskupa Ondřeje s králem, svědčí i další prameny, např. roku 1207 v souvislosti s panovníkovým darem vsi Uherce olomoucké kapitule, kdy se zcela jasně odlišoval peněžní desátek od desátku obilného,³⁹ nebo když roku 1201 Přemysl I. povoloval olomouckému biskupovi Robertovi vybírat šestidenárový desátek v nedávno získané holasické provincii a jasně přitom říkal, že to respektuje nejen církevní právo, ale i staré zvyky.⁴⁰ Na druhou stranu žádný písemný pramen nenaznačuje, že v českém státu by šestidenárový desátek měl ve 13. století představovat novinku.

Mimořádně výmluvný doklad o biskupském desátku pochází z falsa listiny pražského biskupa-knížete Břetislava III. Jindřicha, který roku 1194 za ves Rovné u Roudnice přenechal johanitům desátky s formulací, že biskupští výběřčí už ve špitálnických vsích nebudou smět nikoho obtěžovat.⁴¹ I když jde o falsum ze 13. století, muselo se v původním dokumentu jednat o samostatný biskupský (šestidenárový desátek), neboť jinak by biskup-kníže za zisk Rovného johanitské statky neosvobozoval od zásahů svých kolektorů, nýbrž určo-oval, aby si johanité ponechávali obilný desátek ze všech svých statků, i tam, kde by dávka příslušela ke kostelu jiného vlastníka. O téměř tři čtvrtě století

³⁷ CDB II. 149, s. 138–140: „*Decimas de meo domanio ad singulas regales capellas integraliter persolvo, exep-tis, que episcopo debentur, que usque hodie percipiuntur.*“

³⁸ CDB II, s. 165–166, č. 179: „... *ipsius episcopi predecessor, capituli sui accedente consensu, decimas ipsas et quicquid in eis iuris babeat, Teplensi ecclesie pia liberalitate donavit.*“

³⁹ CDB II. 59, s. 54: „... *Vherchi, ad quam decimus denarius cum decima aratorum nostrorum spectat et omnium rerum ad utilitatem nostram pertinencium, contulimus...*“

⁴⁰ CDB II. 22, s. 18–20: „... *constituti decimam episcopo dari in provincia Golassizch undique per omnes villas meas et militum meorum videlicet VI denarios de aratro, secundum ius ecclesiastice institutionis et antiquorum tradicionem patrum...*“

⁴¹ CDB I, s. 314–316, č. 349: „*Quia vero predicti fratres sepe querimoniam faciebant de molestiis, quas in villis suis decime collectores eorum hominibus sepius inferebant, intuitu nichilominus pietatis et misericordie...*“

starší falsum zakládací listiny kladrubského kláštera zaznamenává (ve vsuvce z 12. století) podobný případ. Biskup Heřman (1099–1122) za třetinu výnosu cla v Domažlicích, které benediktini získali od knížete Vladislava I., rozhodl, aby klášterní poddaní pro svou chudobu byli ušetřeni návštěv biskupských výběrčí desátků.⁴²

Lze souhlasit s Davidem Kalhousou,⁴³ že doklad existence biskupského desátku může být obsažen i ve falsu papežského privilegia pro vyšehradskou kapitolu, stejně jako ve falsu zakládací listiny kapituly, kde se mluví o tom, že Vyšehrad má dostat od biskupů pražského a olomouckého celkem 300 lidí „v desátku“.⁴⁴ Je to ovšem doklad jen nepřímý, protože v tomto případě podstatou nebyl desátkový výnos od daného počtu lidí, ale dar lidí určitého sociálního statusu, a to těch, kteří mají půdu a odvádějí desátky.⁴⁵

Ještě hlouběji do minulosti pak umožňuje nahlédnout falsum z 13. století k roku 1048, dle kterého měly rajhradskému klášteru patřit v brněnské provincii „*decimationem frumenti ac decimi nummi*“,⁴⁶ tedy obilný desátek a šestidenárový biskupský desátek v jasně souřadném postavení.⁴⁷ Přitom dar obilného (= církevního) desátku z brněnské provincie odkazuje vznik celého desátkového ustanovení v rajhradském falsu do dob, kdy ještě systém velkofar nebyl soukromými kostely narušen natolik, aby užítky z obilného desátku v brněnské provincii mělo smyslu nahrazovat výčtem farními právy obdařených kostelů, které patří Rajhradu. Peněžní desátek rajhradských benediktinů

⁴² CDB I. 390, s. 399: „*In Domaseliz terciam partem theloni cum duce. Sed postea concabium feci cum domino Hermanno Pragensis ecclesie episcopo pro decima, ne pauperes huius loci a collectoribus ipsius offenderentur.*“

⁴³ KALHOUS, D.: *K otázce desátků*, s. 306.

⁴⁴ CDB I, s. 366, č. 384; CDB I, s. 388, č. 387: „*Pragensi episcopus CC homines et Olomucensis vero C in decima ... eidem ecclesie perpetuo iure devoverunt.*“

⁴⁵ V této souvislosti lze zmínit později doložený majetek vyšehradské kapituly v Olbramovicích a třech dalších vsích na Znojemsku (CDM VI. 181, s. 137–138), o jehož původu jinak není nic známo (srov. HOŠÁK, Ladislav: *Středověká kolonizace Dyjsko-svrateckého úvalu*, Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis facultas philosophica 42, Historica 11, 1967, s. 54).

⁴⁶ CDB I, s. 357, č. 381. Domněnka, kterou vyslovil POŠVÁŘ, Jaroslav: *Nástin dějin brněnské mincovny I*, Numismatický sborník 5, 1958, s. 104, že by zde místo desátku peněžního (ve významu biskupského šestidenárového) byl míněn desátek z mince, tedy desetina výnosu z ražby a výměny peněz, se jeví málo pravděpodobnou. Pošvář, jenž o biskupském šestidenárovém desátku vůbec neuvažoval a rozhodoval se pouze mezi desátým penízem z mince a daní z míru (samozřejmě následně vyloučenou), argumentoval klášterem Hradisko, který roku 1078 dostal „*de moneta decimus denarius*“ (CDB I, s. 84, č. 79). Ale v hradištské listině se desátek z mince objevuje spolu s podíly dalších knížecích příjmů (mostné, mýtné), zatímco informace o církevním desátku stojí zcela zvlášť (u daru dvora Úsobrno a v tzv. Nákelském odstavci). To pak umožňuje v případě rajhradského falsa ve spojení „*decimationem frumenti ac decimi nummi*“ vidět desátek obilný a desátek peněžní, s významem obilného desátku církevního a šestidenárového desátku biskupského.

⁴⁷ Zde není jasné, co KALHOUS, D.: *K otázce desátků*, s. 306, požaduje za důkaz, že v případě Rajhradu pramen zachycuje církevní desátek; jen se vybavují slova jeho samotného, jimiž odmítal, aby někdo, kdo předpokládá, že obsah inzerovaného sdělení je mylný, mohl požadovat, „*aby tíže důkazu spočívala nikoli na tom, kdo nevěří v pravdivost obsažených informací, avšak na tom, kdo v ně věří ...*“ (srov. KALHOUS, D.: *K otázce počátků břevnovského kláštera*, Časopis Matice moravské 134, 2015, s. 223).

tedy představuje výrazný argument ve prospěch názoru o promítání šestidenárové formy biskupského desátku minimálně do 11. století. V této souvislosti nelze pomíjet přímý vztah Rajhradu k břevnovskému klášteru, ostatně v textu údajně Břetislavovy rajhradské listiny připomínaný.⁴⁸ Rajhrad totiž od Břetislava získal důchody, které se v mnohém podobají tomu, co v součtu u Břevnova představují dar biskupa Vojtěcha a nadání knížete Boleslava II.

Vraťme se však k biskupskému desátku. Prakticky ve všech uvedených případech se setkáváme s tím, že biskupským desátkem disponuje král nebo kníže. Na tom není nic překvapivého, vždyť výše jsme došli k předpokladu, že to původně musel být kníže, kdo tuto dávku přidal navíc k majetkům nahrazujícím biskupovi jeho podíl na obilném dvouměřicovém desátku. Sám Josef Žemlička zdůrazňuje „silnou míru závislosti hlavy diecéze a domácí církve na knížecí moci, která se nejednou ujímala episkopálních oprávnění“.⁴⁹ Můžeme doplnit, že ještě roku 1248 král Václav I. povoloval novému olomouckému biskupovi Brunovi vybírat (biskupské) desátky v olomoucké diecézi.⁵⁰ To je krok, který nepředstavuje nic moc rozdílného od tzv. ediktu Boleslava II. pro biskupa Vojtěcha z doby před 250 lety.

Těžko tedy šestidenárový desátek z provincií-hradů Čáslavi v Čechách a moravských Rokytné, Znojma a Bítova, dle falsa z 12. století přikázaný knížetem Břetislavem I. kapitule ve Staré Boleslavi,⁵¹ může představovat jen jakousi „předzvěst biskupského desátku“,⁵² jež by (neznámo jakou implikací) mohla dokládat Žemličkův názor, že biskupem Vojtěchem na břevnovský klášter převedené „*decimas quoque trium provinciarum Lutomiricensis, Belinensis, Dechinensis*“ byly desetinami celkových hradských příjmů ze tří severočeských

⁴⁸ K počátkům rajhradského kláštera a jeho vztahu k Břevnovu (s tam uvedenou literaturou) ZAPLETALOVÁ, Dana: *Počátky rajhradského kláštera – monastické nebo kolegiální?*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 219–245.

⁴⁹ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40.

⁵⁰ CDB IV. 1, s. 249–251, č. 150.

⁵¹ CDB I. 382, s. 360–361: „*addidimus decimationem, que pertinet ad urbem Cazlaue et in pago dicto Is-gorelik, quae sex denariis solvitur ... In Moravia vero de urbius Rokiten, Znoiem, Bethow decimationem, que sex denariis ab uno quoque solvitur*“. K listině viz HRUBÝ, Václav: *Tři studie k české diplomacie*, Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně 42, z rukopisu připravil k tisku J. Šebánek, Brno 1936, s. 73–79; BISTRICKÝ, Jan: *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnické listiny*, *Vlastivědný věstník moravský* 45, 1993, s. 131–136 (který, ač práci necituje, vyvrátil názory na vznik listiny, jak je prezentoval LALIK, Tadeusz: *Vlošč kanonikůw staroboleslawskich w pierwszej połowie XI wieku. Z studiów nad organizacją domeny księżcei*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 19, 1971, s. 399–429); BLÁHOVÁ, Marie: *Počátky českého státu a vznik Břeclavi*, in: *K historii Břeclavi*. Sborník materiálů z literárně historického semináře o Břeclavi, Břeclav 1996, s. 17–32; PÁTROVÁ, Karin: *Prebendy nejstarších kolegiálních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad)*, *Český časopis historický* 106, 2008, s. 505–535.

⁵² Tak ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40.

provincií, které se až později měly nějak proměnit v biskupský šestidenárový desátek.⁵³

Žemličkovo chápání inkriminovaných údajů staroboleslavského falsa, stejně jako v případě břevnovských desátků, tedy že nejde o skutečný biskupský šestidenárový desátek, je v rozporu s tím, jak to viděly zainteresované osoby ve středověku, jistě s problémem lépe obeznámené než my.⁵⁴

Tak roku 1220 olomoucký biskup Robert, když premonstrátům v Louce u Znojma potvrzoval držení patronátního práva osmi kostelů na Znojemsku i s příslušnými (obilnými) desátky, přičemž na závěr dokonce zdůraznil, že opatovou starostí je, aby farníci tyto desátky odváděli v plné výši,⁵⁵ se při té příležitosti postavil proti desátkovým nárokům staroboleslavské kapituly na Znojemsku. S tvrzením, že tyto (biskupské) desátky patří jemu, jako před dávnou dobou patřily jeho předchůdcům, postoupil je ze všech vesnic příslušných k vyjmenovaným kostelům louckému klášteřu, ačkoliv lid prý se domnívá, že patří proboštví ve Staré Boleslavi.⁵⁶ V listině nejenže oba druhy desátků, církevní i biskupský, se vyskytují vedle sebe jako odlišné kategorie, ale je také vyjádřeno Robertovo přesvědčení o dlouhé tradici biskupského (šestidenárového) desátku a naznačeno, že tehdy (za biskupa Roberta) na Znojemsku biskupský desátek od farníků vybírali faráři příslušných kostelů. Z kontextu Robertovy listiny tak jednoznačně vyplývá, že šest denárů v Břetislavově nadání dle staroboleslavského falsa bylo vždy chápáno jako biskupský desátek. Tento závěr také potvrzuje listina z roku 1298, dle níž se staroboleslavští kanovníci dohodli s olomouckým biskupem Dětrichem, že šestidenárového desátku, dříve nazývaného „poradlné desátky“ („*sex denariis de laneo vnoquoque regionis predictae percipiendis, qui denarii bodie decimales dicuntur, sed vomerales primitus vocabantur*“), který jako právo biskupovo příslušné k (olomoucké) diecézi („*quedam iura episcopalia ad dyocesanum pertinentia*“) kdysi Stará Boleslav získala na Znojemsku a Bítovsku z rukou knížete („*ex largicione et*

⁵³ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25–39.

⁵⁴ To platí i tehdy, když nebudeme stavět na zajímavé, téměř dvě desítky let staré hypotéze Davida Kalhouse, která plně legitimizovala knížecí dispozici biskupským šestidenárovým desátkem, neboť roku 1039 se ve Staré Boleslavi mohla chystat nová diecéze, podřízená arcibiskupství, o jehož zřízení v Praze by usiloval kníže Břetislav I. spolu s pražským biskupem Šebířem: KALHOUS, D.: *Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku*, Mediaevalia archaeologica 5, 2003, s. 20–21. Podle takto uchopené staroboleslavské listiny, by zamýšlená diecéze ležela mezi pražskou a olomouckou diecézí a táhla by se z Čáslavska přes Českomoravskou vysočinu na Znojemsko.

⁵⁵ CDB II, s. 192, č. 207: „*Ius itaque patronatus, quod habuit in ecclesiis ex concessione principum, militum sive aliorum laicorum, ecclesias quoque cum decimis. ... ut abbas requirat integras decimas a suis parrochialibus, et eontradictores, nisi resipuerint, excommunicatos denunciaret.*“

⁵⁶ CDB II, s. 192, č. 207: „*Confirmamus etiam eis decimas ad nos spectantes de villis ad illas ecclesias pertinentibus, que proprie sunt claustris; quas decimas vulgus credebat spectare ad preposituram Bolezlauesem, quam multis temporibus predecessores nostri possederunt et nos possidemus. ...*“

*donacione principis terre*⁵⁷), se vzdají za náhradu jednoho sta hřiven stříbra.⁵⁷ Stejně tak šestidenárový desátek placený podle staroboleslavského falsa v Čechách se nemusel nějak „přetavovat“, aby pražský biskup Jan III. roku 1269 přiznával, že odedávna z celého Čáslavska biskupský desátek patří kapitule ve Staré Boleslavi.⁵⁸

Samozřejmě, vše jde zpochybnit, o všem se dá diskutovat, ale v případě desátků z provincií litoměřické, bílinské a děčínské, které dle potvrzení papeže Jana XV. z roku 993 měl břevnovskému klášteru dát biskup Vojtěch a jejichž vybírání Břevnovem je doložené až do husitských válek,⁵⁹ je Žemličkův názor neobhajitelný. A to i nyní, když se Josef Žemlička od své původní myšlenky, že šlo o desetiny knížecích příjmů z uvedených hradů,⁶⁰ posunul k „jednotným církevním desátkům, zpočátku vydělovaným z obilních i jiných zásob hromaděných v sýpkách při správních centrech“.⁶¹

Kromě již zmíněného rozporu s Kosmovým snopovým desátkem je také závažnější, že podle Josefa Žemličky by v privilegii Jana XV. biskup Vojtěch bez souhlasu Boleslava II. disponoval ve prospěch Břevnova výbavou pražského biskupství od knížete, která by navíc měla představovat podíly z výnosů jednotlivých kastelání. Jistě může J. Žemlička argumentovat odkazy na Polsko, kde kníže též přenechával církevním institucím desetiny svých různých příjmů z konkrétních hradů,⁶² to je však běžné i v raně středověkých Čechách a na Moravě. V případě břevnovského kláštera dokonce víme o daru Boleslava II., který z řady provincií dával benediktinům celé vesnice, z některých lokalit i desátky,⁶³ také dílčí užitky v podobě peněz a podílů z dávek či produktů, mezi jinými také desátý týden výnosu cla a desáté díly tržného a soudních pokut z Litoměřic.⁶⁴ Ponechme stranou otázku, v jakém vztahu by tyto dávky byly k Žemličkově desetinně výnosu litoměřické kastelánie, byly-li by tak méně-

⁵⁷ RBM II, s. 771–772, č. 1795; transakci pak ještě potvrzoval pražský biskup Řehoř z Valdeka (RBM II, s. 773, č. 1798).

⁵⁸ CDB V.2, s. 179, č. 589: „*decimarum episcopialium, que in tota Chaslaiensi provincia ad honorabilem Boleslauensem ecclesiam et ipsius ecclesie capitulum pertinent ab antiquo.*“

⁵⁹ *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente*, ed. Josef EMLER, Praha 1881 (dále jen DRC), s. 169–174 („*fumales quinque decanatum ... Lythomierzicensis ... Bielenensis ... Lypensis ... Trzebenicensis ... Uscensis*“).

⁶⁰ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 32–34 a TÝŽ, *Čechy v době knížecí*, s. 170, 291.

⁶¹ TÝŽ: *Konec Přemyslovců*, s. 39.

⁶² Ale např. v polských Pomořanech roku 1153 wolinský biskup Vojtěch dával benediktinskému klášteru v dnešním Stolpe an der Pene jen desátky z okrsku groswinského hradu (*Monumenta Poloniae historica. Tom drugi*, ed. August BIEŁOWSKI, Lwów 1872, s. 19–20).

⁶³ CDB I, s. 348, č. 375: „*Decimam quoque de omni agricultura in Porecze et de omnibus agris, qui pertinent ad Ribnyk.*“ K informační hodnotě falsa PRAŽÁK, Jiří: *Privilegium pervestum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 13–24.

⁶⁴ CDB I, s. 348, č. 375: „*... theloneis per Boemiam constitutis fructus decime septimane cedat ad usum Brevnowensis ecclesie, videlicet ... Lutomiriciz, Naavsty super Albiam. Super hec adposui forum decimumque denarium ex omni iudicio in ... Lutomiriciz ...*“

ny desátky ve výše uvedeném listu Jana XV.,⁶⁵ a zaměříme pozornost na to, co se podle Josefa Žemličky mělo odehrát.

Břevnovský klášter údajně využil toho, že „*dochovaný text Janova privilegia jen navozoval představu o desátku církevním, ačkoliv původně asi šlo o desátek z knížecího důchodu ve třech vybraných provinciích*“,⁶⁶ a docílil, aby roku 1224 při jeho stvrzování listem krále Přemysla I. Otakara⁶⁷ byla v konfirmaci „*řeč o církevním desátku*“.⁶⁸ Tedy o onom obilném desátku, o kterém víme, že touto dobou již byl vztahován ke kostelům, jejichž majitelé si podstatnou část této dávky ponechávali ve svých rukách (dvě třetiny až tři čtvrtiny) a zbytek připadal duchovnímu správci kostela. Jinak řečeno Břevnov, který sice něco málo majetků měl v litoměřické provincii,⁶⁹ ale nic ani v bílinské, ani děčínské, natož kostely,⁷⁰ by docílil toho, že by zde díky vlastní iniciativě nepobíral téměř vůbec nic.

Muselo se od začátku jednat o šestidenárový biskupský desátek, jinak by pražský biskup Jan II. (1227–1236) neměl v oněch třech kasteláních co zadržovat proti nárokům Břevnova, jejichž starobylost papežovým zmocněncům roku 1232 potvrdili hodnověrní svědci.⁷¹ A dostali by se johanité kvůli svým třem vesnicím na Litoměřicku, Ploskovicím, Staňkovicím a Myšticím, do sporu s břevnovskými benediktiny, kdyby špitálníkům roku 1194 pražský biskup-kníže Břetislav III. Jindřich za ves Rovné u Roudnice nezaručil, že jejich lidi

⁶⁵ Je zřejmé, že uvažovat o jakési centralizaci všech užitků z provincie, aby jedna jejich desetina mohla být přenechávána břevnovskému klášteru, není možné; každá dávka v kastelání se dělila nejen zvlášť, ale mnohdy i v různé době – Břevnov, měl-li by podle Žemličky mít desetinu výnosů z litoměřické kastelánie, musel by například mít v Litoměřicích kromě desátego i devátý týden výnosu solného cla, což však víme, že nikdy neměl, protože jen desátý týden (z Boleslavova nadání) se objevuje ještě v urbáři z konce 14. století (DRC, s. 168: „*Item theoloneum salis in Lythomierzicz in decima septimana 3 1/2 mensura salis, pro quibus nunc 60 gr. dant*“). K pojmu „desátý týden“ v souvislosti s dávkami viz VÁVRA, Ivan: *K nomenklatuře církevních desátků*, Časopis Společnosti přátel starožitností 70, 1962, s. 39–41.

⁶⁶ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 32.

⁶⁷ CDB II, s. 248–251, č. 259,

⁶⁸ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 32.

⁶⁹ Z daru Boleslava II. mají pocházet litoměřické solné clo, Chcebus s kostelem, Lence a Hrdly (CDB I, s. 349, č. 375); situace v urbáři z počátku 15. století není příliš odlišná (srov. *Decem registra censuum*, ed. Josef EMLER, Praha 1881, s. 166–169).

⁷⁰ Srov. BOHÁČ, Zdeněk: *Hospodářské zázemí břevnovského kláštera v době předhusitské*, in: Břevnov v českých dějinách. Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 FFUK u příležitosti milénia břevnovského kláštera, eds. Marie Blahová – Ivan Hlaváček, Praha 1997, s. 54–59; MICHÁLEK, Ivan: *Bílinské arcijáhensví. Vymezení polohy a farní struktura v době předhusitské*, in: *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, ed. Jan Hrdina – Blanka Zilynská, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, Praha 2019, s. 145–157.

⁷¹ CDB III. 1, s. 25–26, č. 27: „... *que ad causam discutendam noscuntur pertinere, quia nobis constitit per depositiones testium omni exceptione maiorum monasterium Brevnovense decimas de Lutomirizco et de Belinzco et de Dezko a multis retro temporibus pacifice possedisse et per Johannem, episcopum Pragensem, violenter eiectos fuisse ...*“; spor se zřejmě táhnul od počátku episkopátu biskupa Jana II. (viz CDB II, s. 336, č. 330).

nebudou obtěžovat biskupští výběřčí desátků?⁷² Spor, který se vlekl značnou dobu, johanité prohráli,⁷³ nejspíš proto, že Břevnov disponoval právem na biskupský desátek o dvě století starším. Možná také hrálo roli, že ve falsu k roku 1194 se mluvilo o biskupských kolektorech, ale ti na Litoměřicko nejspíš nikdy nezacházeli, na rozdíl od výběřčích břevnovského kláštera. Že na břevnovský klášter biskup Vojtěch převedl biskupský desátek, vyplývá i z toho, že Břevnov se nikdy nedostal do sporu s vyšehradskou kapitulou, jíž dle falsa zakládací listiny z roku 1088 patřil (v bílinské provincii) desátek od „hostů“ z celé vsi Kojetice,⁷⁴ neboť v tomto případě se evidentně jednalo o obilný (= církevní) desátek.

Příklady by se jistě dalo nalézt víc, plně však stačí, že jako v případě desátků staroboleslavské kapituly, máme doklad o tom, že stejně jako olomoucký, tak i pražský biskup chápal, o čem jsou nároky břevnovského kláštera. Z roku 1281 se dochoval příkaz biskupa Tobiáše jeho výběřčím, aby se biskupského desátku nedomáhali od žádného z lidí břevnovského kláštera, jehož nároky se opírají o jakési staré privilegium.⁷⁵ I když asi ne všichni následníci biskupa Tobiáše byli vůči nárokům Břevnova tak vstřícní, vybírá Břevnov biskupský desátek dál,⁷⁶ a v aktualizované podobě nazývaný podýmnné,⁷⁷ jak to také zachycuje břevnovský urbář z roku 1406, pochopitelně již nikoliv v členění na provincie litoměřickou, bílinskou a děčínskou, ale z územně v součtu téměř přesně odpovídajících děkanátů litoměřického, bílinského, lipského, třebeňického a ústského.⁷⁸

Se shromážděnými poznatky se znovu vrátme k inkriminovanému textu, kterým v konfirmaci Přemysla I. Otakara z roku 1224 o dvě a čtvrt století dříve papež Jan XV. potvrzoval břevnovskému klášteru „...*decimas quoque trium provinciarum Lutomiricensis, Belinensis, Dechinensis et omnium hominum eiusdem monasterii a memorato fratre nostro Adalberto, episcopo Pragensis, cuius amore hec scribimus, monasterio vestro rationabiliter collatas tam in veteribus cultis quam in novalibus in posterum excollendis*...“. Vidíme, že se skládá ze tří částí:

⁷² CDB I, s. 314–316, č. 349: „*Quia vero predicti fratres sepe querimoniam faciebant de molestiis, quas in villis suis decime collectores eorum hominibus sepius inferebant, intuitu nichilominus pietatis et misericordie ...*“

⁷³ CDB V, 1, s. 116–118, č. 58.

⁷⁴ CDB I, s. 374, č. 387: „... *Coaticih ab hospitibus per totam villam decima*.“

⁷⁵ RBM II, s. 533, č. 1234: „... *monasterium Brevnoviense tali gaudet privilegio ab antiquo, quod universi et singuli ejusdem monasterii homines episcopales decimas nostras exhibere nobis aut nobis aliquo modo non tenentur. Igitur discretioni vestre ... mandamus ... quatenus sentencias, si quas contra eosdem homines aut eorum aliquem ex causa decimarum ipsarum tulistis, per vos sine mora visis presentibus revocare nullatenus differatis*“. Na pramen upozorňuje ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 42.

⁷⁶ Srov. RBM II, s. 811, č. 1888 (souhlas biskupa Jana IV. z Dražic z června 1301).

⁷⁷ Přímý vztah mezi biskupským šestidenárovým desátkem a podýmnným ukázal NOVÝ, Rostislav: *Dýmnné*, Časopis Společnosti přátel starožitností 67, 1960, s. 1–9.

⁷⁸ DRC, s. 169–174 („*fumales quinque decanatum ...Lythomierzicensis ... Bielenensis ... Lyppensis ... Trzebenicensis ... Uscensis*“).

V první, zvláště podtržením, se mluví o samotném biskupském desátku ze tří severočeských provincií, který biskup Vojtěch přenechal břevnovskému klášteřu – jím jsme se zabývali v předchozích odstavcích. Pro nás důležitější je následující tučně zvláště pasáž, v níž na začátku je evidentně vynecháno opakující se slovo *decimas*, takže uvedeny jsou „desátky (od) všech lidí (břevnovského) klášteřa“. V práci z roku 2016 jsem zvažoval, zda tu byl míněn desátek obilný, nebo desátek biskupský a přiklonil se k první možnosti.⁷⁹ Roli v tom hrála třetí, dvojitě podtržená část textu, kteroužto formulí se v listinách ze 13. století obvykle určovalo, že dané církevní instituci patří církevní (= obilný) desátek ze všech jejích vsí, třeba v budoucnu nově založených, i kdyby se nacházely v okruhu působnosti kostela jiného vlastníka. Pokud však přihlídneme ke všem zde shromážděným argumentům, zvláště k omezeným možnostem biskupa v Čechách konce 10. století, musíme druhou část textu vztáhnout také k biskupskému desátku. Biskup Vojtěch tedy břevnovskému klášteřu udělil biskupský desátek nejen ze tří severočeských provincií, ale i ode všech lidí klášteřa. Jinak řečeno Břevnov nikde ze svých vsí nemusel odvádět biskupský desátek, což o mnoho let později přesně koresponduje s příkazem biskupa Tobiáše z roku 1291, aby se jeho výběřci nedomáhali biskupského desátku od žádného z lidí břevnovského klášteřa.⁸⁰

Identifikace druhé části textu s biskupským desátkem má ovšem dvě důležité konsekvence. Především se ukazuje, že přes řadu zmanipulovaných detailů privilegia papeže Jana XV., které se dostaly do jeho Přemyslovky konfirmace z roku 1224,⁸¹ jádro původního dokumentu, tedy převod desátků od biskupa Vojtěcha na Břevnovský klášteř, být závadné nemůže. Sporná je jen ona poslední pasáž (dvojitě podtržená), kterou se dispozice biskupským desátkem rozšiřovala i na vesnice, jež klášteř teprve získá nebo založí. Vojtěch při přenechání biskupských desátků benediktinům na knížecí souhlas nespolehal, ani na respekt ke svému počínu od svých nástupců na biskupském stolci. Za rozhodné pokládal zisk papežského potvrzení svého daru a budoucnost ukázala, jak moc byl biskup Vojtěch v této věci prozíravý. A druhý poznatek, kterým zde diskutované téma můžeme uzavřít, vyplývá z předchozího. Mohl-li biskup Vojtěch v papežském privilegiu přenechávat Břevnovu biskupský desátek od lidí patřících klášteřu, tím spíš se o biskupský desátek muselo jednat ve formulaci o provinciích litoměřické, bílinské a děčínské. Uvažovat zde o podílech na knížecích výnosech z kastelání prostě není možné. Respektive to jde, bude

⁷⁹ BOLINA, P.: *Konec, nebo začátek*, s. 296–298.

⁸⁰ RBM II, s. 533, č. 1234: „... monasterium Brevnoviense tali gaudet privilegio ab antiquo, quod universi et singuli ejusdem monasterii homines episcopales decimas nostras exhibere nobis aut nobis aequaliter non tenentur. Igitur discretioni vestre ... mandamus ... quatenus sentencias, si quas contra eosdem homines aut eorum aliquem ex causa decimarum ipsarum tulistis, per vos sine mora visis presentibus revocare nullatenus differatis“.

⁸¹ Co vše je v listině nepatřičné (s výjimkou ustanovení o desátcích) přesvědčivě ukázal ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 25–39.

to však konstrukt stojící v rozporu i s tou skromnou pramennou základnou, kterou pro počátky desátků v českých zemích máme k dispozici.

Pokud tedy výsledkem zde předložených úvah má být vznik šestidenároveho biskupského desátku v souvislosti se založením pražského biskupství a připustíme-li, že počátky obilného desátku v Čechách sahají do 1. poloviny 10. století, musíme příčinu podvojnosti této principiální církevní dávky v Čechách jednoznačně vidět v okolnosti, že k přijetí a jakési stabilizaci křesťanství v Čechách došlo podstatně dříve, než bylo v Praze založeno biskupství. Další výzkum by se měl zaměřit na zjištění, zda k podobnému vývoji mohlo v raném středověku dojít i jinde.⁸²

Prosazení církevního desátku českými knížaty již v 1. polovině 10. století nedovoluje předpokládat, že by tehdy kníže měl možnost zatížit touto dávkou veškeré obyvatelstvo Čech. Rozlišení, která část obyvatelstva dávku odváděla a která ne, nejen ve smyslu teritoriálním, ale především sociálním, zůstává zatím mimo naše možnosti. Proklamativní charakter Kosmových desátkových údajů z 1. čtvrtiny 12. století přitom naznačuje, že šířeji založené studium desátkové problematiky by také mohlo přispět k poznání struktury společnosti raně středověkých Čech, jejíž studium patří do ohniska pozornosti moderního historického bádání.⁸³ Je příznačné, že v dosud neuzavřené diskusi ohledně počátků šlechty, kterou Josef Žemlička vede se svými oponenty, desátková problematika zcela vypadá.⁸⁴

Knížecí prosazování peněžního biskupského desátku o půlstoletí později se pak také může jevit jako zatím příliš nedoceňované do budoucna hledící opatření v zásadě hospodářské povahy, které mělo zvyšovat u zemědělského obyvatelstva potřebu mince a tím i vyvolávat tlak na prodej vlastních produktů na trzích, jímž jedině tato potřeba mohla být saturována. V době pražského biskupa Vojtěcha musel být přínos biskupského desátku prakticky nulový, ale dokládá cílevědomost, široký rozhled a předvídavost.

⁸² Za doklad nějakých zvláštních desátků, vybíraných na církevních zbožích navíc od „obvyklých desátků“, nelze považovat dávku, která tvořila jednu ze dvou složek „nona et decima“, objevujících se v pramenech frankých (srov. CONSTABLE, Giles: *Nona et decima: An aspect of Carolingian economy*, *Speculum* 35, 1960, s. 224; KALHOUS, David: *Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku*, *Studia mediaevalia historica Bohemica* 7, 2015, s. 15), ale i v mladších uherských (viz *Dekret krále Ludvíka I. o právech a povinnostech šlechty z 11. prosince 1351*, in: *Pramene k vojenským dějinám Slovenska I/2 (1000–1387)*, ed. Vladimír SEGEŠ – Božena ŠEĎOVÁ, Bratislava 2011, s. 193–194). Jednalo se totiž o naturální dávku, která svou výší sice odpovídala církevnímu desátku, ale ve skutečnosti představovala pozemkovou rentu, jejíž peněžní formu známe z pramenů české provenience jako „census“ (viz BOLINA, P.: *Konec, nebo začátek*, s. 295).

⁸³ Srov. např. KALHOUS, David: Úvahy nad možnostmi poznání sociální struktury raně středověkého přemyslovského knížectví, *Praehistorica* 34/2, Praha 2018, s. 29–82.

⁸⁴ Srov. např. ŽEMLIČKA, Josef: *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, *Český časopis historický* 110, 2012, s. 189–233; KALHOUS, David: Úvahy nad možnostmi poznání sociální struktury raně středověkého přemyslovského knížectví, *Historica* 34/2, 2018, s. 29–82; JAN, Libor: *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty s důrazem na její počátky*, *Časopis Matice moravské* 138, 2019, s. 241–260, s tam uvedenou literaturou.

Bádání o desátcích se však těžko pohne dál, dokud nebude důsledně váženo, zda ta která zmínka se týká desátku obilného (= církevního), desátku peněžního (= biskupského), či obou, nebo jde dokonce jen o prostou desetinu výnosu konkrétní dávky (užitku) poskytnuté (knížetem) nějaké církevní instituci. Pokud pramen takové rozlišení neumožňuje, je asi nutné se vyjádřit i k tomu.

dy tak kladli mezi 12.–14. století. Po velké argumentační „ofenzivě“ filologů¹ v druhé polovině 20. století se ovšem 12. století jeví jako datum *ante quem* dané dochovanými rukopisy částí legendy.² Vcelku se totiž ustálilo filologické vidění, že tyto části ve skutečnosti představují výsek z původního celku, a ne samostatné texty, které až kompilátor z pozdější doby propojil do nového tvaru, jak řada skeptiků dříve předpokládala. Posledním příspěvkem do diskuse byla z Kalhousovy strany monografie přehledně a důkladně popisující kristiánovský spor, na niž tedy lze pro zjednodušení obecně odkázat i jako na zdroj a shrnutí informací o celém problému.³ Samotná historie sporu není až na drobná *à propos* předmětem tohoto článku.

Spor tím ovšem neskončil, neboť Petr Kubín nedávno napsal další text,⁴ kterým se pokusil vypořádat s posledními argumenty, které vedle Kalhousa na stranu „obhájců“ přidal ještě polský badatel Wojciech Jasiński.⁵ Do výroční monografie věnované svaté Ludmile přispěl textem o přemyslovském kultu, kde předestřel svou vizi vývoje ludmilské hagiografie, v níž Kristián každopádně představuje důležitý mezník – bez ohledu na to, která z obou stran debaty by získala navrch. Kristiánovské téma tedy v současné době opět trochu „hrozí“ přerůst v poměrně živelnou diskusi, do níž se vedle zmíněných autorů pokusím poněkud neskromně vstoupit.⁶ Pevně věřím, že se jedná o diskusi dále užitečnou a mimo jiné vhodnou svým tématem k příležitosti připomenutí osobnosti Jiřího Slámy, jehož jsem měl to štěstí počítat mezi své učitele, jakkoliv přímo jen velmi krátce. I jeho texty totiž bezesporu v této už staleté diskusi mají své nezastupitelné místo.

Rád bych se na následujících řádcích pokusil reagovat právě na Kubínův text. Nepustím se přitom přímo do prokazování stáří legendy. Touto cestou se naposledy vydává Jasińského práce a nutno říci, že Kubínovy poslední postřehy tyto nové argumenty pro starší původ legendy rozbíjejí velmi přesvědčivě.⁷ Petr Kubín pak připomíná ze starší debaty především zásadní pochybnost

¹ Jádrem této filologické práce je samo stále aktuální zrcadlové vydání legendy: *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978 (dále jen KRISTIÁN).

² Srov. mj. TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, s. 124.

³ KALHOUS, David: *Legenda Christiani and modern historiography*. Leiden 2015.

⁴ KUBÍN, Petr: *Kult svaté Ludmily v době přemyslovské*, in: Ludmila. Kněžna a světice, ed. Jakub Izdný a kol., Praha 2020, s. 295–319.

⁵ JASIŃSKI, Wojciech: *Legendy Krystiana – autentyk czy mistyfikacja? Żywot i męczeństwo św. Waclawa i św. Ludmily w świetle analizy historycznej i filologicznej*, disertační práce, Univerzita Adama Mickiewicza, Poznań 2018.

⁶ Tuto tezi nedávno potvrdila diskuse na konferenci věnované svatoludmilskému tématu na Univerzitě Karlově v Praze. Více na <http://ludmila.ff.cuni.cz>. Diskusní příspěvky z ní se k publikaci nicméně teprve chystají. Do debaty také zasáhl na další ranému středověku věnované konferenci Lukáš Reitinger, který svůj nový postřeh vtělil do textu REITINGER, Lukáš: *Václavův družiník Podiven v boji o Kristiána*, in: Tisíc a padesát let pražského biskupství, ed. Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček, Praha 2023, s. 336–360.

⁷ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 309–313. V následných konferenčních debatách ovšem Jasiński mj. zdůrazňoval, že Kubín prakticky neřeší jeho filologické argumenty.

o ztotožnění autora legendy s Přemyslovcem Kristiánem,⁸ což úvahy o starším původu textu přinejmenším v těchto otázkách zdařile vymezuje směrem k pochybnostem o pravdomluvnosti prologu. Nemám ani v úmyslu se pouštět na pole debaty o kontextech sporu, kterou otevřela monografie Davida Kalhousa a na niž Petr Kubín rovněž reaguje.⁹ Mým záměrem je spíše zhodnocení Kubínovy teze o roli Kristiána v rámci nejstarší epochy ludmilského kultu – přemyslovské době. V knize načrtnutý obraz (k jehož větší stručnosti jsem – jak musím na úvod sebekriticky doznat – přispěl z pozice možná poněkud přísného editora svazku) totiž obsahuje řadu zajímavých úvah, které si zaslouží zhodnocení v širším kontextu kristiánovské diskuse, ale především v podrobnějším čtení legendy samé. Mohl její autor být skutečně zručný falsátor zhruba z konce první poloviny 12. věku náležející do intelektuálního okruhu Jindřicha Zdíka a jeho epigonů, jak uzavírá Petr Kubín?

Petr Kubín se vydává, jak už řečeno, cestou pochybností, které obecně stojí na nedostatku přímých pramenů o rozšíření ludmilského kultu před 12. stoletím.¹⁰ Krom drobných náznaků Ludmilina příběhu v nejstarší václavské hagiografii, jež je zřejmě prokazatelně datovatelná do druhé poloviny 10. století, máme podle jeho slov vlastně k dispozici jen legendu *Fuit in provincia Boemorum*, sepsanou dost možná ještě před oficiálním svatořečením Ludmily, snad ve prospěch svatojiřského kláštera.¹¹ Tam se zřejmě podle Petra Kubína odehrával celý kult a za zdi kláštera pronikly jen drobné náznaky. Samotná legenda pak představuje text jaksi „nehotový“ – bez odpovídajícího množství zázraků a zjevného označování Ludmily jako světice.¹² Protože i další Kalhousův argument o přítomnosti Ludmilina jména v starším martyrologiu z Magdeburku z 11. století¹³ se jeví být dostatečně vyvrácen tím, že se ve skutečnosti

⁸ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 305 a DOBNER, Gelasius: *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Boemorum* 4, Praha 1772, s. 331. Je ovšem třeba říci, že i když přesvědčivost původního Dobnerova argumentu není zanedbatelná, potenciálně jej lze negovat, byť i jediným dokladem, kdy se autor dobového textu z církevních kruhů o svých rodičích vyjádří takto negativně. V jistém smyslu tento doklad poskytuje sám Kristián – neboť Václav v kontextu ludmilské topiky dílá rovněž svou matku coby vražednici nešetří (KRISTIÁN kap. 3, s. 34–35 a v podstatě též kap. 5, s. 46–47). Pokud si Kristián mohl představit Václava takto hovořit o své matce, proč by sám nemohl hovořit o svém otci zcela v negativních barvách. Ostatně přestože vrazi byli rodiči mluvčích, pak jejich oběti byly jen o stupeň vzdálenějšími příbuznými.

⁹ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 307.

¹⁰ Za prokazatelné de facto považuje až autentiky pražského biskupa Daniela (KUBÍN, P.: *Kult*, s. 313).

¹¹ *Fuit in provincia Boemorum*, ed. Václav CHALOUPECKÝ, in: Svatováclavský sborník II.2. Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile, s. 467–475; KUBÍN, P.: *Kult*, s. 297.

¹² KUBÍN, P.: *Kult*, s. 296. V tom ovšem nemá Kubín zcela pravdu, neboť je na konci textu zcela bez obalu řečeno, že si Ludmila zasloužila mučednickou korunu – *Fuit in provincia Boemorum* kap. 7, s. 475. V textu ostatně není za svatého výslovně označován ani Václav, což vedlo Normana Inghama (INGHAM, Norman W.: *The Lost Church Slavonic Life of Saint Ludmila* in: *Studia Slavica medaevalia et humanistica Riccardo Picchio dicata*, ed. Michelle Colucci – Giuseppe Dell’Agata – Harvey Goldblatt, Roma 1986, s. 349–359, zde s. 356) k úvaze, že legenda musela vzniknout před Václavovou smrtí (připustme tedy, že v duchu argumentu přinejmenším před ustavením Václavova kultu).

¹³ KALHOUS, David: *K historické metodě aneb opět nad pravostí Kristiánovy legendy*, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, s. 177–183, zde s. 182.

jedná o pozdější přípisek, navíc bohemikální,¹⁴ je nutné říci, že Kubínovy argumenty mají jistou přesvědčivost.

Pokud bychom postupovali obráceně, a naopak cíleně zaznamenávali a hodnotili doklady o kultu svatě Ludmily, můžeme ale shromáždit zajímavé penzum dat, která by mohla Kubínův obraz spíše nabourat. Sama existence svatoludmilské legendy, byť krátké a prosté zázkřků a samozřejmého označování Ludmily za svatou, je přece jen poměrně výrazným fenoménem. Jaký smysl by dávalo komponovat, byť skromnou, hagiografickou skladbu, když by jejím cílem nemělo být propagování kultu daného světce či světice? Sám Petr Kubín, jak už jsme naznačili, opakuje Třeštíkův argument o původu legendy v kontextu svatojímramské hagiografie,¹⁵ což naznačuje podíl řezenských mnichů. Podobný vliv je znát i ve svatováclavské hagiografii. Není ovšem pravdou, že tento vliv není vůbec v rozporu s obvyklým spojováním textu *Fuit* s nově založeným klášteřem ženských benediktinek, jak tvrdí Třeštík a opakuje i Petr Kubín. Ženský klášter totiž vzniká až v kontextu oddělování pražské diecéze od vlivu Řezna, zjevně velmi komplikovaného.¹⁶ Souvislost to zcela nevylučuje, ale přinejmenším problematizuje – přestože nakonec došlo k nezbytnému souhlasu řezenského biskupa, bylo by otázkou, proč by se na další propagaci pražských světců měly podílet lidské zdroje z Řezna.¹⁷ Pro hlavní otázku tohoto textu to ovšem je spíše vedlejší úvaha. Nutno ale zdůraznit, že i sama jednoduchost textu a určitá nejistota v proklamaci jednoznačné svatosti Ludmily přibližuje legendu *Fuit* přístupu *První staroslověnské legendy* o svatém Václavu, která ze stejných důvodů – jisté „nehotovosti“ a „skromnosti“ – bývá pokládána za vzniklou v době velmi blízké možnému spontánnímu ustavení kultu v Čechách kolem poloviny 10. století.¹⁸

Je pravdou, že do svatováclavských textů se mnoho z ludmilské topiky nedostalo, ale sám fakt, že autoři legend neváhali s užitím přívlastků svatosti

¹⁴ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 308. Kubínovy názory na výše zmíněné konferenci (srov. pozn. 6) podpořil mj. Grzegorz Pac, který ale sám přišel s hypotézou, že Ludmilino jméno v kalendáři *Egbertova žaltáře* (*Codexu Gertrudiani*), by se mohlo v textu objevit už na přelomu 11. století a 12. století, navíc v jižním Polsku (k jeho názorům viz PAC, Grzegorz: *Kalendarz z Kodeksu Gertrudy jako świadectwo dewocji monarszej Wokół kultu świętych na styku chrześcijaństwa łacińskiego i wschodniego w XI wieku*, *Roczniki Historyczne* 84, 2018, s. 31–68 a TÝŽ: *Wokół wczesnego kultu św. Ludmily*, *Historia Slavorum Occidentis* 20/1, 2019, s. 11–52). Pro konzervativní dataci viz KUBÍN, P.: *Kult*, s. 313–314.

¹⁵ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 144–146 a 173–175.

¹⁶ Naposledy např. KALHOUS, David: *Záhadné počátky pražského biskupství*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, ed. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2004, s. 195–208.

¹⁷ Je ostatně zajímavé, že v nejstarších epochách pražského episkopátu pak shledáváme spíše saský než bavorský vliv (jakkoliv je nejstarší latinská vrstva české církve jednoznačně navázaná na bavorské kulturní vzory a tradice) – srov. např. IZDNÝ, Jakub: *Widukind, Thietmar, Thiddag: Spuren der Sachsenmission in Böhmen*, in: Thiddag. Intellektueller und Reichsbischof. Reichskirche und Mitteleuropa, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 1/2019, Praha 2019, s. 57–68.

¹⁸ KONZAL, Václav: *Nejstarší slovanská legenda václavská a její „Sitz im Leben“*, *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 1988, s. 113–127.

– což připouští i sám Petr Kubín¹⁹ – právě u tak krátkých zmínek působí po mém soudu o to přesvědčivěji. Zdá se totiž, jako by o svatosti Ludmily nebylo třeba vést další debatu.²⁰ Je ovšem také pravdou, jak připomíná Petr Kubín na stejném místě, že ve *Druhé staroslověnské svatováclavské legendě* právě tato adjektiva mizí,²¹ ale připomeňme si, že v prvním staroslověnském textu věnovaném Václavovi je Ludmilina role obecně velmi omezena a setkáváme se tu dokonce s jistou apologií Drahomíry.²² Není tedy nutné vidět v tom důkaz o obecně malém rozšíření Ludmilina kultu. Dalo by se spíše říci, že zde jde tušit cílený zásah, který autor staroslověnského „překlady“ na své předloze provedl (musel tak učinit úmyslně) a který by se dal snáze vysvětlit existencí nějakého podobného rozporu tradic, který naznačuje vyznění *První staroslověnské legendy*.

Na půdě svatojiřského kláštera byl v dané době kult svaté Ludmily poměrně živým fenoménem, což dokládá stav hrobu svěťice. Především se zdá, že k přenesení jejích ostatků určitě došlo už v 10. století, což potvrzuje fakt, že nejstarší tkanina, která se objevila v bohatém souboru textilií v hrobové schráně svěťice, je datovaná radiokarbonovou metodou už do první poloviny tohoto věku.²³ Navíc se podle mínění přírodovědců nejedná o textiliu, která by s tělem byla uložena do hrobu už na Tetíně²⁴ – tedy do země, jen překryté dřevěnou deskou.²⁵ Leccos naznačuje fakt, že i možný prostor druhotného uložení ostatků svěťice – poměrně známý křížový útvar pod podlahou hlavní lodi svatojiřské baziliky – byl ještě v 10. století porušen výkopem dalšího hrobu,²⁶ který sice nově zřejmě již nelze bezpečně spojovat s Boleslavem II. (a tím pádem také s datem 999),²⁷ ale pokud bychom přisoudili větší vážnost posledním přírodovědným analýzám, jevil by se daný hrob jako ještě starší – a kří-

¹⁹ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 297.

²⁰ Zajímavý je také postřeh Dušana Třeštíka (TŘEŠTÍK, D: *Počátky*, s. 168–169), že nám známá podoba legendy *Crescente fide* dokonce právě v momentě Václavova prorockého snu, kde jsou o Ludmile zmínky, očividně obsahuje nekompletní informace, které do logického celku doplňují až Gumpold s Kristiánem. Musel tedy existovat nějaký starší text, kde bylo informací více (minimálně Gumpold musel odněkud své informace čerpat). Bohužel nelze říci, jestli stejně nebo více než pak známe z obou zmíněných „kompletních“ podání.

²¹ *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*, ed. Josef VAJS, in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmily, Praha 1929, s. 71–135, zde s. 100.

²² *První staroslověnská legenda o sv. Václavu* (různé redakce), ed. Josef VAJS, in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmily, Praha 1929, s. 9–43, k Drahomíře srov. s. 15–16, 21–23 a 37–38. K tomu např. INGHAM, N.: *The Lost Church Slavonic Life*, s. 356–357.

²³ Popis a možné datování tkanin naposledy shrnula BRAVERMANOVÁ, Milena: *Relikviářové tkaniny z hrobu sv. Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a svěťice, ed. Jakub Izdnyý a kol., Praha 2020, s. 338–358, zde s. 341–342.

²⁴ BRAVERMANOVÁ, M.: *Relikviářové tkaniny*, s. 354.

²⁵ KRISTIÁN kap. 5, s. 48–49.

²⁶ Např. BRAVERMANOVÁ, M.: *Relikviářové tkaniny*, s. 354–355.

²⁷ FROLÍK, Jan – ŠNEBERGER, Jiří – SVĚTLÍK, Ivo – DRTIKOLOVÁ KAUPOVÁ, Sylva – PACHNEROVÁ BRABCOVÁ, Kateřina – OVŠONKOVÁ, Zuzana A.: *The Oldest Rulers of Early Medieval Bohemia and Radiocarbon Data*, Radiocarbon 62/6, 2020, s. 1529–1542.

žový útvar tedy rovněž. Mohlo by se tedy zdát, že šlo skutečně o první místo pohřbu Ludmiliných ostatků v Praze a tento pohřeb se tak skutečně musel odehrát v době, kterou naznačuje *Kristiánova legenda*.²⁸

Další zajímavý argument poskytuje obecná datace a množství nejstarších tkanin vkládaných do hrobu k ostatkům svěťice. Po nejstarší látce datované do let 926 ± 35 se v podobném kontextu (uvnitř „balíčku“ s kostmi) nalézá další tkanina datovatelná do let 1024 ± 40²⁹ a obě pak byly obaleny obtížně datovatelnou vrstvou hnědé látky,³⁰ která byla ale překryta látkou pocházející z počátku 11. století.³¹ Přítomnost takového množství textilií z doby před 12. stoletím naznačuje především fakt, že s ostatky se po přenosu z Tetína častěji manipulovalo, dále že textilie byly hojnou součástí uctívaného souboru a s jistotou sloužily jako možné sekundární ostatky.³² Je velmi nepravděpodobné, že by taková péče byla věnována lokální patronce, jejíž kult neměl většího dosahu. Právě dotýkané relikvie, navíc možná v očích dobových věřících stále častěji chápané jako totožné s částechkami závoje, jímž byla Ludmila uškrce-na,³³ svědčí o možnosti existence skutečného kultovního prostoru inspirujícího přinejmenším poutě k hrobu a odnášení těchto sekundárních relikvií jako předmětů úcty. Hojný textilní inventář hrobu dokonce naznačuje možnost cíleného doplňování těchto pláten určených k vzniku dalších relikvií. Až pátá nejstarší takto v hrobu svěťice přítomná tkanina spadá do období 12. století, což naznačuje určitou rovnoměrnost vývoje kultu. Na místě je sice námitka, že textilie se do hrobu mohly dostat až s jistým zpožděním, po určité etapě „běžného“ prvotního užívání. Ale pokud by tyto textilie měly svědčit pro pozdější oživení Ludmiliny památky, zaznamenali bychom pravděpodobně větší množství mladších přídavek do textilního inventáře. Umístění textilií navíc svou chronologií respektuje stáří tkanin – nezdá se, že by cokoliv naznačovalo pragmatickou tendenci vkládat do hrobu různé starší kusy obnošeného textilu (navíc by se muselo jednat o staleté tkaniny, které by se mezitím musely tak dlouho dochovat v běžném provozu ve stavu, kdy by bylo ještě důstojné je do hrobu svěťice vložit).

Spíše vedlejším argumentem (ovšem s jistým přesahem) pro existenci staršího kultu je jméno první doložené Přemyslovny pokřtěné jako Ludmila, která byla dcerou knížete Vratislava II.³⁴ Její narození lze obecně datovat mezi léta

²⁸ KRISTIÁN kap. 5, s. 46–49.

²⁹ BRAVERMANOVÁ, M.: *Relikviářové tkaniny*, s. 342–344.

³⁰ BRAVERMANOVÁ, M.: *Relikviářové tkaniny*, s. 344.

³¹ BRAVERMANOVÁ, M.: *Relikviářové tkaniny*, s. 344–348.

³² BRAVERMANOVÁ, M.: *Relikviářové tkaniny*, s. 358.

³³ K tomu dále viz též KRISTIÁN kap. 4, s. 36–37. Za postřeh děkuji Daně Zapletalové.

³⁴ K jejímu životu prakticky jen *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, ed. Bertold BRETHOLZ, Monumenta Germaniae historica – Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, Berlin 1923, (dále jen KOSMAS), II, 20, s. 112 a III, 13, s. 175. Srov. POLANSKÝ, Luboš – KALHOUS, David – KOPAL, Petr – MORAVCOVÁ, Irena: *Přemyslovská dynastie. Soupis členů původního českého panovnického rodu*, in: Přemyslovci. Budování českého státu, ed. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Zemlička, Praha 2009, s. 541–573, zde s. 555.

1056–1062, tedy do doby druhého manželství knížete s uherskou princeznou Adlétou. Právě uherská stopa v možném kultu světice bude hrát významnou roli, jak ještě zmíníme. Ludmila byla řeholnicí, a výběr jména tak mohl korespondovat s jejím možným zasvěcením už v době narození.³⁵ Použití jména pramáti rodu v samé rodině Přemyslovců samozřejmě nemusí nic naznačovat o jejím obecném kultu. Musíme ale také upozornit na fakt, že o ženských členkách i významných rodin bývají genealogické informace velmi řídké.³⁶ Dochované prameny raného středověku prostě nedovolují zvážit oblibu Ludmily jako možné patronky pro nově narozené dcery v knížecí rodině i mimo ni. Není o nich dostatek zpráv. Tím spíše ovšem vyniká existence, byť jediné. Je nutno ale i připomenout, že jméno Václav v přemyslovském rodokmenu potkáváme s jistotou rovněž až s překvapivým zpožděním.³⁷

Petr Kubín ve svém textu zmínil a – i v souladu s dramaturgií celého ludmilského svazku – blíže nerozebíral existenci staroslověnské *Proložní legendy o svaté Ludmile*.³⁸ U ní konstatuje pozdní datum vzniku první doložené verze, které rozhodně nepředchází době, kterou on sám pokládá pro rozvoj kultu za zásadní – tedy 12. století. Potíž ovšem spočívá v tom, že sám nejstarší doklad této legendy nemůže svědčit o jejím bezprostředním původu. Pro velkou geografickou vzdálenost od Čech to snad platí ještě výrazněji, než je tomu u textů, které vznikly v bohemikálních prostředích. *Proložní legenda* představuje asi nejzásadnější argument pro existenci další, nyní nedochované, hagiografie s ludmilskou tematikou, kterou je možno předsadit 12. století. Oprávněně se totiž předpokládá nutnost obsírnějšího staroslověnského textu, z něhož byl do prologu pouze pořízen výtah.³⁹ Bez něj by se totiž jen těžko šířil kult sv. Ludmily na Rusi. Takový text zřejmě obsahoval informace, které nejsou obsaženy v nám známém textu legendy *Fuit*, včetně zmínky o pohřbu, archeology nyní považované za překvapivě přesnou informaci, která nemohla vzniknout bez znalosti lokálních reálií a kterou neuvádí ani Kristián (!),⁴⁰ dále zmínky o přenesení do Prahy s přesným místem pohřbu a také naznačení dalších zázraků.⁴¹

³⁵ Kosmas užívá epiteta *devota famula Dei*, což je paradoxně týž výraz, který má legenda *Fuit* pro sv. Ludmilu – *Fuit in provincia Boemorum* kap. 4, s. 472 a kap. 7, s. 475.

³⁶ POLANSKÝ, L. – KALHOUS, D. – KOPAL, P. – MORAVCOVÁ, I.: *Přemyslovská dynastie*, s. 546.

³⁷ Velmi nejistá je KOSMOVA zpráva o synovi Boleslava II. (KOSMAS I. 32, s. 57 a POLANSKÝ, L. – KALHOUS, D. – KOPAL, P. – MORAVCOVÁ, I.: *Přemyslovská dynastie*, s. 552–553); poté se ovšem objevuje až Václav (II.), syn Soběslava I. (TAMTÉŽ, s. 559), tedy skoro sto let po Ludmile (II.).

³⁸ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 307; samostatnou kapitolu v knize věnoval tomuto textu (a celé staroslověnské literatuře, a zvláště hagiografii věnované Ludmile) ČAJKA, František: *Církevněslovanské prameny o životě svaté Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a světice, ed. Jakub Izdny a kol., Praha 2020, s. 320–337.

³⁹ INGHAM, N.: *The Lost Church Slavonic Life*, passim.

⁴⁰ Naposledy např. LUTOVSKÝ, Michal: *Tetín a smrt kněžny Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a světice, ed. Jakub Izdny a kol., Praha 2020, s. 269–292, zde s. 276.

⁴¹ *Proložní legenda o sv. Lidmile*, ed. Josef VAJS, in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, Praha 1929, s. 64–65. Nový překlad se zohledněním dalších, ve sborníku nezahrnutých rukopisů pořídil František Čajka (ČAJKA, F.: *Církevněslovanské prameny*, s. 331–332).

Pokud bychom chtěli dát za pravdu Petrovi Kubínovi, pak by se tyto informace musely objevit na Rusi zřejmě až díky existenci *Kristiánovy legendy*, v níž o translaci čteme velmi podrobně⁴² a jejíž autor si podle Petra Kubína tuto část prakticky vymyslel.⁴³ To by ovšem nevysvětlilo, kde vzal autor „*Prologu*“ na Kristiánovi nezávislou informaci. Konvenční výklad počítá s tím, že do východoslovanského prostředí putovala václavská a ludmilská topika mnohem dříve, nejpozději v 11. století,⁴⁴ zřejmě v souvislosti s peripetemi Sázavského kláštera, jehož slovanští obyvatelé nadvakrát museli svůj klášter opustit. Poprvé se přitom vydali do exilu v Uhrách,⁴⁵ což nás přivádí k již zmíněné souvislosti s mladší Ludmilou Přemyslovnou. Je zajímavé, že jméno svěřice potkáváme u Přemyslovny, jejíž matkou byla uherská princezna Adléta, v jejíž zemi původu se nacházely kláštery „řeckého“ ritu, které mohou být chápány jako pravděpodobná přestupní stanice bohemikální hagiografie směrem na (jiho)východ.⁴⁶ Ve stejné době je uherskou královnou, matkou Adléty, rurikovská kněžna Anastázie. Kulturní transfer směřující od kultu svaté Ludmily v Praze na Rus je mnohem pravděpodobnější právě v této době, kdy teprve začíná velké církevní schizma. Ještě v druhé polovině 11. století je manželkou císaře Jindřicha IV. rurikovská kněžna Eupraxie-Adéla, jejíž život je ostatně také poté spojen s uherským královstvím,⁴⁷ které dlouhodobě fungovalo jako určitá spojnice obou kulturních sfér.

Ve 12. století je právě kvůli pokračujícímu oddělování obou větví křesťanstva podobný kontakt už poněkud méně pravděpodobný⁴⁸ a schází nám i jednoznačná osa, po níž bychom přenos informací vedli tak spojitě, jako v polovině 11. století. *Proložní legenda* je tedy asi nejvýznamnějším dokladem pravděpodobné existence širšího ludmilského kultu v době dávno před jeho možným prosazením ve 12. století za pomoci eventuální falešné legendy hlásící se do století desátého. Krátká staroslověnská hagiografie a další zmiňované náznaky podporují tezi o existenci dalšího staroslověnského a možná i latinského textu, který by obsahoval více informací než *Fuít*. Připustíme, že takový text by mohl využít domnělý falsátor z 12. století při sestavování ludmilské části kombinované legendy, ale pak je otázkou, proč by pro prosazení kultu nestačilo jen znovu použít či jen přepracovat onu legendu stávající. Nemohla pak už tato legenda obsahovat dedikaci sv. Vojtěchu?

⁴² Její zkrácená pátá kapitola se stala samostatnou translační legendou *Recordatus* (KRISTIÁN kap. 5, s. 46–55).

⁴³ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 297.

⁴⁴ Např. TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 370.

⁴⁵ Zpráva je součástí doplňků sázavského mnicha ke Kosmově kronice – KOSMAS, Anh. I. 2, s. 247.

⁴⁶ O pobytu mnichů v Uhrách není mnoho zpráv, ale vesměs bývá spojován s klášterem východního obřadu na Visegrádu, který založil Ondřej I. – viz např. PRAŽÁK, Richard: *Legendy a kroniky koruny uherské*, Praha 1988, s. 142.

⁴⁷ RÜB, Hartmut: *Eupraxia – Adelheid. Eine biographische Annäherung*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 54/4, 2006, s. 481–518, zde s. 511.

⁴⁸ Ještě na počátku 12. století si uherský král Koloman bral ruskou kněžnu, ale již se začaly objevovat závažné pochyby kvůli rozdílnosti obou větví křesťanské víry (RÜB, H.: *Eupraxia*, s. 495).

Zde je nutné zmínit, že velká část Kubínovy poslední argumentace spočívá v přesvědčivém dokládání, že jednotlivé prvky v legendě zmíněné jsou podobně možné v 10. stejně jako ve 12. století. Rozbívá tím především nové Jasiňského argumenty, jak uvedeno výše. Text *Kristiánovy legendy* ovšem obsahuje řadu informací, které by v kontextu 12. století dávaly smysl asi jen tehdy, pokud by falsátor použil nějaký starší text, odkud by je napůl mechanicky načerpal. Z Jasiňským zmíněných fenoménů to byla např. možná narážka na světcovo manželství či otcovství.⁴⁹ Tady je třeba říci, že skutečně je možné, že tato informace ve 12. století v povědomí trvala, i když argumentace přítomností podobného prvku ve *Druhé staroslověnské legendě*⁵⁰ je pro danou dobu s ohledem na předpokládaný časový odstup obou textů velmi nepřesvědčivá. Je ale třeba se především ptát, proč by tuto informaci ve 12. století falsátor udržoval při životě. Akceptaci nového textu pomoci nemohla, spíš naopak.

Zatímco nejasná věta o manželských ctnostech je poplatná výkladu, podobný prvek, který postrádá smyslu ve falsu z 12. století, je obsažen přímo v jedné z klíčových pasáží, kterou Petr Kubín označil za Kristiánovu invenci – biskupskou translaci těla. Ta mohla v raném středověku plně postačit jako předpoklad pro svatořečení a byla podle Kubínových představ argumentem dodatečně vloženým do nového textu. V tomto směru ale příliš nedává smysl Kristiánova velmi podrobná informace obsahující mimo jiné příběh o zastupujícím biskupovi, který nahradil nemocného Tutona.⁵¹ V kontextu snahy prokázat starobylost kultu by podobná zpráva nejen neprosperovala, ale spíše snižovala lesk a vážnost obřadu popsaného jako provedeného „náhradníkem“. Nedosti na tom – tato zpráva je zjevně narážkou na skutečný stav zdraví dotčeného biskupa a zdá se být potvrzena jinými prameny.⁵² Je daleko smysluplnější, aby se v legendě objevila jako pozůstatek paměti na reálný průběh obřadu, než aby ji dodatečně fabuloval falsátor ve 12. století. Ten by navíc musel prokázat vynikající schopnost práce s prameny, které by jeho publikum nejen nedoceňilo (i když kritický badatel moderní doby by se nechal „nachytat“), ale spíše, jak už jsme uvedli, by to u něj mohlo vyvolat pochyby o náležitosti celého aktu. Je daleko pravděpodobnější, aby tedy autor textu ve 12. století pracoval s nějakým starším pramenem, odkud zprávu o zástupu nemocného biskupa přímo převzal, a i tak to příliš nevysvětluje, proč by tuto informaci ve snaze vytvořit přesvědčivý obraz svatořečení, raději ze svého textu nevy pustil.

Tento konkrétní argument pak vnáší do celé diskuse významný obecný postřeh: řada pochybností o Kristiánově pravosti vyplývá mj. z kvality daného textu, kterou si badatelé nebyli schopni spojit s autorem 10. století. Ovšem je nutno říci, že libovolný falsátor, ať už ve 12. (nebo dříve uvažovaném 14.) století by prokázal paradoxně schopnosti ještě obdivuhodnější. Dokonce takové, které by zmátly celou řadu kriticky uvažujících moderních historioGRAFŮ. Jak-

⁴⁹ KRISTIÁN kap. 6, s. 60–61. KUBÍN, P.: *Kult*, s. 310.

⁵⁰ *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*, s. 106–107.

⁵¹ KRISTIÁN kap. 5, s. 52–53.

⁵² Této podrobné znalosti legendisty si naposledy výrazně povšiml TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 256.

koliv bychom existenci kvalitního až geniálního falsátora mohli připustit, nevysvětluje to, proč by svou práci odváděl spíše s ohledy na oklamání moderního historika než svých současníků.

A nutno říci, že vůči současníkům by Kristián coby falsátor naopak odváděl překvapivě špatnou práci i v dalších ohledech. Petrem Kubínem sestavený přehled projevů nejstaršího kultu totiž poměrně přesvědčivě dokládá, že v dané době, tedy ve 12. století, byla jako významnější ludmilský svátek slavena translace.⁵³ To je poměrně logický důsledek faktu, že kult se skutečně centralizoval kolem svatojiřského kláštera, kde byly uloženy Ludmiliny ostatky, jež tam právě v tomto svátečním datu zřejmě měly dorazit. S touto stránkou kultu – tedy s hlavním svátkem slaveným 10. listopadu, nikoliv 16. září – je ovšem Kristián v nesouladu. Listopadové datum vůbec neuvádí,⁵⁴ zmiňuje ale den umučení (s nutnou korekcí, která je zřejmě dána tím, že noční hodina byla už počítána do dalšího dne, ač byla z našeho pohledu ještě 15. září večer).⁵⁵

V popisu translace, velmi dramatickém a plném řady literárních prvků, jsou uvedena naopak dvě data, která s 10. listopadem souhlasí spíš nepřesně. Kristián uvádí vyzvednutí těla na Tetíně k 19. říjnu, přičemž upřesňuje, že šlo o středu.⁵⁶ Tím pro řadu badatelů stanovil přesně datum vyzvednutí na rok 925.⁵⁷ (Opět se nabízí otázka, jestli by falsátor považoval za nutné pečlivě kombinovat výpočty dobového kalendáře. Ve středověku šlo jistě o schopnost poměrně obvyklou, nic to ale nemění na její náročnosti, která by, jak výše řečeno, opět ve výsledku více přesvědčila moderního historika než dobového čtenáře či posluchače.) 21. října měla výprava z Tetína dorazit do Prahy a její předvoj měl dokonce vzbudit spícího knížete, aby šel cenný náklad uvítat.⁵⁸ To samozřejmě může být plně v souladu s případnou představou falsátora, který vytváří dramatický příběh svatořečení.

Následuje ovšem příběh o zaplavení hrobu v neposvěceném chrámu, který je vyličen jako další zázrak způsobený světicí, která si nepřála odpočívat v půdě bez biskupského svěcení.⁵⁹ To je na první pohled opět v souladu s představou falsátora, ale při bližším zkoumání si musíme uvědomit, že autor příběhu tu vůbec nevnáší do textu přítomnost biskupa jako důležitý prvek pro ustavení kultu. Biskup je tu vlastně přítomen pouze jako vedlejší figura, která má „jen“ připravit půdu pro uložení svěťice. V duchu autora textu už Ludmila byla fakticky svatou tehdy, když podstoupila mučednickou smrt,⁶⁰ její zázra-

⁵³ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 316–317.

⁵⁴ Stejně jako ho neuvádí ani jiná hagiografie. Pro tradici data nejsou jiné podklady než zmíněné kalendáře.

⁵⁵ KRISTIÁN kap. 4, s. 38–39.

⁵⁶ KRISTIÁN kap. 5, s. 48–51.

⁵⁷ Např. TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 181 či naposledy LUTOVSKÝ, M.: *Tetín*, s. 291.

⁵⁸ KRISTIÁN kap. 5, s. 50–51.

⁵⁹ KRISTIÁN kap. 5, s. 52–53.

⁶⁰ KRISTIÁN kap. 4, s. 36–37.

ky se projevovaly v místě prvního pohřbu,⁶¹ další následovaly při vyzvednutí těla a další při jeho ukládání. Biskup nic takového výslovně v textu nepotvrzuje, naopak v první chvíli doporučuje pouze uložit tělo k odpočinku podle „předpisů zákona Božího“.⁶² (Poněkud se při tom blíží vyjádření pozdějšího pražského biskupa Heřmana, o němž se ještě zmíníme.) Přítomnost biskupa při translaci by tedy byla dokladem o provedeném aktu svatořečení jen pro toho, kdo podobně jako Petr Kubín čte pozorně mezi řádky a hledá možné souvislosti. Až na závěr celé scény se objevuje douška, že „vyšší posvěcení“ hrobu sluší Ludmilině svatosti.⁶³ Pro autora textu jde spíše o projev jakési prozíravosti Boží než o nutnou podmínku Ludmilina svatořečení. Není příliš jasné, proč by případný falsátor prostě nekonstatoval, že Václav zavolal biskupa, aby přenesl tělo jeho babičky v souladu s její svatou pověstí a potvrdil tak translaci její faktické prohlášení světicí. Ostatně pokud by motiv přenesení biskupem byl tak významný, jak Petr Kubín předpokládá, museli bychom se ptát, proč jej nikdy nenacházíme v případě svatováclavských legend.⁶⁴

Především pak daný popis událostí příliš nekonvenuje datu 10. listopadu. Legendista po 21. říjnu opouští přesnou časovou linku, listopadové datum, jak už jsme zmínili, neuvádí a i kdybychom uvažovali, že je chápal za natolik notoricky známé, že je uvádět nemusel (oba Václavské svátky ale datuje přesně a výslovně!),⁶⁵ jeho líčení událostí do případného intervalu mezi 21. říjnem a 10. listopadem, vkládá cestu poselstva do Řezna, následně cestu posla s první biskupovou odpovědí do Prahy (!), druhé poselstvo do Řezna s žádostí o osobní biskupovu účast, příchod biskupské delegace se zastupujícím biskupem a kněžími, posvěcení chrámu sv. Jiří, šestidenní pauzu (!) a následný pohřeb, jehož datum ani autor textu nezmínil.⁶⁶ Zde by tedy falsátor neodvedl dobrou práci ani pro pozorného čtenáře 12., natož 20. století. To vše odpadá, pokud pro autora textu nám známého jako *Kristiánova legenda*, bylo 16. září hlavním a možná i jediným svátkem spojeným s Ludmilou. To by odpovídalo pozdnímu středověku, kdy datum umučení – jak sám Petr Kubín v podstatě dokládá – vyrovnalo ve vážnosti svátek translace až ho nakonec zatlačilo do pozadí, ale dost možná také právě období nepříliš vzdálenému od úmrtí svěťice, kdy se ještě okolnosti jejího kultu příliš neustálily a nepřevážila tradice udržovaná zřejmě primárně na místě jejího druhého pohřbu.⁶⁷ Lze dokonce říci, že pokud by pražský biskup skutečně usiloval o prosazení Ludmily vedle Václava už v 10. století, dávalo pro něj větší smysl vyzdvihovat datum umučení

⁶¹ KRISTIÁN kap. 4, s. 40–41.

⁶² KRISTIÁN kap. 5, s. 52–53.

⁶³ KRISTIÁN kap. 5, s. 52–55.

⁶⁴ Na tuto skutečnost mě upozornila Dana Zapletalová.

⁶⁵ KRISTIÁN kap. 7, s. 74–75 a kap. 8, s. 78–79 (vročení) a 84–85 (denní datum).

⁶⁶ KRISTIÁN kap. 5, s. 48–55.

⁶⁷ V rámci výše zmíněné (viz pozn. 6) konferenční debaty navrhl Grzegorz Pac také řešení, že se datum translace může vztahovat i k nějakému dalšímu přenesení, např. v rámci svatojiříského kostela.

ní před translací, která byla přece jen více vázána na samotný „konkurenční“ klášter sv. Jiří.

Otázka tradice biskupského uznání kultu je ovšem také jedním z argumentů Kubínova obrazu. Podle jeho představ by se existence a znalost *Kristiánovy legendy* musely nutně projevit tak, že by neexistovaly pochybnosti následníků svatého Vojtěcha v úřadě pražského biskupa, které dokumentují kroniky ve 12. století.⁶⁸ Nad těmito konkrétními případy je nutno se pozastavit. Jedná se o poměrně notoricky známé příběhy. Starší zaznamenal kronikář Kosmas, který líčí pochyby pražského biskupa Heřmana o svatosti Ludmily. Abatyše Windelmuth jej nicméně přiměje vykonat se závojem světice ordál ohněm, načež dojatý biskup slzí nad zázrakem.⁶⁹

V tomto směru ovšem je třeba si povšimnout, že Kristián v duchu jednoznačné latinské hagiografické tradice pokládá za vražedný nástroj provaz.⁷⁰ Souhlasí tak v podstatě s legendou *Fuit*⁷¹ a stejné tradice se drží i pozdější homilie *Factum est*.⁷² Ve 12. století se přitom už očividně objevoval závoj jako možný vražedný nástroj. Nepřímo pro to svědčí hlavně Kosmův popis zázraku z roku 1100 a velké množství textilních nálezů v hrobu světice. Jasným důkazem o proměně tohoto detailu je posléze pozdně středověká ikonografie, kde se ve výsledku v převážné míře začínou objevovat závoje jako vražedná zbraň.⁷³ Vcelku se tedy asi nedá jednoznačně říci, že by použití provazu spolehlivě datovalo Kristiána před Kosmovu kroniku, ale i tak je jistě dobré připomenout, že Kristián o závoji zatím nic neví.

Proměna využití vražedného nástroje je ale také dalším argumentem pro existenci starší hagiografické tradice, s kterou Petr Kubín nepočítá. Je totiž zjevným důkazem o existenci staršího staroslověnského textu. Už jsme naznačili, že tento text pravděpodobně existoval jako předloha *Proložní legendy*. Změnu provazu za závoj můžeme vcelku prokazatelně považovat za proměnu, která se odehrála ve staroslověnském textu.⁷⁴ Tento text navíc určitě nevznikl mimo Čechy, protože, jak vidíme, daná změna se i navzdory jednoznačným informacím z latinských textů, promítla do tradice a ikonografie ve vrcholném a pozdním středověku také v Čechách. (Sotva se mohla zpětně dostávat do Čech z ruských „Prologů“.) Pokud můžeme starší text obsahující některé

⁶⁸ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 307.

⁶⁹ KOSMAS III.11, s. 171–172.

⁷⁰ KRISTIÁN kap. 4, s. 36–37. Za postřeh rovněž děkuji Daně Zapletalové.

⁷¹ S tím se shodují legendy *Fuit in provincia Boemorum* kap. 7, s. 475.

⁷² *Factum est*, ed. Václav CHALOUPECKÝ, in: Svatováclavský sborník II.2. Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svatě Ludmile, s. 538–556, zde kap. 7, s. 549.

⁷³ K svatoludmilské ikonografii přehledně ROYT, Jan: *Tvář kněžny Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a světice, ed. Jakub IZDNÝ a kol., Praha 2020, s. 359–390.

⁷⁴ K tomu TŘEŠTÍK, D., *Počátky*, s. 370. Je přitom zajímavé, že *Proložní legenda* zachovává obě verze: Vajsovo zrcadlové vydání dává přednost verzi s provazem (závoj uvádí jako různocnění, *Proložní legenda* o sv. Lidmle, s. 65), zatímco Fr. Čajka nakonec dal přednost při novém překladu verzi se závojem, kterou navíc doplňuje i zřetelný detail o strhnutí závoje z hlavy světice: ČAJKA, F.: *Církevněslovanské prameny*, s. 332.

unikátní informace považovat za poměrně prokázány, pak je skutečně málo pravděpodobné, že by Kristián vytvářel většinu ludmilské topiky sám (naopak vidíme, že některé její starší části vynechal), jak předpokládá Petr Kubín.

Je také zvláštní, že přestože Kosmas popisuje biskupa jako zcela přesvědčeného, ani jeho nástupce o čtyři desítky let později neprojevil – podle Petra Kubína – o mnoho větší snahu k uctění Ludmily. Tehdy měly její ostatky zázračně překonat požár celého svatojiřského komplexu a benediktinky měly žádat biskupa Otu o schválení dalšího postupu, když schrána s Ludmilinými relikviemi zázračně bránila svému přenesení.⁷⁵ Je ovšem na pováženou, jak přesně tuto informaci interpretovat. Biskupovo odvolání rozhodnutí do doby schválení postupu z Říma lze totiž chápat jak jako projev pochybností, výmluvu a zdráhání se dát kladnou odpověď k uznání zázraku (jak činí Petr Kubín),⁷⁶ tak také jako možný projev velké úcty a nerozhodnosti tváří v tvář očividnému zázraku.⁷⁷ Jakkoliv to pro rozvoj kultu světice ovšem bylo nepraktické. Následná intervence olomouckého biskupa Zdíka vede Petra Kubína k úvaze, že právě z tohoto směru mohl přijít zásah v podobě nové péče o kult světice, a tedy i související vznik falsa.

Obě scény ovšem můžeme interpretovat v poněkud širších souvislostech. Jak Kosmas, tak jeho pokračovatel (či autor dodatku k roku 1142) totiž staví jednoznačnou scénu veřejného a potvrzeného zázraku. Pražský biskup minimálně v prvním případě hraje úlohu nevěřícího Tomáše, jedná se však očividně jen o literární obraz. Sám Kosmas jej pak uvádí jako zcela přesvědčeného. Nedává tedy smysl, aby po provedeném zázraku biskup Heřman následujících dvacet let v úřadu dále ignoroval kult světice tak, aby jeho třetí nástupce (když nepočítáme pouze zvoleného a úřad nevykonávajícího Silvestra), navíc vycházející z prostředí kapituly,⁷⁸ kde vznikaly oba kronikářské texty, opět „začínal od nuly“, co se kultu Ludmily týče. Jsem tedy spíše nakloněn tomu vykládat si biskupovu nerozhodnost jako projev nesamostatnosti či většího respektu k stanovisku kurie než jako přímou snahu ignorovat kult, o jehož rozšíření naopak samy zprávy kronikářů svědčí. *Kristiánova legenda* – pokud jen na ní záležel skutečný obecný kult světice – by musela tudíž v této době již být sepsána a na smýšlení autorů kronik (především na v 11. století narozeného Kosmu) působit. Přestože pražští biskupové v obou příbězích hrají přinejmenším ambivalentní roli, považovat tyto literárně vystavěné příběhy za doklad ignorace kultu a neexistenci Kristiánova textu v dané době, je spíše nepřesvědčivé.

⁷⁵ *Letopisy kanovníka vyšehradského*, ed. Josef EMLER, in: *Fontes Rerum Bohemiarum* II.1, Praha 1874, s. 201–237, zde s. 236–237.

⁷⁶ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 300.

⁷⁷ Srov. např. interpretaci v BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa: *Velké dějiny země koruny české I. Do roku 1197*, Praha – Litomyšl 1999, s. 569, zejm. s. 730, pozn. 6.

⁷⁸ Ota byl jejím proboštem – viz např. NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 686.

Pokud bychom argument Petra Kubína o přesvědčivosti a trvalosti biskupského potvrzení kultu sv. Vojtěchem domysleli do důsledků, vyvracel by po mém soudu i samu možnost vzniku falsa odvolávajícího se právě na svatého Vojtěcha. Pokud by totiž bylo tak jednoznačně jisté, že pražský biskup by související tradici musel znát a nemohl ignorovat, pak by těžko bylo možné přesvědčit ho o Ludmilině svatosti předstíráním právě toho, že daná tradice již existovala a byla jen zapomenuta. Neznamená to, že by falsum vzniknout nemohlo, vyžadovalo by si ale jinou argumentaci. Ostatně v celém Kubínově zdůvodnění vzniku falsa odvolávka na svatého Vojtěcha do detailu vysvětlena není. Je otázka, proč právě svatý Vojtěch měl být dokladem liturgického přenesení ostatků ve 20. letech 10. století. Pokud hlavním argumentem byla biskupská translace, je vojtěšské téma v legendě trochu navíc. Na druhou stranu, když připustíme, že by domnělá intervence svatého Vojtěcha hrála ve 12. století roli, pak musíme i připustit, že kult po pokusu o prosazení v 10. století mohl poněkud ustoupit ze zřetele do té míry, že bylo třeba ho v roce 1100 znovu oživovat – a i ve 12. století by bylo možné tuto verzi příběhu považovat za pravdivou. Pak by ale mohla klidně už v roce 1100 existovat i *Kristiánova legenda*.

Není ostatně tak těžké vysvětlit, jak by mohla v rámci českých dějin zapadnout a objevit se až s jistým odstupem: Kristián (a nemusel jím být nezbytně bratr Boleslava II.) by sepišoval tuto legendu v souladu s Vojtěchovými plány na další podporu kultu domácích svatých, tak jak je v prologu uvedeno. Vojtěch se ale před dokončením či definitivním potvrzením legendy a formálním provedením aktu, o který jej žádal autor legendy, rozkmořil s elitou Čechů, opustil diecézi⁷⁹ a jeho plány zůstaly nedokončené. Legenda byla ale dokončena a přežila v nemnoha opisech, neboť pro svou obsáhlou formu byla málo použitelná v liturgii. Až ve 12. století v souvislosti s dokumentovaným vzestupem kultu, na nějž naráží správně Petr Kubín, se její části hodily jako samostatné texty a byly tak opisovány.

Byly to pravděpodobně právě tyto dílčí texty (označované někdy jako legendy *Subtrahente se a Recordatus*), které zjevně fakticky posloužily pro podporu ludmilského kultu ve 12. století.⁸⁰ (Stále mohla také existovat staroslověnská legenda, jež by mezi jazyky ještě rozumějícími pohrobky této větve křesťanství v Čechách šířila omyl o vraždě závojem, který se prosadil do populárního kultu.) Bylo by naopak s podivem, kdyby Petrem Kubínem předpokládaný cílený akt fabrikování nové legendy odvolávající se na starší tradici nevyšel v lepší rukopisné dochování celého textu. Ten, jak je z Kubínova pečlivého

⁷⁹ Z různých verzí tohoto příběhu cituji především KOSMAS I. 29–30, s. 52–55, kde se objevuje postava Strachkvase, jenž by podle klasické Třeštickovy interpretace (TŘEŠTÍK, Dušan: *Přemyslovec Kristián*, Archeologické rozhledy 51/4, 1999, s. 602–613) měl být autorem legendy. Na větší důvěryhodnost této scény ve světle dalších pramenů nedávno poukázala BLÁHOVÁ, Marie: *Smrt svatého Vojtěcha. Zamyšlení nad zprávami nejstarších pramenů*, in: *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou*, ed. Eva Doležalová – Petr Sommer, Praha 2016, s. 425–434, zde s. 428–429.

⁸⁰ Naposledy např. KUBÍN, P.: *Kult*, s. 303.

popisu patrně, se dochoval vlastně až díky péči biskupa Jana z Dražic, který jej dal opsat do svého souborného kodexu historických textů.⁸¹ To po mém soudu skutečně odpovídá spíše tomu, že ve 12. století nebyla legenda nijak zvlášť rozšířena, na rozdíl od řečených výňatků. Existovaly asi jen nemnohé opisy celého díla, a text se tak nakonec zachránil jen díky péči biskupa ve 14. století. Pro běžný „liturgický provoz“ by se jinak dochovaly jen zmiňované krátké legendy (tedy výseky z Kristiána) a mnoho nescházelo a nemuseli jsme vůbec tušit, že mezi oběma dílčími texty existovala nějaká spojitost. Kdyby Jindřich Zdík stál za vznikem Kristiána, bylo by po mém soudu pravděpodobnější, že jeho rukopis z dané doby by se dochoval a možná i ve větším počtu exemplářů.⁸²

Naopak stáří nejstarších výňatků z Kristiána a jejich dochování svědčí o tom, že sám kult Ludmily už v dané době, byť ve skromnější podobě, existoval. Bylo třeba jej spíše podpořit než vytvořit. V opačném případě by Zdík musel prakticky vedle samotného falsu rovnou nechat opisovat i výňatky z něj pro „běžný provoz“. Jaký smysl by pak dávala velká legenda, o kterou by stejně zjevně nikdo nestál? V součtu tedy vidíme poměrně málo jasných dokladů pro to, že by právě Kristián byl tím, co stojí za zřetelným vývojem v Ludmilině kultu ve 12. století. Naopak se zdá, že vzniku textu právě ve 12. století odporuje celá řada detailů v něm obsažených, včetně těch míst, která by podle Petra Kubína pro skutečné vytvoření kultu byla zásadní.

Na závěr je nutno říci, že omezené množství dokladů ke staršímu počátku kultu svaté Ludmily je z mého pohledu spíše velkým optickým klamem. Pramená základna českých dějin do konce 11. století je tak chudičká, že argument *ex silentio* naprosto pozbývá významu. Ostatně i nejstarší rukopis legendy přijímané Kubínem za autentickou, tj. *Fuit*, je zřejmě *mladší* než nejstarší dochované části Kristiána.⁸³ Dvanácté století naopak představuje éru rozmachu písemné kultury, jejíž počátky tušíme v přelomové vládě krále Vratislava a která se definitivně rozmáhá v následujících dekádách. Petr Kubín velmi správně popisuje, že v daných souvislostech pozorujeme výrazný vzestup zpráv o kultu Ludmily a jeho práce představuje v tomto směru cenný příspěvek do debaty. Bylo by tedy s podivem, kdyby text nově vzniklý za konkrétním účelem v této době po sobě zanechal jen opisy zlomků a žádný celistvě dochovaný. Nahrává to spíš představě, že kompletní text *Kristiánovy legendy* byl v dané době mimo pozornost duchovních autorit doby a dostával se do ní jen málo, obvykle při příležitosti vzniku dalších výňatků. Až opis ve 14. století vedl k mírné renesanci textu mezi „klasiky“ domácí hagiografie, ale i tak zů-

⁸¹ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 300–301.

⁸² O Zdikově skriptoriu např. HAVEL, Dalibor: *Rukopisy a listiny z doby episkopátu Jindřicha Zdika*, in: Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy, red. Jana Hrbáčová, Olomouc 2009, s. 78–87 a ČERNÝ, Pavol: *Iluminované rukopisy Zdikova skriptoria*, tamtéž, s. 88–147. Bylo by skutečně s podivem, kdyby takto promyšlená propagační akce nevyústila v nějaký dochovaný reprezentativnější rukopis legendy.

⁸³ Viz ediční poznámku k *Fuit in provincia Boemorum*, s. 460–466 a KUBÍN, P.: *Kult*, s. 295.

stala legenda jen v nemálo dochovaných opisech a částečně zapomenuta až do svého novověkého znovuoobjevení.⁸⁴ Ve srovnání s desítkami opisů starší a velmi prosté legendy *Fuit*, to skutečně není mnoho.⁸⁵ Doklady o šíření kultu pak mohou narůstat zcela samozřejmě spolu s narůstáním celkového objemu pramenné základny. V době malého počtu pramenů logicky jejich zlomek věnovaný svatě Ludmile musel být alikvotně ještě menší. Nakonec také až 12. století je dobou, kdy se v Čechách objeví další ženský klášter, což mohlo samo o sobě pomoci šíření kultu ženských světic a celkově malý počet ženských komunit zároveň ukazuje, jak svízelná byla tato genderově podmíněná větev zbožnosti (podobně jak bylo řečeno výše u prokazování popularity jmen ženských patronek).

Jakkoliv žádný z mnou opakovaných starších nebo i čerstvě předložených argumentů nemůže být jednoznačným důkazem o vzniku legendy v 10. století, postačí po mém soudu k velké skepsi vůči představě, že Kristián mohl ve 12. století sloužit jako prostředek pro prosazení kultu svatě Ludmily. Třebaže je nadměrný rozsah legendy, věnované světici opravdu jen z menší části, vysvětlitelný snahou prosadit Ludmilu vedle stávajícího kultu sv. Václava a fakticky jej tak využít v její prospěch, řada dalších prvků, které jsou i ve václavské legendě „navíc“, podobné vysvětlení postrádá. Naopak v legendě schází to, co by od ní očekával čtenář 12. století (k dobovému hlavnímu svátku se vztahující datum translace, a možná už i vražda za pomoci závoje) a schází tam i to, co považuje za důležité Petr Kubín – jednoznačná a nezpochybnitelná biskupská sankce jejího přenesení. Figura biskupa je v textu přítomna spíše mimoděk. Navíc se objevuje s nadbytečným detailem o zastoupení náhradníkem, a rozhodně tedy nepředstavuje rozhodující motiv textu. Není pak zcela jasné, jak by měl navíc textu pomoci vojtěšský motiv – zejména proto, že by sám o sobě neprospíval uvěřitelnosti padělku, pokud by – jak předpokládá Petr Kubín – takovou tradici musel logicky biskup znát.

Kult svatě Ludmily navíc zřejmě existoval už předtím. Ač asi nebyl obecně velmi rozšířen, rozhodně se nejednalo o lokální záležitost, která by nepřesahovala zdi kláštera svatého Jiří. I v relativně chudé bohemikální literární produkci vzniklé před 12. stoletím nacházíme jednu jednoznačnou legendu, datovatelnou prakticky s jistotou do 10. století, pravděpodobně další ztracený text a zásadní jsou i nahodilé zmínky o Ludmilině svatosti v nemalé části václavských legend. Ačkoliv nemáme jasné doklady o podpoře kultu ze strany pražských biskupů, nemáme z této doby ani náznaky, které by nám dovolily předpokládat, že jim byl kult pěstovaný pár metrů od jejich hlavního sídla vysloveně trnem v oku. Přístup jednotlivých biskupů k tomuto kultu mohl být různý a mohl být i přezíravý, jak naznačuje Kosmova zpráva. Sama je ale dokladem toho, že Ludmila už v roce 1100 své zastánce měla. V rámci tohoto prvotního a do 12. století obtížně sledovatelného kultu zřejmě vznikla *Kristiánova legenda*. Jakkoliv tedy stále schází jednoznačný doklad o stáří legen-

⁸⁴ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 301–303.

⁸⁵ KUBÍN, P.: *Kult*, s. 296.

dy, argumenty Petra Kubína po mém soudu nepřesvědčují o jejím „mládí“ a, jak jsme si ukázali, je pravděpodobné, že musela vzniknout o něco dříve než výtahy z ní, které už ve 12. století známe. Náznak v podobě ignorování data translace, ve 12. století prokazatelně slavené, redundantní detaily, které by pro čtenáře text spíše problematizovaly, snad i opakovaná zmínka o uškrčení provazem, který v mladší tradici nahradil závoj, jenž mohly symbolizovat textilní relikvie, i samotná úvaha, že v 11. století nebyl důvod vytvářet kvalitní falsum odvolávající se na svatého Vojtěcha, daleko spíše dávají soudit, že Kristián vznikl mnohem dříve před jednoznačným *ante quem* daným nejstaršími částmi dochovaného textu.

se, že ještě nebyly vzaty v úvahu některé důležité indicie, které ukazují, že se legenda hlásí spíše hluboko před polovinu 12. století než do ní. V následujících řádcích se to pokusím ukázat.

Stáří Kristiánovy legendy

Pro vysoké stáří Kristiánovy legendy hovoří v první řadě její prolog. Hagiograf v něm oslovuje žijícího biskupa Vojtěcha a žádá ho, aby po nezbytné revizi povolil čtení a opisování hotové legendy v diecézi. Obrovskou diskusi vzbudila zmínka, že autor-mnich je „*solo nomine christianus*“, což lze interpretovat jako *locus modestiae*³ nebo jako poukaz na autorovo jméno. Autor psal z biskupova příkazu a po jeho svolení, zdůraznil, že biskup pochází z Václavova a Ludmilina rodu, a nazývá ho „*nepos carissime*“. Což mohlo znamenat širší příbuzenství nebo byl legendista Vojtěchovým strýcem. Jednou z možností, jak vysvětlit takto blízký příbuzenský vztah, je hypotéza, že Vojtěchova matka Střezislava byla dcerou Boleslava I., a tím pádem podobně jako Dobrava a Mlada Ludmilinou pravnučkou a neteří sv. Václava.⁴ Takto by se také nejsnáze vysvětlilo, jakým způsobem byl biskup Vojtěch spřízněn s rodovou linií Václava a Ludmily. Vratislav Vaníček⁵ naproti tomu navrhoval, že matkou obou Boleslavových synů byla neznámá Slavníkovna. Přikláním se spíše k první možnosti.

Domnívám se, že Kristián knížecí bratr být mohl. Kromě vojtěšské legendy Bruna z Querfurtu zachovává tuto informaci v poněkud pozměněné podobě i Kosmas.⁶ Tatáž informace se však vyskytla i v *datum per manus* formulí v břevnovském falsu na jméno Boleslava II., jako notář zápisu se uvádí bratr knížete Boleslava Kristián.⁷ Po diplomatické stránce jde sice o falsum 13. století, což nikdo nezpochybňuje. Jiří Pražák ovšem prokázal, že souběžně s dodnes dochovanou písemností byla až do 17. století uchováována ještě jedna podobného znění, na rozdíl od dochovaného exempláře již ve 13. století sotva čitelná a na přelomu 16. a 17. století silně prožraná červy.⁸ Dodnes dochovaná písemnost tedy nejspíše nevznikla s cílem vydobýt si majetky a práva, na něž klášter neměl nárok, ale měla patrně nahradit jinou poničenou písemnost. Je

³ NECHUTOVÁ, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000, s. 293, pozn. 46.

⁴ POLANSKÝ, Luboš – KALHOUS, David – KOPAL, Petr – MORAVCOVÁ, Irena: *Přemyslovská dynastie. Soupis členů původního českého panovnického rodu*, in: Přemyslovci. Budování českého státu, ed. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička, Praha 2009, s. 552.

⁵ VANÍČEK, Vratislav: *Svatý Václav. Panovník a světec v raném středověku*, Praha – Litomyšl 2014, s. 159.

⁶ TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, s. 255–256; TÝŽ: *Přemyslovec Kristián*, Archeologické rozhledy 51, 1999, s. 602–613.

⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohaemiae*, ed. Gustav FRIEDRICH, Pragae 1907 (dále CDB I), č. 375, s. 347–350: „*Datum per manus domini Cristani, fratris illustris ducis Boleslai...*“; viz i ŠRÁMEK, Josef: *Osobnost procházející dějinami, stále záhadný Kristián. Mnich kláštera sv. Emmerama v Řezně, nebo sv. Benedikta, Bonifacia a Alexia v Břevnově?* Studia theologica 10/1, 2007, s. 34; ZAPLETALOVÁ, Dana: *Mohl žít sv. Ivan český v raném středověku?* Český kras 42, 2016, s. 58.

⁸ PRAŽÁK, Jiří: *Privilegium pervetustum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993), ed. Marie Bláhová – Ivan Hlaváček, Praha 1993, s. 16–17, 19, 22–23.

dnes ale především třeba brát v úvahu (dávno známou) existenci raně středověkých nepečetěných písemností zvaných tradiční zápisy (dříve akty), které měly i právní závaznost.⁹ Jak prokázal již téměř před třiceti lety Jiří Pražák a v poněkud jiných souvislostech i Marie Bláhová, Břevnov měl o svých donátorech dobrý přehled a jejich donace nesměšoval.¹⁰ Lze u něj najít vyspělou liturgickou *memorii*, která dopomohla k dochování i mnoha nevýznamným jménům, a svědčí pro ni i nové poznání knižní výbavy.¹¹ Paměť břevnovského kláštera tedy byla schopna uchovat i jméno fundátorova bratra.¹² Víme také, že Břevnov měl svůj archiv ke konci 14. století pečlivě roztříděný.¹³ Jistě však neznáme všechny jeho deperditní písemnosti, jen ty, které se dočkaly konce 16. století.¹⁴

Zakládací falsum kláštera, „*Privilegium pervetustum Boleslai...*“, prozatím nebylo podrobeno rozboru svého obsahu, bylo tak ale již učiněno u obou pseudobřetislavských fals pro Rajhrad.¹⁵ Z analýzy vyplývá, že obě obsahují i majetky a požitky, kterými již Břevnov v době sepsání fals nedisponoval, nebo u nich došlo mezitím ke změnám. Primárním účelem jejich sepsání tedy nebylo pojištění stávajících majetků ani majetků neprávem nabytých, naopak se jejich prostřednictvím dochoval obsah starších ztracených písemností, což s nejvyšší pravděpodobností platí i pro břevnovské pseudoboleslavské falsum. To mělo být vydáno u příležitosti vysvěcení kláštera, které se na základě pozdějších pramenů klade k 14. lednu 993. Toto datum nebylo zapomenuto ještě ani ve 14. století,¹⁶ i když se mezitím změnilo datum zasvěcení chrámu

⁹ JAGOŠOVÁ, Anna: *Diplomata Bohemiae et Moraviae antiquissima. Prolegomena k CDB I*, dizertační práce, Ústav PVH a archivnictví FF MU, Brno 2015, s. 40–44.

¹⁰ PRAŽÁK, J.: *Privilegium*; BLÁHOVÁ, Marie: *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*, in: Dějiny ve věku nejistot, ed. Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička, Praha, s. 53–69. TÁŽ: *Sázavské dějepisectví*, in: Svätý Prokop, Čechy a střední Evropa, ed. Petr Sommer, Praha 2006, s. 172–173, 175.

¹¹ HAVEL, Dalibor: *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích. Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*, Brno 2018, s. 381–430; ŽŮREK, Pavel – ŠKVAŘIL, Lumír – MAŇAS, Vladimír: *In Conspectu angelorum psallam tibi. K hudební kultuře benediktinského kláštera Rajhrad od jeho založení do začátku 18. století*, Brno 2014, s. 74–101.

¹² Nesdílím názory Petra Kubína na pozdní dobu založení břevnovského kláštera, viz KUBÍN, Petr: *Založil břevnovský klášter opravdu sv. Vojtěch?*, in: *Ora et labora. Vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu*, ed. Markéta Jarošová – Radka Lomičková, Praha 2013, s. 27–40; TÝŽ: *Sind die ersten Mönche nach Böhmen aus dem Klostere St. Bonifatius und Alexius auf dem Aventin gekommen? Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 108, 2013, s. 192–206; TÝŽ: *Legenda o sv. Vintířovi. Vita s. Guntheri*, Praha 2014, s. 29. Na tomto místě však není účelné započít další zdlouhavou polemiku.

¹³ EMLER, Josef: *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394*, *Věstník královské české společnosti nauk, třída filos.-histor.-jazykozpytná*, roč. 1888, 1889, s. 283–285.

¹⁴ PRAŽÁK, Jiří: *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity C7*, 1960, s. 109–123.

¹⁵ ZAPLETALOVÁ, Dana: *Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských fals*, *Vlastivědný věstník moravský* 71, 2019, s. 238–255.

¹⁶ Karlova konfirmace z 14. ledna 1351, viz PRAŽÁK, J.: *Privilegium*, s. 14, 21. Příbík Pulkava z Radenína, viz *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Josef EMLER – Jan GEBAUER, Praha 1893, s. 27.

i patrociniu,¹⁷ ale uchovávalo se zřejmě dlouho každoroční festivitou. Notářskou poznámku pak nemělo žádný praktický smysl falšovat. V klášteře by k tomu navíc ve 13. století potřebovali přihlédnout k Brunově legendě a ignorovat mnohem dostupnějšího Kosmu, což není příliš pravděpodobné.

Přemyslovec s řádovým jménem Kristián, dokonce bratr Boleslava II., se tedy v Praze konce 10. století skutečně pohyboval. Nedokážu ovšem odpovědět na Kubínovu (a vlastně již Dobnerovu) otázku, proč potom mnich Kristián Boleslava Ukrutného ve své legendě tak znechtěl, když mělo jít o jeho otce.¹⁸ Jedině snad, že by kníže neznámo kdy vyženil se záhadnou Biagotou,¹⁹ mezitím již vdovou, synka a zbavil by se ho ve prospěch vlastního rozrodu odesláním do klášteřa. Pak by byl Kristián knížecím bratrem po matce a na nevlastního otce by zbytečné ohledy brát nemusel. Není to ale asi nutné, představa, že syn mnich nemohl kritizovat otce vraha, není více než hypotéza moderních dějepisců.²⁰ Na druhou stranu, předlohy, které Kristián prokazatelně použil, tedy původní verze *Crescente fide a Gumpolda*,²¹ jsou v dochovaných verzích oproti Kristiánovi v invektivách vůči Boleslavovi přece jen mírnější, i když je pro jejich autory rovněž vyvrhel.

Kristiánova legenda tedy mohla dosti dobře vzniknout v době, do níž se hlásí její prolog, a to nejspíše v první polovině 90. let 10. století. Dobu pobytu

¹⁷ Podle kodexu R 418 (Knihovna benediktinů v Rajhradě, sign. R 418, f. 69v–70v) vychází svátek posvěcení chrámu mezi svátky sv. Bonifáce (14. května) a sv. Potenciany (19. května). Digitální faksimile kodexu je dostupná online na www.manuscriptorium.com pod číslem signatury, citováno k 15. 5. 2021.

¹⁸ KUBÍN, P.: *Kult svatě Ludmily*, s. 305.

¹⁹ Její jméno je známo výhradně díky mincovním opisům. Nemusela to však být nutně až druhá žena Boleslava I. Viz POLANSKÝ, L. – KALHOUS, D. – KOPAL, P. – MORAVCOVÁ, I.: *Přemyslovská dynastie*, s. 549–550.

²⁰ Zda se Kristián jmenoval původně Strachkvas, jak píše Kosmas, mám za pochybné. Viz *Fontes rerum Bohemicarum II* (dále FRB II), ed. Josef EMLER – Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 29–30, 42–46. Jde o historiku mající zdůvodnit, proč byl Kristián zasvěcen Bohu; měl přijít na svět právě v den strašné hostiny. To však není vůbec nutné, legendy I. staroslověnská, Kristiánova, Vavřincova a II. staroslověnská zmiňují v této souvislosti svátek sv. Kosmy a Damiána, a tedy asi slavnostní pouť staroboleslavského kostela, kterou by kníže asi slavil tak jako tak, viz TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 216, 235–236. Tuto verzi považuji za mnohem pravděpodobnější. Kristiánovo datum narození je tedy absolutně neodvoditelné, nejspozději mohl přijít na svět jako pohrobek na počátku roku 973. Spíše však byl podstatně starší, viz POLANSKÝ, L. – KALHOUS, D. – KOPAL, P. – MORAVCOVÁ, I.: *Přemyslovská dynastie*, s. 551–552.

²¹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 117. KALIVODA, Jan: *Nejstarší svatováclavská hagiografie v evropském literárním kontextu přelomu tisíciletí*, in: Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého, ed. Petr Kubín, Praha 2010, s. 56–57, uvedl nedávno v pochybnost Třeštíkovu hypotézu, že Václavova translace proběhla až v 60. letech 10. století, aby podpořila založení pražského biskupství (TŘEŠTÍK, Dušan: *Translace a kanonizace svatého Václava Boleslavem I.*, in: Světcí a jejich kult ve středověku, Praha 2006, s. 338–340, 342–343). Podle autora by pak bavorská verze *Crescente fide* nemohla zaujímat negativní postoj k zakladateli biskupství a iniciátorovi Václavovy kanonizace. Autor klade její sepsání do doby výrazně dřívější, před rok 967, a do Řezna, a to kvůli dochování rukopisů legendy a použití Arbeova Života Jimramova. Autor klade mezi konec roku 967 a před rok 973 i Gumpolda, který z *Crescente* čerpal (KALIVODA, J.: *Nejstarší svatováclavská hagiografie*, s. 59). Z toho však plynou určité důsledky i pro původ a dataci původní verze legendy *Fuit*, která, na rozdíl od Kristiána, rovněž hojně užívá výpůjčky z Arbeovy legendy (TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 138–175). A zprostředkovaně z toho plynou důsledky i pro naše představy o rozšíření raného ludmilského kultu.

biskupa Vojtěcha v Čechách musíme však rozšířit ještě o podstatnou část roku 995, jak prokázal nedávno David Kalhous.²² Vojtěch totiž nejspíše ještě pohřbil své povražděné bratry, a to pravděpodobně na Břevnově.²³ Nevíme však, odkdy se nakonec legenda v diecézi četla a opisovala. Pripustíme, že autor možná legendu nestihl včas sepsat, Vojtěch ji tedy před kvapným odchodem z Čech ke čtení neschválil a Kristián, pokud uvěříme Kosmovi, nedostal díky nepřípadnému záchvatu od života příležitost schválit si ji sám.²⁴ Jeho další osudy neznáme; možná zemřel dříve než jeho nemocný vládnoucí bratr. Rovněž biskup Thiddag a jeho nástupci se o legendu buď dále nezajímali, nebo se na ni v následných bojích počátku 11. století pozapomnělo. Její pergameny však u pražské kapituly již zůstaly. Nebo přinejmenším u některého kostela v obvodu Pražského hradu. Je však zároveň možné, že legenda schválena přece jen byla, protože se však pro liturgii hodin příliš nehodila, ujaly se k tomu jiné texty. Legenda, respektive její ludmilská část, však mohla být bez pozornosti dobových historiografů užívána po celou dobu až k prvnímu dochovanému breviáři ve svatojiřském klášteře.

Cenný argument pro vyšší stáří Kristiánovy legendy vznesl před časem Petr Sommer.²⁵ Povšiml si, že legenda v univerzitních rukopisech U1 a U2, které spolu s kapitulním rukopisem²⁶ představují nejméně porušený opis archetypu, cituje 55. článek sálského zákoníku. Jde o pasáž, kde měla Drahomíra nad hrobem sv. Ludmily nechat vystavět *domus in modum basilice*, dům na způsob kostela,²⁷ zasvěcený typicky úmrtnímu patronu archandělu Michaelovi. Pozdější opisy legendy již tomuto výroku nerozuměly a pochopily ho jako přestavbu původního Ludmilina domu na kostel, na Kristiánovi závislá legenda *Diffundente sole* dokonce Ludmilin dům na její hrob nechává přemístit.²⁸ Znalost příslušného barbarského zákoníku prakticky vymizela s odezněním karolínské renesance a poté byl na dlouhá staletí zapomenut.²⁹ Obeznačen s ním mohl být ještě autor žijící v 9.–10. století a pobývající v cizině, a to nejspíše v místech ovlivněných gorzskou reformou. Tedy například i u sv. Jimrama v Řezně. Mnich Kristián se tedy latině podle některého z nejmladších opisů

²² KALHOUS, David: *Svatý Vojtěch v Římě: nevyřešené otázky*, in: Antiqua Cuthna 3. Po stopách svatého Vojtěcha, ed. Jiří K. Kroupa – Luboš Polanský – Jiří Sláma – Vojtěch Vaněk, Praha 2014, s. 76–77.

²³ *Kosmova Kronika česká*, ed. Karel HRDINA – Marie BLÁHOVÁ, Praha – Litomyšl 2005, s. 64.

²⁴ Srovnej KUBÍN, P.: *Odpověď na repliku*, s. 172–173. Ke Kristiánově záchvatu cf. FRB II, s. 45–46.

²⁵ SOMMER, Petr: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001, s. 102–106, 132, pozn. 4.

²⁶ K němu *Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*, ed. Dušan FOLTÝN a kol., Praha 2015, s. 61.

²⁷ Memoriální přístřešek nad hrobem mrtvého je nejen projevem piety hluboce předkřesťanského stáří, ale byl chápán i jako prevence před revenantstvím zemřelého, viz SOMMER, P.: *Začátky křesťanství*, s. 106 s odkazem na prameny.

²⁸ SOMMER, P.: *Začátky*, s. 105.

²⁹ *Lexikon des Mittelalters. Bd. 5. Hiera-Mittel bis Lukanien*, München – Zürich 1991, col. 1931–1932.

ještě učit mohl, nelze ale vyloučit ani dostupnost textu v Praze.³⁰ Nejstarší známý útržek legendy v kodexu R 387, o němž ještě bude řeč, již příslušnému místu správně nerozuměl, taktéž je tomu i v heiligenkreuzském pasionálu z konce 12. století.³¹

Tento argument by se sice dal odbýt poukazem, že na území Čech nebylo znalosti sálského zákoníku zapotřebí, s větší pravděpodobností by se zde objevil spíše text bavorského zákoníku. Dnes však víme, že byla v Čechách konce 10. století kromě prologu a části *Legis Baiuvariorum* dostupná v kodexu pražské kapituly, dnes uchovávaném v knihovně v Heiligenkreuz pod č. 217, i jedna z recenzí alamanského zákoníku.³² Buď byl tedy některý z nejpozdějších opisů sálského zákoníku k dispozici v klášteře sv. Jimrama v Řezně, nebo mohl být dostupný i v Praze, i když se kodex s jeho textem do dnešních časů nedochoval.

Z faktografických údajů ukazuje na vyšší stáří legendy než do 12. století popsaná dřevěná úprava Ludmilina tetínského hrobu, což odpovídá spíše ještě středohradištnímu pohřebnímu ritu v Čechách i na Moravě, jak si povšiml Jiří Sláma.³³ I když lze vznést výhradu, že možnost doložit dřevěné úpravy a rakve je pro mladší dobu hradištní ztížena malou hloubkou hrobu, při níž dřevo mizí beze stop, v této době se od rozměrnějších a složitějších dřevěných úprav hrobu než rakví ustupovalo.³⁴ Legenda vzniklá blíže polovině 12. století by pravděpodobně již popisovala kamenný náhrobník, jaké v té době byly na Tetíně skutečně kladeny na významné hroby k oběma kostelům, sv. Michala i sv. Ludmily.³⁵ Tetínský příklad je mimochodem jediný raně středověký doklad použití ludmilského patrocinia, a to stále ještě na zeměpanském hradě.³⁶

³⁰ Alamanský zákoník se před rokem 1000 nacházel zapsán v kodexech zpravidla spolu s jinými *Leges barbarorum*, viz HAVEL, Dalibor – KALHOUS, David: *Heiligenkreuz 217 und die Anfänge der Schriftkultur in Böhmen um 1000: die Prager Kirche im Zeitalter Bischofs Thiddag*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2019/1, s. 163.

³¹ Viz SOMMER, P.: *Začátky*, s. 129.

³² HAVEL, D.: *Počátky*, s. 79–97, zvláště 80–81.

³³ SLÁMA, Jiří: *Tetín svatě Ludmily*, in: Václav Cílek – Martin Majer – Radoslava Schmelzová a kol.: *Tetín svatě Ludmily. Místo, dějiny a spiritualita*, Praha 2017, s. 113.

³⁴ K problému např. MAZUCH, Marian – HLADÍK, Marek – SKOPAL, Rostislav: *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*, Brno 2017, s. 285–307; FROLÍK, Jan: *Hroby přemyslovských knížat na Pražském hradě*, in: *Pohřbívání na Pražském hradě a v jeho předpolích I.1*, Castrum Pragense 7, Praha 2005, s. 25–46.

³⁵ Kostel ale s největší pravděpodobností nebyl podroben stavebně historickému průzkumu a jeho stáří je tedy pouze odhadnuto na druhou polovinu či spíše poslední čtvrtinu 12. století, viz SCHMELZOVÁ, Radoslava – POHUNEK, Jan: *Tetín památný a poutnický*, in: Václav Cílek – Martin Majer – Radoslava Schmelzová a kol.: *Tetín svatě Ludmily. Místo, dějiny a spiritualita*, Praha 2017, s. 162–163.

³⁶ Viz LUTOVSKÝ, Michal: *Tetín a smrt kněžny Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a svěťice, ed. Jakub Izdny a kol., Praha 2020, s. 278, 284.

Dušan Třeštík³⁷ a později i Josef Šrámek³⁸ upozornili na Wolfenbüttelský rukopis, zhotovený na objednávku královny Emmy krátce před rokem 1006. Mělo jít o dar císaři Jindřichu II., jenž byl původně určen pro církevní dráhu.³⁹ Ačkoli zmíněná část pozdějšího konvolutu legend obsahuje Gumpoldovu legendu o sv. Václavu, miniatury vycházejí z jiné hagiografické tradice. Zvláště scéna, kde kněz před Václavem zavírá kostelní dveře (i kolem tohoto motivu ale byla v minulosti diskuse), mohla mít ze zachovaných legend za zdroj výhradně Kristiánovu. Totéž se týká Podivenova jména a dodatku, že za Václava Čechy patřily k řezenské diecézi; obojí v Gumpoldovi není a v Kristiánovi je.⁴⁰ Je ostatně vyloučeno, aby se Emma osobně neznala s knížecím bratrem, stejně jako byla dobře obeznána s rodovou tradicí dynastie, do níž se přivdala.⁴¹

Kristián také jako jediný pramen uvádí jména některých odjinud neznámých osob. Kromě jmen obou Ludmiliných vrahů⁴² a sestry Václava a Boleslava I. Příbyslavy⁴³ hovoří též o knězi Štěpánovi od sv. Víta, jenž měl dokonce syna. S pomocí inkluza žijícího poblíž kostela vyzvedli tito lidé část Václavových ostatků.⁴⁴ Tento blasfemický motiv se do žádné jiné rané václavské legendy nedostal. I to může naznačovat, že legendista ještě zjistil od pamětníků (na něž se odvolává) informace, které byly později pomínuty a zapomenuty. Falšovat je v legendě, která měla prosadit Ludmilin kult, asi nemělo význam.

Dále si Dušan Třeštík⁴⁵ povšiml, že Podiven rozpočítával peníze podle systému, jenž nevycházel z hřivny o 200 denárech, kterou okolo poloviny 11. století zavedl Břetislav I., ale ještě podle hřivny o 300 denárech.⁴⁶ Po tomto početním systému se sice zachovala reminiscence v peněžních pokutách a v ceně osobně nesvobodného člověka. Počítání však vychází z rozpočtu zmíněné hřivny na deset dlouhých bavorských solidů po 30 denárech a na jejich poloviny po 15 denárech. Kristiánův Podiven tedy rozdával díly těchto solidů, což ukazuje, že legendista Kristián žil před Břetislavovou mincovní reformou.

³⁷ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 130; TÝŽ: *Ještě ke královně Emmě. Wolfenbüttelský rukopis Gumpoldovy legendy a Druhý život královny Matyldy*, in: EMMA REGINA – CIVITAS MELNIC, ed. Jan Kilián – Luboš Polanský, Mělník – Praha 2008, s. 45–59.

³⁸ ŠRÁMEK, J.: *Osobnost procházející dějinami*, s. 32–33.

³⁹ VANÍČEK, V.: *Svatý Václav*, s. 202–204.

⁴⁰ TŘEŠTÍK, D.: *Ještě ke královně Emmě*, s. 53–54.

⁴¹ Viz i SOMMER, Petr – VELÍMSKÝ, Tomáš: *Iluminace Wolfenbüttelského rukopisu. Známy neznámy pramen k českým dějinám 10. století*, in: *Od knížat ke králům. Sborník ku příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 38–49.

⁴² *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978, (dále jen KRISTIÁN), s. 34–41.

⁴³ KRISTIÁN, s. 82–83, 98–99.

⁴⁴ KRISTIÁN, s. 98–99.

⁴⁵ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 131.

⁴⁶ SEJBAL, Jiří: *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 82–83.

Za zmínku ale zejména stojí fakt, že legendisté *Fuit in provincia Boemorum* a Kristián za Ludmilin vražedný nástroj považují provaz.⁴⁷ Kosmas však pro rok 1100 uvádí, že byla u sv. Jiří jako relikvie uchovávána textilie považovaná za Ludmilin závoj.⁴⁸ Nečerpal tedy z latinských legend, ale zřejmě z nějaké svatojiřské klášterní tradice, buď církevněslovanské (u ženského ústavu mimo liturgii nic nemožného), nebo tradované ústně v češtině. Jak známo, stačilo zaměnit staroslověnské slovo *uše/uže* za *ušev*.⁴⁹ Otázka tedy zní, zda by se legendista pověřený svatojiřským konventem podpořit Ludmilin kult až v polovině 12. století ještě takto zmýlil v otázce tak zásadní. Závoj jako vražedný nástroj se objevuje i v Proložní legendě, která měla zcela jistě církevněslovanskou předlohu. Ta se na Rus mohla v krajním případě dostat zhruba ve stejné době, o jaké píše Kosmas, spíše ale mnohem dříve, podobně jako jiné církevněslovanské texty bohemikálního původu.⁵⁰

Nebudu originální, když vyzvednu, že legenda jako celek nepůsobí dojmem, že by vznikla primárně pro potřeby jediného kláštera.⁵¹ Naopak, odpovídala by spíše potřebám biskupství, ale i vládnoucí dynastie. Pokud budeme hledat indicie, které by vysvětlovaly spojení přemyslovského křesťanství s Moravou, nepřehlédněme při tom opět kodex Heiligenkreuz č. 217. V něm se zachoval opis listu papeže Štěpána V. Svatoplukovi, psaný krátce po Metodějově smrti, jímž se mimo jiné zakazuje sloužit mše ve slovanském jazyce. To ukazuje, že zájem o moravské počátky křesťanství a legitimitu slovanské liturgie projevovala pražská kapitula právě ke konci 10. století, a právě v době biskupa Vojtěcha.⁵²

Pokud bychom se drželi mladší datace, u legendy 12. století je s podivem, že se biskup Vojtěch objevuje v prologu jako živý a *nepos carissimus*. U tak exkluzivního světce, v dané době již jednoznačně chápaného jako zemský patron a ochránce, jehož ostatky stály kdysi knížeti za vojenskou kampaň, bychom očekávali spíše, že součástí takřečené Kristiánovy legendy bude i jeho *vita et passio*, ať již ve verzi *Est locus, Nascitur purpureus flos* nebo ještě nějaké

⁴⁷ *Fontes rerum Bohemicarum I*, Praha 1873, s. 145. KRISTIÁN, s. 36–37.

⁴⁸ FRB II, s. 144–145. Biskupova nedůvěra v pravost závoje mohla pramenit i z faktu, že byl vysvěcen teprve 8. dubna 1100 (BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 715) a jako cizinec poměry v diecézi příliš dobře neznal, i když byl podle Kosmy boleslavským proboštem a měl sloužit již králi Vratislavovi. Byl však ale asi především kaplan Wiprechta z Grojče, viz FRB II, s. 141–144. Přejmenším nemusel znát poměry v Praze. Kostel sv. Petra, o který šlo, měl být vysvěcen teprve 3. října, FRB II, s. 145.

⁴⁹ ROYT, Jan: *Tvář svatě Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a světice, ed. Jakub Izdný a kol., Praha 2020, s. 365; TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 370.

⁵⁰ ČAJKA, František: *Církevněslovanské prameny o životě svatě Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a světice, ed. Jakub Izdný a kol., Praha 2020, s. 329–332.

⁵¹ Jak upozornil Jan KALIVODA: *Nejstarší svatováclavská hagiografie*, s. 53–54, legenda není členěna do dvanácti kapitol pro potřeby mnišského oficia, její primární účel tedy musel být jiný než liturgický a nikoli pro potřeby jednoho kláštera.

⁵² HAVEL, D.: *Počátky*, s. 89–94. HAVEL, D. – KALHOUS, D.: *Heiligenkreuz 217*, s. 161.

další českého původu. I Vojtěcha je nutno chápat jako dynastického světce, byť ne v přímé linii.

Ke stylistické stránce sporu se necítím být povolána vyjadřovat. U argumentů, které namítá Petr Kubín Wojciechu Jasińskému, lze ale upozornit na velmi starou indicii, že měl Václav syna, jak praví II. staroslověnská legenda.⁵³ Lingvista Václav Blažek⁵⁴ před časem upozornil na arabský spis al-Mas‘údího z doby okolo poloviny 10. století, v němž je zmiňován vládce Stodoranů, jehož jméno po promítnutí do praslovanštiny ukazuje na patronymum, které bychom dnes četli „Václavic“. Jediný Václav, který by široko daleko připadal v úvahu jako otec, je český Václav Svatý. I Kristián v 10. století tedy mohl klidně psát o ženatém knížeti, dynastická tradice byla asi ještě dostatečně živá a patřily do ní i osoby dnes zapomenuté (zejména ženy). Nakolik byl syn legitimní, nelze dnes zpětně rozhodnout. Následníci trůnu pravda i v Říši podstupovali jakési zkoušky plodnosti a z této praxe by mohl pocházet i motiv, že Václav matku svého syna provdal za jiného muže.⁵⁵ Al-Mas‘údího spis však především naznačuje, že Drahomíra po Václavově smrti zřejmě duchapřítomně zachránila před vraždou nejen sebe, ale i mladistvého vnuka.⁵⁶

Po přihlédnutí ke všem výše zmíněným informacím zastávám názor, že Kristiánova legenda vznikla v době, do které se hlásí svým prologem.

Kult sv. Ludmily

Dokládat kult sv. Ludmily není pro starší dobu jednoduché a také je nutno hned říci, že i jeho pozdější dějiny byly složitější. Ludmila je vlastně zpočátku doložena výhradně v legendách, takže by se její existence při troše zlé vůle dala zcela popírat. Tomu však odporuje fakt, že se Ludmilino mrtvé tělo ocitlo v kostele sv. Jiří na Pražském hradě a její kosterní pozůstatky se torzálně dochovaly dodnes. Navíc se jeví být některými svými znaky příbuzné skeletům připisovaným Ludmiliným potomkům, zejména sv. Václavu.⁵⁷ Ludmilin kult, ať již byl jeho další vývoj jakýkoli, započal rozvíjet jednoznačně sv. Václav. Vratislav Vaníček⁵⁸ v této souvislosti poznamenal, že translace do Prahy měla opravdu spíše kultovní než čistě dynastické důvody, protože postavením

⁵³ VANÍČEK, V.: *Svatý Václav*, s. 104.

⁵⁴ BLAŽEK, Václav: *Venceslaus et filius*, in: *Dějiny ve věku nejistot*, ed. Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička, Praha 2003, s. 70–74.

⁵⁵ CHARVÁT, Petr: *Boleslav II. Sjednotitel českého státu*, Praha 2004, s. 26–28; VANÍČEK, V.: *Svatý Václav*, s. 102, 104.

⁵⁶ Z údajů, že matka po vraždě uprchla do Charvát, Vratislav Vaníček vyvozuje, že manželka sv. Václava mohla hypoteticky pocházet z rodu Trpimirovců a došlo k literární záměně obou žen, viz VANÍČEK, V.: *Svatý Václav*, s. 103.

⁵⁷ VLČEK, Emanuel: *Osudy českých patronů*, Praha 1995, s. 22–52; TÝŽ: *Ludmila, první česká kněžna, ve světle antropologických výzkumů*, in: *Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě svaté Ludmily*, Mělník 2006, s. 64–73; VELEMÍNSKÝ, Petr – KUŽELKA, Vítězslav: *Co ukázal průzkum kosterních ostatků sv. Ludmily*, in: *Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků*, ed. Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 35–43.

⁵⁸ VANÍČEK, V.: *Svatý Václav*, s. 85–86, 88–89.

memoriální stavby zasvěcené sv. Michaelovi na Tetíně bylo o hrob kněžny postaráno dostatečně důstojně.

Důležitou indicií pro raný kult sv. Ludmily je vyzděný křížový útvar v ose hlavní lodi kostela sv. Jiří, porušený hrobem č. 98. Pokud je interpretace situace správná a hrob patří Boleslavu II.,⁵⁹ pak jde o útvar dosti starý. Milena Bravermanová k němu shledala četné analogie z různých fází (převážně raného) středověku.⁶⁰ Ty ukazují, že se pravděpodobně skutečně jednalo o relikviářový hrob, nikoli o piscinu pro křty.⁶¹ Významnější ostatky než Ludmiliny kostel a později klášter v raném středověku jistě nepřechovával, i když skladba partikul v oltářích mohla být pestřejší.⁶² Interpretace útvaru je i v souladu s pravidlem, kterým se obvykle řídilo umístění hrobu světce ve vztahu k oltáři, čili hrob světce za oltářem a hrob fundátora před oltářem,⁶³ křížový útvar ležel východněji než stratigraficky mladší hrob č. 98.⁶⁴ Doba, kdy byl křížový útvar zbudován, sice není přesně známa, jistě to však bylo hluboko před 12. stoletím a pravděpodobně i před koncem 10. století. Ve 13. století, již po pozdně románské přestavbě, se nad touto situací nacházel laický oltář sv. Kříže.⁶⁵ Kosmova příhoda dokládá, že Ludmilin hrob byl upraven tak, aby šel opakovaně otvírat a uzavírat.

Co je však pro dokládání stáří Ludmilina kultu lépe nepoužívat, jsou dochované textilie zpod Ludmiliny svatojiřské tumbky. Byly jednak opakovaně přehodnoceny, a to včetně možnosti uložení v zemi a styku s ještě nerozloženým tělem,⁶⁶ ale hlavně jejich radiokarbonové datum nebo datace *per analogiam* ukazují s notnou tolerancí na vznik textilie, nikoli na její uložení k ostatkům

⁵⁹ FROLÍK, J.: *Hrobypřemyslovských knížat*, s. 35. Přehodnocení nejspíše doznají nejstarší zachovaná zdvia kostela sv. Jiří, která mají obdobu až v progresivním otónském stavitelství a jejichž součástí byla západní krypta a západní chór pro mnišky, viz MAŠTEROVÁ, Katarína: *Bazilika a kláštor sv. Jiří na Pražskom hrade vo svetle archeologického výskumu*, dizertační práce, Ústav pro archeologii FF UK, Praha 2015, s. 203–205, 258–259. Nepatří tedy době Vratislava I. Určení hrobu a přibližná datace křížového útvaru však zůstávají v platnosti.

⁶⁰ BRAVERMANOVÁ, Milena: *Nové poznatky o nejstarších textíliích z relikviářového hrobu sv. Ludmily*, *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 475–476.

⁶¹ Viz i FROLÍK, Jan – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – RŮŽIČKOVÁ, Eliška – ZEMAN, Antonín: *Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů*, *Castrum Pragense* 3, Praha 2000, s. 116–117, 133, 135.

⁶² Vratislav nebo nejpozději Václav asi získali za neznámých okolností část paže sv. Jiří, jak naznačuje gotický relikviář pocházející původně ze svatojiřského kláštera, viz BRAVERMANOVÁ, M.: *Nové poznatky*, s. 477.

⁶³ BRAVERMANOVÁ, M.: *Nové poznatky*, s. 473.

⁶⁴ FROLÍK, J. – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. – RŮŽIČKOVÁ, E. – ZEMAN, A.: *Nejstarší sakrální architektura*, s. 139.

⁶⁵ BRAVERMANOVÁ, M.: *Nové poznatky*, s. 473.

⁶⁶ Srovnej BAŽANTOVÁ, Nada: *Svědectví textílií z relikviářového hrobu sv. Ludmily*, *Listy filologické* 121, 1998, s. 93–102; BRAVERMANOVÁ, M.: *Nové poznatky*; TÁŽ: *Textil nejstarších Přemyslovců*, in: *České země v raném středověku*, ed. Petr Sommer, Praha 2006, s. 193–212; TÁŽ: *Relikviářové tkaniny z hrobu sv. Ludmily*, in: *Ludmila. Kněžna a svěťice*, ed. Jakub Izdny a kol., Praha 2020, s. 338–358. Pouze nejstarší textilie, snad nevzorovaný lněný humerál, s radiokarbonovým datem 926 ± 35 let nesla stopy DNA shodné s DNA získanou z Ludmiliny lebky, viz BRAVERMANOVÁ, M.: *Textil nejstarších Přemyslovců*, s. 204.

sv. Ludmily. Většinou půjde nejspíše o vysloužilá paramenta, která mohla být v užívání po značně dlouhou dobu, než se z nich stala potenciální brandea.

Z dřívější doby než z doby biskupa Daniela postrádáme bohužel oltářní autentiky, což jistě souvisí s menším množstvím sakrálních staveb a dochováním jejich původních oltářů alespoň do 19. století. Pro vyjádření se ke vkládání Ludmiliných ostatků do oltářů si tedy musíme vystačit s Kosmou, který dokládá tuto snahu pouze pro blíže neurčený přestavěný kostel sv. Petra na majetcích svatojiřského kláštera (viz výše). Jedině snad lze namítnout, že Ludmiliny ostatky nebyly vloženy ani do sázavské tetrakonchy,⁶⁷ ani do pobočných oltářů sázavské klášterní baziliky.⁶⁸ Nevíme však, co obsahoval její hlavní oltář. Od sázavského kláštera se přitom očekává, že se jeho prostřednictvím dostaly staroslověnské texty o sv. Václavu a Ludmile na Rus. Kupodivu se tam však prakticky neprojevila svatoprokopská úcta,⁶⁹ proto je možné, že úlohu Sázavy v transferu církevněslovanských textů přeceňujeme.

K možnosti doložit kult sv. Ludmily před 12. stoletím nepřispívá ani fakt, že svatovítská bazilika vyhořela již roku 1091⁷⁰ a oba ústavy na Pražském hradě pak roku 1142.⁷¹ To vedlo k úbytku písemností z jejich archivu⁷² a mělo to vliv i na dochování knižní výbavy. Důkazy *ex silentio* jsou tedy prakticky bezcenné. Je ovšem pravda, že například na Břevnově v první polovině 12. století podle nejnovějších poznatků knižní výbavy ludmilské svátky oficiálně slaveny nebyly. Zmínku o nich neobsahuje graduál R 418 a Ludmila není na rozdíl od sv. Vojtěcha a Václava uvedena mezi patrony v litanii na Bílou sobotu.⁷³ Ludmilský přípisek na rozdíl od václavského k 28. září, ještě z 11. století, neobsahuje ani Adovo martyrologium.⁷⁴

Jak již bylo řečeno, úryvek z Kristiána *Subtrahente se* se ve verzi, která již ztracenému autografu plně nerozuměla, poprvé objevuje v letní části breviáře

⁶⁷ FRB II, s. 250–251.

⁶⁸ FRB II, s. 251–252; BLÁHOVÁ, Emilie: *Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi*, in: Svatý Prokop, ed. Petr Sommer, s. 219–221.

⁶⁹ BLÁHOVÁ, E.: *Literární vztahy*, s. 229–230.

⁷⁰ FRB II, s. 124.

⁷¹ FRB II, s. 234–235; 261. Tzv. Kanovník vyšehradský, ve skutečnosti nejspíše klerik pražské kapituly (viz REITINGER, Lukáš: *Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě? První Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku*, Český časopis historický 113, 2015, s. 635–668), nazývá klášter sv. Jiří mučedníka a sv. Ludmily mučednice, viz FRB II, s. 236.

⁷² Oba ústavy nebyly s to rekonstruovat, od koho co získaly, viz NOVÝ, Rostislav: *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 126–128. Přišly také o své zakládací a protekční dokumenty. Získat znovu papežské protekční privilegium pomáhal svatojiřským benedikťnkám Jindřich Zdík, který měl s papeži nadstandardní vztahy, viz ŽEMLIČKA, Josef: *Jindřich Zdík – biskup, diplomat a organizátor*, in: Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy, Olomouc 2009, s. 23–27. Byl by tedy v případě potřeby schopen vyjednat i o uznání Ludmiliny svatosti, na což ovšem kupodivu nedošlo, ačkoli se biskup Ota zdráhal bez schválení Říma rozhodnout o uznání ludmilského zázraku, viz KUBÍN, P.: *Kult svatě Ludmily*, s. 308.

⁷³ HAVEL, D.: *Počátky*, s. 419–421. Knihovna benedikťnů v Rajhradě, sign. R 418, f. 53v–54r, 92r–92v, 95r.

⁷⁴ HAVEL, D.: *Počátky*, s. 409, 411.

hradiského kláštera R 387 z 30., maximálně počátku 40. let 12. století.⁷⁵ Kodex se dochoval prostřednictvím rajhradské klášterní knihovny a dlouho byl sice znám jeho bohemikální původ, přesné přiřazení se ale nedařilo.⁷⁶ K tomu došlo až nedávno díky studiím Dalibora Havla, jenž rozeznal příslušnost písma k hradiské písařské škole.⁷⁷ Uvážíme-li, že hradiské benediktinské skriptorium sloužilo zejména biskupu Jindřichu Zdíkoví, musíme předpokládat, že se text legendy do Olomouce dostal z Prahy, kde musela být k dispozici jeho předloha již dříve. Jeden z mnichů hradiského kláštera prokazatelně sloužil jako písař Jindřichu Zdíkoví při tvorbě olomouckého kolektáře (viz níže). Dodejme pro úplnost, že biskup, kterému skriptorium sloužilo, zemřel mimo diecézi 25. června 1150 a počátkem 50. let 12. století, již po Zdíkově smrti, byl na Hradisko uveden premonstrátský řád.⁷⁸ Úryvek legendy je v kodexu ovšem napsán k translačnímu svátku, k němuž se hodí spíše úryvek s incipitem *Recordatus*.

Oba ludmilské svátky však zná kalendář Olomouckého kolektáře, jenž byl nejspíše dokončen nejpozději na počátku roku 1142,⁷⁹ a červeně vyznačený svátek umučení klade k 16. září, ačkoli byl připisán soudobou rukou ke sv. Eufemii, Lucii a Geminianovi.⁸⁰ U tohoto data upozornil liturgik-heortolog a muzikolog Stanislav Pokorný, bohužel ve studii, která vyšla až nedávno posmrtně, že jeho posun oproti legendám *Fuit* a Kristiánově souvisí s existencí svátečního liturgického officia, slaveného od nešpor po nešpory.⁸¹ Datum 15. září najdeme i později v ústavech, kde se Ludmilino umučení liturgicky neslavilo nebo kde se k tomuto datu dávala přednost důležitějšímu svátku, oktávu Narození Panny Marie, jehož druhé nešpory nedovolovaly započít následné ludmilské officium. Tento svátek byl však zaveden papežem teprve až roku 1245.⁸² Kolektář tedy logicky musel mít přinejmenším předlohu z ústavu, kde se již officium slavilo nebo bylo známo. Ke slavení liturgického officia

⁷⁵ Knihovna benediktinů v Rajhradě, sign. R 387, f. 100r–101v.

⁷⁶ DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů z fondů Univerzitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*, Praha 1966, s. 187–189.

⁷⁷ HAVEL, D.: *K benediktinskému skriptoriu v Klášterním Hradisku u Olomouce ve 12. století. Metodická sonda*, in: *Campana Codex Civitas. Miroslav Flodr octogenario*, Brno 2009, s. 163–166, 177; TÝŽ: *Počátky*, s. 452–455, 459.

⁷⁸ KREMER, Jan: *Zakladatelská činnost řádu premonstrátů ve střední Evropě do počátku 13. století. Dceřiná založení klášterů Steinfeld a Dünnewald*, magisterská diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2008, s. 65–66.

⁷⁹ HAVEL, Dalibor: *Rukopisy a listiny z doby episkopátu Jindřicha Zdíka*, in: *Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy*, Olomouc 2009, s. 85; BISTRICKÝ, Jan – ČERVENKA, Stanislav: *Olomoucké horologium. Kolektář biskupa Jindřicha Zdíka*, Olomouc – Praha 2011, s. 103–104.

⁸⁰ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 180; BISTRICKÝ, J. – ČERVENKA, S.: *Olomoucké horologium*, s. 97; POKORNÝ, František – ČERVENKA, Stanislav: *Co je takzvané Horologium Olomucense v Královské knihovně stockholmské pod sign. Theol. Mss A 144*, in: *Nepublikované studie Františka Pokorného*, Brno 2018, s. 94–126.

⁸¹ POKORNÝ, František – ČERVENKA, Stanislav: *Liturgické pojmy u Kristiána*, in: *Nepublikované studie Františka Pokorného*, s. 137–138. Studie zřejmě předcházela přípravě edice *Kristiánova legenda*.

⁸² POKORNÝ, F. – ČERVENKA, S.: *Liturgické pojmy*, s. 138; TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 178.

v olomoucké katedrále na 16. září se však Pokorný staví spíše záporně, protože v sanktorálu jsou obsaženy jen modlitby k translačnímu svátku.⁸³

Není asi překvapivé, že se kult sv. Ludmily dostal do olomoucké diecéze prostřednictvím pražského klerika Zdíka.⁸⁴ V prostředí pražské kapituly byl také nejspíše znám i text Kristiánovy legendy; reminiscence na ni se objevuje v zakládací listině pro únětickou kapitulou.⁸⁵ Tu založil kanovník od pražského kostela Panny Marie Zbyhněv⁸⁶ za knížete Soběslava I. Listina se zmiňuje o Levém Hradci, již pouhém majetku, jako o místě, kde započalo křesťanství. Z dochovaných textů se nám jako zdroj tohoto povědomí nabízí výhradně Kristiánova legenda, jež hovoří o ustavení kněze Kaicha ke kostelu sv. Klimenta na (Levém) Hradci bezprostředně poté, co byl Bořivoj pokřtěn.⁸⁷ Povědomí o významu Levého Hradce pro počátky českého křesťanství se tedy podle zmíněné listiny v pražské kapitule udržovalo ještě v době, kdy již tato lokalita dávno nebyla důležitým hradem.⁸⁸

Za zmínku přitom stojí, že k 16. září měla být čtena i Proložní legenda.⁸⁹ Opět zde máme stopu, že liturgický svátek umučení má starší kořeny než hluboko ve 12. století. Podklady pro ludmilský Prolog se na Rus mohly dostat nejpozději krátce po definitivní změně orientace sázavského kláštera jako posledního českého ústavu s rozvinutým staroslověnským písemnictvím a překladatelstvím.

Translační svátek se pak objevuje v kalendářích jiných českých benediktinských ústavů, vzniklých ještě do konce 12. nebo na samém počátku 13. století, tedy v ostrovském⁹⁰ a podlažickém.⁹¹ Svátek umučení k 16. září, oproti translačnímu však vyznačený jen černě, má břevnovské kalendárium z 80. let 12. století.⁹² Pouze červeně vyznačený translační svátek má kupodivu i svatojiřský kalendář v kodexu NUK VI E 13, jde však o breviář z doby okolo poloviny

⁸³ POKORNÝ, F. – ČERVENKA, S.: *Co je takzvané Horologium*, s. 111–112; BISTRICKÝ, J. – ČERVENKA, S.: *Olomoucké horologium*, s. 97.

⁸⁴ Otázku, kdo byl biskupův otec, ponechávám otevřenou.

⁸⁵ CDB I, č. 124, s. 129–131.

⁸⁶ K možnému rodinnému zázemí tohoto klerika VELÍMSKÝ, Tomáš: *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, ed. Martin Nodl – Martin Wihoda, Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 53–62.

⁸⁷ Srovnej KRISTIÁN, s. 20–21.

⁸⁸ KALHOUS, David: *Sdílení paměti? K otázce významu a rozšíření historického povědomí v době přemyslovské*, *Studia historica Brunensia* 62/1, 2015, s. 52.

⁸⁹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 180; ČAJKA, F.: *Církevněslovanské prameny*, s. 329, 331.

⁹⁰ EMLER, Josef: *Ein Necrologium des ehemaligen Klosters Ostrow*, *Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze 1878, 1879*, s. 348; umučení bylo dopsáno později.

⁹¹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 180.

⁹² PRAŽÁK, Jiří: *Nejstarší breviář břevnovského kláštera*, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 10/1*, 1993, s. 165–177.

12. století⁹³ a jeho sanktorál ukazuje na liturgické slavení obojího svátku. Tento breviář obsahuje k příslušným svátkům dva zlomky legendy, *Subtrahente se a Recordatus*.⁹⁴ V pozdějších svatojiřských breviářích nacházíme oba svátky, translační svátek postupně co do významu ustupuje ve prospěch svátku umučení.⁹⁵ Do oficiálního diecézního seznamu zařadil oba svátky Jan IV. z Dražic mezi léty 1312–1318, roku 1349 nařídil Arnošt z Pardubic, aby se u Ludmily i Václava slavilo jen passio. To už se ale Ludmila řadila k zemským patronům.⁹⁶

Nepřekvapí tedy ani kalendářní doklad translačního svátku sv. Ludmily, datovaný ovšem ke 12. listopadu, neboť je zaměněn se svátkem pěti svatých mučedníků, v *Codex Gertrudianus*. Zde je ludmilský svátek vyznačen dokonce zlatě.⁹⁷ Kalendarium obsahuje datum posvěcení katedrály sv. Václava k 30. září, takže je P. Kubín kladl za rok 1143, nově je však Grzegorz Pac považuje za výrazně starší a zmínku o svěcení vztahuje ke Krakovu. Tento kalendář docestoval přes Zwiefalten a další destinace až do Cividale.⁹⁸ Kalendář zmiňuje proto, že byl vzhledem k složitým osudům kodexu dlouho považován za nejstarší doklad ludmilského svátku.⁹⁹

Obávám se však, s odvoláním na výše citované studie Františka Pokorného, že sledování liturgických kodexů a martyrologií směrem od 12. století přibližně po husitství a asi i po něm by nám ukázalo, že i přes zavedení Ludmilina kultu na diecézní úrovni byla praxe slavení jejich svátků rozdílná jak v různých ústavech a kostelích v rámci diecézí, tak i u různých řádů. Umučení sv. Ludmily např. liturgicky neslavili cisterciáci,¹⁰⁰ centrálně řízené cizí řády obecně méně ochotně přebíraly svátky zemských světců než benediktini,¹⁰¹ u některých kostelů může hrát roli klášterní patronát nebo národnost farníků (sv. Jakub v Brně),¹⁰² později i příklon k radikálnějšímu reformačnímu proudu apod. I u jednoho ústavu může být rozdíl mezi liturgickými knihami z různé

⁹³ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2, 1988, s. 39–40; SÁDLOVÁ, Renata: *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických příspěvků*. Jeden z méně užívaných pramenů ke klášterním dějinám, magisterská diplomová práce, Ústav PVH a archivnictví FF UK, Praha 2004, s. 31, 98–99.

⁹⁴ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 180, 518, pozn. 22; POKORNÝ, F. – ČERVENKA, S.: *Co je takzvané Horologium*, s. 112; KUBÍN, Petr: *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011, s. 97; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Úcta sv. Ludmily mezi 12. a 14. stoletím a její formování v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě*, in: *Nomine Liudmilam*. Sborník prací k počtě svaté Ludmily, Mělník 2006, s. 45, konstatuje, že již v breviáři z poloviny 12. století je oficiem obou svátků ustáleno.

⁹⁵ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Kalendáře*; TÁŽ: *Úcta sv. Ludmily*, s. 42.

⁹⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – SLÁMA, Jiří: *Svatá Ludmila*, in: Jiří Sláma a kol.: *Střední Čechy, kolébka národních patronů*, Kladno 2015, s. 69–70. HLEDÍKOVÁ, Z.: *Úcta sv. Ludmily*, s. 44.

⁹⁷ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 179.

⁹⁸ KUBÍN, P.: *Kult svaté Ludmily*, s. 314. PAC, Grzegorz: *Kalendarz z Kodeksu Gertrudy jako świadectwo dewocji monarszej Wokół kultu świętych na styku chrześcijaństwa łacińskiego i wschodniego w XI wiek*, *Roczniki historyczne* 84, 2018, s. 31–68.

⁹⁹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 179, 518, pozn. 14–16.

¹⁰⁰ POKORNÝ, F. – ČERVENKA, S.: *Liturgické pojmy*, s. 138–139.

¹⁰¹ POKORNÝ, F. – ČERVENKA, S.: *Co je takzvané Horologium*, s. 104.

¹⁰² POKORNÝ, F. – ČERVENKA, S.: *Co je takzvané Horologium*, s. 103–104.

doby, a navíc i mezi jejich kalendáři a sanktorálem, a dokonce to nemusí do důsledků odrážet liturgickou praxi.¹⁰³ V této otázce je ale jistě ještě mnoho neprostudovaného.

Ludmilin kult se také ani po jeho zavedení na diecézní úrovni, a to dříve v Olomouci než v Praze, ani po zvýšení úcty za Lucemburků v některých svých projevech nijak přehnaně nezmnožil. Kostely a jiné sakrální prostory, a dokonce ani oltáře, se po ní například téměř nezasvěcovaly ani ve vrcholném a pozdním středověku a vlastně ani později, Ludmila často nebývala zastoupena ani v oltářích zemských patronů.¹⁰⁴ Zpočátku na to mohl mít vliv fakt, že se obecně příliš nepřidělovala ženská patrocina.¹⁰⁵ Později již musely být důvody jiné, např. v baroku ji nahradila univerzálnější svatá bába sv. Anna. Přitom je ale zajímavé, že Václav a Ludmila byli na rozdíl od jiných zemských světců vcelku oblíbeni i mezi utrakvisty.¹⁰⁶

Je otázka, zda hlavním důvodem, proč se úcta ke sv. Ludmile obtížně prozazovala mimo svatojiřský klášter, byla pochybnost o platnosti translace. Kristiánova legenda obsahuje informaci, že Ludmilu ke sv. Jiří ukládal pomocný biskup řezenský, a to zřejmě při příležitosti svěcení kostela sv. Jiří; biskup měl ovšem podle něj pohřbít Ludmilu až šest dní po vysvěcení.¹⁰⁷ O regulérnosti její translace by tedy nemělo být pochyb. Informace o spolubiskupovi řezenském je přitom pravdivá, což by možná falsátor 12. století již musel velmi náročně hledat. Malé rozšíření úcty k dynastické světicí mohlo být v počátcích způsobeno spíše jejím uložením v chóru kostela, který sloužil od jisté doby klauzurovanému společenství a neumožňoval tak rozsáhlejší devoci. Naproti tomu svatováclavský kult se již v 10. století rozšířil za hranice českého státu, ačkoli dochované raně středověké legendy (s jednou neakceptovatelnou výjimkou, viz níže) nenaznačují, že by byl jeho translaci přítomen biskup. I přes absenci legendární zmínky o řádné translaci o Václavově svatosti nebyly pochybnosti.

Legendy tedy na rozšíření Ludmilina kultu asi neměly tak zásadní vliv. Později je ostatně nahradily četné homilie a také modlitby, které již cílily na širší publikum než legendy;¹⁰⁸ tato problematika ale také není do důsledků prostudována. Jak však nedávno naznačila Zdeňka Hledíková, z Moravy úcta k Ludmile ještě ke konci středověku téměř vymizela, respektive v homiliích se neprojevila.¹⁰⁹ Přesto se ani po dlouhodobém kazatelství v pražské diecézi

¹⁰³ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Kalendáře*.

¹⁰⁴ KUBÍN, P.: *Sedm přemyslovských kultů*, s. 118; HLEDÍKOVÁ, Z. – SLÁMA, J.: *Svatá Ludmila*, s. 67, 71, 73–74. HLEDÍKOVÁ, Z.: *Úcta sv. Ludmily*, s. 43; ROYT, J.: *Tvář svaté Ludmily*.

¹⁰⁵ HLEDÍKOVÁ, Z. – SLÁMA, J.: *Svatá Ludmila*, s. 86, pozn. 21.

¹⁰⁶ SOUKUP, Pavel: *Úsvit křesťanství v Čechách očima husitských kazatelů*, in: Pohané a křesťané. Christianizace českých zemí ve středověku, ed. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2019, s. 151–170; HLEDÍKOVÁ, Z. – SLÁMA, J.: *Svatá Ludmila*, s. 73–74, 78.

¹⁰⁷ KRISTIÁN, s. 52–55.

¹⁰⁸ HLEDÍKOVÁ, Z. – SLÁMA, J.: *Svatá Ludmila*, s. 71–73; SOUKUP, P.: *Úsvit křesťanství*.

¹⁰⁹ HLEDÍKOVÁ, Z. – SLÁMA, J.: *Svatá Ludmila*, s. 72–73.

některé projevy ludmilské úcty nijak zvlášť neprosadily. Jedině se snad rozšířilo osobní jméno.

Pokud má ale legendista Kristián pravdu, že uložení Ludmily ke sv. Jiří souviselo s posvěcením chrámu, pak možná není divu, že se Ludmilin translační svátek prosadil oproti svátku umučení a byl dlouho považován za důležitější. Do vyhoření chrámu sv. Jiří roku 1142 a jeho přestavby se tedy u sv. Jiří asi *dedicatio ecclesiae* slavilo k 4. listopadu, na který nepřipadá žádný jiný významný svátek. Není však zcela vyloučeno, že se Kristián mylí a oba svátky dokonce splývaly, což by znamenalo pro každoroční církevní život na Pražském hradě slavnost nesmírného významu. Je to v zásadě lhostejné, pro svatojiřský klášter bylo jistě i tak důležitější přibytí svěťice do jeho chrámu než její *natale*. Legendista Kristián ovšem datum svěcení chrámu ani nové uložení Ludmiliných ostatků do hrobu časově neupřesňuje, uvádí pouze dvě pro kult naprosto nepodstatná data, vyzvednutí Ludmilina těla na Tetíně ve středu 19. října a převoz do Prahy v pátek 21. října (se zajímavým detailem – pomocí dvou soumarů).¹¹⁰ Tato denní data dovolila dopočítat roční datum translace k roku 925.¹¹¹ Na rozšíření translačního svátku tím pádem Kristián ani v 10., ani ve 12. století nemohl mít vliv, ten musel být zaveden nezávisle na textu legendy.

Zato je dosti pravděpodobné, že o svátku posvěcení chrámu i o obou ludmilských svátcích byli klerici a kanovníci pražské kapituly zvaní do kláštera jako čestní hosté ke slavení mešní liturgie a případným oslavám. Získali tedy ke svěťici vztah bez ohledu na postoje některých biskupů.

S translací sv. Václava, jak už bylo řečeno, je to ovšem o dost složitější. Měla proběhnout k 4. březnu, tři roky po bratrovraždě, jak uvádějí legendy *Crescente fide*,¹¹² Gumpoldova a Kristiánova, a tedy roku 938. Kosmas, jenž znal roční datum Václavovy vraždy dopočtené k roku 929, klade translaci již k roku 932 a do již vysvěceného kostela. Kosmas také uvádí, že se *dedicatio ecclesiae* slavilo k 22. září, tedy na sv. Jimrama, a že kostel posvětil řezenský biskup Michal (942–972), jenž se podle kronikáře s Václavem znával. Kostel však měl nechat vysvětit až Boleslav.¹¹³ Dušan Třeštík usoudil, že tak Michal učinil jako pomocný biskup nemocného a slepého Tutona a ke svěcení došlo 22. září 930, jak uvádějí i Anály hradištsko-opatovické.¹¹⁴ Později tomu již být nemohlo, Tuto krátce nato zemřel. Čili kostel by dal podle opravené chronologie vysvětit ještě Václav.

Je zde však jedna potíž: rameno sv. Víta, kvůli kterému nejspíš začal stavět, získal Václav teprve roku 929 u příležitosti tažení Jindřicha I. do Čech. Hovoří o tom sice až pozdní legendy *Ut annuncietur* a *Oriente iam sole*, o ruce

¹¹⁰ KRISTIÁN, s. 48–51.

¹¹¹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 181.

¹¹² *Crescente fide* však iniciativu k translaci nepřičítá ani kajícím se Boleslavovi, ale blíže neurčitým lidem, které stihlo noční vidění, viz TŘEŠTÍK, D.: *Translace a kanonizace*, s. 332–333.

¹¹³ FRB II, s. 30–31.

¹¹⁴ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 253–260; FRB II, s. 387.

sv. Víta se zmiňuje Dalimilova kronika, k 24. srpnu přinesení ramene do země klade martyrologium pražského kostela z doby Karla IV.¹¹⁵ V tomto případě se ale jednalo o natolik velkou, významnou a symbolickou relikvii, jaká se nevkládala do oltáře, k tomu by stačila drobná partikule nebo brandeum. Takováto relikvie nejspíše musela pocházet přímo z Korveje. Pravděpodobně tedy nelze uvažovat podobně jako Jiří Sláma s odvoláním na Kristiána, že zbytek sv. Víta pocházel z Řezna, kde byl sv. Vít uctíván již na konci 9. století, a stavba kostela započala o rok dříve jako jakási prevence následků hrozícího bavorsko-saského vpádu do Čech.¹¹⁶ Kristián (v závislosti na *Crescente fide*) ostatně tvrdí, že Václav požádal o povolení stavby, nikoli o vysvěcení.¹¹⁷

Ať tak či onak, do roka či dvou by jistě kníže nebyl schopen započít a dokončit stavbu na české poměry rozsáhlé centrály,¹¹⁸ ledaže by měl k dispozici již rozestavěný kostel, kterému bylo původně určeno jiné zasvěcení. O tom však legendy ani kroniky nic nevědí. Kostel sv. Víta tedy zřejmě dostavěl a nechal vysvětit teprve Boleslav, neznámo kdy, ale asi až za biskupa Michala po roce 942. Také musel být posvěcen podružný oltář v dodatečně postavené jižní apsidě, snad opravdu dvanácti apoštolů, jak praví I. staroslověnská legenda, před nímž měl být Václav po translaci pohřben.¹¹⁹ I ten by musel vysvětit přizvaný biskup. Translaci kladl Dušan Třeštík s ohledem na Widukinda mezi léta 936–967.¹²⁰ Nic to ovšem nemění na faktu, že podle žádné z legend translaci Václava do Prahy ani uložení jeho ostatků biskup přítomen nebyl. S jedinou, ovšem dosti spornou výjimkou: Vavřinec z Monte Cassina připisuje účast při translaci až sv. Vojtěchu, současníku Boleslava I. (sic!).¹²¹ Přesto o Václavově svatosti nikdy později nenacházíme pochyby. Můžeme připustit i verzi, že translace neproběhla symbolické tři roky po vraždě, ale až mnohem později a zároveň se u sv. Víta světilo. Legendy o tom ale nesvědčily a kult martyra se prosadil i bez nich.

Závěrem lze říci tolik, že i kdybychom připustili nižší stáří Kristiánovy legendy, evidentně nestačilo sepsat jedinou legendu a přesvědčit o Ludmilině svatosti dva biskupy, aby se kult do té doby lokálně uctívané světice všeobecně rozšířil jednou provždy.

Místo doslovu: S věrohodným vysvětlením, proč Ludmilin kult zaostal, zatímco s ním současný a synergický kult sv. Václava doznal nevídaného rozvoje

¹¹⁵ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky*, s. 257, 411–415.

¹¹⁶ SLÁMA, Jiří: *Kníže sv. Václav*, in: Jiří Sláma a kol.: *Střední Čechy, kolébka národních patronů*, Kladno 2015, s. 99–102.

¹¹⁷ KRISTIÁN, s. 60–63.

¹¹⁸ FROLÍK, J. – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. – RŮŽIČKOVÁ, E. – ZEMAN, A.: *Nejstarší sakrální architektura*, s. 196–201, od autory užité chronologie odhlížím; FROLÍK, Jan: *Rotunda sv. Víta na Pražském hradě ve světle nových poznatků*, in: *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, ed. Petr Kubín, Praha 2010, s. 131–144.

¹¹⁹ Hlavní oltář však měl podle Kosmy nést zasvěcení sv. Vítu, viz FRB II, s. 38; VANÍČEK, V.: *Svatý Václav*, s. 166.

¹²⁰ TŘEŠTÍK, D.: *Translace a kanonizace*, s. 339.

¹²¹ TŘEŠTÍK, D.: *Translace a kanonizace*, s. 338.

i ve srovnání s jinými svatými vládci, přišel nedávno Ivo Štefan.¹²² Ten porovnal na základě *Bibliotheca sanctorum* četnost mužských a ženských světců od 6. do konce 11. století. Pro celé období platí, že četnost uctívaných žen je významně menší než mužů, pro 10. století je jich necelá čtvrtina všech svatých, to ale jen proto, že v této době skokově poklesla na minimum četnost mužských svatých, pro 11. století podíl žen odpovídá zhruba 10 % všech nových světců, přičemž počet svatých žen se od počátku 9. století téměř nezměnil. Ludmilin kult tedy ustrnul z prostého faktu, že byla žena. Nedůvěra v ženskou svatost poklesla až se změnami společnosti napříč Evropou, které přineslo 12. a 13. století. Žádná legenda se tedy falšovat nemusela...

¹²² ŠTEFAN, Ivo: *Fenomén kněžna Ludmila: mocné ženy a christianizace*, in: *Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků*, ed. Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 23–25, obr. 6.

ti, označovaném také jako akropole. Tato plocha o výměře 10 ha je mimo intravilán obce a je zemědělsky využívána. Průzkum detektory kovů navázal na předchozí metody nedestruktivního výzkumu: letecké snímkování, povrchové sběry a geofyzikální měření. V této fázi nedestruktivního výzkumu se podařilo identifikovat jednotlivé části opevnění, zejména novou bránu v jižní části akropole. Podle vstupů do opevněného areálu a navazujících linií zahloubených objektů pak bylo možné rekonstruovat i základní komunikační schéma na akropoli.² Jihozápadně od kostela byl zachycen areál s vysokou koncentrací objektů spojených se zpracováním neželezných kovů.

V rámci průzkumu detektory kovů bylo cílem při každé výzkumné sezoně pokrýt celou plochu vnitřního hradiště. Smyslem opakovaných průzkumů bylo zajištění artefaktů, které mohly být v jedné sezoně umístěny v ornici tak, že nemohly být detektorem kovů identifikovány. Výzkum se zaměřil nejen na kovové artefakty, ale i na výrobní odpad a polotovary v podobě například slitků nebo drobných kovových úlomků. Poloha každého předmětu byla zaměřena v závislosti na typu přístroje GPS s předností o ± 10 cm – ± 3 m. Celkem bylo takto zaměřeno 1556 předmětů a odpracováno 973 pracovních hodin.³ Vedle standardního sběru a dokumentace nálezů bylo možné sledovat, jak se při povrchovém průzkumu projevuje postupné snižování počtu kovových artefaktů v ornici. Na příkladu dvou mincí můžeme sledovat, do jaké míry se kovové artefakty v ornici přesouvají. Mince označené jako katalogová č. Nm 13 a Nm 18 byly nalezeny ve dvou zlomcích, které byly od sebe vzdáleny v jednom případě 9,6 m (kat. č. Nm 18) a v druhém (kat. č. Nm 13) dokonce 33 m (viz *mapa 1*).

V rámci detektorových průzkumů byly nalezeny také mince staršího a mladšího období – 2 římské mince a 98 ražeb grošového a tolarového období, dva početní peníze a jedna bližší neurčitelná známka. V souvislosti s nálezy těchto 117 ražeb je zajímavý především chronologický hiát mezi poslední raně středověkou denárovou ražbou Bořivoje II. a následujícími prvními vrcholně středověkými ražbami grošového období Václava II. raženými až po roce 1300. Lze předpokládat, že nejmladší z denárových nálezů (kat. č. Nm 28) je také hranicí pro datování konce osídlení vnitřního hradiště.

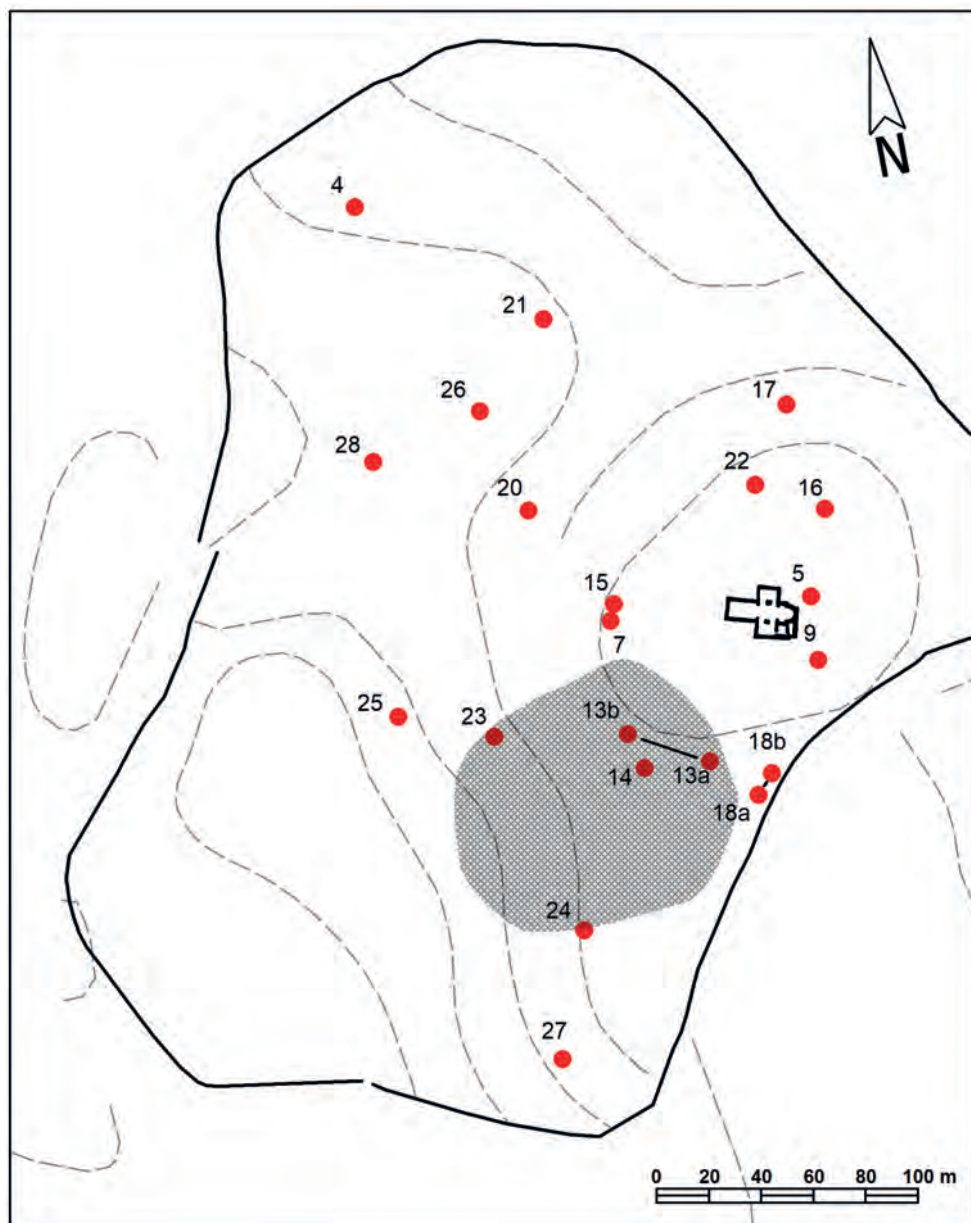
Mezi objevenými mladšími ražbami vyniká nález unikátního tlustého peníze Ludvíka I. Jagellonského (1516–1526), jenž byl vyražen kombinací razidel bílého peníze a dosud neznámé varianty haléře. Jedná se o vůbec první známou samostatnou tlustou ražbu tohoto panovníka.⁴

Bezprostřední souvislost s mincovními nálezy má také na domácí poměry početný soubor závaží, který je prezentován v druhé části tohoto příspěvku (kat. č. Nsz 1–12 a kat. č. Noz 1–18).

² KŘIVÁNEK, Roman – MAŘÍK, Jan: *Nedestruktivní výzkum akropole libického hradiště*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada A, Historie, 66, 1–2, 2012, s. 67–70.

³ Zvláštní poděkování si zaslouží dobrovolní spolupracovníci, kteří se na výzkumu podíleli, zejména členové občanského sdružení Archeo LP 2010.

⁴ Ražba Ludvíka Jagellonského bude publikována samostatně.



Mapa 1: Nálezy mincí na libické akropoli. Číslování odpovídá katalogu nálezů mincí (Nm); zobrazeny pouze mince, které bylo možné alespoň přibližně lokalizovat; čarou jsou spojené zlomky mincí kat. č. Nm 13(a–b) a kat. č. Nm 18(a–b); šrafováním je vyznačený areál s doklady zpracování neželezných kovů.

Mince 10. a 11. století nalezené na Libici a v jejím zázemí

Nálezky mincí na Libici a v jejím nejbližším okolí z denárového období nebyly na rozdíl od jiných lokalit před zahájením opakovaného archeologického průzkumu detektorem kovů zanedbatelné.⁵ Jednalo se v podstatě o dvanáct nálezů, z nichž pouze jediný obsahoval více mincí. Od roku 2009 probíhá oficiální archeologický povrchový průzkum akropole hradiště Libice za pomoci detektorů. V sedmi z deseti sezon se podařilo objevit 15 mincí denárového období či jejich zlomků. Z 12 českých ražeb připadá pět na denáry knížete Boleslava II. (972–999), pět na Břetislava I. (1035–1055), jedna na Spytihněva II. (1055–1061). Dvě mince patří do okruhu denárů bavorsko-švábských, první je pravděpodobně ražba bavorského vévody Liudolfa Švábského (953–954), druhá je blíže neurčitelné soudobé falsum. Poslední mincí tohoto období nalezenou v rámci těchto průzkumů na Libici je byzantský miliaresion Basilea I. (976–1025) ražený v letech 977–989 v Konstantinopoli. V zázemí hradiště byl detektorem objeven 16. kus patřící Břetislavovi I. (1035–1055). Tyto mince korespondují se staršími šesti nálezy z akropole, při kterých byly objeveny denáry Boleslava I., Boleslava II., Břetislava I., Jindřicha I./II. Bavorského a soudobé falsum z bavorsko-švábského okruhu.

Nálezky z akropole pak doplňují čtyři nálezy z předhradí, při kterých byly nalezeny mince Jindřicha I./II. Bavorského, Břetislava I., Bořivoje II. a byzantský zlatý histamenon Jana I. Cimiska, jeden přesněji nelokalizovatelný, tj. nález oto-adlétského denáru, a jeden z podhradí výjimečný tím, že se jedná o jediný depot více mincí (10 denárů Boleslava II.) z celé libické aglomerace, navíc uložený jako obol mrtvých do hrobu.

V úhrnu do období ražby českých denárů spadá 28 nálezů. V chronologickém pořadí nálezů se jedná o následující depoty. Prvním nálezem byl, nepočítáme-li nejasný depot mincí Boleslavů z 80. let 19. století široce lokalizovaný do okolí města Poděbrad (NÁLEZY 1423),⁶ objev deseti mincí Boleslava II. typu ruka/ethelredské poprsí (CACH 123, 136 a 141)⁷ v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu pohřebiště prováděném Janem Hellichem během stavby nové budovy železniční stanice roku 1896 (NÁLEZY 1427).⁸

⁵ POLANSKÝ, Luboš: *Nález denáru Jindřicha I. Bavorského z raně středověkého hradiště v Libici nad Cidlinou (okr. Nymburk)*, Numismatický sborník 20, 2005, s. 146–147. Tam i starší soupis nálezů z 10. století na Libici. Mincovní část této studie je upravenou a doplněnou kapitolou disertační práce POLANSKÝ, Luboš: *Mince 9. a 10. století v archeologických nálezech z českých zemí a jejich přínos pro počátky našich dějin*, Praha 2019, s. 93–134.


⁶ *Nálezky mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. 1. České, moravské a slezské nálezy mincí údobí denárového*, sest. P. Radoměský, Praha 1956, (dále v textu i katalogu jen NÁLEZY).

⁷ CACH, František: *Nejstarší české mince I. České denáry do mincovní reformy Břetislava I.*, Praha 1970, (dále v textu i katalogu jen CACH pro čísla denárových typů a variant, popř. CACH N pro čísla ze seznamu denárových nálezů).

⁸ NÁLEZY 1427, s. 11 je uvedeno mylné datum objevení 15. 7. 1954.


Druhým nálezem byl oto-adlétský denár získaný při výkopech někdy před datem 25. 1. 1909, kdy byl darován majitelem cukrovaru Eduardem Haislem do sbírek Národního muzea (NÁLEZY 1440).

Třetím byl náhodný nález denáru knížete Boleslava typu kříž s 9 body/kaplice s **IOA** (CACH 11) učiněný školákem roku 1924 v jižní části vnitřního hradiště (NÁLEZY 1421).

Čtvrtým byl další denár typu kříž s 9 body/kaplice s ⁹ nalezený v roce 1949 při archeologickém výzkumu v objektu v severozápadní části vnitřního hradiště (NÁLEZY 1419), jehož provenienci však nelze s jistotou určit, protože jeho opisy jsou nesrozumitelné. Určité indicie naznačují, že by se spíše než o napodobeninu českých mincí mohlo jednat o následní ražbu imitující naburský denár vévody Jindřicha II. (955–976, 985–995) z let 962/7–973.

Pátý denár byl vykopaný při archeologickém výzkumu v roce 1951 na pohřebišti akropole v kostrovém hrobě č. 71 (NÁLEZY 1469). Jedná se o denár Břetislava I. typu postava panovníka / poprsí světce (CACH 316) použitý jako obol mrtvých uložený v levé ruce kostry.¹⁰

Šestým je náhodný nález byzantské zlaté mince Jana I. Cimiska (969–976), který byl učiněn v 60. letech 20. století při práci na pozemcích zahradnictví, tj. v prostoru jižní části libického předhradí.

Sedmým pak nález z roku 1971, kdy byl v druhotném zásypu rybářské sádky zhruba uprostřed vnitřního hradiště nalezen další denár typu kříž s devíti body/kaplice s . Jedná se o soudobé falsum naburského denáru Jindřicha II. (955–976, 985–995) z let 962/7–973 s korumpovanými opisy a nápisem.

Osmým nálezem učiněným při předstihovém záchranném výzkumu v roce 1976 v ploše staveniště kulturního domu na parcele č. 18/1 ve středu předhradí je denár Břetislava I. malého střížku (CACH 322). Byl nalezen v sondě 3 v druhotné pozici v zásypu objektu 31 náležejícímu k vrcholně středověkému až raně novověkému manskému dvoru vybudovanému ve 14. století.¹¹

Devátým nálezem spojovaným s Libicí je údajný povrchový sběr denáru typu ruka / ethelredské poprsí Boleslava II. (dříve Soběslava Slavníkovce) typu CACH 153 v těsném západním sousedství severní části mladšího libického paláce učiněný sběratelem přibližně počátkem roku 1981. Tento nález je zpochybňován, je možné, že se jedná o záměrnou lokaci mince na Libici, která by tak „v době nálezu“ byla první a jedinou slavníkovskou mincí zde objevenou.¹²

⁹ CACH uvádí č. 16, ale v: HÁSKOVÁ, Jarmila: *Slavníkovské mincování*, in: LIVBVZ METROPOLIS. Tam, kde řeka Cidlina tratí své jméno, Libice nad Cidlinou 1981, s. 19–22., obr. 1, 2 a 43 je vyobrazena fotografie zcela odlišné mince s CACH 16 nesouvisející. Viz níže kat. č. Nm 4.

¹⁰ RADOMĚRSKÝ, Pavel: *Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. Příspěvek k datování kostrových hrobů mladší doby hradištní*, in: Sborník Národního muzea A – 9, Praha 1955, s. 19.

¹¹ NEMEŠKALOVÁ, Zdenka – JUSTOVÁ, Jarmila: *Denár Břetislava I. z libického předhradí*, Numismatické listy 33, 1978, s. 17; CACH N 509; TUREK, Rudolf – HÁSKOVÁ, Jarmila – JUSTOVÁ, Jarmila: *LIVBVZ METROPOLIS. Tam, kde řeka Cidlina tratí své jméno*, Libice nad Cidlinou 1981, s. 47, 49, obr. 64: 1.

¹² TUREK, Rudolf: *Poznámky k nálezům denárů 10. věku v Libici n. Cidlinou*, Numismatické listy 36, 1981, s. 36–37.

Desátým nálezem při archeologickém výzkumu u rodinného domku a garáže na parcele č. 6 v sondě 28 při východním okraji předhradí v mladohradištní vrstvě 5 vnitřního příkopu opevnění je nejmladší mince souboru, a to denár Bořivoje II. (1100–1107, 1109–1110, 1118–1120) z let 1118–1120.

Jedenáctý nález byl vyzdvižen při archeologickém výzkumu v letech 1981/1983 na předhradí v jámovém objektu č. 30.¹³ Jde o nabburský denár Jindřicha I. (948–955) či Jindřicha II. Bavorského (955–962/7) typu HAHN MR 65a1.²A.¹⁴

Dvanáctým je povrchový nález učiněný v 90. letech minulého století na ploše západního areálu, resp. na akropoli hradiště, a to další nabburská mince Jindřicha I. či Jindřicha II. Bavorského (948–955–962/7).¹⁵

Následující mince byly, až na jednu výjimku (kat. č. Nm 19), objeveny v rámci oficiálních archeologických povrchových průzkumů akropole hradiště Libice za pomoci detektorů (kat. č. Nm 13–18, Nm 20–26). Bylo nalezeno 16 mincí či zlomků, z nichž ve dvou případech se jednalo o dva zlomky téže mince.

Třináctá až osmnáctá mince byly nalezeny ve dnech 11.–12. 9. 2010. Jednalo se o čtyři denáry Břetislava I. (1035–1055), tzv. malého střížku CACH 322 (3x) a CACH 324 (1x), dva zlomky denáru typu kříž se 3 body/kaplice s **PER** Liudolfa Švábského (953–954) a jeden ze dvou zlomků denáru mečového typu CACH 42 Boleslava II. (972–999). Druhý zlomek této mince byl jako jediný denárový nalezen 24. 9. 2013.

Devatenáctá mince denár Břetislava I. (1035–1055) typu CACH 322 je detektorový nález z let 2010–2013, učiněný na poli cca 700 m severozápadně od hřbitova v obci Libice nad Cidlinou.

Dvacátá a dvacátá první mince byla objevena 20. 8. 2011, dvacátá třetí 21. 8. 2011. Všechny tři jsou denáry Boleslava II. (972–999), jeden tzv. fríského typu CACH 118 a dva typu ethelredského CACH 123 (druhý blíže neurčitelný).

Dvacátá třetí a čtvrtá mince, nalezené 4.–5. 8. 2012, patří typu ruka/kaplice CACH 29 Boleslava II. (972–999) a dalšímu denáru tzv. malého střížku typu CACH 322 Břetislava I. (1035–1055).

Další tři nálezy (kat. č. Nm 25–27) z roku 2014 přinesly nové typy mincí. Dvacátý pátý je nález zlomku soudobého falsu z bavorsko-švábské oblasti z konce 10. století; dvacátý šestý patří denáru tzv. malého střížku typu CACH 330 Spytihněvu II. (1055–1061) a dvacátý sedmý nález je druhým nálezem byzantské mince tentokrátě však stříbrné ražby, tj. miliaresia Basileia II. (976–1025) z let 977–989.

Konečně poslední dvacátý osmý nález z roku 2018 připadá mečovému typu CACH 49 Boleslava II. (972–999).

¹³ JUSTOVÁ, Jarmila: *Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a jeho zázemí v letech 1980–1984. Předběžná zpráva*, *Archeologické rozhledy* 37, 1985, s. 313. Zde mince určena dle Nemeškalové chybně jako CACH 3.

¹⁴ HAHN, Wolfgang: *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert*, Braunschweig 1976, (dále jen HAHN MR), č. 65a1.²A.

¹⁵ POLANSKÝ, L.: *Nález denáru Jindřicha I.*, s. 146–147.

Komentovaný soupis nálezů mincí (Nm)¹⁶ na libické aglomeraci v chronologickém pořadí¹⁷



Nm 1.1. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ , nad písmeny vodorovné čárky;

opis 1 h $\uparrow\cup$: **XDVXBOFEZFAVS•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;

opis 11 h $\uparrow\cup$: **XOMERIZ•RRACA•CIV**

AR; 1,1368 g; 22,49 x 22,63 mm; 12 h; vyštipnutý kousek okraje, prasklý na 8 h; na rubní straně v obraze odchlípnutý kousek stříbrné vrstvy, plátku.

Určení: **CACH 123**.

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683;¹⁸ HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39;¹⁹ RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11;

¹⁶ V následujícím soupisu nálezů nejsou mince s jistými náleзовými okolnostmi z archeologických výzkumů a nesporných starších povrchových nálezů označeny žádným příznakem. Nálezy nahlášené a odevzdané archeologům a institucím pocházející z důvěryhodných zdrojů jsou označeny [?]. Mince s nespornými náleзовými okolnostmi v soukromém držení jsou označeny [??]. Nálezy se spornými náleзовými okolnostmi v soukromém majetku jsou označeny [???]. Fotografie dochovaných mincí jsou zvětšeny 2 : 1, foto Abalon.

¹⁷ Po odevzdání rukopisu byl v LUKAS, Jiří – VIDEMAN, Jan: *Počátky českého mincovnictví*, Praha 2021, s. 190 publikován další nález údajně pocházející z hradiště Libice (Nm 29. [???]). Má se jednat o zlomek bavorského denáru Jindřicha II. (955–976, 985–995) z let 973–976 tzv. šestibodového typu kříž/kaplice. Měl být nalezen pomocí detektoru kovů na ploše vnitřní části raně středověkého hradiště 8. 5. 2021. V tuto dobu byl však dle dokumentace J. Maříka na ploše již vzrostlý porost kukuřice. Vzhledem k tomu, že je mince v soukromém držení, nebyla nahlášená, okolnosti nálezů jsou nejasné, a protože mince autorům nebyla k dispozici, není tato mince zařazena do následujícího katalogu.

¹⁸ HELLICH, Jan: *Archeologický výzkum ve středních Čechách. Novější výzkumy v okolí Libice u Poděbrad*, Památky archeologické 17, 1897, s. 671–694.

¹⁹ HELLICH, Jan: *Nálezy denárů Boleslava II. na Libici*, Numismatický časopis československý 1, 1925, s. 38–39.

MAŘÍK, J.: *Libice*, s. 620;²⁰ MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340;²¹ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 97.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu. Sběrka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-54213.



Nm 1.2. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/popsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ, nad písmeny vodorovné čárky; opis 2 h ↑U: **XDVXBOGEZFAVS•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské popsí zprava, před ním křížek; opis 9 h ↑U: **XOMEPIZRACA•CIV**

AR; 1,2478 g; 21,72 x 21,64 mm; 1 h.

Určení: **CACH 123**.

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11, s. 64, č. 1; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 97–98.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu. Sběrka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-54214.

²⁰ MAŘÍK Jan: *Libice nad Cidlinou – U nádraží, „Záchraný archeologický výzkum“ z roku 1896*, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 2003, č. 2, s. 619–623.

²¹ MAŘÍK, Jan: *Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou*, *Archeologické rozhledy* 57, 2005, s. 331–350.



Nm 1.3. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ, nad písmeny vodorovné čárky;

opis 1,5 h ↑☩: **XDVXBOΓEZΓAVS•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;

opis 9 h ↑☩: **XOMERIZ•RRACA•CIV**

AR; 1,1834 g; 21,94 x 21,84 mm; 7,5 h.

Určení: **CACH 123.**

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 98–99.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-54215.



Nm 1.4. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ, nad písmeny vodorovné čárky;

opis 1,5 h ↑☩: **XDVXBOΓEZΓAVS•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;
 opis 10,5 h ↑ Ů: **XOMERIZ•RRACA•CIV**

AR; 1,1579 g; 20,98 x 20,98 mm; 1,5 h.

Určení: **CACH 123**.

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 99.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-54216.



Nm 1.5. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ, nad písmeny vodorovné čárky;

opis 1,5 h ↑ Ů: **+DV+BOΓEZΓAVS•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;
 opis 9 h ↑ Ů: **XOMERIZ•RRACA•CI=**

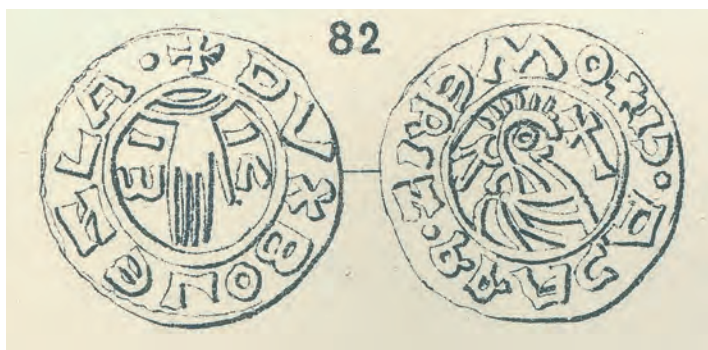
Určení: **CACH 123**.

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 100.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: soukromá (1897 Eduard Haisl, dnes neznámá).

Kom.: vyobrazení převzato z HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 677–678, obr. 11.



Nm 1.6. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ , nad písmeny vodorovné čárky;

opis 12 h $\uparrow\cup$: **+DVXBOHEMIAE•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;

opis 1,5 h $\uparrow\cup$: **+OMERIZ•RACA[• či O]CI**

AR; 1,26 g.

Určení: **CACH 123**; SMOLÍK 231 (tab. IV:82).²²

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELlich, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELlich, J.: *Nálezy*, s. 38–39; SMOLÍK, J.: *Denáry*, s. 24, č. 5, s. 76, č. 231; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 100–101.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, rozřazena.

Kom.: mince popsána dle textu a vyobrazení u SMOLÍKA. Smolík má rozpor mezi textem a vyobrazením v opise rubu (• versus O). Přes specifický opis mince ve sbírce nebyla identifikována. Vyobrazení převzato z SMOLÍK, J.: *Denáry*, tab. IV:82.

Nm 1.7. až 1.8. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Určení: **CACH 123**.

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELlich, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELlich, J.: *Nálezy*, s. 38–39; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 101.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, rozřazeny.

Kom.: ve staré sbírce je rozřazen větší počet mincí tohoto typu bez lokace, mince tedy již nepůjde zpětně zřejmě identifikovat.

²² SMOLÍK, Josef: *Denáry Boleslava I., Boleslava II., Boleslava III. a Vladivoje*, Praha 1899.



Nm 1.9. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Olomouc*, mincmistr Milzenta, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ , nad písmeny vodorovné čárky;

opis 1 h $\uparrow\cup$: **+DV+BOLEZLAVS•**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;

opis 12 h $\uparrow\cup$: **WIZAdoANVCANU**

AR; 1,1118 g; 21,56 x 21,53 mm; 6 h.

Určení: **CACH 136**; SMOLÍK 289.

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39; SMOLÍK, J.: *Denáry*, s. 24, č. 5, s. 82, č. 289; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 102.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Numismatické oddělení, inv. č. H5-79.

Kom.: mince byla identifikována ve sbírce Národního muzea dle popisu u SMOLÍKA.



Nm 1.10. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Vyšehrad*, mincmistr Athaz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ , nad písmeny vodorovné čárky;

opis 12 h ↑Ů: **+BOLEZLVDVX**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;

opis 11,5 h ↑Ů: **+VDVCEGVATHZ**

AR; [1,0374] g; [22,23] x 22,32 mm; 1,5 h; olámaný mezi 12 a 4 h.

Určení: **CACH 141**; SMOLÍK 352 (tab. V:105).

Lit.: CACH N 21; NÁLEZY 1427; HELLICH, J.: *Archeologický výzkum*, s. 682–683; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39; SMOLÍK, J.: *Denáry*, s. 24, č. 5, s. 90, č. 352; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 18–19, č. 11; HÁSKOVÁ, J.: *Vyšehradská mincovna*, s. 131, č. IV.1.a;²³ MAŘÍK, J.: *Libice*; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 340; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 102–104.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1896**; lokace: podhradí, pohřebiště u nádraží, v kostrovém hrobě č. 53 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Numismatické oddělení, inv. č. H5-107.

Kom.: v literatuře je k tomuto nálezu uvedeno několik chybných údajů. J. Hellich jej ve svém druhém článku datuje k roku 1897.²⁴ NÁLEZY 1427, s. 11 pro změnu uvádí zcela chybné přesné datum odkrytí – 15. 7. 1954. Denár kat. č. Nm 1.10 byl vzorem pro perokresbu uvedenou na tab. V:105 v katalogu SMOLÍKA a č. 141 v katalogu CACHA.²⁵ Ke jménu mincmistra (Athanasia) viz Polanský.²⁶ SMOLÍK uvádí ve svém katalogu 6 ks,²⁷ z toho jeden Athazův, zbylých 5 považuje za Omerizovi. Uvádí však 3 varianty – č. 258 (3x) odpovídá našim denárům kat. č. Nm 1.1–4; SMOLÍK č. 231 má variantní opisy líce i rubu, avšak zcela jasně jde o minci Omerize (kat. č. Nm 1.5); oproti tomu č. 289 není, jak se domnívá SMOLÍK, Omeriz, ale CACH 136 Mizlenta z Olomouce (kat. č. Nm 1.9). Tento exemplář se podařilo identifikovat ve sbírce Národního muzea. Z jakého důvodu uvádí CACH N 21 jako součást nálezu typ CACH 140 je nejasné, není však vyloučené, že mohlo jít o omyl v určení SMOLÍKOVA denáru č. 289.

Depot mohl, ale spíše neobsahoval více mincí. Z Hellichova popisu vyplývá, že hrob z kamene nejevil žádné známky porušení, z čehož spolu s faktem, že některé kosti byly přemístěny, vyvodil závěr, že byl hrob vybrán někým, kdo o depotu věděl, již cca 10 let po pohřbu. Neporušený hrob, přemístění pouze některých kostí a rozptýlení mincí jen na jedné straně od nebožtíka spíše naznačují, že změny v hrobě způsobil rozklad těla v duté hrobce spolu s působením půdní fauny, tj. především velkých hrabavých

²³ HÁSKOVÁ, Jarmila: *Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. století*, Sborník Národního muzea v Praze A 29, 1975, s. 105–160.

²⁴ HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38–39.

²⁵ CACH 141.

²⁶ POLANSKÝ, Luboš: *Jména mincmistrů na českých denárech přelomu 10. a 11. století*, in: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*, ed. Eva Doležalová – Petr Meduna, Praha 2011, s. 236–246; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 394–409.

²⁷ SMOLÍK, J.: *Denáry*, s. 76, č. 231, s. 79, č. 258 (3x), s. 82, č. 289 a s. 90, č. 352.

zvířat – hlodavců.²⁸ Můžeme se proto domnívat, že hotovost deseti denárů byla původní a že se jednalo o bohatý obol mrtvých.²⁹ Druhá varianta výkladu, že se jednalo o pohřbení s hotovostí, nevylučuje zcela i záměr – tedy obol mrtvých ve formě symbolické hotovosti dotyčného. Násobek deseti koresponduje s početným územ v Čechách 10. století, jak dokládá zpráva Ibrahima ibn Jakuba o deseti šátečcích za denár.³⁰ Předpokládat při uložení těla s takovou hotovostí výjimečnou událost (násilná smrt, nemoc, strach ze zemřelého) je dosti spekulativní závěr. Zbavení se strachu se v hrobech projevuje zcela jiným způsobem. Násilnou smrt většinou doprovází z pohledu tehdejší společnosti zcela legitimní právo na kořist. V případě libického nebožtíka jde však, jak svědčí nejen mince, ale i „honosná“ hrobka, o velmi významný pohřeb bez známek jakýchkoli negativních pověrečných aktivit.

Nm 2. SASKO, Ota III. (983–1002) a **Adléta** († 999), mincovna *Goslar* (?), denár tzv. oto-adlétský cca 983–999.

AR; neměřeno; špatně zachovalý.

Lit.: NÁLEZY 1440; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 104.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **před 25. 1. 1909**; lokace: při výkopech na Libici.

Sbírka: Národní muzeum, Numismatické oddělení, přír. č. H5p2/1909 (získán od E. Haisla), rozřazen.

Kom.: denár byl ve sbírce Národního muzea rozřazen a s největší pravděpodobností jej nebude možné již identifikovat. V literatuře nebyl vůbec popsán ani přibližně určen a nebylo publikováno ani žádné vyobrazení.

²⁸ ČERNÝ, Viktor: *Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu*, Archeologické rozhledy 57, 1995, č. 2, s. 301–313, zvl. 309; PROKEŠ, Lubomír: *Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu /ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami/*, in: *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum 1*, Brno 2007, s. 1–50, zvl. s. 14–16.

²⁹ K obolům RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*; KOLNÍKOVÁ, Eva: *Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hrobech na Slovensku*, Slovenská archeológia 15, 1967, č. 1, s. 189–254; KOVÁCS, László: *Einzelne Fragen der früharpadenzeitlichen (1000–1141) Münzbeigabe in der Gräberfeldern des Königreiches Ungarn*, *Folia numismatica* 8–9, 1993–94, s. 35–41; SUCHODOLSKI, Stanisław: *Poczatki obola zmarłych w Wielkopolsce*, in: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 266–307; KLÁPŠTĚ, Jan: *Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách*, Archeologické rozhledy 51, 1999, s. 774–808; MARETHOVÁ, Barbara: *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)*, *Studia mediaevalia Pragensia* 8, 2008, s. 7–44.; BARTOŠKOVÁ, Andrea: *Obolus mrtvých a jeho význam pro datování archeologických pramenů*, *Archaeologia Historica* 38, 2013, č. 1, s. 129–138; BARTOŠKOVÁ, Andrea – SLÁMA, Jiří: *Nové mincovní nálezy na Budči*, Numismatické listy 52, 1997, s. 150–152; POLANSKÝ, Luboš: *Unikátní obol mrtvých. Nález denáru Boleslava II. na pohřebišti v západouherském Ikerváru*, Numismatické listy 70, 2015, s. 12–21, tab. I.; SUCHODOLSKI, Stanisław: *The Obol of the Death*, in: *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, ed. Andrzej Buko, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, Bd. 27, New York – Leiden 2015, s. 316–340 (dva hroby s 6 a 7 mincemi u hlavy).

³⁰ *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego*, ed. Tadeusz KOWALSKI, Monumenta Poloniae historica, Nova series I, Kraków 1946, s. 48. Český překlad textu Ibrahima ibn Jakuba lze nalézt v edici *Magnae Moraviae fontes historici III.*, Brno 1969, s. 411–420.



Nm 3. [?] **ČECHY, Boleslav I.** (935–972), mincovna *Praha*, denár typ kříž/
kaplice cca 962/5–970.

Av.: v perlovém kruhu rovnoramenný kříž s devíti body v úhlech (U 3/0/3/3);
opis 11 h ↑Ů: **BGPIEHOLVDVX**

Rv.: kaplice s **IOA** pod lomenicí;
opis 1 h ↑Ů: **PRAGACIVITA**

AR; 1,02 g.

Určení: **CACH 11 var.**; HAHN BM XVII;³¹ LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*,
s. 153 a 174, č. XII. a/1-03.³²

Lit.: CACH N 22; NÁLEZY 1421; HELLICH, J.: *Nálezy*, s. 38, tab. II:4; POLAN-
SKÝ, L.: *Mince*, s. 105; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 41–43.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1924**; lokace: akropole – jižní
část; náhodný nález učiněný školákem.

Sbírka: neznámá.

Kom.: foto převzato z HELLICH, J.: *Nálezy*, tab. II:4. Jedná se o nejstarší čes-
kou minci nalezenou na Libici, raženou přibližně mezi lety 962/7 a 970
v pražské mincovně.³³

³¹ HAHN, Wolfgang: *Die älteste böhmische Münzprägung Boleslaus II. – eine Materialzusammenstellung*, in: *Moneta mediaevalis*, ed. R. Kiersnowski et al., Warszawa 2002, (dále jen HAHN BM), s. 379–392, 558–561.


³² LUKAS, Jiří – VIDEMAN, Jan: *Počátky českého mincovnictví*, Praha 2021.

³³ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 70.



Nm 4. BAVORY, Jindřich II. (955–976, 985–995), mincovna *Nabburk*, obol typ kříž/kaplice cca 962/7–973.

Av.: v perlovém kruhu rovnoramenný kříž s devíti body v úhlech (U 0/3/3/3); opis korumpovaný, viz obr.

Rv: kaplice s  pod lomenicí; opis korumpovaný, viz obr.

AR: 0,6642 g; 19,08 x 18,18 mm; 12 h.

XRF: Cu 17,11 %; Zn 0,16 %; Pb 1,75%; Bi 0,19 %; Au 1,27 %; Ag 78,59 %; Sn 0,93 %.

Určení: **HAHN MR P68a7 var.** [dříve HAHN IP 32;³⁴ CACH 18].

Lit.: CACH N 23; NÁLEZY 1419; TURNWALD, K.: *Nález*, s. 1–12, obr. A;³⁵ TUREK, R.: *Poznámky*, s. 33;³⁶ HÁSKOVÁ, J.: *Slavníkovské mincování*, obr. 1, 2, 43;³⁷ HÁSKOVÁ, J.: *K problematice*, s. 51–53;³⁸ VIDEMAN, J.: *K postavení*, s. 16–17, B-06;³⁹ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 106–107; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 187.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1949**; lokace: akropole – severozápadní část, v objektu při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-316761.

Kom.: CACH N 23 uvádí z neznámého důvodu jako český typ CACH 16. Denár byl K. Turnwaldem považován za ražbu Slavníka napodobující český vzor.⁴⁰ Hásková uvádí, že určité indicie naznačují, že by se spíše než o napodobeni-

³⁴ HAHN, Wolfgang: *Imitativprägungen nach frühen bayerischen Münztypen in böhmischen und polnischen Schatzfunden*, in: Denárová měna na Moravě, Brno 1986, s. 285–299, (dále jen HAHN IP), č. 32.

³⁵ TURNWALD, Kristián: *Nález tzv. následního denáru na Libici v r. 1949*, Numismatické listy 11, 1956, s. 1–12.

³⁶ TUREK, R.: *Poznámky*, s. 33–38.

³⁷ HÁSKOVÁ, Jarmila: *Slavníkovské mincování*, in: LIVBZ METROPOLIS. Tam, kde řeka Cidlina tratí své jméno, Libice nad Cidlinou 1981, s. 19–22.

³⁸ HÁSKOVÁ, Jarmila: *K problematice počátku slavníkovského mincování*, Sborník Národního muzea A 39, 1985, s. 51–53.

³⁹ VIDEMAN, Jan: *K postavení tzv. imitativních ražeb v počátcích českého (a moravského) mincovnictví v 10. století*, Numismatické listy 72, 2017, s. 10–25.

⁴⁰ TURNWALD, K.: *Nález*, s. 9–11.

nu českých mincí mohlo jednat o následní ražbu imitující augšpurské denáry biskupa Oldřicha (923–973), které se objevily i v našich nálezech,⁴¹ tento závěr byl obecně přijímán.⁴² Po podrobném prozkoumání originálu mince lze konstatovat, že se jedná o ražbu s korumpovanými opisy a nápisem pod lomenicemi, jenž vychází pravděpodobně z původního nápisu obsahujícího **ANNO/ANO**, resp. zrcadlově **ONN**, tedy o napodobení nabburských variant HAHN G 68a.⁴³ Augšpurské švábské 9 bodové denáry nápis tohoto typu nemají. Hahn zařadil minci mezi široce pojatou skupinu imitativních ražeb.⁴⁴ Avšak v HAHN MR P68a7 uvádí velmi podobný obol se stejně převráceným nápisem pod lomenicemi **OM**, kde **M** je ligatura **N** a **A**. K tomuto obolu z nálezu v Kongsö připojuje i typ CACH 18, který tak nově považuje za nabburský obol. Sám typ denárů Hahn 68a obsahuje mnoho variant včetně s korumpovanými nápisy a opisy. Blízké varianty s korumpovanými opisy viz HAHN G 68a1.1, a7. Analýzy ukazují, že se jedná o ražbu stříbrnou s příměsí mědi. Z tohoto důvodu, se domnívám, že se jedná o korumpovanou ražbu z oficiální mincovny, jejíž razidla vytvářel negramotný a ne příliš pečlivý řezač, tak jak to ostatně známe z mnoha českých typů. Ale hlavně, a to především, na základě metrologie mince se jedná o první obol nalezený na hradišti v Čechách, a to o variantu obolu typu Hahn P68a7. K bližšímu vymezení tzv. imitativních ražeb naposledy Videman⁴⁵ a Polanský.⁴⁶



Nm 5. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1035–1050.

Av.: postava zpřímá s praporem na kopí v pravici;

opis 7 h ↑U: **BRACISLAV**[+]

Rv.: poprsí zleva s křížem v pravici;

⁴¹ HÁSKOVÁ, J.: *K problematice*, s. 51–53.

⁴² Např. dříve i POLANSKÝ, Luboš: *Nález denáru bavorského vévody Jindřicha II. v Praze na Hradčanech*, Numismatické listy 56, 2001, č. 5/6, s. 139–141.

⁴³ HAHN, Wolfgang: *Grundzüge der altbaierischen Münz- und Geldgeschichte*, Money trend 2000–2014 (dále jen HAHN G), č. 68.

⁴⁴ HAHN IP 32. Hahnem uváděný imitativní denár HAHN IP 33 není z Libice. Viz TURNWALD, K.: *Nález*, s. 1–12.

⁴⁵ VIDEMAN, J.: *K postavení*, s. 10–25; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 177–187.

⁴⁶ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 332–337.

opis 7 h ↑Ů: **SC[SV]VENCEZLAS:**

AR; [0,5225] g; 19,77 x 18,94 mm; 9 h; vylomený, rozlomený.

Určení: **CACH 316.**

Lit.: CACH N 24; NÁLEZY 1469; RADOMĚRSKÝ, P.: *Obol*, s. 19, č. 11, s. 65, č. 4, tab. I:4; KLÁPŠTĚ, J.: *Příspěvek*, s. 778, č. 14; MAŘÍK, J.: *Topografie*, s. 334, 342; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 107–108.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1951**; lokace: akropole, pohřebiště, v levé ruce kostry v hrobě č. 71 při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-sine.

Kom.: vedle již zmíněného pokladu (kat. č. Nm 1.1–10) je tato mince jediným raně středověkým obolem mrtvých na hradišti. Denár nebyl přímo nikdy publikován, byl považován za ztracený, teprve nedávno byl objeven v Turkově pozůstalosti.



Nm 6. BYZANTSKÁ ŘÍŠE, Jan I. Cimiskes (969–976), mincovna *Konstantinopol*, histamenon.

Av.: poprsí panovníka vlevo držící v levici patriarchální kříž na žerdi, napravo poprsí Panny Marie sahající pravou rukou na korunu panovníka vlevo; opis nedochovaný.

Rv.: poprsí Krista Pantokratora; opis nedochovaný.

AV; 1,0895 g; 10,15 x 10,45 mm; 6 h; mince záměrně ostřížena/ořezána.

Určení: **DOC 3.2, s. 593, č. 3.3, tab. XLII:3.3.**⁴⁷

Lit.: HÁSKOVÁ, J.: *Obchodní styky*, s. 129–133;⁴⁸ MILITKÝ, J.: *Nový pohled*, s. 125–136;⁴⁹ PROFANTOVÁ, N.: *Byzantine coins*, s. 581–598;⁵⁰ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 108–110; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 40.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **60. léta 20. století**; lokace: v prostoru jižní části libického předhradí při práci na pozemcích zahradnictví.

Sbírka: Národní muzeum, Numismatické oddělení, přír. č. H5p44/1980.

⁴⁷ BELLINGER, Alfred R. – GRIERSON, Philip: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection 3.2. Basil I to Nicephorus III, 867–1081*, Washington 1973, (dále jen DOC 3.2), s. 593, č. 3.3, tab. XLII:3.3.

⁴⁸ HÁSKOVÁ, Jarmila: *Obchodní styky českých Slovanů s Byzancí*, Numismatické listy 35, 1980, s. 129–134.

⁴⁹ MILITKÝ, Jiří: *Nový pohled na zlatou byzantskou minci z Libice nad Cidlinou. Příspěvek k problematice nálezů byzantských mincí 9.–11. století v českých zemích*, Numismatický sborník 21, 2006, s. 125–136.

⁵⁰ PROFANTOVÁ, Naďa: *Byzantine coins from the 9th–10th century from the Czech Republic*, in: *Byzantine Coins in Central Europe between 5th and 10th Century, Moravia Magna*. Seria Polona III, ed. Marcin Wołoszyn, Kraków 2009, s. 581–598.

Kom.: J. Militký uvádí vícero možností určení DOC 3.2, č. 2.1, 3.2, 3.3, 3.7, 5a.⁵¹ Po podrobnějším ohledání lze však tyto možnosti redukovat. DOC 2.1 naše mince nemůže být kvůli jinému provedení Krista, ruky Panny Marie a postavení bodu na kříži, DOC 3.7 má na rozdíl od naší zdvojené čáry kříže za Kristem, DOC 5a jiné postavení ruky Panny Marie, bodu a svatozáře Krista. Z velmi blízkých variant DOC 3.2 a 3.3 je našemu obrazu ve dvou detailech varianta DOC 3.3 bližší – má navíc čárku mezi žerdí a svatozáří Panny Marie, jež je na rozdíl ode všech ostatních variant zdvojena (jako by byla mezi svatozáří a hlavou Panny Marie jedna méně patrná svatozář).

Z tohoto určení vyplývá, že se s nejvyšší pravděpodobností nejedná o tarteron o váze 4,0 g, ale histamenon o váze 4,4 g. Hmotnost tak ostřížením či ořezáním byla snížena na čtvrtinu. Obdobně ořezané mince byly objeveny na několika místech karpatské kotliny.⁵² Naši minci nejbližší jsou mince z pokladu v Nagyharszány, ve kterém se navíc vyskytovala početná složka českých denárů.⁵³ Na základě těchto nálezů tak rozhodně nelze souhlasit s názorem J. Háskové, že libický histamenon neplnil funkci peněžního nominálu a že sloužil jako ozdoba.⁵⁴

Byzantské mince 10. století byly známy před objevením mince na Libici ze dvou nálezů. Prvním byl depot z Kelče objevený v roce 1938, uložený po roce 1011 a obsahující minimálně 4 zlomky byzantských mincí, resp. stříbrných milliarenis, z nichž tři byly Konstantina VII. Porfyrogeneta (913–959) a jeden Jana I. Cimiska (969–976).⁵⁵ Nedlouho poté v roce 1941 byl za blíže neznámých okolností objeven bronzový follis Konstantina VII. a Zoe z let 914–919 v Rakvicích na Moravě.⁵⁶

V daleko mladším kontextu (po 1150) byl nalezen anonymní bronzový follis z let 976?–1030/5 v Ungeltu na Praze 1, jeho oběh u nás již ale spíše

⁵¹ MILITKÝ, J.: *Nový pohled*, s. 125.

⁵² MILITKÝ, J.: *Nový pohled*, s. 126–129.

⁵³ GEDAI, István: *István Király denára*, Numizmatikai közlöny 70–71, 1971/1972, s. 23–32; CACH N 588; KOVÁCS, László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*, Budapest 1989; POLANSKÝ, L.: *Unikátní obol*, s. 12–21; přiřazení českých mincí se liší od předchozích katalogů, zpřesněné určení bylo provedeno v rámci přípravy nové publikace nálezu: POLANSKÝ, L. – TÓTH, C.: *Nagyharsány 1968*, v přípravě.

⁵⁴ HÁSKOVÁ, J.: *Obchodní styky*, s. 131.

⁵⁵ NÁLEZY 1652; DOC 3.2, č. 21 – 3x; DOC 3.2, č. 7a.1 – 1x; KUČEROVSKÁ, Taťána: *Kelčský nález*, Folia numismatica 8–9, Supplementum ad Acta musei Moraviae, scientiae sociales 78–79, 1993/94, Brno 1996, s. 163; MILITKÝ, J.: *Nový pohled*, s. 130–131; NOVÁK, Vlastimil: *The Kelč Hoard revised: Fragments of Islamic Silver Coins*, Praha 2010, 115 s.; NOVÁK, Vlastimil: *Revize islámského zlomkového mincovního stříbra z nálezu v Kelči (okr. Valašské meziříčí)*, Numismatický sborník 23, 2008 [vyd. 2009], s. 45–108; POLANSKÝ, Luboš – VACINOVÁ, Lenka: *The Roman and Byzantine Coins in the Hoard Find from Kelč (Czech republic)*, in: *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century*, ed. Marcin Wołoszyn, Kraków 2009, s. 599–603.

⁵⁶ *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. 2. Nálezy antických mincí*, sest. Eugen Pochitonov, Praha 1955, č. 1334; DOC 3.2, č. 22; MILITKÝ, J.: *Nový pohled*, s. 130.

připadá 11. a 12. století.⁵⁷ V roce 2005 byl nalezen na Dřevíči byzantský solidus Romana I. Lakapena (920–944) z doby, kdy on sám byl spolucísařem Konstantina VII. (913–959). Nalezená mince však nenese jméno ani poprsí Konstantina VII., ale jen Romana I. (921–944) a jeho syna a spolucísaře Christofora (921–931). Jedná se tedy o typ DOC 3.2, č. 7 ražený v letech 921–931.⁵⁸ Další byzantská mince pak byla nalezena opět zde na Libici (viz níže kat. č. Nm 27). Známe tak již čtyři, resp. pět nalezišť byzantských mincí u nás – Kelč, Rakvice, Praha-Ungelt?, Libice a Dřevíč.



Nm 7. BAVORY, Jindřich II. (955–976, 985–995), mincovna *Nabburk*, dobové falsum denáru cca 962/7–973.

Av.: v perlovém kruhu rovnoramenný kříž s devíti body v úhlech (U 3/3/3/0); opis korumpovaný 12 h ↑U: +[HEMRICVSDVX]

Rv.: kaplice s ☩☩☩ pod lomenicí; opis korumpovaný.

AE; 1,3878 g; 21,57 x 21,28 mm; 3 h; měděný denár z větší části pocínovaný.

XRF – jádro: Cu 97,93 %; Ag 0,24 %; Sn 1,83 %.

XRF – povrch: Cu 93,25 %; Pb 1,07 %; Bi 0,32 %; Sn 5,35 %.

Určení: **HAHN MR 68b var.**

Lit.: TUREK, R. – HÁSKOVÁ, J. – JUSTOVÁ, J.: *LIVBVZ*, s. 19;⁵⁹ TUREK, R.: *Poznámky*, s. 33; HÁSKOVÁ, J.: *K problematice*, s. 51–53, tab. III.b; TUREK, R.: *K českým nálezům*, s. 10; VIDEMAN, J.: *K postavení*, s. 16–17, B-07; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 110–112.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1971**; lokace: v druhotném zásypu rybářské sádky zhruba uprostřed vnitřního hradiště při archeologickém výzkumu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-316379.

⁵⁷ NEMEŠKALOVÁ, Zdenka – HRDLIČKA, Ladislav – DRAGOUN, Zdeněk – RICHTEROVÁ, Julie: *Byzantská mince z výzkumu Týnského dvora v Praze*, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et historica 1, Z pomocných věd historických XI, 1993, s. 108–109; MILITKÝ, J.: *Nový pohled*, s. 131.

⁵⁸ PROFANTOVÁ, N. – STOLZ, D. – VIDEMAN, J.: *Kovové ozdoby*, s. 29–36.

⁵⁹ TUREK, R. – HÁSKOVÁ, J. – JUSTOVÁ, J.: *LIVBVZ*, s. 19.

Kom.: v publikacích J. Háskové je z neznámého důvodu uváděno chybné datum nálezu 1973 místo 1971, z ní pak převzal tuto chybnou dataci i J. Videman.⁶⁰ Původně byl přijímán názor J. Háskové, že se jedná podobně jako ve čtvrtém případě i zde o následní denár napodobující konkrétní tentokrátě českou ražbu typu CACH 13.⁶¹ Při zpracování české a neurčené části nálezu z Lasowic v roce 2010 se podařilo identifikovat denár vyražený ze stejných razidel (viz *obr. 1*).⁶² Obě mince byly podrobeny XRF analýzám, jejichž výsledkem je zjištění, že se jedná o měděné pocínované ražby (viz *tab. 1*). Razidlo bylo pro ražbu libického kusu upraveno v opisech doplněním punců, které způsobily korumpování opisu. Z ohledání vyplývá, že se jedná o soudobé falsum bavorské ražby Jindřicha II. vyšlé pravděpodobně z oficiálních razidel nabburské mincovny, které byly postupným opravováním zcela zkorumpovány. Původním vzorem byla ražba s **PER** pod lomenicí kaplice. Tyto ražby tak dokládají, že tzv. imitativní mince či následní ražby, ať již z kvalitního stříbra či ne, jsou ražbami mincoven svých vzorů. Ke korumpování docházelo v průběhu používání razidla – jeho opravami, posléze také nepochopením původních vzorů obzvláště, bylo-li vzato za vzor k tvorbě nového razidla razidlo staré opotřebované a práci prováděl ne zrovna graficky nadaný pracovník. Soudobá falsa pak vznikala jak z razidel graficky správných, tak i korumpovaných. Vliv na přebírání vzorů mezi mincovnami měl nejen pravděpodobný pohyb mezi pracovníky mincoven, a s tím spojená možnost přenosu konkrétních razidel, ale také mechanické kopírování nejen podle opotřebovaných razidel, ale i již vyražených mincí, mezi něž se mohla dostat i ražba cizí mincovny. To, že se v mincovnách pracovalo s jinými již vyraženými mincemi, dokládají jejich existující přeražby.

⁶⁰ TUREK, R. – HÁSKOVÁ, J. – JUSTOVÁ, J.: *LIVBVZ*, s. 19; HÁSKOVÁ, J.: *K problematice*, s. 52; VIDEMAN, J.: *K postavení*, s. 16–17, B-06.

⁶¹ HÁSKOVÁ, J.: *K problematice*, s. 51–53; POLANSKÝ, L.: *Nález denáru Jindřicha I.*, s. 147; nejnověji i VIDEMAN, J.: *K postavení*, s. 23–24.

⁶² BOGUCKI, Mateusz – ILISCH, Peter – SUCHODOLSKI, Stanislaw (eds.): *Frühmittelalterliche Münzen aus Polen. Inventar IV. Klempolen. Schlesien*, Warszawa 2013, (dále jen FMP IV), s. 313, č. 290 (inv. č. Mna/A/482/110).



Obr. 1: Srovnání ražeb Libice Nm 7 (vlevo) a Lasowice 290 (vpravo).

Tabulka 1: XRF analýzy vybraných mincí nalezených na Libici a v Lasowicích.⁶³

Mince	Místo měření	Cu (%)	Zn (%)	Ag (%)	Sn (%)	Au (%)	Pb (%)	Bi (%)
Libice Nm 4	povrch	17,11	0,16	78,59	0,93	1,27	1,75	0,19
Libice Nm 7	jádro	97,93	n/d	0,24	1,83	n/d	n/d	n/d
	povrch	93,25	n/d	n/d	5,35	n/d	1,07	0,32
Lasowice 290	jádro	80,6	n/d	0,3	16,5	0,2	1,6	n/d
	povrch	49,5	n/d	0,5	45,6	0,5	2,7	n/d
	bílé plošky	27,2	n/d	0,6	68,6	0,7	1,6	n/d
Libice Nm 13	větší zlomek	0,05	n/d	94,9	n/d	n/d	0,6	n/d
	menší zlomek	0,06	n/d	91,6	0,4	n/d	0,4	n/d
Libice Nm 25	jádro	76,6	0,1	0,2	18,5	n/d	2,5	n/d
	povrch	60,7	n/d	n/d	36,8	n/d	1,5	n/d

⁶³ Analýzy byly provedeny v Ústavu jaderné fyziky AV ČR v Řeži Ing. Markem Fikrlem, kterému tímto velice děkujeme.

XRF analýzy potvrdily, že mince Libice Nm 4 a Nm 13 nejsou falsy, ale jen denáry s korumpovanými opisy, přičemž denár Libice Nm 4 byl vyroben z méně kvalitního stříbra. Mince Libice Nm 7, Nm 25 a Lasowice 290 jsou dobovými falsy vyrobenými z pocínované mědi.



Nm 8. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zpřímá mezi body, obvod hladký;

opis 1 h ↑Ů: [BRACIZ]LAVSDVX

Rv.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zprava s křížkem vyznačeným pěti body na žerdi před sebou, obvod hladký;

opis 7 h ↑Ů: SCSWEIIC[EZLA]VS

AR; [0,3418] g ([0,8723] g před a [0,3639] g po konzervaci); 13,86 x [12,87] mm; 9 h; olámaný.

Určení: **CACH 322**.

Lit.: CACH N 509; NEMEŠKALOVÁ, Z. – JUSTOVÁ, J.: *Denár Břetislava I.*, s. 17;⁶⁴ JUSTOVÁ, J.: *Archeologický výzkum (1974–1979)*, s. 242–243, 261, obr. 11.1;⁶⁵ TUREK, R. – HÁSKOVÁ, J. – JUSTOVÁ, J.: *LIVBVZ*, s. 47, 49, obr. 64:1; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 112–113.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1976**; lokace: v sondě 3 v ploše staveniště kulturního domu na parcele č. 18/1 ve středu předhradí v druhotné pozici v zásypu objektu 31 náležejícímu k vrcholně středověkému až raně novověkému manskému dvoru vybudovanému ve 14. století.

Sbírka: Národní muzeum, inv. č. H5-305623.

Nm 9. [???] ČECHY, Boleslav II. (972–999) [dříve Soběslav Slavníkovec (981–995)], denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

AR; metrologické údaje neznámy; recentní nalomení.

Určení: **CACH 153**.

Lit.: TUREK, R.: *Poznámky*, 36–37; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 113–114.

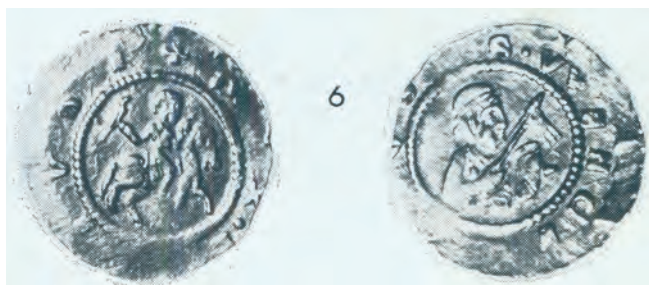
⁶⁴ NEMEŠKALOVÁ, Zdenka – JUSTOVÁ, Jarmila: *Denár Břetislava I. z libického předhradí*, Numismatické listy 33, 1978, s. 17.

⁶⁵ JUSTOVÁ, Jarmila: *Archeologický výzkum na libickém předhradí v letech 1974–1979. Předběžná zpráva*, Archeologické rozhledy 32, 1980, s. 242–243, 261, obr. 11.1.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **přelom let 1980/1981**; lokace: akropole, údajně v těsném západním sousedství severní části mladšího libického paláce, tedy snad ještě v obvodu západní části paláce staršího; náhodný nález sběratelem.

Sbírka: soukromá (1981 Jan Kasík ml.).

Kom.: tento nález je údajný povrchový sběr denáru typu ruka/ethelredské poprsí CACH 153 učiněný sběratelem Janem Kasíkem ml. na přelomu let 1980/1981 v těsném západním sousedství severní části mladšího libického paláce.⁶⁶ Nálezové okolnosti dle Turka „budí podezření, že jde o kus pohozený zde v recentní době, např. v době pátrání po zmizelých částech druhého nálezu poděbradského, v jehož zachované části tento denár zastoupen není.“ Vysvětlení předpokládaného důvodu pohození však vyvolává podezření ještě větší. Turek děkuje nálezci, netroufl si přímo zpochybnit jeho slova, přesto poznamenává, že na povrchový sběr je tento kus příliš dobře zachován. Ze situace spíše vyplývá, že se Turek mohl domnívat, že se jedná o záměrnou lokaci mince nálezcem na Libici. Nálezce by se tak stal objevitelem první a jediné slavníkovské mince zde nalezené. Turek při určení mince (pozn. 19) chybně uvádí, že „libický exemplář zcela odpovídá denáru z nálezu staroboleslavského, G. Skalský 1932, str. 30, č. 3“, ve skutečnosti ale odkazuje na s. 60, č. 3, kde je pouze foto mince ilustrující slavníkovské mincovnictví, navíc mince, která nepochází ze staroboleslavského nálezu.⁶⁷ Typ CACH 153 lze nově oproti starší interpretaci (sporná mince Boleslava II. či Soběslava) na základě ikonografického a epigrafického rozboru považovat spíše za ražbu boleslavskou než slavníkovskou.⁶⁸



Nm 10. ČECHY, Bořivoj II. (1100–1107, 1109–1110, 1118–1120), denár z let 1118–1120.

⁶⁶ TUREK, R.: *Poznámky*, s. 36–37.

⁶⁷ SMOLÍK, J.: *Denáry*, tab. VIII:185; SKALSKÝ, Gustav: *Nález českých denárů z konce X. století ve Staré Boleslavi*, Brandýs nad Labem 1932, s. 60, č. 3; SKALSKÝ, Gustav: *Význam slavníkovského mincovnictví*, Numismatický sborník 2, 1955, s. 7, tab. I:4.

⁶⁸ Srovnej POLANSKÝ, Luboš – TOMKOVÁ, Kateřina: *Hromadný nález denárů a šperků z Čistěvsí. Revize popisu a dochované části depotu*, Numismatický sborník 21, 2006, (dále v katalogu též jen Čistěves), s. 101–105; viz též POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 456–457.

Av.: sokolník na koni zleva se sokolem v pravici;

opis 12 h ↑Ů: **+DVX•B[??]IVOI**

Rv.: poprsí bojovníka s kopím a štítem zprava;

opis 12 h ↑Ů: **[•]S•VVENCE[??]V[??]**

AR; metrologické údaje neznámy.

Určení: **CACH 423**.

Lit.: JUSTOVÁ, J.: *Archeologický výzkum (1980–1984)*, s. 309, 311, 360, tab. III:6; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 114.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1981**; lokace: předhradí – východní okraj, sonda 28 (rodinný domek a garáž na parcele č. 6) v mladohradištní vrstvě 5 vnitřního příkopu opevnění při archeologickém výzkumu. Sběrka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Kom.: fotografie převzata z JUSTOVÁ, J.: *Archeologický výzkum (1980–1984)*, s. 360, tab. III:6. Mince Bořivoje II. z let 1118–1120 je nejmladší mincí celého raně středověkého denárového souboru.



Nm 11. BAVORY, Jindřich I. (948–955) či **Jindřich II.** (955–976, 985–995), mincovna *Nabburk*, denár typ kříž/kaplice cca 948–962/7.

Av.: v perlovém obvodku rovnoramenný kříž se třemi body v úhlech (Ů1/1/1/0);

opis: z fotografie nečitelný.

Rv.: kaplice s **PER** pod lomenicí;

opis 12 h ↑Ů: **NAV[??]SCIVI[??]**

AR; metrologické údaje nezaznamenány (dle měřítka průměr cca 20 mm).

Určení: **HAHN MR 65a1.2A**; **HAHN G 65a1.2**.

Lit.: JUSTOVÁ, J.: *Archeologický výzkum [1980–1984]*, s. 309, 313, 360, tab. III:5; TUREK, R.: *K českým nálezům*, s. 10, pozn. 10;⁶⁹ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 115; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 33.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **1981, 1983**; lokace: sonda 14 uprostřed severní poloviny předhradí na parcele č. 49/1 (tzv. Volkovo pole) v ploše plánované základní školy v jámovém objektu č. 30 při archeologickém výzkumu.

Sběrka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

⁶⁹ TUREK, Rudolf: *K českým nálezům cizích denárů pocházejících z doby před r. 955*, Numismatické listy 46, 1991, s. 8–13.

Kom.: J. Justová⁷⁰ uvádí na základě určení Z. Nemeškalovou chybně, že jde o denár Boleslava I. určený pouze dle rubu jako CACH 3. Mince nově určena dle fotografie převzaté z J. Justové.⁷¹

Pozn.: stejný typ, resp. rub HAHN G 65a1.2 avšak s lícem č. 18 na s. 59 dochovaný ve 2 ks v Berlíně, má na líci zdá se 5 či 6 bodů (2-1-1-1 / 2-1-2-1). Vyobrazení mince v katalogu W. Hahna bohužel není příliš kvalitní. Jako o pětibodové o ní píše J. Paukert.⁷² Jsou-li tyto mince opravdu pětibodové, jak se z vyobrazení v katalogu W. Hahna zdá, tak mohly být vzorem pro český pětibodový typ. Vazba na razidla z konce ražby tříbodového typu v roce 962/7 by tak dokazovala souběžnost bavorských tří- a devítibodových typů, protože náš devítibodový našemu pětibodovému zcela jistě předchází. Jednalo by se tak o další důkaz Hahnovy chybné datace počátků českého mincovnictví.⁷³



Nm 12. [?] **BAVORY, Jindřich I.** (948–955) či **Jindřich II.** (955–976, 985–995), mincovna *Nabburk*, denár typ kříž/kaplice cca 948–962/7

Av.: v hladkém kruhu rovnoramenný kříž se třemi body v úhlech (U 0/1/1/1); opis 12 h ↑U: [??]E(pouze části vodorovných dříků)LMICVSDV

Rv.: kaplice s **VVI** pod lomenicí;

opis 12 h ↑U: **VI**(možná část jiného písmene)[????]E(dolní polovina)**CIVI**•

AR; [0,9439] g; [19,38 x 19,41] mm; 6 h; cca 1/4 opisové části odlomena a cca 1/6 ohnuta zpět.

Určení: **HAHN MR 65b1.5B**; HAHN G 65b1.5+16.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Nález denáru bavorského vévody*, s. 146–147; POLANSKÝ,

L.: *Mince*, s. 116; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 33.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **90. léta 20. století**; lokace: akropole; soukromý povrchový (? detektorový) nález.

Sbírka: Národní muzeum, Numismatické oddělení, inv. č. H5-305410.

⁷⁰ JUSTOVÁ, J.: *Archeologický výzkum (1980–1984)*, s. 313.

⁷¹ JUSTOVÁ, J.: *Archeologický výzkum (1980–1984)*, s. 360, tab. III:5.

⁷² PAUKERT, Josef: *Ještě k denárům s písmeny RE pod kaplicí*, Numismatické listy 58, 2003, s. 97–98.

⁷³ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 45–76; POLANSKÝ, Luboš: *České mincovnictví v 10. století*, in: *Blaženost věku aneb Felicitas saeculi*, ed. Michal Lutovský – Michal Mašek, Praha 2023, s. 121–154, kde i přehled bohaté literatury k tématu.

Kom.: oba posledně jmenované nálezy přinesly mince jednoho a téhož panovníka, ze stejné mincovny a shodného typu kříž se 3 body/kaplice, lišící se od sebe pouze nápisem pod lomenicí, kdy první zde má uvedeno **PER** a druhý **VVI**. Tento typ byl ražen před typem kříž s 9 body/kaplice, tj. posledním typem emitovaným před tím, než byly bavorské denáry použity jako vzory pro české ražby. Jedná se tak o mince pocházející z doby před počátkem ražby prvních českých mincí. Patří k nejstarším denárovým ražbám nalezeným v prostoru libické aglomerace.⁷⁴



Nm 13. BAVORY, Liudolf Švábský (953–954), mincovna *Nabburk*, denár typ kříž/kaplice 953–954.

Av.: v perlovitém kruhu kříž se třemi body v úhlech (☩ ?/0/1/1);

opis 12 h ↑☩: [??]ITOI[F??]VSD[??]

Rv.: kaplice s [?]ER, pod lomenicí;

opis 12 h ↑☩: [??]IDA[??]I; korumpovaný ve stylu „runnenartig“.⁷⁵

AR; [0,7143 g + 0,4251] g; [21,38] x 22,52 mm – spojené, zlomky [13,87 x 18,28 + 18,77 x 9,06] mm; 2 zlomky.

XRF – větší zlomek: Cu 0,05 %; Pb 0,6 %; Ag 94,9 %.

XRF – menší zlomek: Cu 0,06 %; Pb 0,4 %; Ag 91,6 %; Sn 0,4 %.

Určení: **HAHN MR 66; HAHN G 66a1**+**[15?]**

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **11.–12. 9. 2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 117–118; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 32.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 396/2010 a KS 059/2010.

Kom.: mince byla složena ze dvou zlomků nalezených cca 33 metrů od sebe. Díky tomu se na základě takto složené většiny obrazu a opisu podařilo minci určit jako ražbu bavorského vévody Liudolfa Švábského (953–954) z mincovny *Nabburk*, jejíž rubní razidlo je totožné s **HAHN G 66a1**. Tato mince ražená v letech 953–954 patří spolu s dvěma předchozími (kat. č. Nm

⁷⁴ TUREK, R.: *K českým nálezům*, s. 8–13; SLÁMA, Jiří: *Nález denárů bavorského vévody Arnulfa na Zatecku?*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1,1993, Z pomocných věd historických 11 – Numismatica, Praha 1995, s. 107.

⁷⁵ HAHN MR 13, s. 80.

11 a Nm 12) raženými v širším rozmezí let 948–962/7 mezi nejstarší ražby souboru.



Nm 14. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zpřítma mezi body; obvod hladký;

opis 1 h ↑Ů: **BRACIZLAVSDVX**

Rv.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zprava s křížkem vyznačeným pěti body na žerdi před sebou; obvod hladký;

opis 7 h ↑Ů: **SCSWEICEZLAVS**

AR; 0,9717 g; 15,08 x 15,12 mm; 6 h; razidlo líce na kraji mezi 9 a 10 h prasklé.

Určení: **CACH 322**; FIALA 792, tab. VIII:8.⁷⁶

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 118–119.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **11.–12. 9. 2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 354/2010.



Nm 15. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zpřítma mezi body; obvod hladký;

opis 1 h ↑Ů: **BRA[CIZ]LAVSDVX**

Rv.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zprava s křížkem vyznačeným čtyřmi body na žerdi před sebou; obvod hladký;

opis 6 h ↑Ů: **SCSWEICEZLAVS**

AR; 0,8259 g; 13,72 x 13,62 mm; 1 h.

Určení: **CACH 322**; FIALA 794, tab. VIII:9.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 119.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **11.–12. 9. 2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 402/2010.

⁷⁶ FIALA, Eduard: *České denáry*, Praha 1895, (dále jen FIALA).



Nm 16. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zpřímá mezi bodem s trojúhelníkem a bodem; obvod hladký;

opis 1 h ↑Ů: **BPACIZLAVSDVX**

Rv.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zprava s křížkem vyznačeným čtyřmi body na žerdi před sebou; obvod hladký;

opis 8 h ↑Ů: **SCSWEICEZLAVS**

AR; 0,9769 g; 15,54 x 15,81 mm; 10 h; prasklý v opisové části mezi 4 a 6 h.

Určení: **CACH 322**; FIALA 792, tab. VIII:8.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 119–120.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **11.–12. 9. 2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 413/2010.



Nm 17. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: v hladkém kruhu poprsí zpřímá se zdviženou pravicí; obvod hladký;

opis 12 h ↑Ů: **BPACI=LAVSDVX**

Rv.: v hladkém kruhu poprsí zprava se zdviženou pravicí před sebou; obvod vroubkovaný;

opis 7 h ↑Ů: **SCSWEICEZLAS**

AR; 0,9254 g; 16,20 x 16,50 mm; 1,5 h.

Určení: **CACH 324**; FIALA nemá, rub odpovídá č. 806, tab. VIII:11 (líč tu pravděpodobně chybně pochopen).

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 120.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **11.–12. 9. 2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. KS 87/2010.



Nm 18. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, denár typ kříž/kaplice cca 972/3–976.

Av.: ve vroubkovaném kruhu kříž s $\mathcal{D}/\bullet/\bullet/\bullet$ v úhlech; obvod vroubkovaný; opis 1h $\uparrow\cup$: **BO**[????????]**Λ+**

Rv.: kaplice bez znaků pod lomenicí; opis 12h $\downarrow\cup$: **PRAG**[????]

AR; [0,2356 g + 0,3502] g; [8,89–11,04 + 12,45–14,82] mm; 8 h; 2 zlomky.

Určení: **CACH 42 (var. rv.)**.

Lit.: LUKAS, J.: *Denáry tzv. karolínského typu*, č. 13, s. 34–35, raz. 1/1 (var. rv.) – publikována jen menší část z roku 2010;⁷⁷ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 121–122.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **11.–12. 9. 2010 a 24. 9. 2013**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 355/2010 a 84/2013.

Kom.: mince byla složena ze dvou zlomků nalezených 9,6 metru od sebe. Razidlo líce odpovídá razidlu použitému na mince z nálezů v Poděbradech IX-D-1, 1-4⁷⁸ = Lukas 1. Toto razidlo však není totožné s razidlem užitým na IX-D-2, 1, jak uvádí J. Lukas.⁷⁹ Razidlo rubu odpovídá razidlu použitému na mince z nálezů v Poděbradech IX-D-1, 2-4, které však není totožné s razidlem užitým na IX-D-1, 1 = Lukas raz. 1.⁸⁰

⁷⁷ LUKAS, Jiří: *Denáry tzv. karolínského typu (C 40–45) a otázka jejich časového zařazení*, Numismatický sborník 25, 2010, s. 23–60.

⁷⁸ RADOMĚRSKÝ, Pavel: *Studie o počátcích českého mincovnictví I. Nález českých denárů z 10. století v Poděbradech*, Numismatický sborník 9, 1965–66, s. 11–94, tab. I–XVII, (dále v katalogu jen Poděbrady), č. IX-D-1, 1–4.

⁷⁹ LUKAS, J.: *Denáry tzv. karolínského typu*, s. 39, srovnej obr. s. 32, č. 26.

⁸⁰ LUKAS, J.: *Denáry tzv. karolínského typu*, s. 42, srovnej obr. s. 31, č. 22.



Nm 19. [??] **ČECHY, Břetislav I.** (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zpřímá mezi body; obvod hladký;

opis 12 h ↑Ů: **BPACIZLAVSDVX**

Rv.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zprava s křížkem vyznačeným čtyřmi body na žerdi před sebou; obvod hladký;

opis 7 h ↑Ů: **SCSWEICEZ[LAV]S**

AR; 0,98 g; 14,6 mm; 6 h.

Určení: **CACH 322.**

Lit.: LUKAS, J.: *Nálezy*, s. 58, č. A1;⁸¹ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 122–123.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010–2013**; lokace: cca 700 m severozápadně od hřbitova v obci Libice nad Cidlinou, na poli; soukromý detektorový nález.

Sbírka: soukromá.



Nm 20. **ČECHY, Boleslav II.** (972–999), mincovna [*Vyšehrad (?)*], denár typ ruka/kříž cca 981–990.

Av.: v hladkém kruhu ruka (pravice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi **o** a **ω**; obvod perlovitý;

opis ↑Ů: **[+DO]I•V•EZ]AVD[VX]**

Rv.: v hladkém kruhu rovnoramenný kříž s třemi hřeby z obloučku vycházejícími (správně kotva z loď) / bodem / bodem / bodem v úhlech; obvod perlovitý;

opis 12 h ↑Ů: **+DOI[VE=]AV]DV[X]**

AR; [0,9649] g; 20,44 x [17,06] mm; 12 h; zprohýbaný zlomek.

⁸¹ LUKAS, Jiří: *Nálezy denárů z 11. a 12. století objevené pomocí detektorů kovů I*, Numismatický sborník 28/1, 2014, s. 58, č. A1.

Určení: **CACH 118.**

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 123.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **20. 8. 2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 540/2011.

Kom.: mince je vyražena ze stejného razidla jako denáry Čistěves B20 a Poděbrady 45-5. K přiřazení mince do vyšehradské mincovny viz Polanský.⁸²



Nm 21. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praba*, mincmistr Omeriz, denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a Λ , nad písmeny vodorovné čárky;

opis 1 h \uparrow \cup : **XD**[??????]**S**

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním křížek;

opis \uparrow : [??????]**A**[????]

AR; [0,7002] g; [17,013 x 17,01] mm; 9 h; zlomek, naprasklý.

Určení: **CACH 123.**

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 124.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **20. 8. 2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 532/2011.



Nm 22. ČECHY, Boleslav II. (972–999), denár typ ruka/poprsí cca 988–995.

Av.: v hladkém kruhu ruka (levice) shora vycházející ze dvou oblouků mezi ω a [?], nad písmenem ω vodorovná čárka;

⁸² POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 376–380.

opis nedochovaný.

Rv.: v hladkém kruhu tzv. ethelredské poprsí zprava, před ním [?];

opis nedochovaný.

AR; [0,2516] g; [10,00 x 13,04] mm; 6 h; zlomek – část středu, prasklý líc.

Určení: **typ ruka/poprsí, tzv. ethelredský** (CACH 123/128/141)

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 124–125.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **21. 8. 2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 515/2011.

Kom.: mince podle současného stavu poznání variant ethelredského typu lze přiřadit Boleslavu II. O ražbu Emmy nemůže jít z důvodu, že její denáry mají na rubní straně vždy pravou ruku mezi **Λ** a **ω** a obloučky zcela jiného provedení. Ze Soběslavových variant připadá v úvahu pouze CACH 148 a 155, nicméně dochované vzácné exempláře obou variant mají zcela jiné provedení poprsí i ruky a **ω**. Ražby s korumpovaným opisem CACH 152–154 mají vždy poprsí zleva. Pokud se tedy nejedná o novou neznámou ražbu Emmy či Soběslava, tak uvedené torzo mince patří s vysokou pravděpodobností Boleslavu II.



Nm 23. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praha*, denár typ ruka/kaplice cca 973–980.

Av.: ve vroubkovaném kruhu ruka (pravice) shora;

opis 10,5 h ↓∪: **XBOLEZLAVDVX**

Rv.: kaplice s **VVI** pod lomenicí; obvod vroubkovaný;

opis 12 h ↑∪: **•+PRAGA•CIV**

AR; 0,9545 g; 18,67 x 18,44 mm; 11 h; zprohýbaný, mezi 3 a 4 h okraj ohlž k líci.

Určení: **CACH 29**.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 125–126.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **4.–5. 8. 2012**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 60/2012.

Kom.: chronologické zařazení této mince Boleslavu II. vyplývá z relativní chronologie zjištěné při studiu přeražeb mincí. Oproti staršímu publikovanému

názoru⁸³ je však tato ražba nově kladena do počátků vlády Boleslava II., tedy cca do let 973–980.⁸⁴



Nm 24. ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let 1050–1055.

Av.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zpřímá mezi body; obvod hladký;
opis 12 h ↑Ů: **BPACIZLAVSDVX**

Rv.: ve vroubkovaném kruhu poprsí zprava s křížkem vyznačeným čtyřmi body na žerdi před sebou; obvod hladký;

opis 7 h ↑Ů: **S[C]SWEINCEZLAVS**

AR; 1,0802 g; 15,21 x 15,14 mm; 9 h.

Určení: **CACH 322**.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 126.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **4.–5. 8. 2012**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 17/2012.



Nm 25. BAVORY/ŠVÁBSKO, denár – soudobé falsum 10. století.

Av.: v perlovitém kruhu kříž s prázdným polem / ? / ? / ? v úhlech;
opis ↑Ů: [??????]I[??]•[?]

Rv.: kaplice;

⁸³ LUKAS, Jiří – POLANSKÝ, Luboš: *Přeražby českých denárů z poděbradského nálezu. K otázce vnitřní chronologie nejstarších variant mladšího bavorsko-švábského typu a denárů se širokou rukou*, Numismatický sborník 22, 2007, s. 39–90; TITÍŽ: *Přeražby českých denárů z nálezu Geßbice [Karlsdorf]*, Numismatické listy 65, 2010, s. 147–160.

⁸⁴ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 70–76; TÝŽ: *České mincovnictví*, s. 142–148, kde i přehled bohaté literatury k tématu.

opis ↑Ů: [??????C]I[V]

AE; [0,3419] g; [13,13 x 14,49] mm; [12?] h; zlomek.

XRF – jádro: Cu 76,6 %; Zn 0,1 %; Pb 2,5 %; Ag 0,2 %; Sn 18,5 %.

XRF – povrch: Cu 60,7 %; Pb 1,5 %; Sn 36,8 %.

Určení: blíže neurčitelné.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 126–127.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2014**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 346/2014.

Kom.: z dochované části bohužel nelze příliš mnoho zjistit. Jedná se o soudobé falsum typu kříž/kaplice s výplní v úhlech kříže buď tří, šesti, devíti bodovou nebo (–)/●/●/●. Pouze hypoteticky lze na základě bodu v opise uvažovat o nejmladší variantě. Mince je dobovým falsem vyrobeným z pocínované mědi (viz Nm 7).



Nm 26. ČECHY, Spytihněv II. (1055–1061), denár.

Av.: postava zpřímá s kopím v pravici; hlava postavy a kopí zasahují do opisu; obvod hladký;

opis 1 h ↑Ů: [+SPITIG]NE – VDVX

Rv.: postava sedící na trůně zpřímá s hlavou vpravo hledící na kříž v pravici držící; obvod vroubkovaný;

opis 7 h ↑Ů: [SCSW]EICE[ZLAVS]

AR; [0,6675] g; [13,27 x 16,56] mm; 1 h; zlomek.

Určení: **CACH 330**; FIALA 828, tab. VIII/19.

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 127.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2014**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 107/2014.



Nm 27. BYZANTSKÁ ŘÍŠE, Basileios II. (976–1025), mincovna *Konstantinopol*, miliaresion 977–989.

Av.: patriarchální kříž křížkový s X uprostřed na globu a čtyřech stupních, v poli vlevo busta Basilia II. v loru s korunou s křížem a pendilií, v poli vpravo busta Konstantina bez vousů, v chlamyďe a s korunou s křížem a pendilií;

opis: **EN TOVTΩ NIKAT' BASILEI C CΓNST'**

Rv.: pětiřádkový nápis mezi *- nahoře i dole:

+ BASIL / CCCΓNSTAN / ΠOPΦVROS / ΠISTOIBAS / ΡΓΩΜΑΙΟΓ'

AR; 2,3974 g; 22,60 x 22,01 mm; 12 h; mezi 5 a 6 h mírně vylomený okraj.

Určení: **DOC 3.2, s. 629, č. 17d.**

Lit.: MAŘÍK, J.: *Long-distance contacts*, s. 201, tab. 6:8;⁸⁵ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 128–129; LUKAS, J. – VIDEMAN, J.: *Počátky*, s. 40.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2014**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 121/2014.

Kom.: vylomení cca na 6 hodině evokuje obdobná vylomení na mincích, které měly přiděláno očko, nicméně na této minci nejsou po této úpravě stopy. Jedná se o stříbrnou ražbu císaře Basileia II. s největší pravděpodobností bratra Theofano, manželky císaře Oty II. polovičního bratra Emmy. Mince je nejnovějším, pátým a zatím posledním nálezem byzantské ražby 10. století u nás (viz výše kat. č. Nm 6). Nález zlomků z Kelče na Moravě patří oběhu tzv. zlomkového stříbra v severské pobaltské a polské oblasti, který zde zasahoval až do Moravské brány, ostatní čtyři nálezy (u rakvického s výhradou možného omylu, protože neznáme nálezové okolnosti) dokládají oběh byzantských mincí u nás. Jejich zatímní koncentraci soustředěnou v Čechách na hradiště Libice a Dřevíč není třeba vysvětlovat žádnými speciálními kontakty. České prostředí obecně bylo s jihovýchodní Evropou v kontaktu obchodním (dokládají to jak nálezy – Nagyarszány, tak písemné prameny – obchod s otroky, byzantští obchodníci), církevním (podíl na christianizaci Uher – Anastasios) i numismatickým (byzantské mince jako vzory pro Jaromírovy ražby).

⁸⁵ MAŘÍK, Jan: *Long-distance contacts of the Early Medieval stronghold of Libice nad Cidlinou*, *Fines Transire* 27, s. 195–204.



Nm 28. ČECHY, Boleslav II. (972–999), mincovna *Praba*, denár typ meč/kaplice cca 973–978.

Av.: ve vroubkovaném kruhu meč ostřím doprava, nad ním kovadlina;
opis 1h ↑☉: **BOL**[?????]●●

Rv.: kaplice s **+☒** pod lomenicí;
opis 12h ↑☉: [????]●☉

AR; neměřeno; 6 h; dvojráz na rubu.

Určení: **CACH 49**; LUKAS, J.: *Denáry mečového typu I*, s. 247–250, C 49: raz. b/a(?).

Lit.: POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 129.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2018**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 50/2018.

Soubor 37 mincí z 28 nálezů z jednoho hradiště (viz *mapa 2*) je již svou početností pro raný středověk sám o sobě výjimečný, nemluvě v libickém případě o jedinečnosti obsahové. Z 28 nálezů bylo objeveno 21 na akropoli, 4 na předhradí, 1 „na Libici“ a 2 v podhradí. I to rozdělení je pro nálezy mincí signifikantní. V opevněné části se totiž běžně setkáváme s jednotlivými ztrátovými kusy, zatímco v zázemí hradiště nacházíme jak ztrátový kus, tak depot. V našem případě zcela ojedinělý depot uložený jako obol mrtvých. Obsahoval 10 denárů tzv. ethelredského typu souběžné ražby pražské a vyšehradské mincovny vyňatých z oběhu v období cca 988–995. Takto bohatý obol je sám o sobě výjimečný, proto již od jeho objevení docházelo k vytváření „náhradních“ příběhů. Oboly mrtvých o vícero mincích však známe i odjinud. V tomto případě se nacházel v hrobě, který byl na libické poměry velmi pečlivě upravený, obložený opukovými deskami na sebe naskládanými. Není pochyb, že se jednalo o významného a bohatého nebožtíka dle dochovaných oběhem téměř neotřelých ražeb pohřbeného snad ještě v době před vražděním na Libici.

Mince nalezené na hradišti pokrývají časový úsek od poloviny 10. století po počátek 12. století. Nejstarší mince pocházejí z doby před zaražením první české mince. Jedná se o ražby bavorských vévodů Jindřicha I. (948–955) či II. (955–976, 985–995) tzv. tříbodového typu datovaného do let 948–962/7, které zde byly nalezeny dvě, a to jedna na akropoli a jedna na předhradí. Třetí ražba tohoto typu patří bavorskému vévodovi Liudolfovi Švábskému, který se Bavor zmocnil během povstání proti svému otci Otovi I. v letech 953–954,



Mapa 2: Nálezy mincí na libické aglomeraci.

Číslování odpovídá katalogu nálezů mincí (Nm); zobrazeny pouze mince, které bylo možné alespoň přibližně lokalizovat.

Tabulka 2: Katalogový přehled jednotlivých mincí nalezených v rámci libické aglomerace.

Číslo	Země, panovník	Mincovna	Nominál
1	ČECHY, Boleslav I. (935–972)	Praha	denár
2	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
3	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
4	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
5	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Vyšehrad (?)	denár
6	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
7	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
8	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
9	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
10	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
11	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
12	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
13	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
14	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Praha	denár
15	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Olomouc	denár
16	ČECHY, Boleslav II. (972–999)	Vyšehrad	denár
17	ČECHY, Boleslav II. (972–999)		denár
18	ČECHY, Boleslav II. (972–999)		denár
19	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
20	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
21	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
22	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
23	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
24	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár

Datace (cca)	Určení	Lokace	Datum nálezů	Nálezové číslo
962/5–970	CACH 11 var.	akropole – J	1924	Nm 3
973–980	CACH 29	akropole	4.–5. 8. 2012	Nm 23
972/3–976	CACH 42 var. rv.	akropole	11.–12. 9. 2010 a 24. 9. 2013	Nm 18
973–978	CACH 49	akropole	2018	Nm 28
981–990	CACH 118	akropole	20. 8. 2011	Nm 20
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.1
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.2
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.3
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.4
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.5
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.6
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.7
988–995	CACH 123	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.8
988–995	CACH 123	akropole	20. 8. 2011	Nm 21
988–995	CACH 136	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.9
988–995	CACH 141	podhradí, pohřebiště U nádraží, hrob 53	15. 7. 1896	Nm 1.10
988–995	CACH 153	akropole	přelom let 1980/1981	Nm 9
988–995	ethelredský typ	akropole	20. 8. 2011	Nm 22
1035–1050	CACH 316	akropole, hrob 71	1951	Nm 5
1050–1055	CACH 322	předhradí střed	1976	Nm 8
1050–1055	CACH 322	akropole	11.–12. 9. 2010	Nm 14
1050–1055	CACH 322	akropole	11.–12. 9. 2010	Nm 15
1050–1055	CACH 322	akropole	11.–12. 9. 2010	Nm 16
1050–1055	CACH 322	zázemí (podhradí)	2010–2013	Nm 19

Číslo	Země, panovník	Mincovna	Nominál
25	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
26	ČECHY, Břetislav I. (1035–1055)		denár
27	ČECHY, Spytihněv II. (1055–1061)		denár
28	ČECHY, Bořivoj II. (1100–1107, 1109–1110, 1118–1120)		denár
29	BAVORY, Jindřich I. (948–955) či Jindřich II. (955–976, 985–995)	Nabburk	denár
30	BAVORY, Jindřich I. (948–955) či Jindřich II. (955–976, 985–995)	Nabburk	denár
31	BAVORY, Liudolf Švábský (953–954)	Nabburk	denár
32	BAVORY, Jindřich II. (955–976, 985–995)	Nabburk	obol
33	BAVORY, Jindřich II. (955–976, 985–995)	Nabburk	denár – falsum
34	BAVORY / ŠVÁBSKO		denár – falsum
35	SASKO, Ota III. (983–1002) a Adléta († 999)	Goslar (?)	denár
36	BYZANTSKÁ ŘÍŠE, Jan I. Cimiskes (969–976)	Konstantinopol	histamenon
37	BYZANTSKÁ ŘÍŠE, Basileios II. (976–1025)	Konstantinopol	miliaresion

a i proto jsou jeho ražby poměrně vzácné. Do této doby je některými badateli kladen i počátek ražby tohoto typu Jindřichem I. Potřeba ražené mince měla být dána válečnými akcemi za povstání. Tento předpoklad je však jistě chybný. Jindřich I. navazoval na mincovnictví svých předchůdců a proto není třeba vůbec předpokládat jakýkoli hiát. Liudolfův denár tak představuje minci s nejstarším koncem rozpětí doby ražby, jaká se nejen na Libici, ale v celých Čechách z doby vlády liudolfovské (otonské) dynastie v říši u nás nalezla.

Další vrstvu tvoří mince tzv. devítibodového typu. Jedná se o typ, který podle vzoru soudobých bavorských a švábských mincí nechal vyrazit jako první české mince Boleslav I. (935–972). Bavorsko-švábské vzory byly raženy v letech 962/7–973. Dvě bavorské ražby jsou ale ne zrovna řádného provedení: první stříbrná má korumpované opisy i nápis pod lomenicí, druhá – soudobé falsum z pocínované mědi – taktéž. I přesto se je podařilo místně zařadit. Jedná se jako u předchozích bavorských ražeb o ražby z Nabburku. Nabburk je pro české mincovnictví významný tím, že jeho jedna ražba – HAHN MR 68b

Datace (cca)	Určení	Lokace	Datum nálezu	Nálezové číslo
1050–1055	CACH 322	akropole	4.–5. 8. 2012	Nm 24
1050–1055	CACH 324	akropole	11.–12. 9. 2010	Nm 17
1055–1061	CACH 330	akropole	2014	Nm 26
1118–1120	CACH 423	předhradí – V	1981	Nm 10
948–962/7	HAHN MR 65a1.2A; HAHN G 65a1.2	předhradí – S střed	1981/1983	Nm 11
948–962/7	HAHN MR 65b1.5B; HAHN G 65b1.5+16	akropole	90. léta 20. století	Nm 12
953–954	HAHN MR 66; HAHN G 66a1	akropole	11.–12. 9. 2010	Nm 13
962/7–973	HAHN G 68a; HAHN IP 32	akropole – SZ	1949	Nm 4
962/7–973	HAHN MR 68b var.	akropole – střed	1971	Nm 7
10. století		akropole	2014	Nm 25
983–999	oto-adléský typ	na Libici	před 25. 1. 1909	Nm 2
969–976	DOC 3.2, s. 593, č. 3.3	předhradí – J	60. léta 20. století	Nm 6
977–989	DOC 3.2, s. 629, č. 17d	akropole	2014	Nm 27

(mj. nalezená v Praze na Hradčanech)⁸⁶ byla přímým vzorem pro první ražbu českou. Zdá se však na základě právě pražského a libických nálezů, že nabburské ražby hrály v počátcích českého mincovnictví větší roli. Nabburk leží poblíž českých hranic při jedné z větví zemské stezky spojující Plzeň s Norimberkem. Po Řezně a Augšpurku je v pořadí třetí mincovnou zapojenou do kontinuální ražby v bavorsko-švábské oblasti. Vzhledem k tomu, že naprostá většina produkce tehdejších mincoven putovala do pobaltské oblasti, je pravděpodobné, že se jejím založením snažil panovník přiblížit této oblasti co nejlíže. Nabburk jako poslední významné bavorské hradiště tímto směrem mohl sloužit i jako zemská celnice.

⁸⁶ POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 85.

Z Libice je známa i jediná ražba Boleslava I. tzv. devítibodového typu CACH 11, která je tak nejstarší českou ražbou z šedesátých let 10. století nalezenou na Libici vůbec. Následují tři české ražby Boleslava II. ze 70. let 10. století typů CACH 29, 42 a 49. Jak typ CACH 11, tak typ CACH 42 přinesly ve své době nové varianty.

Závěrečná vrstva mincí 10. století, z 80. až 90. let, je nejpočetnější a nej-různorodější. Vedle již zmíněného depotu ve funkci obolu mrtvých se jedná o další tři české ražby Boleslava II. tzv. ethelredského typu (CACH 123 – 2x, 153) a jednu jemu předcházející tzv. frískému typu (CACH 118). Jeden ze zlomků typu CACH 123 je soudobým falsem z pokovené mědi, do stejné doby (985–995) pravděpodobně spadá i další zlomek blíže neurčitelné bavorské mince. Do této doby, případně i o něco mladší, patří i lépe nepopsaný tzv. oto-adlétský denár ze saského Harzu (? mincovna *Goslar*). To, čím jsou libické nálezy mincí pro Čechy zcela výjimečné, jsou ražby byzantských císařů z tohoto období. Poslední povrchový průzkum přinesl k již delší čas známé zlaté libické ražbě i minci stříbrnou. Obě konstantinopolské ražby jsou jedinými byzantskými mincemi, které byly nalezeny po počátku českého mincování v Čechách v 10. století. Spolu s ostatními mincemi dokládají oběh byzantských nominálů v českých zemích v raném středověku.

Všechny doposud zmíněné mince spadají do období tzv. slavníkovské Libice. Dokládají její významné postavení v celém průběhu 2. poloviny 10. století. Libice v této době byla důležité hradiště s tržištem ležící v blízkosti důležitého brodu přes Labe na trase tzv. transevropské obchodní magistrály, která vedla z muslimského kordóbského chalífátu Al Andalus (dnešní Španělsko) přes francké oblasti a Bavorsy do Čech k „velikému městu Slovanů“ Praze a přes Libici, dále na Krakov, Novgorod, Kazaň, do muslimských středisek ve střední Asii, popřípadě s odbočkou od Libice na sever na Vratislav, Hnězdo a do Pobaltí. Napojení na výnosný obchod na této magistrále, která původně vedla Podunajím a Čechám se vyhýbala, v 10. století přinesla i rozvoj nejen obchodu, ale také řemesel, stavitelství a v neposlední řadě prestižní postavení slavníkovských správců hradiště v soudobé české společnosti.

Jejich pád „z výšin“ však jistě neznamenal ztrátu významu hradiště. Ta přišla později s krizí českého státu po smrti Boleslava II. († 999), celkovou změnou politické situace po roce 1000 a tím způsobenými změnami ve vedení hlavních tras dálkového obchodu na počátku 11. století. Obnovení jižní podunajské cesty z Bavor přes právě vzniklé křesťanské uherské království a konsolidace severní cesty z Magdeburku přímo přes polská území odkázala českou, horami sevřenou kotlinu do druhořadého postavení v mezinárodním obchodu. Přes cílevědomou snahu Jaromíra I., Oldřicha I. a Břetislava I. o obnovení silného postavení českého státu jak po obchodní (mincovní) stránce, tak po politické (s částečným úspěchem v době Břetislava I.), se obecný geopolitický vývoj již ubíral jiným směrem. Dálkový obchod přestával mít prvořadou úlohu v získávání bohatství, ekonomika jednotlivých států se uzavírala do sebe – s využíváním vlastních zdrojů pak souvisí i teritorializace mincovnictví v 2. polovině 11. století.

Vraťme se však do doby posledního „záchvěvu“ obchodního a státního rozmachu českého knížectví za Břetislava I. (1035–1055). Nebudeme jistě daleko od pravdy, když jej spojíme s obrovskou kořistí získanou při dobývání Polska v letech 1038–1039, jejíž součástí bylo mimo jiné i získání velkého počtu zajatců, z jejichž prodeje po delší době opět plynul nemalý zisk do knížecí komory. Exploatace polských zdrojů probíhala nejen násilným způsobem, ale také, navzdory chaosu a bezvládní v této oblasti, obchodem, jehož projevem je poslední větší příliv českých mincí do této oblasti.

V této době dosáhl i počet nalezených mincí na Libici svůj druhý vrchol. Sedm Břetislavových mincí, z nichž jedna pochází z doby před rokem 1050, ostatní z konce jeho vlády, spolu s jedinou mincí jeho nejstaršího syna a nástupce Spytihněva II. (1055–1061), jsou doklady posledního hospodářského vzestupu a významu hradiště ve středověku. Mince tu velmi dobře ilustrují situaci známou i z archeologických a písemných pramenů o upadajícím významu libické aglomerace. Její „labutí“ písni je druhé libické vraždění, tentokrát Božeje a jeho syna Bořuta z rodu Vršovců v roce 1108, které zachytila Kosmova kronika. Poslední raně středověká zmínka z roku 1130 o Libici jako centru hradské správy spolu s posledním na Libici nalezeným denárem Bořivoje II. (1100–1107, 1109–1110, 1118–1120) z let 1118–1120 uzavírá historii tohoto významného hradiště na soutoku Labe a Cidliny. Následuje hiát jak v písemných pramenech do roku 1228, tak numismatických, kdy další ražbou, která zde byla nalezena, je až pražský groš Václava II. z let 1300–1305.

Závaží 10. a 11. století nalezená na akropoli hradiště na Libici

Průzkum detektory kovů na akropoli hradiště v letech 2009–2018 přinesl také soubor závaží, která jsou v kontextu raného středověku spojována s obchodními aktivitami, zejména s obchodem s drahými kovy.⁸⁷ Nalezená závaží lze rozdělit do dvou hlavních skupin. Do první patří mosazí pokovená železná závaží s olověným jádrem, v našem případě výlučně tvaru bipolárně zploštělého sféroidu (tzv. sférická závaží) s různými počty vybíjených kroužků a jedno morfologicky blízké dvoukónické olověné závaží s pěti důlky. Druhou skupinu tvoří soubor závaží olověných a jednoho bronzového, poměrně různorodých tvarů.

Sférická závaží (Nsz 1–12)

Z akropole libického hradiště pochází celkem 11 trimetalických sférických závaží vyrobených ze železa, které bylo pokryto mosazným plechem (pravděpodobně s olověným jádrem).⁸⁸ Závaží mají tvar bipolárně zploštělého sféroidu, tj. kulovitý tvar s protilehle umístěnými plochami. Na těchto plochách se v osmi případech dochovala puncovaná výzdoba plošek se 4–5 vybíjenými kroužky uprostřed a perlovcem po obvodu. Z hlediska použitého materiálu je ve skupině výjimkou jedno olověné dvoukónické závaží (Nsz 6, *obr. 2: 6*) s pěti důlky, které však má svým tvarem i hmotností blízko k sférickým závažím s podobně vyznačenými pěti kroužky.

⁸⁷ LUTOVSKÝ, M.: *Encyklopedie*, s. 369–370; BRATHER, Sebastian: *Archäologie der westlichen Slawen, Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterliche Ostmitteleuropa*, Berlin – New York 2001, s. 228–232.

⁸⁸ Určení složení použitých kovů bylo pro celý soubor závaží provedeno ručním spektrometrem NITON XL3t GOLDD+ v režimu „General Metals“ s použitím „Small Spot“ – zaostření paprsku do bodu o průměru 3 mm. Měření probíhalo po dobu 45 vteřin (výsledky viz *tab. 3*). Tato metoda je schopna rozpoznat pouze kovy vyskytující se na povrchu závaží. Závaží samotná jsou, jak o tom svědčí hůře dochované (více odkorodované) exempláře z jiných lokalit, trimetalická. Jedná se o mosazí pokovená železná závaží s olověným jádrem. Zde publikovaná závaží jsou dochována v dobrém stavu, a tak povrchové analýzy neumožňují potvrdit či vyvrátit existenci olověného jádra.

Sférická závaží se v domácím prostředí objevují spíše ojediněle.⁸⁹ V posledních cca deseti letech jejich počty rostou díky nasazení detektorů kovů.⁹⁰ Přestože řada nálezů nebyla dosud publikována,⁹¹ lze celkový počet nálezů sférických závaží odhadnout v počtu několika desítek kusů.

Unikátním je zde především depot z Mladé Boleslavi – Podlázek z roku 2011, který obsahoval vedle minimálně 15 mincí a dvou sad závaží (trimetalické a olověné), také stříbrné šperky, část cínového prutu a úštěp surového křišťálu.⁹² Díky mincovní složce obsahující denáry Boleslava II. (972–999) ze sklonku jeho vlády můžeme celý soubor datovat k roku 999. Z dvanácti závaží je šest mosazí pokovených železných s olověným jádrem, přičemž pět z nich jsou závaží sférická a jedno kuboooktohedrické, a šest olověných různých tvarů (sféroid, kniha, konické, polyedrické, toroid a elipsoid), z nichž sférické je pravděpodobně dochovaným jádrem původně trimetalického sférického závaží.

Typickou oblastí výskytu sférických závaží je Pobaltí, Skandinávie, severozápadní Evropa a západní část Ruska od Baltu až po Černé moře. Objevují se především v prostředí velkých obchodních center a v jejich blízkém okolí. I když se v těchto lokalitách vyskytují v počtech desítek až stovek kusů, tvoří ve spektru nalézáných závaží spíše menšinu. Jednoznačně dominují blíže nespecifikovaná olověná závaží, poté jsou to drobná polyedrická označovaná

⁸⁹ Do přelomu tisíciletí byly publikovány pouze tři nálezy z Melic, z Dubé a z raně středověkého hradiště Kozárovice. Srov. BUCHVALDEK, Miroslav – SLÁMA, Jiří – ZEMAN, Jiří: *Slovanské hradiště u Kozárovic*, *Præhistorica* 6, 1978, s. 85–88.

⁹⁰ BLÁHA, Radek – HEJHAL, Petr – SKALA, Jan: *Raně středověké olověné artefakty z katastru Roudnice (okr. Hradec Králové)*, in: *Argentii fossores et alii. Znaczenie gospodarce wschodnich części Górnośląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, ed. Piotr. Boroń, Katowice 2013, s. 289–305, obr. 11; DEHNEROVÁ, Hana – ŠLEZÁR, Pavel: *Nové nálezy raně středověkých severských závaží z Olomouce*, in: *Archeologie a vlastivěda. PhDr. Pavlu Michnovi k sedmdesátým narozeninám*, ed. Josef Unger, Brno 2014, s. 145–149; KOUŘIL, Pavel – GRÝC, Jana: *Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth–Eleventh Centuries*, in: *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, ed. Pavel Kouřil – Rudolf Procházka, Brno 2018, s. 191, obr. 14:8; MACHÁČEK, Jiří – MĚCHURA, Radek: *Raně středověké olovo z jižní Moravy a hutnické centrum na Slezskokrakovské vysočině*, in: *Argentii fossores et alii. Znaczenie gospodarce wschodnich części Górnośląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, ed. Piotr. Boroń, Katowice 2013, s. 275–287, obr. 2; KOUŘIL, Pavel – PROCHÁZKA, Rudolf: *Moravian Centres between the Mojmirids and Přemyslids*, in: *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, ed. Pavel Kouřil – Rudolf Procházka, Brno 2018, s. 63–64, obr. 14: 4.

⁹¹ Větší nepublikované soubory pocházejí např. z raně středověkých hradišť Vraclav (okr. Ústí nad Orlicí) a Dřevíč (okr. Rakovník).

⁹² POLANSKÝ, Luboš: *Podlázky*, in: *Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách*, ed. Michal Lutovský – Jiří Militký – Lubor Smejtek, Praha 2013, s. 261–262; POLANSKÝ, L.: *Mince*, s. 191–213; LUKAS, Jiří: *Hromadný nález denárů z konce 10. století z Chýště*, Praha – Pardubice 2019, s. 309 (s chybným uvedením počtu mincí v nálezu); POLANSKÝ, Luboš – TOMKOVÁ, Kateřina – KRÁŠNÝ, Filip: *Mladá Boleslav – Podlázky 2011*, v přípravě.

Tabulka 3: Libice n. Cidlinou, XRF analýzy závaží z akropole.

Číslo	Obr.	Místo měření	Sb (%)	Sn (%)	Ag (%)	As (%)	Pb (%)	Se (%)	Cu (%)	Zn (%)	Fe (%)
Nsz 1	3.1.	plášť	n/d	n/d	n/d	1,05	10,88	n/d	70,64	3,05	10,76
		výplň	n/d	n/d	n/d	0,10	n/d	n/d	0,08	n/d	99,12
Nsz 2	3.2.	plášť	0,13	2,99	0,25	n/d	12,05	n/d	51,92	5,42	25,96
		výplň	n/d	n/d	n/d	0,08	n/d	n/d	n/d	n/d	98,04
Nsz 3	3.3.	plášť	n/d	0,11	n/d	0,37	7,51	n/d	71,21	6,17	9,06
Nsz 4	3.4.	plášť	0,05	n/d	n/d	1,53	17,71	n/d	64,62	5,82	4,95
		výplň	n/d	n/d	n/d	n/d	2,77	n/d	28,12	3,06	65,60
Nsz 5	3.5.	plášť	0,06	0,34	n/d	n/d	16,88	n/d	63,05	4,71	6,99
		výplň	n/d	n/d	n/d	n/d	0,06	n/d	0,24	n/d	98,52
Nsz 6	3.6.	povrch	0,06	n/d	n/d	n/d	97,99	n/d	0,13	n/d	n/d
Nsz 7	3.7.	plášť	n/d	n/d	n/d	0,37	2,18	n/d	76,53	11,10	5,45
		výplň	n/d	n/d	n/d	0,05	n/d	n/d	n/d	n/d	98,15
Nsz 8	3.8.	plášť	n/d	1,86	n/d	n/d	7,52	n/d	66,86	8,38	10,22
Nsz 9	3.9.	plášť	n/d	0,11	0,21	n/d	12,48	n/d	73,85	7,58	3,55
		výplň	n/d	n/d	n/d	0,08	0,02	n/d	0,44	0,14	95,28
Nsz 10	3.10.	plášť	n/d	n/d	n/d	n/d	7,86	n/d	61,72	10,96	10,63
Nsz 11	3.11.	plášť	n/d	3,21	0,33	0,38	7,05	7,35	67,51	7,35	n/d
		výplň	n/d	n/d	n/d	0,02	n/d	n/d	n/d	n/d	99,82
Nsz 12	3.12.	plášť	0,06	0,05	n/d	2,00	25,42	5,64	61,08	5,64	n/d
		výplň	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	99,65
Noz 1	4.1.	povrch	0,50	2,60	n/d	0,75	13,22	n/d	54,36	21,97	3,43
Noz 2	4.2.	povrch	n/d	0,08	n/d	n/d	91,68	n/d	n/d	n/d	1,38
Noz 3	4.3.	povrch	0,13	1,14	n/d	n/d	96,22	n/d	0,14	n/d	0,24

Noz 4	4.4.	povrch	0,24	0,17	n/d	n/d	n/d	98,33	n/d	0,12	n/d	n/d
Noz 5	4.5.	povrch	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	98,29	n/d	0,26	n/d	n/d
Noz 6	4.6.	povrch	n/d	0,65	n/d	n/d	n/d	96,84	n/d	0,08	n/d	0,24
Noz 7	4.7.	povrch	0,14	1,53	n/d	n/d	n/d	95,95	n/d	0,12	n/d	0,23
Noz 8	4.8.	povrch	n/d	2,33	n/d	n/d	n/d	6,59	n/d	86,15	0,99	0,24
Noz 9	4.9.	povrch	n/d	5,60	n/d	n/d	n/d	92,79	n/d	0,09	n/d	n/d
Noz 10	4.10.	povrch	n/d	0,16	n/d	n/d	n/d	89,92	n/d	n/d	n/d	0,64
Noz 11	4.11.	povrch	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	98,29	n/d	0,08	n/d	n/d
Noz 12	4.12.	povrch	0,14	0,10	n/d	n/d	n/d	98,06	n/d	n/d	n/d	1,44
Noz 13	4.13.	povrch	n/d	0,14	n/d	n/d	n/d	3,92	n/d	74,75	19,11	1,45
Noz 14	4.14.	povrch	n/d	0,07	n/d	n/d	n/d	98,33	0,03	n/d	0,03	1,43
Noz 15	4.15.	povrch	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	98,82	n/d	n/d	n/d	0,99
Noz 16	4.16.	povrch	0,23	0,72	n/d	n/d	n/d	96,01	n/d	0,07	n/d	2,75
Noz 17	4.17.	povrch	n/d	15,57	n/d	n/d	n/d	82,40	n/d	0,09	n/d	1,72
Noz 18	4.18.	povrch	0,24	44,69	n/d	n/d	n/d	53,37	n/d	0,24	n/d	n/d

také jako kuboektohedrická závaží a až třetí v pořadí závaží sférická.⁹³ Sférická závaží se v tomto prostředí objevují společně se skládacími vážkami v poslední třetině 9. století a jejich nástup je dáván do souvislosti s výskytem depotů sekaného stříbra a přílivem arabských mincí do Evropy.⁹⁴

Vysoká kvalita provedení těchto závaží (plátování mosazným plechem) prakticky vylučuje možnost zasahovat do jejich struktury a pozměnit jejich hmotnost danou výrobcem. Označení různými počty punců ve tvaru kroužků zároveň navozuje dojem existujícího standardizovaného systému vah. Nicméně pokusy o identifikaci tohoto váhového standartu pro širší území byly v současné odborné literatuře odmítnuty jako nerealistické.⁹⁵ Doklady výroby sférických závaží z mincovny ve švédské Sigtuně a Humlegarenu byly interpretovány jako pokus královské moci o stanovení váhových pravidel pro obchod v období, kdy byla hodnota raženého kovu výrazně nadhodnocena. Uvažuje se dokonce o možnosti, že sama závaží mohla plnit roli platidla.⁹⁶ O různorodém použití sférických závaží svědčí také skutečnost, že na žádné z lokalit, kde byla sledována jejich distribuce (Parchim, Tissø, Janów Pomorski,⁹⁷ Kaupang⁹⁸), není patrná žádná výrazná koncentrace, která by vypovídala o jejich možné funkci.

Nálezy sférických závaží z libického hradiště můžeme zařadit do typologických skupin B1–B2,⁹⁹ které jsou obecně datovány od poslední třetiny 9. století až do počátku 13. století. V případě Libice můžeme horní hranici výskytu těchto závaží upřesnit díky mincovním nálezům na polovinu 11. století.

Trimetalická sférická závaží byla v rámci deseti sezon detektorového průzkumu probíhajícího v letech 2009 až 2018 nalézána ve větším počtu především v první polovině projektu: 2009 – 1 ks, 2010 – 7 ks, 2014 – 3 ks a 2015 – 1 ks.

⁹³ STEUER, Heiko: *Waagen und Gewichte in Janów*, in: Sebastian Brather – Marek Jagodziński, *Der wikingerzeitliche Seehandelsplatz von Janów (Truso). Geophysikalische, archäopedologische und archäologische Untersuchungen 2004–2008*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 24, Bonn 2012, s. 185–278. Výskyt olovených závaží společně se sférickými zmiňuje na hradišti Stavenice KOUŘIL, P. – PROCHÁZKA, R.: *Moravian Centres*, s. 64.

⁹⁴ STEUER, H.: *Waagen und Gewichte in Janów*, s. 197–202; BRATHER, S.: *Archäologie der westlichen Slawen* s. 228–231.

⁹⁵ STEUER, H.: *Waagen und Gewichte in Janów*, s. 199–201.

⁹⁶ KILGER, Christoph: *Hack-Silver, Weights and Coinage: the Anglo-Scandinavian Bullion Coinages and their Use in Late Viking-Age Society*, in: *Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia, AD 800–1100*, ed. James Graham-Campbell – Søren M. Sindbaek – Gareth Williams, Aarhus 2011, s. 259–280.

⁹⁷ STEUER, H.: *Waagen und Gewichte in Janów*, s. 213, 219.

⁹⁸ SKRE, Dagfinn ed.: *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age*, Oslo 2008, s. 155–166.

⁹⁹ STEUER, H.: *Waagen und Gewichte in Janów*, Abb. 6.5.

Soupis nálezů sférických a dvoukónického závaží (Nsz) na akropoli hradiště na Libici

Nsz 1. Sférické závaží, obr. 2: 1.

Av.: pět kroužků uspořádaných do kříže; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **39,4 g** po konzervaci; průměr 22 mm, výška 18 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2009**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-543706.

Nsz 2. Sférické závaží, obr. 2: 2.

Av.: bez dochované výzdoby.

Rv.: bez dochované výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **26,6 g** po konzervaci; průměr 21 mm, výška 15 mm; líc a rub silně poškozen, plátování mosazným plechem dochováno pouze na obvodu.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 362/2010.

Nsz 3. Sférické závaží, obr. 2: 3.

Av.: pět kroužků uspořádaných do pětiúhelníku; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **39 g** po konzervaci; průměr 22 mm, výška 19 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-543708.

Nsz 4. Sférické závaží, obr. 2: 4.

Av.: pět kroužků uspořádaných do kříže; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **40,6 g** po konzervaci; průměr 23 mm, výška 18 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 457/2010.

Nsz 5. Sfěrické závaží, *obr. 2: 5.*

Av.: bez výzdoby.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **31,8 g** po konzervaci; průměr 22 mm, výška 18 mm; na obvodu mírně poškozený korozí.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-543707.

Nsz 6. Dvoukónické závaží (tvaru dvojitého komolého kuželu), *obr. 2: 6.*

Av.: pět důlků uspořádaných do kříže; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **39,6 g** po konzervaci; průměr 20 mm, výška 15 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-543710.

Nsz 7. Sfěrické závaží, *obr. 2: 7.*

Av.: pět kroužků nepravidelně uspořádaných; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **35,8 g** po konzervaci; průměr 22 mm, výška 19 mm; na obvodu silně poškozeno korozí.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. KS 114/2010.

Nsz 8. Sfěrické závaží, *obr. 2: 8.*

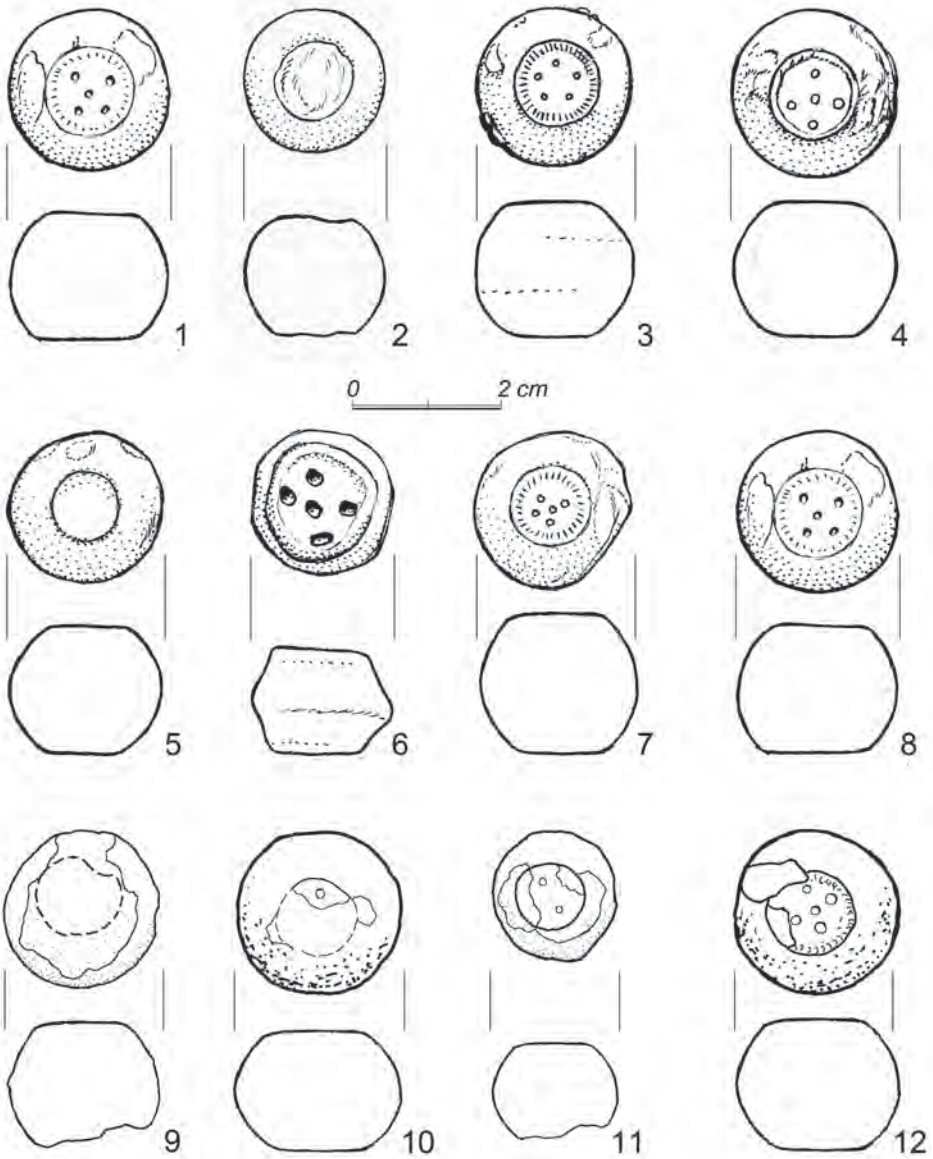
Av.: pět kroužků uspořádaných do kříže; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **32,1 g** po konzervaci; průměr 21 mm, výška 17 mm.

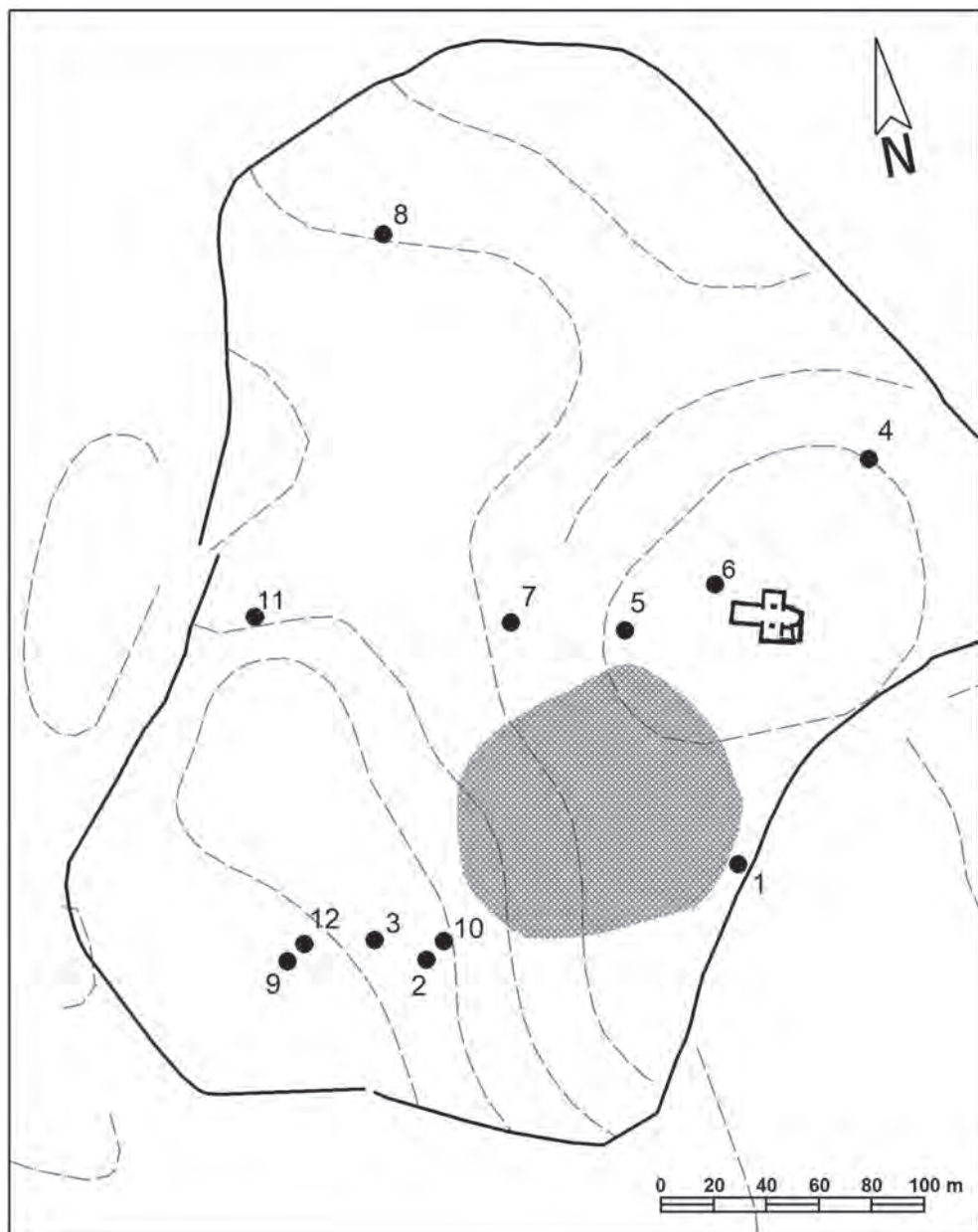
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Národní muzeum, Oddělení pravěku a antického starověku, inv. č. H1-543709.



Obr. 2: Sférická a dvoukónická závaží z libické akropole.

Číslování odpovídá katalogu nálezů závaží (Nsž).



Mapa 3: Nálezy sférických a dvoukónického závaží (Ns) na akropoli hradiště na Libici.

Nsz 9. Sfěrické závaží, obr. 2: 9.

Av.: bez dochované výzdoby.

Rv.: bez dochované výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **29 g** před konzervací; průměr 22 mm, výška 19 mm; povrch silně poškozen korozí, plátování dochováno na cca jedné třetině plochy.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2014**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 330/2014.

Nsz 10. Sfěrické závaží, obr. 2: 10.

Av.: částečně dochovaná výzdoba – 1 kroužek.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **40,4 g** před konzervací; průměr 23 mm, výška 19 mm; povrch líce i rubu poškozen korozí.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2014**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 345/2014.

Nsz 11. Sfěrické závaží, obr. 2: 11.

Av.: částečně dochovaná výzdoba – 2 kroužky.

Rv.: bez dochované výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **15,4 g** před konzervací; průměr 17 mm, výška 13 mm; líc částečně porušen korozí, rub a obvod silně poškozen korozí.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2015**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 3046/2015.

Nsz 12. Sfěrické závaží, obr. 2: 12.

Av.: pět kroužků uspořádaných do kříže; perlovec po obvodu plošky.

Rv.: bez výzdoby.

Mosazí plátované železo (s olověným jádrem?); hmotnost **40,73 g** před konzervací; průměr 22 mm, výška 19 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2014**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 338/2014.

Ostatní závaží různých tvarů (Noz 1–18)

Druhou skupinu tvoří závaží vyrobená převážně z olova. Z morfologického hlediska můžeme sledovat výraznější variabilitu souboru. Objevují se zde krychle, kvádry i válcovité a kuželovité tvary. Ve dvou případech jsou na povrchu označena dvěma a pěti důlky a v jednom vystupují na povrchu čtyři ve středu protínající se linie. Základním kritériem pro zařazení do této skupiny byl pravidelný tvar, kterým se pravděpodobná závaží odlišovala od atypických olovených slitků a odseknutých částí hřiven, které se na akropoli hradiště vyskytovaly v počtu několika stovek kusů.

Ve srovnání se skupinou sférických závaží je třeba při práci s tímto souborem postupovat s výrazně větší opatrností a získaná data mají spíše doplňkový charakter. Jedná se v první řadě o nálezy z ornice, tedy mimo jejich původní nálezový kontext. Pevně jednoduché tvary nejsou natolik typické, aby dovolovaly jednoznačné chronologické zařazení na základě analogií. Obdobné spektrum tvarů najdeme sice například mezi nálezy z norského Kaupangu¹⁰⁰ nebo z lokality Llanbedr-goch ve Walesu datované do 9. až 10. století,¹⁰¹ ale také například na hornických sídlištích 13. století.¹⁰² Nelze vyloučit ani možnost, že by se zčásti mohlo jednat třeba o hrací kameny.

Nálezy 18 olovených závaží byly v rámci deseti sezon oficiálního detektorového průzkumu, který probíhal v letech 2009 až 2018, rozloženy vcelku rovnoměrně: 2010 – 4 ks, 2011 – 4 ks, 2012 – 3 ks, 2013 – 1 ks, 2015 – 3 ks, 2016 – 1 ks, 2017 – 1 ks a 2018 – 1 ks.

Soupis nálezů ostatních závaží různých tvarů (Noz) na akropoli hradiště na Libici

Noz 1. Kruhové mírně kónické závaží (tvaru komolého kuželu), *obr. 3: 1*. Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **7,9 g** (před konzervací); průměr 19 mm, výška 5 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 315/2010.

¹⁰⁰ SKRE, D. ed.: *Means of Exchange*, s. 124–128.

¹⁰¹ <https://museum.wales/collections/online/object/1f5b0470-4d0f-3e64-9d5c-f5a1b9424753/Early-Medieval-lead-weight/>

¹⁰² HRUBÝ, Petr – HEJHAL, Petr – HOCH, Aleš – KOČÁR, Petr – MALÝ, Karel – MACHÁŇOVÁ, Lenka – PETR, Libor – ŠTELCL, Jindřich: *Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku*, Památky archeologické 103, 2012, obr. 76: 16–18.

Noz 2. Kruhové mírně kónické závaží (tvaru komolého kuželu), *obr. 3: 2*.
Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **16,6 g** (před konzervací); průměr 18 mm, výška 7,5 mm.
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.
Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 333/2010.

Noz 3. Kruhové závaží (tvaru kruhového válce), *obr. 3: 3*.
Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **17,7 g** (před konzervací); průměr 20 mm, výška 6 mm.
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.
Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 359/2010.

Noz 4. Závaží tvaru kváдру (tvaru hranolu), *obr. 3: 4*.
Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **7,2 g** (před konzervací); šířka 14 mm, hloubka 14 mm, výška 5 mm.
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2010**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.
Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 451/2010.

Noz 5. Závaží tvaru zaobleného kužele s vertikálním otvorem (kónický tvar), *obr. 3: 5*.

Bez výzdoby.
Olovo; hmotnost **7,9 g** (před konzervací); průměr 12 mm, výška 13 mm.
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.
Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. IB 117/2011.

Noz 6. Závaží tvaru kváдру (tvar hranolu), *obr. 3: 6*.
Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **4 g** (před konzervací); šířka 9 mm, hloubka 9 mm, výška 6 mm.
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.
Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. IB 155/2011.

Noz 7. Závaží tvaru kváдру (tvar hranolu), *obr. 3: 7*.
Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **8 g** (před konzervací); šířka 11 mm, hloubka 11 mm, výška 8 mm.
Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.
Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. IB 157/2011.

Noz 8. Závaží tvaru kvádru, *obr. 3: 8.*

Bez výzdoby.

Bronz; hmotnost **80,3 g** (před konzervací); šířka 31 mm, hloubka 30 mm, výška 20 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2011**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. KS 10/2011.

Noz 9. Kruhové závaží (tvaru kruhového válce), *obr. 3: 9.*

Na svrchní ploše dva důlky.

Olovo; hmotnost **3,9 g** (před konzervací); průměr 12 mm, výška 5 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2012**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 44/2012.

Noz 10. Závaží tvaru kvádru, *obr. 3: 10*

Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **1,3 g** (před konzervací); šířka 6 mm, hloubka 5 mm, výška 4 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2012**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 91/2012.

Noz 11. Závaží tvaru kvádru (tvar hranolu), *obr. 3: 11.*

Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **2,2 g** (před konzervací); šířka 9 mm, hloubka 9 mm, výška 4 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2012**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. TR 12/2012.

Noz 12. Nepravidelné kruhové závaží (tvaru oválného válce), *obr. 3: 12.*

Na svrchní straně vystouplý obvodok.

Olovo; hmotnost **17,2 g** (před konzervací); průměr 20–22 mm, výška 7 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2016**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 149/2016.

Noz 13. Kruhové závaží (tvaru kruhového válce), *obr. 3: 13*

Na svrchní straně vystupují čtyři od obvodu ke středu směřující ryté linie.

Olovo; hmotnost **11,9 g** (před konzervací); průměr 22 mm, výška 5 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2017**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 68/2017.



Obr. 3: Ostatní závaží různých tvarů z libické akropole.

Číslování odpovídá katalogu nálezů závaží (Noz).

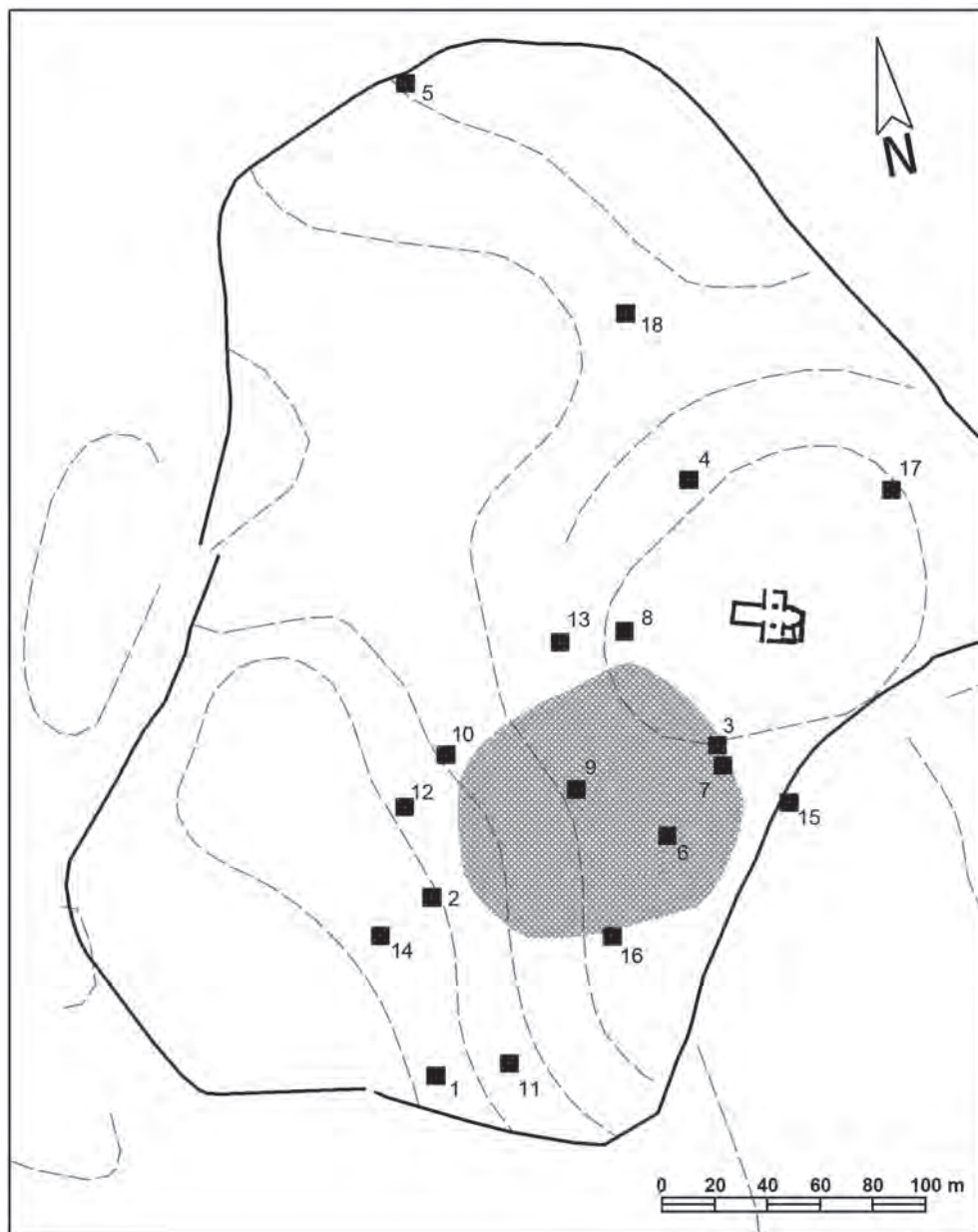
Noz 14. Závaží tvaru kvádrů s mírně skosenými rohy na svrchní straně,
obr. 3: 14.

Na svrchní straně pět důlků.

Olovo; hmotnost **7,2 g** (před konzervací); šířka 11 mm, hloubka 11 mm, výška 7 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2015**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 3033/2015.



Mapa 4: Nálezy ostatních závaží různých tvarů (Noz) na akropoli hradiště na Libici.

Noz 15. Závaží tvaru kváдру s mírně skosenými hranami na svrchní straně, obr. 3: 15.

Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **9,2 g** (před konzervací); šířka 11 mm, hloubka 12 mm, výška 7 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2015**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 2008/2015.

Noz 16. Závaží tvaru kváдру, obr. 3: 16.

Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **6,4 g** (před konzervací); šířka 13 mm, hloubka 12 mm, výška 4 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2015**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 3006/2015.

Noz 17. Kruhové závaží (tvaru kruhového válce), *obr. 3: 17.*

Na svrchní straně vystupují čtyři ve středu se protínající linie (osm paprsků).

Olovo; hmotnost **8,4 g** (před konzervací); průměr 12 mm, výška 8 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2018**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 12/2018.

Noz 18. Závaží lichoběžníkového průřezu s obdélníkovitou základnou u vrcholu s otvorem (tvar na vrcholu zaobleného obdélníkového jehlanu), *obr. 3: 18.*

Bez výzdoby.

Olovo; hmotnost **11,5 g** (před konzervací); šířka 10 mm, hloubka 12 mm, výška 21 mm.

Naleziště: **Libice nad Cidlinou** (okr. Nymburk) **2013**; lokace: akropole; archeologický výzkum detektorem kovu.

Sbírka: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., přír. č. 19/2013.

Při úvahách o funkcích, které mohla závaží plnit, je mimo jiné klíčová i jejich poloha v rámci akropole. Přestože místa nálezů všech artefaktů získaných při prospekci detektory kovů byla relativně přesně zaměřena, nebyl žádný z nich zachycen v místě svého původního uložení. Na pohyb nálezů v ornici měla vliv dlouhodobá zemědělská činnost a také mírný sklon terénu v jihozápadní části akropole. V případě mincí můžeme počítat s posunem i několika desítek metrů (viz *mapa 1: 13a–b, 18a–b*).

Nedestruktivní průzkum akropole identifikoval hlavní komunikační linii ve směru východ-západ, na kterou se kolmo připojovala cesta od jižní brány. Jihovýchodně od křižovatky těchto cest se nachází rozsáhlý areál s doklady zpracování neželezných kovů, který byl vymezen na základě geofyzikálního měření a průzkumu detektory kovů. Na *mapách 3 a 4* je vyznačen šrafováním.

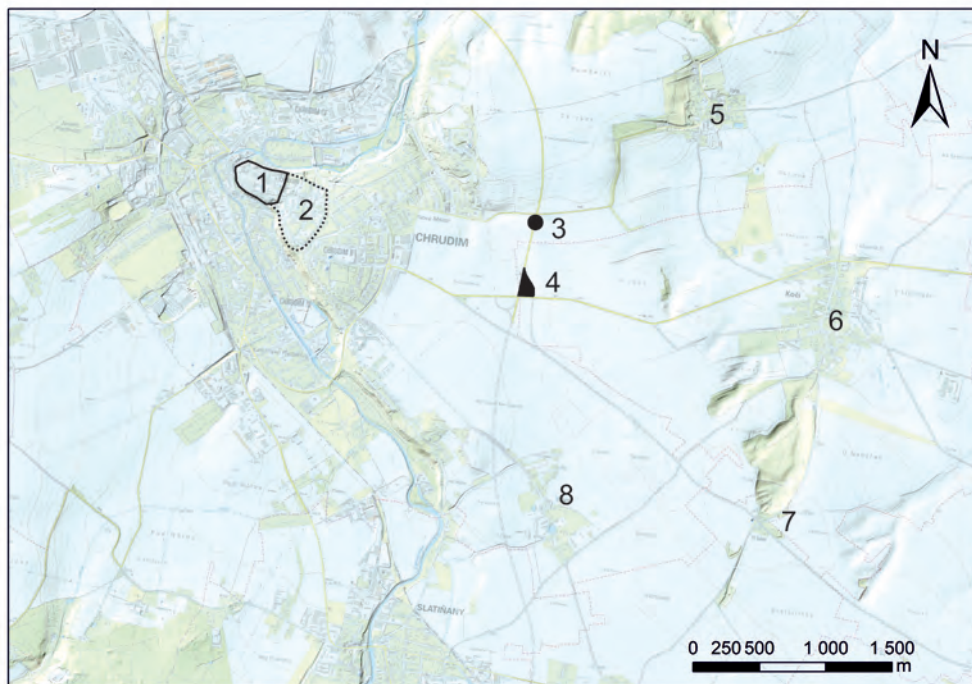
Více než polovina raně středověkých mincí se objevuje v okolí kostela, nejvýše položené části akropole v blízkém okolí kostela. Bez nálezů denárových ražeb je jižní a jihozápadní část.

Zcela jiný obraz ukazuje distribuce sférických závaží (viz *mapa 3*). Výraznější koncentraci celkem pěti závaží vidíme v jižní části akropole v blízkosti jižní brány. Další čtyři závaží byla nalezena podél cesty, která vedla od západního vstupu na akropoli směrem ke kostelu. Výskyt tohoto typu závaží je vázán především na dvě hlavní komunikace procházející akropolí a zároveň se zcela vyhýbá oblasti s výraznými doklady zpracování neželezných kovů. Používání sférických závaží také patrně nesouvisí ani s nálezem mincí.

Olovená a jedno bronzové závaží vytvářejí zcela jasný shluk v jihozápadní čtvrtině akropole, což dovoluje předpokládat, že se může jednat o soubor předmětů, které k sobě mají blízko jak z hlediska funkčního, tak i chronologického (viz *mapa 4*). V úvahu připadá jednak vazba na komunikaci směřující od jižní brány a nelze vyloučit ani souvislost s použitím těchto závaží v rámci výrobních procesů při práci s neželeznými kovy.

Na základě distribuce sledovaných souborů mincí, sférických závaží a závaží olovených tak můžeme konstatovat, že jejich funkce nebyly podstatným způsobem propojeny. V případě sférických závaží je zcela nepochybné, že nesouvisí s výrobními aktivitami, jak se předpokládá na některých lokalitách v severní Evropě, ale s velkou pravděpodobností je můžeme spojit s obchodní činností. Váženy pak byly spíše jiné komodity než zlomkový kov. Z morfologického hlediska poměrně heterogenní soubor převážně olovených závaží mohl být rovněž svázán s obchodními aktivitami, ale nelze vyloučit i další použití. Zásadní otázkou pak zůstává, jakou roli plnil v provozu hradiště ražený kov. Zcela jednoznačná je vazba na elitní prostředí v širším okolí kostela, kde se při prospekci detektory kovů vyskytovaly ve větší míře fragmenty artefaktů vyrobených ze zlata a stříbra. Můžeme tak předpokládat, že vlastnictví raženého kovu bylo pro druhou polovinu 10. a první polovinu 11. století stále výhradou relativně úzce vymezené části společnosti.

realizován rozsáhlý záchranný archeologický výzkum,¹ který odkryl značnou část do té doby neznámého raně a vrcholně středověkého vesnického sídliště (naleziště Kočí III) ležícího na rozhraní katastrálních území Chrudim a Kočí, na dlouhodobě zemědělsky obdělávané půdě (*obr. 1*).



Obr. 1: Širší zázemí chrudimského hradiště. 1) plnou čarou zvýrazněn rozsah hradiště v 9.–10. století; 2) tečkovanou čarou je zvýrazněno rozšíření hradiště v 11.–12. století; 3) naleziště Kočí I se zaniklou vodotečí; 4) plocha naleziště Kočí III; 5) Topol; 6) Kočí; 7) Tři Bubny/Kaplice Větší; 8) Vlčnov. Na podkladové mapě DMR5G a Základní mapě ČR 1 : 10 000 vytvořeno v programu QGIS (podklad: ČÚZK).

¹ MUSIL, Jan – PECINOVSKÁ, Monika – VEPŘEKOVÁ, Jana: *Záchranný archeologický výzkum na trase obchvatu Chrudimí v roce 2012*, *Archeologické výzkumy v Čechách 2012*, Zprávy České archeologické společnosti, Supplementum 89, 2013, s. 17; MUSIL, Jan: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na základě dohody č. 30/2011 akce: I/37 Chrudim obchvat, úsek Medlešice – křiž. I/17 – 1. a 2. etapa*, nálezoř zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště Regionálního muzea v Chrudimí, Chrudim 2013; MUSIL, Jan: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při stavbě obchvatu Chrudimí*, *Chrudimský vlastivědný sborník* 18, 2014, s. 227–253; FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan: *Pokračování záchranného archeologického výzkumu na obchvatu Chrudimí v roce 2013*, *Archeologické výzkumy v Čechách 2013*, Zprávy České archeologické společnosti, Supplementum 93, 2014, s. 11–12.

Lokalizace a přírodní podmínky

Přírodní podmínky vždy významnou měrou ovlivňovaly hustotu a podobu osídlení. Bez dostatku vody, vhodné zemědělské půdy a základních surovin by nebylo možné osídlení v žádné prehistorické ani historické epoše. Podle regionálního členění reliéfu České republiky náleží naše zkoumané území do provincie České vysočiny, soustavy České tabule, oblasti Východočeská tabule.² V rámci Východočeské tabule sledované území spadá do horopisného celku Svitavská pahorkatina a dále do podcelku Chrudimská tabule. Administrativně náleží k chrudimskému okresu. Naleziště Kočí III se nachází v rovinatém až mírně svažitém terénu, exponovaném k jihozápadu až západu v nadmořské výšce 273–276 m n. m.

Z regionálně-geologického hlediska se zkoumané území nachází při jižním okraji jihovýchodní části české křídové pánve v tzv. labské faciální oblasti křídů s monoklinálně uloženými zpevněnými sedimenty s mírným úklonem k severovýchodu. Svrchnokřídová výplň je tvořena horninami cenomanského až střednoturonského stáří, jejichž celková mocnost se zde pohybuje v rozsahu 90 m (v údolní nivě Chrudimky) až 150 m (na okolních návrších). Sedimenty cenomanu jsou zastoupeny pískovci, slepenci, případně i jílovcí, jejich mocnost v severním okolí města činí až 20 metrů, přičemž klesá jihovýchodním směrem, kde severovýchodně od města sedimenty cenomanu ostrůvkovitě zcela vyклиňují. Sedimenty spodního a středního turonu ve zdejší labské facii tvoří monotónní souvrství s naprostou převahou pelitických slinitých a slinito-jílovitých sedimentů se zastoupením vápnatých jílovců a slínovců jen lokálně s prachovitou až jemně písčitou příměsí. Celé křídové souvrství je tektonickou činností rozděleno na jednotlivé kry, které schodovitě zapadají směrem do osy křídové pánve. Kvartérní pokryv je tvořen eluviálně-deluviálními, fluviálními, eolitickými, ale i soliflukčními sedimenty.³

Příčina a průběh výzkumu

Rozsáhlý záchranný archeologický výzkum v letech 2011–2013 realizovalo Regionální muzeum v Chrudimi ve spolupráci s Archeologickým ústavem AV ČR, Praha, v. v. i., Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích (paleoenvironmentální průzkum) a firmami Terra Verita, spol. s r. o. (výkopové a dokumentační práce) a GEO-CZ spol. s r. o. (geodetické zaměření). Nejprve bylo provedeno zkušební rýhování v celé trase budoucí silnice, jednak aby došlo k ověření archeologických nalezišť objevených při dřívější povrchové a letecké prospekci, jednak ke zjištění nových archeologických nalezišť. Tam, kde byly archeologické situace objeveny, byla rýha rozšířena v celém rozsahu stavby. Celkem bylo tímto způsobem odkryto osm nalezišť (Medlešice I, Medlešice II, Vestec I, Vestec II, Chrudim-Topol, a Kočí I–III) pokrývajících široké časové období od neolitu do raného novověku. Za dohledu archeologa

² DEMEK, Jaromír et al.: *Geomorfologie českých zemí*, Praha 1965; JEMELKA, Jaroslav et al.: *Československá vlastivěda I/1*, Praha 1968; BALATKA, Břetislav et al.: *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*, Praha 1987.

³ Detailní přehled o jednotlivých rajonech viz MUSIL, J.: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu*.

byla pomocí mechanizace sejmuta vrstva ornice, plochy byly ručně začištěny a došlo k vyrýsování jednotlivých archeologických struktur. Poněkud pozměněná metodika byla užita u naleziště Kočí III, kde byla provedena částečná skrývka ornice mechanizací na úroveň zkulturněných vrstev interpretovaných jako splachy, ve kterých se rýsoval první horizont objektů. Po jejich exkavaci byla kulturní vrstva prozkoumána systémem šachovnicové sítě na druhý, pohřbený půdní horizont. Následně byla provedena druhá skrývka na podloží a prozkoumán třetí horizont s objekty pravděpodobně pravěkého (eneolitického?) stáří. U složitějších objektů probíhal výzkum po přirozených terénních vrstvách dle tzv. Harrisovy metody,⁴ s průběžnou fotografickou, měřičskou, kresebnou, plánovou a popisnou dokumentací.⁵ V případě menších objektů charakteru kulových/sloupových jamek a sídlištních objektů byl objekt rozdělen na jednotlivé sektory zkoumané po mechanických vrstvách. Po začištění a dokumentaci řezů byly vybrány zbylé segmenty. Osy objektů a jednotlivých segmentů byly zaměřeny pomocí totální měřičské stanice nebo pomocí geodetické GNSS stanice.

Popis naleziště

Naleziště se nachází v místě severovýchodního ramene (větev A a B, SO 104) dnešní mimoúrovňové křižovatky silnic I/37 a I/17 na rozhraní k. ú. Chrudim a Kočí. Na ploše více než 1,8 hektarů bylo odkryto 1112 objektů (*obr. 2*).

Jeho nejstarší etapu (třetí horizont) tvoří pravěké objekty zahloubené přímo do sprašového podloží, které jeví tendenci sklánět se od východu k západu. Přes tuto situaci se zejména na jižní a západní straně naleziště uložila kulturní vrstva/půdní typ (uloženina 201 – tmavě hnědočerná prachová hlína) o síle 0,05 až 0,1 m, která byla překryta uloženinou 200 (hnědošedá prachová hlína s nahodilou příměsí drobků uhlíků a mazanice) o mocnosti až 0,8 m. Archeologické situace v předchozí vrstvě a v podloží překryla natolik, že ani při intenzivní zemědělské činnosti nemohlo docházet k naorávání starších archeologických situací. Naleziště se tak neprojevovalo ani při intenzivní povrchové prospekci. Do uloženiny 200 (označená jako splach) se zahlubují četné objekty, především kulové jamky z 11.–15. století.⁶

Kulové jamky se nacházely ve dvou zřetelných koncentracích tvořících víceméně obdélné půdorysy doplněné jen malým množstvím větších objektů (*obr. 3*). Několikanásobné shluky kulových jamek ve víceméně stejné linii svědčí o obnovované či opravované konstrukci. Jedná se nejspíše o palisádovou stěnu, která byla během vývoje stavěna do samostatných kulových jamek, zčásti do žlábků.

⁴ HARRIS, Edward C.: *Principles of archaeological stratigraphy*, London 1989.

⁵ SPENCE, Craig ed.: *Archaeological site manual. Department of Urban Archaeology Museum of London*, London 1990.

⁶ MUSIL, J.: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu*.



Obr. 2: Naleziště Kočí III. Barevně označeny plochy s nálezy raně středověkého stáří. Zaměření GEO-CZ, upravil J. Musil.

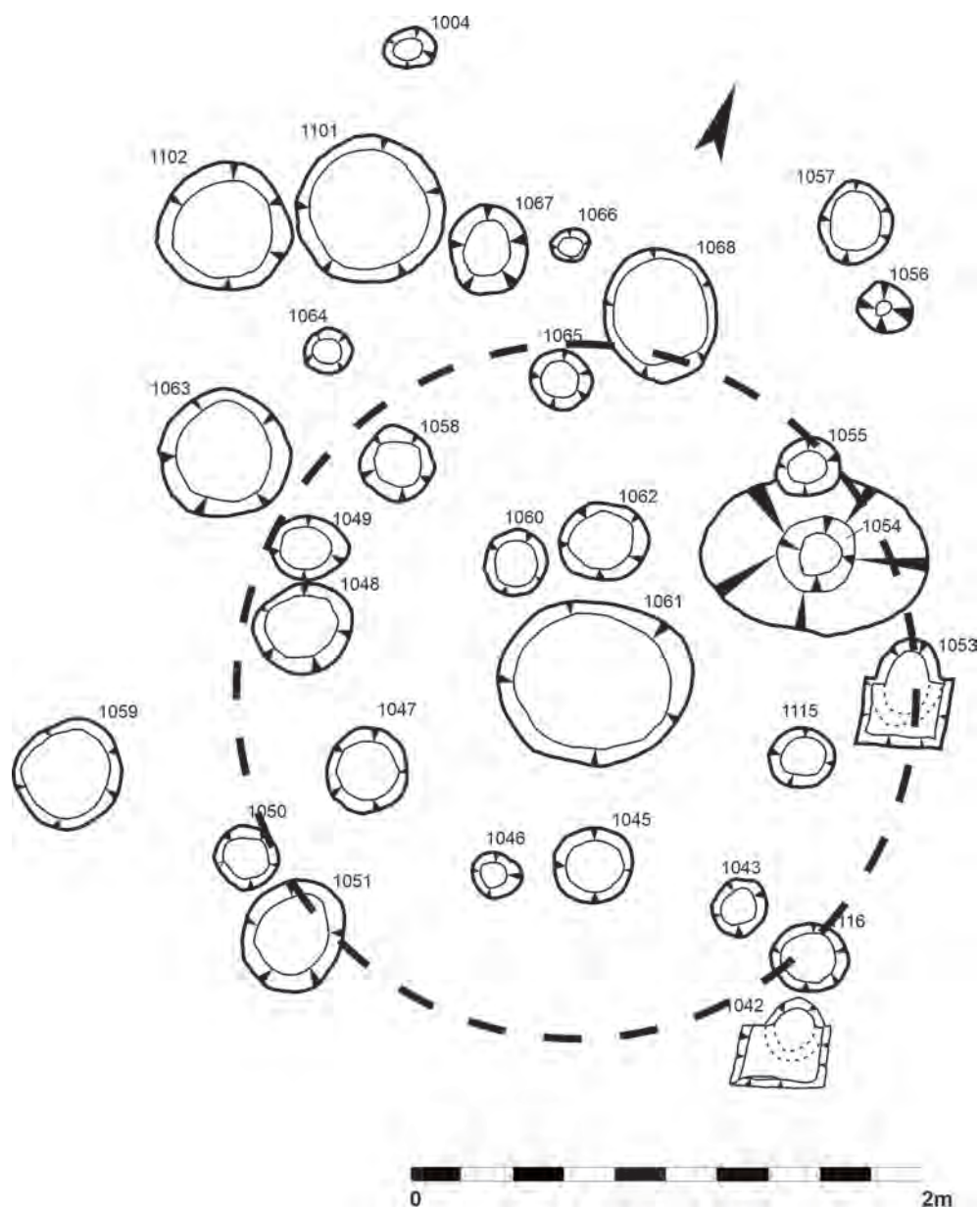


Obr. 3: Naleziště Kočí III. Rekonstrukce rozsahu ohrazených areálů (dvorců) a jednotlivých raně středověkých staveb (S1–S7) a kulové stavby „O“ (oboroh?). Zaměření GEO-CZ, upravil J. Musil.

U jižního ohrazení lze zřetelně sledovat západní a jižní stěnu, méně jednoznačně stěnu severní. Všechny tři jsou rovné a vymezují obdélník o rozměrech cca 30 x 45 m. Nezřetelná je strana východní naznačená neúplnou linií větších křulových jamek. Takto vymezená plocha je uvnitř nepravidelně pokryta shluky křulových jamek, které se soustřeďují podél západní a jižní stěny. U jižní stěny lze s určitou pravděpodobností vymezit dva shluky jako pozůstatky dvou křulových staveb (jedna o rozměrech cca 8 x 6 m, druhá 8 x 10 m – obr. 3: S1, S2). Další podobná stavba (přibližné rozměry 6 x 10 m) stála asi uprostřed západní strany (obr. 3: S3). Zajímavá je skupina křulových jamek v jihozápadním rohu ohrazení, vytvářející zhruba čtvercový shluk o rozměrech 3 x 4 m (obr. 3: O; obr. 4). Zřetelně se jedná o obnovovanou/opravovanou nevelkou stavbu nesenou křulou. Zbylá plocha jižního ohrazení je víceméně prázdná, ale právě v této části byla nalezena esovitá záušnice (obr. 3: záušnice; obr. 7: 30).

Severní ohrazení je plošně menší (cca 25 x 30 m) se zřetelným jihozápadním nárožím vymezeným žlábkem (obr. 3: S4). Obdobně je shlukem několika objektů naznačeno severozápadní nároží. Stejně jako u jižního ohrazení dokládají křulové jamky prokazatelně jižní, západní a severní stěnu. Východní stěna je méně zřetelná. Plocha ohrazení je křulovými jamkami relativně hustě pokryta s větší intenzitou v západní polovině, kde vytváří u severozápadního rohu pravděpodobně dvouprostorovou stavbu (rozměry přibližně 20 x 10 m – obr. 3: S5). Menší stavba (cca 10 x 6 m) se nacházela v jihozápadním nároží (obr. 3: S4). Další obdélná kumulace křulových jamek (přibližně 10 x 10 m) se nachází zhruba uprostřed východní stěny, kterou jakoby překračovala (obr. 3: S6). Četné křulové jamky pokrývají i zbylou plochu ohrazení. Uprostřed tohoto ohrazení (obr. 3: mince) byla nalezena mince – denár (viz M1).

Shluky křulových jamek se nacházejí také mimo obě ohrazení, ale s výjimkou jihovýchodního rohu zkoumané plochy nevytvářejí shluky či kumulace, které by ukazovaly na celistvější půdorysy. V uvedeném nároží stála křulová stavba o rozměrech 12 x minimálně 5 metrů (půdorys pokračoval mimo zkoumanou plochu – obr. 3: S7). Sledován byl rozptýl keramických zlomků z období 9./10.–12./13. století na zkoumané ploše (obr. 2, 5–7). Soustřeďuje se především v ploše vymezené oběma ohrazeními. Takto určený areál považujeme za rozsah naleziště ve sledovaném období. Je tím vymezena jeho severní strana, protože v severní třetině zkoumané plochy se raně středověké nálezy neobjevují. Obdobně je tomu se stranou jižní. Raně středověké nálezy dosahují až k jižnímu okraji zkoumané plochy, který byl vymezen silnicí I/17 Chrudim – Vysoké Mýto. V ploše zkoumané jižně od silnice se raně středověké nálezy již neobjevovaly. Zřetelnější je také východní hranice sídliště, protože ve východním výběžku zkoumané plochy také nebyly zjištěny nálezy tohoto stáří. O možném pokračování západním směrem můžeme pouze spekulovat, ale je pravděpodobné. Celkově naleziště vymežilo plochu 130 x 50 m, přičemž menší rozměr je neúplný.



Obr. 4: Naleziště Kočí III. Plán kůlové stavby „O“ s variantní interpretací jako kruhový oboroh. Kresba M. Pecinovská, upravil J. Musil.

Nálezy

Nálezový soubor získaný výzkumem není vzhledem k prozkoumané ploše příliš početný a je extrémně fragmentarizovaný, což komplikuje jeho vyhodnocení. Sestává převážně z drobných keramických zlomků (*obr. 5–7*), získána byla též mazanice (drobné hrudky), nevelký počet železných předmětů a pro datování důležité jednotlivosti z jiných materiálů (bronz – záušnice – *obr. 7: 30*; stříbro – denár – *viz M1*). Téměř se nedochovaly zvířecí kosti.

Ve snaze zapojit do analýzy co největší část keramických fragmentů byl uplatněn postup vyhodnocení na základě definovaných keramických technologických tříd (dále jen KT), které jsou definovány na základě makroskopicky postižitelných vlastností.⁷ Tyto třídy mají zároveň i chronologický význam.⁸ Metoda je pro Chrudimsko používána od 90. let minulého století.⁹ Základem jsou rozsáhlé keramické soubory z archeologických výzkumů v chrudimském

⁷ Jsou to: 1) barva, 2) ostřívo, 3) barva lomu, 4) výpal, 5) povrch, 6) afinita s jinými technologickými skupinami. Nejnověji k metodice vymezení keramických tříd srov. ČAPEK, Ladislav – PROCHÁZKA, Rudolf – SEDLÁČKOVÁ, Lenka – TĚSNOHLÍDKOVÁ, Kateřina – SLAVÍČEK, Karel – PLCHOVÁ, Soňa – PLZÁK, Jindřich – NOSEK, Vojtěch – ZEMANCOVÁ, Tereza: *Vrcholně a pozdně středověká keramika v českých zemích. Výroba – Regionalizace – Metody – Interpretace*, Plzeň 2022, s. 199–209.

⁸ Keramické technologické třídy pro Chrudimsko jsou definovány in: FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan. – SIGL Jiří: *Manuál technologických skupin středověké a novověké keramiky na Chrudimsku*, Rukopis uložený na archeologickém pracovišti Regionálního muzea v Chrudimi, Chrudim sine dato.

⁹ FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na lokalitě Chrudim – Filištínská ulice čp. 37/1–40/1. Svazek 4. Sumarizace nálezů – čp. 37/1, sondy A, B*, nálezová zpráva čj. 819/99 uložená v Archivu nálezových správ Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i. 1999. Základní shrnutí poznatků o středověké keramice ve východočeské oblasti podala souborná publikace autorského kolektivu pod vedením Ladislava Čapka (ČAPEK, L. – PROCHÁZKA, R. – SEDLÁČKOVÁ, L. – TĚSNOHLÍDKOVÁ, K. – SLAVÍČEK, K. – PLCHOVÁ, S. – PLZÁK, J. – NOSEK, V. – ZEMANCOVÁ, T.: *Vrcholně a pozdně středověká keramika*, s. 103–111), která vycházela především z detailních analýzy keramických souborů z posledních let (srov. FROLÍK, Jan – STRÁNSKÁ, Petra – ŠVĚDOVÁ, Jarmila: *Hrochův Týnec, počátky zdejšího kostela sv. Martina a feudálního sídla*, *Archeologie ve středních Čechách* 22/2, 2018, s. 971–1004; FROLÍK, Jan: *Kostel sv. Václava v Lažanech a počátky středověkého osídlení Skutečska II.*, Praha 2019; LACINA, Martin – MUSIL, Jan: *Aktuální stav poznání hradu Rabštejnka (okr. Chrudim) a jeho hmotné kultury*, *Castellologica Bohemica* 19, 2020, s. 5–56; LACINA, Martin – MUSIL, Jan: *Archeologické nálezy z prostoru tzv. starého hradu v areálu hradu Košumberk z let 1922–1924*, *Archeologie východních Čech* 22 (2021), 2022, s. 35–75). Přehled nejvýznamnějších keramických tříd na Chrudimsku byl podán v monografii věnované archeologickému poznání regionu Železných hor (MUSIL, Jan – NETOLICKÝ, Petr – PREUSZ, Michal: *Archeologie v Železných horách*, Plzeň 2020, Příloha 1).

městském jádru, konkrétně ve Filištiné ulici¹⁰ a v Hradební ulici.¹¹ Tento postup byl následně využit pro zpracování většího počtu dalších souborů z Chrudimska.¹² Pro středohradištní a mladohradištní období bylo vyčleněno celkem deset tříd.¹³ Středohradištní období charakterizuje keramika převážně hnědých odstínů, makroskopicky hrubšího ostřiva s množstvím slídy a měkčího výpalu. Ve výzdobě převažuje užití hřebenu, okraje jsou převážně pouze jednoduše profilované.¹⁴ Dvě takto vymezené třídy (KT 201 a KT 202) se liší úpravou povrchu (KT 201 – hlazený povrch, jemná slída; KT 202 – nehlazený povrch, větší množství slídy).

Hlazená keramika byla zjištěna v Chrudimi (KT CRF1 a 201),¹⁵ na raně středověkém sídlišti v Dražkovicích,¹⁶ nebo u kostela sv. Martina v Hrochově Týnci (KT Hrochův Týnec 3).¹⁷ Tmavé nehlazené obtáčené zboží (KT 202) rovněž nalézáme v situacích z prostoru chrudimského hradiště (CRF2 a 202),¹⁸ dále z nedalekých Dražkovic (KT Dražkovice 5)¹⁹ a Dvakačovic (KT Dvakačovice 22).²⁰ Dále byla tato keramika získána z areálu raně středověkého sídliště

¹⁰ FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Předstihový archeologický výzkum v Chrudimi – Filištiné ulici na staveništi nové budovy okresního archivu v roce 1996*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 1997, s. 86–95; FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Pokračování archeologického výzkumu ve Filištiné ulici v Chrudimi v roce 1997*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 1998, s. 137–147; FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na lokalitě Chrudim – Filištiná ulice*; FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan – SEDLÁČKOVÁ, Michaela – VEPŘEKOVÁ, Jana: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost? Vývoj nemovitosti č.p. 39/1 v Chrudimi – Filištiné ulici*, *Archaeologia Historica* 47/2, 2022, s. 453–501.

¹¹ FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan: *Záchranný archeologický výzkum v Hradební ulici v Chrudimi v roce 2006*, Chrudimský vlastivědný sborník 14, 2010, s. 3–28; FROLÍK, Jan – KOZÁKOVÁ, Romana – MUSIL, Jan – VAĐUROVÁ, Kateřina: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*, *Archaeologia Historica* 45/1, 2020, s. 445–481, zejm. s. 451; FROLÍK, Jan – KOZÁKOVÁ, Romana – MUSIL, Jan – VAĐUROVÁ, Kateřina: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi. Její vývoj a životní prostředí*, *Archaeologia Historica* 46/2, 2021, s. 539–575.

¹² MUSIL, J. – NETOLICKÝ, P. – PREUSZ, M.: *Archeologie v Železných horách*.

¹³ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

¹⁴ FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny*, Hradec Králové 1995, s. 69.

¹⁵ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

¹⁶ KOŠAŘOVÁ, Markéta – BULVOVÁ, Kristýna: *Raně středověké osídlení v Dražkovicích (okr. Pardubice)*, *Východočeský sborník historický* 32, 2017, s. 5–115.

¹⁷ FROLÍK, J. – STRÁNSKÁ, P. – ŠVĚDOVÁ, J.: *Hrochův Týnec*.

¹⁸ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

¹⁹ KOŠAŘOVÁ, M. – BULVOVÁ, K.: *Raně středověké osídlení v Dražkovicích*.

²⁰ MUSIL, Jan: *Dvakačovice čp. 86 – archeologická sonda do minulosti obce*, *Východočeský sborník historický* 37, 2020, s. 101–148.

předcházejícího vzniku benediktinského kláštera v Podlažicích (KT Podlažice 19).²¹

Keramikou mladohradištního období členíme do sedmi tříd (KT 203–206, 208–210). Přetrvávají spíše hnědé odstíny barev, kolísá zastoupení slídy a písčitého ostřiva (KT 204, 205 a 209), objevuje se sendvičový efekt (KT 209 a 210), tvrdý výpal (KT 203 a 204), event. měkký výpal (KT 205 a 206). Zvláště byla vyčleněná třída s tuhou v keramické hmotě (KT 208). Výzdoba se zjednodušuje, převažuje rytá šroubovice, evidujeme i jednoduchou vlnici či vrypy. Okraje jsou profilované jednoduše nebo jako nepravé okruží.

Keramické zboží náležející KT 203 se vyskytuje v Chrudimi samé (KT CRF3 a 203),²² v jejím nejbližším okolí (KT Dražkovice 2 a Dražkovice 3; KT Medlešice 203; KT Hrochův Týnec 2),²³ v Železných horách (KT Licibořice 2),²⁴ i na Skutečsku (KT Lažany 8; KT Rychmburk 16).²⁵

Shodně datované je i tmavé obtáčené zboží bez slídy, které je rovněž hojně zastoupeno v chrudimských souborech (KT CRF4 a 204)²⁶ a nejbližšího okolí (KT Dražkovice 8; KT Hrochův Týnec 1),²⁷ dále z opevněné polohy u kostela sv. Petra a Pavla v Kostelci u Heřmanova Městce a tvrziště Mrdice u Heřmanova Městce (KT Kostelec u HM 114 a KT Mrdice 14),²⁸ z areálu zaniklého kláštera v Podlažicích (KT Podlažice 11)²⁹ a na Skutečsku (KT Lažany 9; KT Rychmburk 17).³⁰

²¹ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

²² FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

²³ KOŠAŘOVÁ, M. – BULVOVÁ, K.: *Raně středověké osídlení v Dražkovicích*; FORMÁNKOVÁ, Kateřina: *Archeologický výzkum cihlářské pece z Medlešic (okr. Chrudim) v kontextu novověké cihlářské výroby*, nepublikovaná magisterská diplomová práce, Katedra archeologie FF Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2020; FROLÍK, J. – STRÁNSKÁ, P. – ŠVĚDOVÁ, J.: *Hrochův Týnec*.

²⁴ MUSIL, J. – NETOLICKÝ, P. – PREUSZ, M.: *Archeologie v Železných horách*, s. 22.

²⁵ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

²⁶ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

²⁷ KOŠAŘOVÁ, M. – BULVOVÁ, K.: *Raně středověké osídlení v Dražkovicích*; FROLÍK, J. – STRÁNSKÁ, P. – ŠVĚDOVÁ, J.: *Hrochův Týnec*.

²⁸ KOZOVÁ, Monika: *Drobná středověká opevněná sídla na Chrudimsku*, nepublikovaná bakalářská práce, Ústav historických věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, Pardubice 2010.

²⁹ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

³⁰ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

Obtáčené zboží hnědých tónů, které se vyskytuje v Chrudimi (KT CRF5 a 205),³¹ jejím nejbližším okolí (KT Medlešice 205; KT Podlažice 9)³² a na Skutečsku (KT Lažany 10; KT Rychmburk 18).³³

S obdobnou situací se setkáváme i u oxidáčného slídnatého hlazeného zboží se sendvičovým efektem, které se opět vyskytuje v Chrudimi (CRF6 a 206),³⁴ v jejím nejbližším okolí (KT Hrochův Týnec 4; KT Jezbořice 2; KT Podlažice 10),³⁵ na hradě Košumberku (KT Košumberk 206)³⁶ a na Skutečsku (KT Lažany 6; Rychmburk 15).³⁷

Specifické postavení v souboru zaujímá keramika s příměsí grafitu v keramickém těstě. Na území okresu Chrudim známe importovanou grafitovou keramiku z Chrudimi (KT CRF 8 a 208)³⁸ a z jejího bezprostředního okolí (KT Dražkovic 11; Stolany),³⁹ z hradu Rabštejn (KT Ra21),⁴⁰ z prostoru zaniklého benediktinského kláštera v Podlažicích (KT Podlažice 5),⁴¹ od kostela sv. Martina v Hrochově Týnci (KT Hrochův Týnec 10),⁴² z hradu Oheb (KT Oheb 21),⁴³ z Košumberka (KT Košumberk 208),⁴⁴ z okolí Kovářova a Hořejšína (KT Kovářov 2), z Trhové Kamenice (KT TK2), z okolí Ronova nad

³¹ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

³² FORMÁNKOVÁ, K.: *Archeologický výzkum cihlářské pece z Medlešic*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

³³ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

³⁴ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

³⁵ FROLÍK, J. – STRÁNSKÁ, P. – ŠVÉDOVÁ, J.: *Hrochův Týnec*; FROLÍK, J. – MÁCALOVÁ, Michaela – STRÁNSKÁ, Petra: *Kostel sv. Václava v Jezbořicích (okr. Pardubice) a počátky pohřbívání u něho*, *Východočeský sborník historický* 30, 2016, s. 5–97; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

³⁶ LACINA, M. – MUSIL, J.: *Archeologické nálezy z prostoru tzv. starého hradu*.

³⁷ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

³⁸ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĎUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

³⁹ KOŠAŘOVÁ, M. – BULVOVÁ, K.: *Raně středověké osídlení v Dražkovicích*; MUSIL, J.: *Pověst nebo realita? aneb Záchranný archeologický výzkum při odbahňování Panského rybníka ve Stolanech v roce 2011*, *Chrudimský vlastivědný sborník* 16, 2012, s. 207–236.

⁴⁰ LACINA, M. – MUSIL, J.: *Aktuální stav poznání hradu Rabštejnka*, s. 5–56.

⁴¹ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

⁴² FROLÍK, J. – STRÁNSKÁ, P. – ŠVÉDOVÁ, J.: *Hrochův Týnec*, s. 988.

⁴³ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

⁴⁴ LACINA, M. – MUSIL, J.: *Archeologické nálezy z prostoru tzv. starého hradu*.

Doubrovou (KT Ro16)⁴⁵ nebo od kostela sv. Václava v Lažanech na Skutečsku (KT Lažany 11).⁴⁶ Produkční zónu grafitové keramiky můžeme hledat v jiho-moravské či jihočeské oblasti.⁴⁷

Do světlejších tónů bylo vypalováno již částečně vytáčené běžové zboží se sendvičovým efektem (KT 209), které je opět velmi silně zastoupeno v Chrudimi (KT CRF9 a 209),⁴⁸ v jejím okolí (KT Dvakačovice 26; KT Jezbořice 3),⁴⁹ na hradě Košumberku (KT Košumberk 209),⁵⁰ i na Skutečsku (KT Lažany 3; KT Rychmburk 12).⁵¹

Do stejného období spadá jemnější keramika se sendvičovým efektem, v jejíž keramické hmotě se vyskytuje jemně mletá slída. Toto zboží je v Chrudimi samé (KT CRF10 a 210),⁵² obecně na Chrudimsku (KT Dvakačovice 25; KT Hrochův Týnec 5; KT Medlešice 210),⁵³ v areálu podlažického kláštera (KT

⁴⁵ MUSIL, J. – NETOLICKÝ, P. – PREUSZ, M.: *Archeologie v Železných horách*.

⁴⁶ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77–112.

⁴⁷ BLÁHA, Josef: *K projevům kulturních vlivů na keramice raného a vrcholného středověku v horním Podýjí*. in: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, ed. Rostislav Nekuda – Josef Unger, Brno 1997, s. 225–229; FELGENHAUER-SCHMIEDT, Sabine: *Graphittonkeramik des Früh- und Hochmittelalters in Niederösterreich*, in: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. IV. Internationale Tagungen in Mikulčice, ed. Lumír Poláček, Brno 1998, s. 119–212; ERNEÉ, Michal – VAŘEKA, Pavel: *Die Graphittonkeramik des 13. Jahrhunderts in Südböhmen und Prag*, in: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. IV. Internationale Tagungen in Mikulčice, ed. Lumír Poláček, Brno 1998, s. 217–230; DOLEŽEL, Jiří – SADÍLEK, Jaroslav: *Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svitavou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století*, *Mediaevalia archaeologica* 6, 2004, s. 43–119; PROCHÁZKA, Rudolf – PEŠKA, Marek: *Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století*, *Přehled výzkumů* 48, 2007, s. 143–299; SCHARRE-LIŠKA, Gabriele: *Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa und ihr Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte*, Mainz 2007; ČAPEK, Ladislav: *Depoziční a postdepoziční procesy středověké keramiky na parcelách Českých Budějovic (Případová studie z domu čp. 16)*, Plzeň 2010.

⁴⁸ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

⁴⁹ MUSIL, J.: *Dvakačovice čp. 86*; FROLÍK, J. – MÁCALOVÁ, M. – STRÁNSKÁ, P.: *Kostel sv. Václava v Jezbořicích*.

⁵⁰ LACINA, M. – MUSIL, J.: *Archeologické nálezy z prostoru tzv. starého hradu*.

⁵¹ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

⁵² FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi*; FROLÍK, J. – KOZÁKOVÁ, R. – MUSIL, J. – VAĐUROVÁ, K.: *Parcela za čp. 10/1 v Chrudimi*; FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. – VEPŘEKOVÁ, J.: *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost*.

⁵³ MUSIL, J.: *Dvakačovice čp. 86*; FROLÍK, J. – STRÁNSKÁ, P. – ŠVĚDOVÁ, J.: *Hrochův Týnec*; FORMÁNKOVÁ, K.: *Archeologický výzkum cihlářské pece z Medlešic*.

Podlažice 21),⁵⁴ na hradě Košumberku (KT Košumberk 210),⁵⁵ i na Skutečsku (KT Lažany 2; KT Lhota u Skutče 1; KT Rychmburk 11).⁵⁶

Chronologicky se „středohradištní třídy“ KT 201 a KT 202 určitě objevují v 10. století s počátkem v předchozím období. Pro Chrudimsko je typické, že tyto třídy včetně výzdoby a profilace okrajů přetrvávají do mladohradištního období, kdy postupně vyznívají a jsou nahrazovány mladšími. Nástup nových technologií není zatím přesně stanoven, spíše intuitivně je kladen do pokročilého 11. nebo počátku 12. století.⁵⁷ Obdobně je tomu se závěrem některých „mladohradištních tříd“. Vedle nových technologických tříd 13. století (např. bílá, obvykle červeně malovaná keramika) přetrvávají některé technologické třídy z předchozího období (KT 209, 210), jak dokládají profilace okrajů nebo nové keramické tvary (pokličky). Pro potřeby této práce je starší etapa řazena do 10. až 11. století a mladší do 11. až staršího 13. století.

Keramika tříd KT 201 a KT 202 („středohradištní“) byla získána z 26 objektů (*obr. 5: 1–5, 7*), sídlištní vrstvy (*obr. 5: 6, 8–30*) a část byla získána sběrem nebo při začišťování plochy po skrývce. V osmi dalších objektech byla také keramika skupin mladohradištních nebo mladších. Většina keramických zlomků je atypická. Okraje nádob jsou jednoduše profilované, seříznuté vodorovně či kuželovitě (*obr. 5: 1, 10, 11, 17, 19*), ve výzdobě se objevuje hřebenová linie, hřebenová vlnice i hřebenový vpich (*obr. 5: 2–4, 7, 13, 15, 16, 20, 25, 26, 29*). V rámci KT 202 zjišťujeme ojediněle i rytou šroubovici nebo jednoduchou vlnici (*obr. 5: 28, 30*). Početně převažuje nehlazená KT 202 (112 ks, 631 g) nad jemnější KT 201 (17 ks, 84 g).

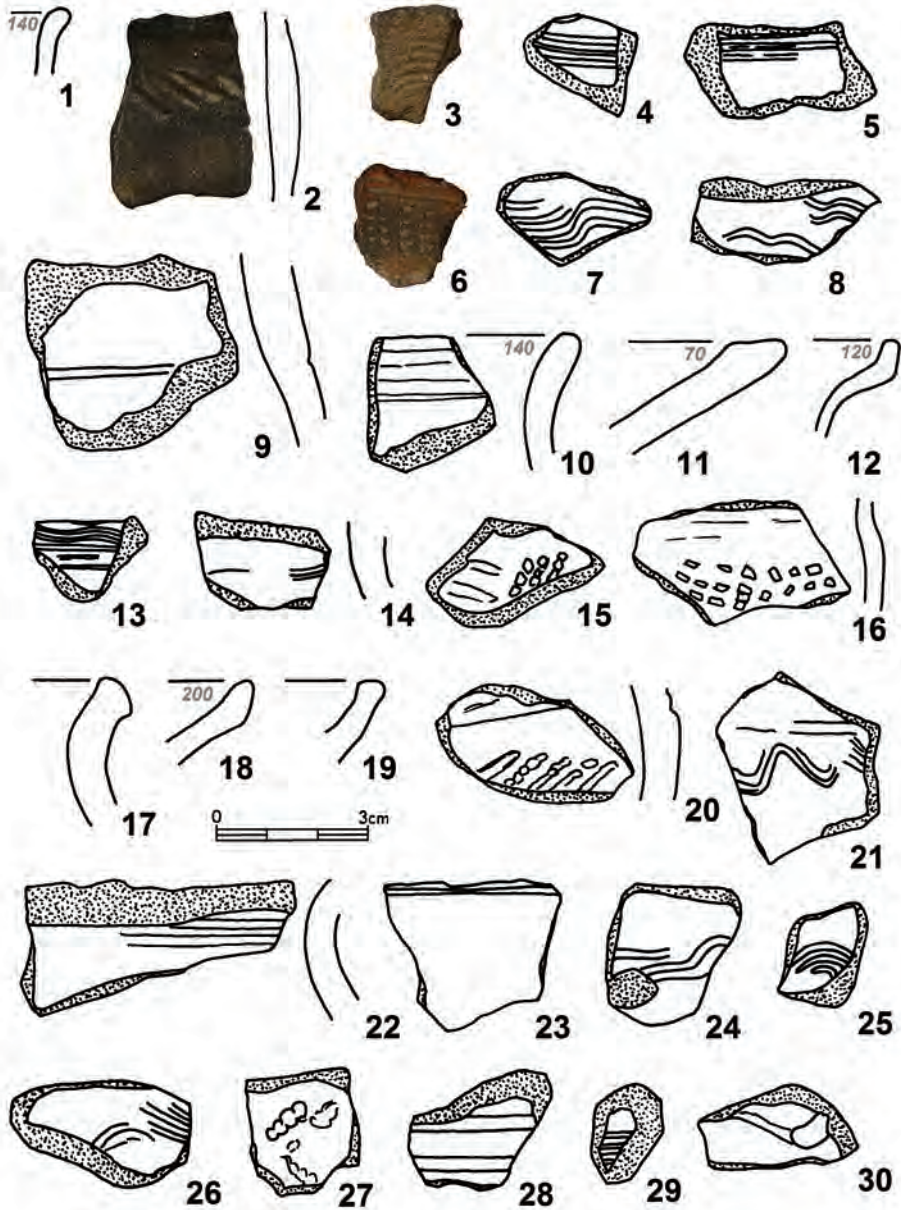
Početnější a rozmanitější jsou nálezy technologických tříd 204–206 a 208–210 (664 ks, 2751 g – *obr. 6, 7: 1–27, 31, 32*). Keramika byla vyzdvižena z 54 objektů (74 ks, 284 g), v dalších 44 je jako příměs spolu s vrcholně středověkými zlomky (90 ks, 336 g). Plošně je rozšířena stejně jako keramika KT201 a KT202 (*obr. 2*). Nejpočetněji jsou zastoupeny skupiny KT204 (157 ks, 661 g), KT205 (237 ks, 1022 g) a KT210 (144 ks, 499 g). Minimální zastoupení mají skupiny KT203 (7 ks, 32 g) a KT208 (4 ks, 13 g). V keramických tvarech jsou zastoupeny hrnce, nádoby s uchem (*obr. 7: 5*) a pokličky (*obr. 6: 19, 20* a *obr. 7: 15*). Nádoby s uchem a pokličky představují nové keramické tvary nastupující ve 13. století, což ukazuje na přežívání některých keramických tříd až do tohoto období. Nad jednoduše profilovanými okraji (*obr. 6, 5, 25, 28, 34; obr. 7: 2, 11*) postupně převažují profilace v podobě nepravého okruží, které nastupují ve 12. století a pokračují až do vrcholného středověku (*obr. 6: 1, 3, 6–7, 15, 21–24, 26, 27, 30–32, 37; obr. 7: 8–10, 13, 14*). Výzdoba se zjednodušuje, převažuje rytá šroubovice (*obr. 6: 11, 14, 38; 7: 16–21, 23, 25,*

⁵⁴ FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

⁵⁵ LACINA, M. – MUSIL, J.: *Archeologické nálezy z prostoru tzv. starého hradu*.

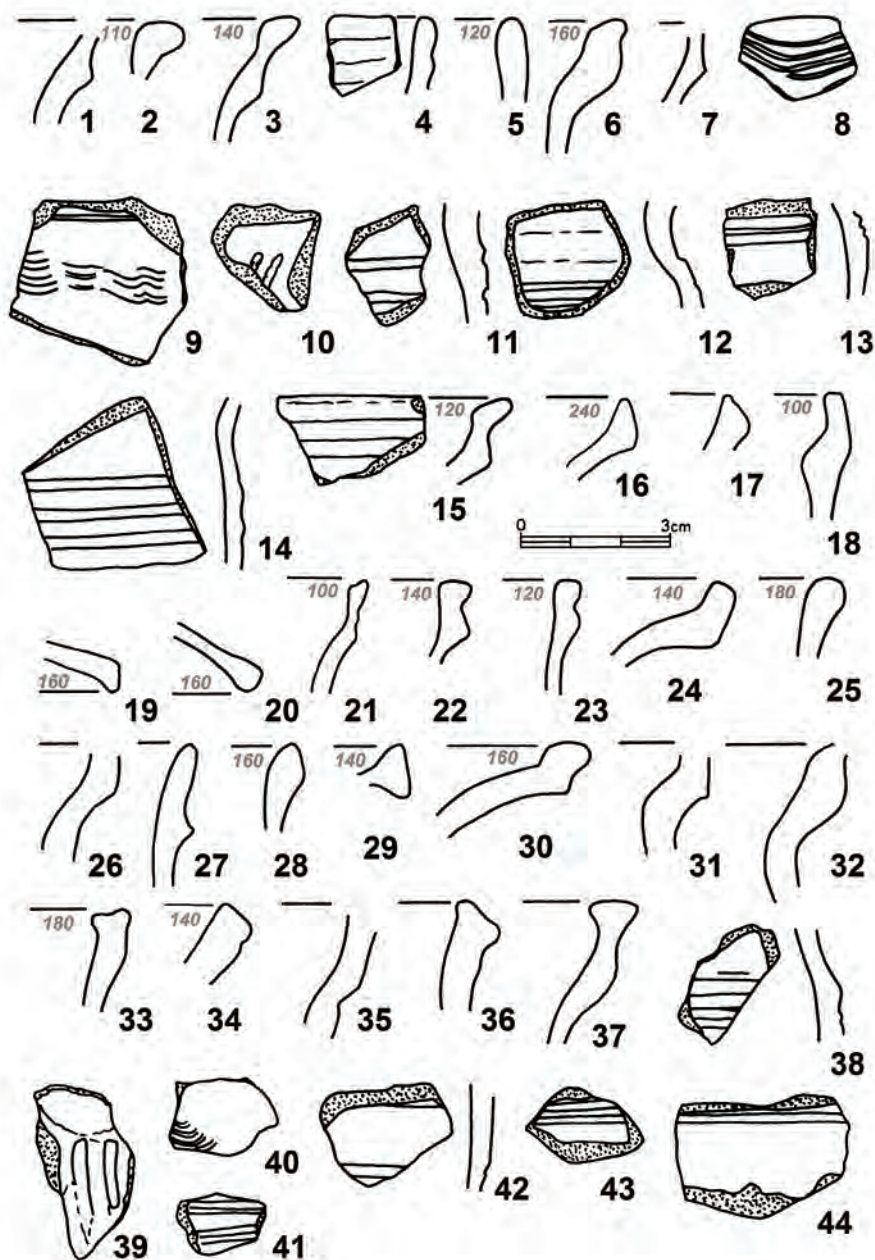
⁵⁶ FROLÍK, J.: *Kostel sv. Václava v Lažanech*, s. 77; MUSIL, Jan: *Počátky Lhoty u Skutče (archeologie žijící vesnice)*, Chrudimské vlastivědné listy 26, 5, 2017, s. 13–17. FROLÍK, J. – MUSIL, J. – SIGL, J.: *Manuál technologických skupin*.

⁵⁷ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudimsko*, s. 69–70.

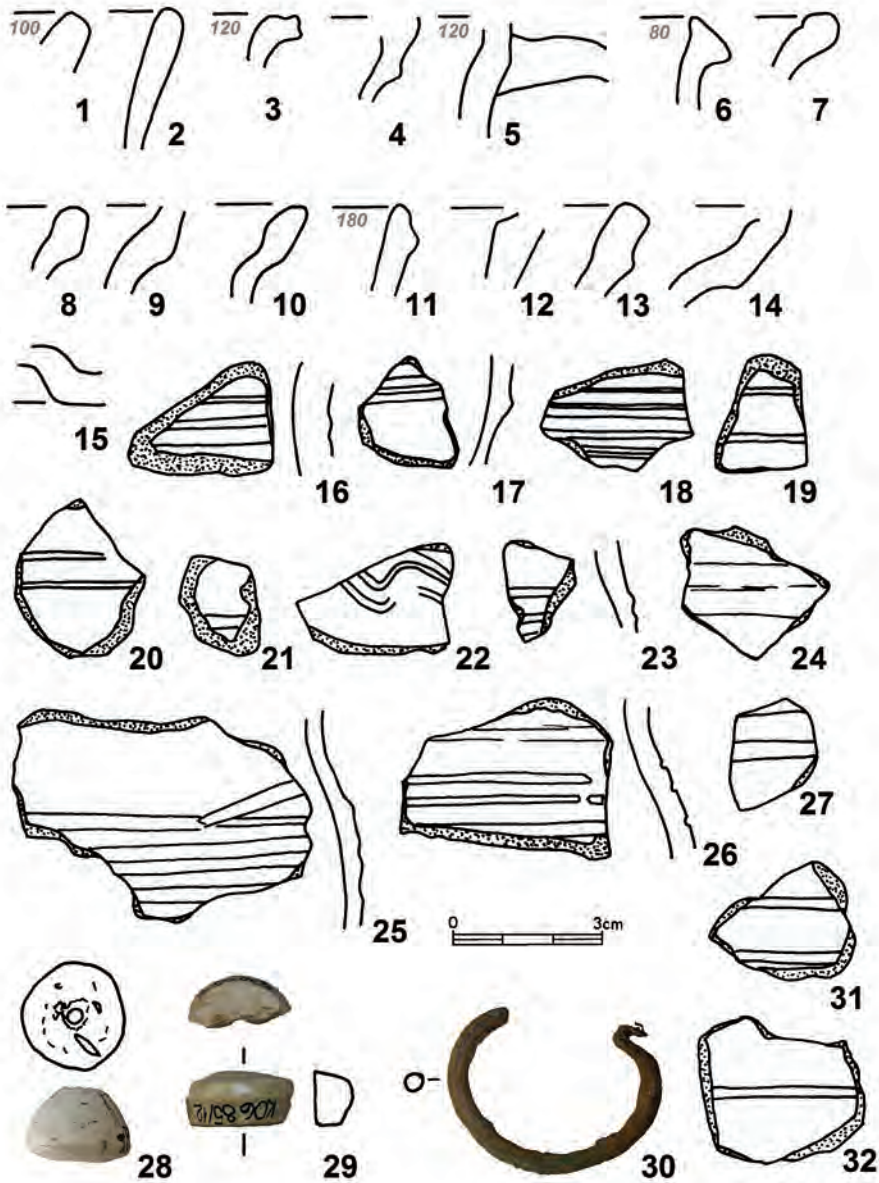


Obr. 5: Naleziště Kočín III. Výběr keramiky střední doby hradištní (skupiny KT 201 a KT 202).

Kresba J. Frolík a M. Sedláčková, foto M. Sedláčková.



Obr. 6: Naleziště Kočí III. Výběr keramiky mladší doby hradištní
 (skupiny KT 203-206, 208-210). Kresba J. Frolík a M. Sedláčková.



Obr. 7: Naleziště Kočič III. Výběr nálezů mladší doby hradištní (KT 203–206, 208–210), 29 – kámen, 30 – bronz, ostatní keramika. Kresba J. Frolík a M. Sedláčková, foto M. Sedláčková.

26, 31, 32). V malé míře přežívá hřebenová výzdoba, spojená se skupina KT 204 a KT 205 (*obr. 6: 8–10, 40, 43; obr. 7: 22*). Ojedinele se objevují netypické vrypy (*obr. 6: 39*).

Nekeramické nálezy představují čtyři torzovitě zachované železné hřebíky, typologicky neurčitelné. Chronologicky necitlivé jsou i přesleny, jeden keramický (*obr. 7: 28*) a druhý kamenný (*obr. 7: 29*). Výpovědní hodnotu pro datování naleziště mají bronzová záušnice (*obr. 7: 30*) a stříbrná mince – denár (*viz M1*).

Záušnice je nejčastěji nalézaným a převážně jediným ženským šperkem, který se objevuje v mladohradištním období, častěji na pohřebištích a méně často v sídlištních situacích. Pro určení jejich stáří je užíván průměr šperku, event. podoba esovité kličky. Studovaná záušnice, nalezená v jižním ohrazeném areálu, je mírně deformovaná s průměry 43 a 31 mm a silou drátu 4 mm. Jednoduchá klička je deformovaná a poškozená, takže nelze určit, zda byla hladká nebo se žlábký. Druhý konec má tupé ukončení. Podle třídění K. Tomkové patří nejspíše ke skupině T1 s průměrem 30–41 mm a průměrem užitého drátu 1,5–4 mm.⁵⁸ Objevují se na pohřebištích v okolí Pražského hradu (např. na Loretánském náměstí) i Levého Hradce. Větší průměr je řadí spíše do 12. století. Z Chrudimi známe velmi podobné záušnice z hrobu v Husově ulici s mírně menším průměrem (30 x 32 mm, průměr drátu 3,7 mm) a vyrobené ze stříbra.⁵⁹ Z téhož hrobu byl vyzdvížen denár Vratislava II. (1061–1092).⁶⁰ Záušnici z naleziště Kočí III považujeme za náhodně ztracený šperk.

Jiný významný nález – stříbrná mince – pochází ze severního areálu (*obr. 3: mince*).



M1. UHRY, Štěpán I. (997–1000–1038)

denár, asi 1013/1018–1038

Av.: kříž, ve vnitřním perlovci v úhlech kříže 4 „klínky“; vnější obvodok perlovitý.

+ STEPHANVS REX

⁵⁸ TOMKOVÁ, Kateřina: *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II*, Praha 2020.

⁵⁹ FROLÍK, Jan: *Archeologické nálezy Chrudimsko / Chrudim / Sbírký Okresního muzea v Chrudimi 1/II*, Chrudim 1981, s. 19.

⁶⁰ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudimsko*, s. 61–62.

Rv.: kříž, ve vnitřním hladkém kruhu v úhlech kříže 4 „klínky“; vnější obvodek hladký.

+ REGIA CIVITAS

Lit.: *Huszár 1979*,⁶¹ 31, č. 1.

AR; 0,668 g; 18,3/12,4+4,8 mm; přehnutý, rozlomený.

Sbírka: Regionální muzeum v Chrudimi.

Foto: Jan Frolík.

Mince objevená v areálu raně středověkého sídliště Kočí III patří do kategorie ztrátových exemplářů – její nálezová poloha je promítnuta do prozkoumané plochy (*obr. 3: mince*). Jde o ražbu uherského krále Štěpána I. (997–1038) vzniklou v neznámé mincovně. Produkce denáru typu Huszár č. 1 byla velmi masová a tomu odpovídá také velké množství doložených kombinací razidel.⁶² Na základě výskytu v severských nálezech je zřejmé, že počátek ražby sledovaného mincovního typu spadá až do období 1013–1018.⁶³ Doposud nejpodrobnější katalogizaci variant denáru typu Huszár č. 1 zveřejnil P. Csákvári – tato práce však postrádá číselné či numerické označení jednotlivých variant a je tedy pro práci jen obtížně použitelná.⁶⁴

Z numismatického pohledu jde o poměrně běžnou ražbu, avšak její výpočetní hodnota je s ohledem na nálezový původ z oblasti severovýchodních Čech velmi významná. Jedná se o další doklad pronikání uherských ražeb z prvé třetiny 11. století na české území. Nálezový výskyt uherských denárů z 11. a zvláště 12. století je na českém území vzácný. Starý nálezový fond, především exempláře tvořící příměs v pokladech s českými denáry, shrnula J. Hásková.⁶⁵ Naposledy stručný přehled nálezů uherských mincí v Čechách zveřejnil J. Militký.⁶⁶

Ve vztahu k denáru ze sídliště Kočí III se v tomto příspěvku zaměřujeme pouze na další nálezy ražeb krále Štěpána I., a to na prvním místě pocházející z oblasti severovýchodních Čech. Dva exempláře, objevené při prospekci s detektory kovů, jsou doloženy z areálu předhradí hradiště Vraclav.⁶⁷ Další Štěpánův denár pochází z Opočna.⁶⁸ Jeden exemplář byl zastoupen také

⁶¹ HUSZÁR, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*, Budapest 1979.

⁶² HUSZÁR, L.: *Münzkatalog Ungarn*.

⁶³ JONSSON, Kenneth: *The earliest Hungarian coinage*, in: *Commentationes Numismaticae 1998*. Festgabe für Gert und Vera Hatz zum 4. Januar 1988 dargebracht, ed. Peter Berghaus – Jürgen Bracker – Jorgen Steen Jensen – Lars Lagerquist, Hamburg 1988, s. 95–102.

⁶⁴ HUSZÁR, L.: *Münzkatalog Ungarn*; CSÁKVÁRI, Péter: *Szent István dénárijának vernet Típusai*, Győr 2009.

⁶⁵ HÁSKOVÁ, Jarmila: *K obchodním stykům Čech s Uhrami v období raného feudalismu. Nálezy uherských mincí v Čechách*, *Slovenská numizmatika* 10, 1989, s. 213–222.

⁶⁶ MILITKÝ, Jiří: *Nález denáru uherského krále Štěpána I. z Opočna (okr. Rychnov nad Kněžnou)*, *Numismatický sborník* 27/2, 2012–2013, s. 236–239.

⁶⁷ LUKAS, Jiří – VÍCH, David: *Nálezy jednotlivých „ztrátových“ raně středověkých mincí z hradiště Vraclav (okr. Ústí nad Orlicí)*, *Numismatický sborník* 32/1, 2018, s. 26–53.

⁶⁸ MILITKÝ, J.: *Nález denáru uherského krále Štěpána I.*

v dosud podrobně nepublikovaném depotu pocházejícího z neznámé lokality v okolí Hradce Králové a ukrytém do země okolo roku 1050.⁶⁹

Štěpánovy denáry se vyskytly také v nálezích z dalších českých regionů. Celkem 10 ks denárů tohoto panovníka bylo zastoupeno v pokladu z Prahy 2, Kanálské zahrady.⁷⁰ Nepublikovaný denár Štěpána I. pochází z areálu Pražského hradu.⁷¹ Zcela atypický je výskyt Štěpánova denáru v depotu feniků a brakteátů z Tetína, ukrytého před polovinou 13. století.⁷² Tato ražba se však na české území zřejmě dostala z Bavorska náhodně s fenikovou složkou tohoto pokladu.

Všechny nálezy Štěpánových denárů v severovýchodních Čechách mají přímou (Vraclav) či zřetelnou vazbu na přemyslovská hradiště (Hradec Králové, Opočno) a v případě Kočí III je evidentní spojitost s hradištěm v Chrudimi. Lze oprávněně předpokládat, že na uvedené centrální lokality tyto ražby pronikaly v souvislosti s dálkovým obchodem a posléze se šířily dále v zázemí hradišť. Dva exempláře z Vraclavi a nový nález z Kočí III velmi výmluvně ilustrují komunikační směr, kterým uherské ražby do Čech proudily – jde o trasu tzv. Trstenické stezky, spojující severovýchodní Moravu (zvláště Olomouc) s českým vnitrozemím. Je zřejmé, že právě oblast Moravy zprostředkovala import uherských mincí do Čech. Na Moravě je doložen mimořádně početný import uherských mincí z 11. století,⁷³ kde v průběhu 1. třetiny 11. století uherské denáry navíc nahrazovaly absenci lokální moravské mince.⁷⁴ Tento jev je doložen také v naddunajském Dolním Rakousku, především na lokalitě Oberleiserberg.⁷⁵ Je tedy zřejmé, že výrazná část produkce uherských denárů, zvláště v 1. polovině 11. století, byla využívána pro zahraniční obchod. Čechy jsou však z tohoto pohledu pouze okrajovým územím – uherské denáry jen

⁶⁹ Depot je uložen v Národním muzeu v Praze. RADOMĚRSKÝ, Pavel: *České, moravské a slezské nálezy mincí údobí denárového (10.–12. století)*, in: *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl II/1*, ed. Emanuela Nohejlová-Prátová, Praha 1956, s. 19, č. 1464; CACH, František: *Nejstarší české mince I. České denáry do mincovní reformy Břetislava I.*, Praha 1970, s. 52, č. 9; VIDEMAN, Jan – PAUKERT, Josef: *Moravské denáry 11. a 12. století*, Kroměříž 2009, s. 443, č. 82.

⁷⁰ RADOMĚRSKÝ, P.: *České, moravské a slezské nálezy (10.–12. století)*, s. 21, č. 1473; CACH, F.: *Nejstarší české mince I*, s. 56, č. 36.

⁷¹ Za informaci děkuji PhDr. L. Polanskému, Ph.D.

⁷² MILITKÝ, Jiří – STOLZ, Daniel – STOLZOVÁ, Dana – ZAORAL, Roman: *Poklad mincí ze 13. století z Tetína. Předběžná zpráva o nálezů a stavu jeho zpracování*, *Folia Numismatica* 21, 2008 (2006–2007), s. 143, tab. 2/VIII:1; ZAORAL, Roman – MILITKÝ, Jiří: *The hoard of Tetín (Czech republic) in the light of currency conditions in thirteenth-century Bohemia*, in: *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 2009*, II, ed. Nicholas Holmes, Glasgow 2011, s. 1666, č. IX/1.

⁷³ ŠMERDA, Jan: *Nálezy uherských mincí na Moravě z 11. a 12. století*, *Slovenská numizmatika* 10, 1989, s. 223–234; MARETHOVÁ, Barbora: *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)*, *Studia mediaevalia pragensia* 8, 2008, s. 7–44; VIDEMAN, Jan – MACHÁČEK, Jiří: *Nové mincovní nálezy z dolního Podjíví v kontextu raně středověké Moravy*, *Archeologické rozhledy* 65, 2013, s. 851–871.

⁷⁴ VIDEMAN, J. – MACHÁČEK, J.: *Nové mincovní nálezy*, s. 865–866.

⁷⁵ MILITKÝ, Jiří – EMMERIG, Hubert: *Funde frühmittelalterlicher Münzen aus Oberleiserberg (Niederösterreich)*, *Numismatický sborník* 28/2, 2016 (2014), 205–221.

těžko mohly soutěžit s intenzivní produkcí kvalitních českých denárů, které se po celé 11. století v nálezech promítají v naprosto drtivé převaze. Dříve byla přítomnost uherských mincí v Čechách spojována s obchodem se solí z Uher.⁷⁶ Z dnešního pohledu ale s velkou pravděpodobností pronikání uherských denárů do Čech odráží především komunikační a obchodní spojení s územím Moravy.⁷⁷

Exemplář ze sídliště Kočí III je důležitý také z hlediska oběhu mince ve venkovském prostředí. Tento náález naznačuje, že v zázemí hradiště Chrudim⁷⁸ se mince dostávaly i mezi zemědělské obyvatelstvo již v 1. třetině 11. století. O procesu plošného uplatnění mince v raném středověku víme zatím poměrně málo a z tohoto pohledu jsou důležité především nálezy ztrátových mincí.⁷⁹ Na počátek 11. století je datováno doložitelné šíření mincí ve venkovském prostředí v Čechách⁸⁰ a uherský denár Štěpána I. z Kočí III by mohl být dalším potvrzením tohoto trendu.

Chronologie a podoba sídliště

Poznání raně středověkého osídlení Chrudimska bylo věnováno značné úsilí zejména v 80. letech 20. století. Povrchové průzkumy přispěly k poznání jeho rozptýleného charakteru s tzv. centrálními body.⁸¹ Otazník zůstal nad podobou jednotlivých bodů („sídlištních buněk“) rozptýleného osídlení, které sejevily na povrchu jako koncentrace keramických zlomků obvykle s průměrem 40–50 m. Tato velikost zřejmě odráží jakousi základní jednotku osídlení, která byla interpretována jako usedlost/dvorec nebo jejich malý shluk, aniž bylo možné podložit tuto úvahu konkrétním archeologickým odkryvem.⁸² Plošný výzkum takového naleziště však proveden nebyl a známy byly pouze

⁷⁶ HÁSKOVÁ, J.: *K obchodním stykům Čech s Uhrami*, s. 218–219.

⁷⁷ MILITKÝ, J.: *Nález denáru uherského krále Štěpána I.*, s. 238.

⁷⁸ Mincovní nálezy z areálu hradiště Chrudim doposud nebyly souhrnně vyhodnoceny. Na tomto místě uvádíme stručný přehled publikovaných nálezů: depot (RADOMĚRSKÝ, P.: *České, moravské a slezské nálezy (10.–12. století)*, s. 48–49, č. 1619; CACH, František: *Nejstarší české mince II. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové*, Praha 1972, s. 61, č. 217); jednotlivý náález (RADOMĚRSKÝ, P.: *České, moravské a slezské nálezy (10.–12. století)*, s. 19, č. 1465; CACH, F.: *Nejstarší české mince I*, s. 53, č. 14); hrobové nálezy (RADOMĚRSKÝ, P.: *České, moravské a slezské nálezy (10.–12. století)*, s. 46–47, č. 1610; CACH, F.: *Nejstarší české mince II.*, s. 61, č. 216; FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudimsko*, s. 61–62; MARETHOVÁ, B.: *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť*, tab. 1: 12).

⁷⁹ Z tohoto pohledu se jeví jako nesmírně cenné dokumentování nálezů jednotlivých mincí pocházejících z detektorových průzkumů. Srovnej: LUKAS, Jiří: *Nálezy denárů z 11. a 12. století pomocí detektorů kovů (I.)*, Numismatický sborník 28/1, 2014, s. 57–70; LUKAS, Jiří: *Nálezy denárů z 11. a 12. století pomocí detektorů kovů (II.)*, Numismatický sborník 29/2, 2016 (2015), s. 162–182; LUKAS, Jiří: *Nálezy denárů z 11.–13. století objevené pomocí detektorů kovů (III.)*, Numismatický sborník 33/2, 2020, s. 139–158; LUKAS, Jiří: *Nálezy mincí z 12. a 13. století z areálu raně středověkého sídliště v Opolánkách (okr. Nymburk)*, Numismatický sborník 33/2, 2020, s. 165–172.

⁸⁰ KLÁPŠTĚ, Jan: *Příspěvek k poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách*, Archeologické rozhledy 51, 1999, s. 782.

⁸¹ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudimsko*.

⁸² FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudimsko*, s. 43.

izolované objekty, nejčastěji jámy, ojediněle lahvovité obilnice bez možnosti zasazení do původního kontextu sídliště. Změnu nepřinesly ani rozsáhlé terénní výzkumy doprovázející na Chrudimsku a Pardubicku plošně rozsáhlé stavby, např. výstavba silnice I/37 Jesničanky–Medlešice,⁸³ obchvatu Kojic⁸⁴ nebo několika souborů rodinných domů v Mikulovicích.⁸⁵

Naleziště Kočí III je proto plošně největším odkryvem raně středověkého sídliště na Chrudimsku, které umožňuje učinit si alespoň základní představu o jeho podobě. Odkryty byly v úplnosti dva ohrazené obdélné areály, v nichž stály stavby křulové konstrukce (v jednom případě nejméně tři, v druhém případě dvě). Jednotlivé stavby identifikujeme pomocí skupin křulových jamek, ale přesné vymezení půdorysu je neproveditelné. Jak ohrazení, tak stavby byly obnovovány, což svědčí o jejich delším užívání. Mírný, ale vícečetný posun jednotlivých nosných prvků (křulů) půdorysy postupně „rozostřuje“. Ve stavbách nebyly nalezeny pozůstatky otopných zařízení, ani identifikovány jednoznačné stopy vnitřního vybavení, i když k němu může náležet část křulových jamek. Rozmístění křulových jamek také naznačuje, že některé stavby mohly být dvou- i víceprostorové (zejména stavby S4 a S5 – *obr. 3*). Absence pozůstatků vnitřního vybavení je důsledkem eroze a intenzivní zemědělské činnosti. Patrně proto se také nedochovala žádná stopa podlahové úrovně. Zkoumané stavby mohly sloužit nejen jako obytné, ale také jako hospodářské (chlévy, stodoly apod.), i když obytný charakter dokládají některé nálezy (přesleny, záušnice, mince). Zajímavá je absence zahloubených objektů, např. zásobnic, které ojediněle z jiných míst v Chrudimi známe (např. naleziště Chrudim 27).⁸⁶ Ojedinělou výjimku představuje jámový objekt 515, který však není datován, může být i mladší.

Výše byl zmíněn shluk křulových jamek v jihozápadním nároží jižního ohrazení (*obr. 3: O, obr. 4*). Shlukem lze proložit různé varianty rekonstrukce původního nadzemního objektu. Kruhová varianta (*obr. 4*) zdánlivě nabízí dva výklady. Jedním je podobnost s objekty interpretovanými jako doklady pohanského kultu, které byly zkoumány např. na Pohansku u Břeclavi a Hradsku-Kanině na Kokořínsku. Revize starších interpretací tento výklad odůvodněně zpochybňuje,⁸⁷ navíc v případě naleziště Kočí III je to vyloučené i z důvodů chronologických. Méně spektakulární, ale podobě naleziště bezesporu bližší, je ztotožnění s jednoduchými přístřešky, určenými jako sýpky, stohy nebo

⁸³ SEDLÁČEK, Radko: *Záchranný archeologický výzkum při výstavbě silnice I/37 Jesničanky–Medlešice v roce 2004 a 2005*, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 32, 2006, s. 90.

⁸⁴ MUSIL, Jan: *Nálezová zpráva. Záchranný archeologický výzkum akce: Modernizace silnice II/322 Kojice-obchvat, k. ú. Kojice, okres Pardubice, Pardubický kraj*, č. j. 262/222/2021, rukopis nálezové zprávy uložený na Archeologickém oddělení Východočeského muzea v Pardubicích, Pardubice 2023.

⁸⁵ JOŠKOVÁ, Tereza – LANGOVÁ, Michaela – JÍLEK, Jan: *Mikulovice. Život na hraně*, Pardubice 2020.

⁸⁶ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudimsko*, s. 88.

⁸⁷ ŠTEFAN, Ivo: *Pohanství a počátky křesťanství v Čechách: dialog historie a archeologie*, in: *Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Dialog nad počátky křesťanství v Čechách*, ed. Ivo Štefan – Martin Wihoda, Praha 2018, s. 146–171.

oborohy sloužícími k uchovávání úrody, slámy nebo sena.⁸⁸ Jejich konstrukce mohla být kruhová i čtvercová. Kruhový i čtvercový půdorys lze proložit zkoumaným shlukem kůlových jamek, ale nelze určit, která varianta je správná. Zdvojení některých jamek však dokládá vícenásobnou opravu nebo obnovu této konstrukce.

Zdroj vody, který musíme na podobném nalezišti předpokládat, např. v podobě studny, nebyl zachycen. Může se skrývat v nezkoumané ploše, nejspíše západním směrem. Jinou možnost představuje zaniklá vodoteč (naleziště Kočí I), situovaná asi 250 m severně od zkoumané plochy.⁸⁹

Pro porovnání nalezené situace máme dosud jen málo analogií. Nejbližše zjištěnou představuje odkryv na ploše rodinného domu v Dražkovicích (okr. Pardubice) z roku 2014.⁹⁰ Odhaleny byly podobné kumulace kůlových jamek, početnější je zastoupení větších jam. Situace je interpretována jako část dvorce s kůlovými stavbami, které náleží dvěma fázím. Nalezeno bylo také silo/zásobnice. Sídliště je datováno na přelom středohradištního a mladohradištního období ve své starší fázi a do mladohradištního období v mladší fázi. Do období přelomu 12. a 13. století spadá část sídliště odkrytého při záchranném archeologickém výzkumu v Kojicích (okr. Pardubice). I zde bylo registrováno mocné sídlištní souvrství s částmi půdorysů několika staveb sloupové konstrukce.⁹¹ V jiných částech Čech jsou podobná naleziště vzácná. Velmi podobné stavby bychom našli na předhradí Levého Hradce, kde jsou datovány již do 9. století. Obě jsou víceprostorové a na rozdíl od námi zkoumaných staveb obsahují ohniště.⁹² Jednalo se o kůlové stavby a nepravidelný průběh stěn ukazuje na opravy. Určitou analogii představují také půdorysně podobné struktury vymezené příkopy. Jednou je areál, zkoumaný v Ledčicích (okr. Mělník) datovaný do 1. poloviny 13. století.⁹³ Sestává z přibližně čtvercové části o hraně cca 50 m a přilehlého obdélného areálu s osami cca 40 x 60 m. Třetí částí je nepravidelně vymezený ovál o rozměrech cca 100 x 120 m. Výzkum se soustředil na obdélnou část, kde byly prozkoumány dva velmi mírně zahlužené pravoúhlé objekty, interpretované jako pozůstatky obytných staveb. O využití zbývající plochy není nic známo. Příkopem vymezený areál o rozměrech 70 x 65 m známe z Velebudic na Mostecku. Vnitřní plocha byla zkoumána v malém rozsahu a útvar je interpretován jako ohrada pro dobytek.⁹⁴ Vznikla před rokem 1200

⁸⁸ SMETÁNKA, Zdeněk: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života*, Praha 2004; ŠTEFAN, Ivo: *Pohanství a počátky křesťanství*, s. 154.

⁸⁹ MUSIL, J.: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu*.

⁹⁰ KOŠAŘOVÁ, M. – BULVOVÁ, K.: *Raně středověké osídlení v Dražkovicích*.

⁹¹ MUSIL, J.: *Nálezová zpráva. Záchranný archeologický výzkum akce: Modernizace silnice II/322 Kojice*.

⁹² SMETÁNKA, Z.: *Legenda o Ostojovi*, s. 48–52.

⁹³ GOJDA, Martin – KŘIVÁNEK, Roman – MEDUNA, Petr – RYTÍŘ, Ladislav – TREFNÝ, Martin: *Archeologie krajiny a sídel na Podřipsku. Výzkum středověkého ohrazeného areálu v Ledčicích*, *Archeologické rozhledy* 62, 2010, s. 259–292.

⁹⁴ KLÁPŠTĚ, Jan: *Paměť krajiny středověkého Mostecku*, Most 1994, s. 80–83.

a zanikla během 1. poloviny 13. století.⁹⁵ Základní rozdíl představuje vymezení příkopem jako obtížněji překonatelnou překážkou na rozdíl od plotu či palisády.

Závěr

Archeologický výzkum objevil na nalezišti Kočí III středověké sídliště, existující od 10./11. století a přežívající až do 15. století. Jeho raně středověké počátky nejsou v písemných pramenech zachyceny, pro závěrečné období existence bylo ztotožněno se zaniklou vsí Steimetzendorf/Steymnezdorff, doloženou v torzu berního rejstříku z let 1399 až 1402.⁹⁶ Na sídlišti byly zkoumány dva dvorce vymezené palisádami s kůlovými stavbami v jejich ploše. Datování se opírá kromě keramiky také o nález záušnice a vzácného uherského denáru, který je dokladem kontaktu, byť třeba zprostředkovaným, s regiony východně od Čech a také časného pronikání mince do vesnického prostředí.

Nevýraznost archeologických terénních situací i nálezů je pravděpodobně důvodem, proč je analogických nálezů zatím tak málo. Interpretaci usnadnil výjimečný odkryv velké plochy, kterým byly odhaleny ucelené struktury. Je však pravděpodobné, že představuje obvyklou podobu podobných sídlišť mladohradištního období. Potvrdit to může jen další archeologický výzkum.⁹⁷

⁹⁵ KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 111–112.

⁹⁶ Základní informace srov. FROLÍK, Jan – MUSIL, Jan – RICHTER, David – VOJTÍŠEK, Jan: *Chrudim v době Karla IV.*, Chrudim 2016, s. 154; MUSIL, J. – NETOLICKÝ, P. – PREUSZ, M.: *Archeologie v Železných horách*, s. 25. Vrcholně středověké etapě zkoumaného sídliště, jakož i jeho ztotožnění se zaniklým Steymnezdorffem bude věnována samostatná studie.

⁹⁷ Autorský podíl J. Militkého vznikl v rámci pracovního úvazku autora ve Filosofickém ústavu AV ČR, Praha, v. v. i. / Centru mediévistických studií, společném pracovišti Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy v Praze, Jilská 1, Praha 1, 110 00.

žlab patrně proboštství, které zde bylo zbudováno snad počátkem 14. století.² Zároveň je možné, že kostel měl svého menšího dřevěného předchůdce a pohřebiště bylo již od svého počátku kostelní. Vznik pohřebiště lze na základě doprovodných nálezů datovat do počátku 11. století, nejmladší datovatelné hroby jsou z konce 13. století. Nálezy mincí byly učiněny v letech 2016, 2017, 2020, 2021, 2022 a 2023. Podrobně popsány jsou v tomto příspěvku pouze nálezy učiněné do roku 2020, novější nálezy mincí nejsou dosud zpracovány. Celkem jde o 11 denárů a dva brakteáty pocházející z devíti hrobových celků. Další dva denáry byly nalezeny v rámci hřbitovní vrstvy, bez zjevné příslušnosti ke konkrétnímu hrobu.³ Vzhledem k pokračujícímu zpracování nálezů a objemu osteologického materiálu není antropologické vyhodnocení předmětných hrobů k dispozici. Celé pohřebiště bylo negativně ovlivněno rozsáhlými postdepozicičními procesy, které se nejviditelněji projeví vznikem velké terénní trhliny a sesuvem přibližně dvou třetin rozlohy pohřebiště.⁴



ČECHY, Oldřich (1012–1033, 1034), denár.

Av.: stylizované poprsí panovníka;

opis: **+ODALRICV//DV**

Rv.: vnitřní obvod sekaný, vnější zoubkovaný, rovnoramenný kříž se čtyřmi poli, v prvním poli kroužek, ve druhém a třetím poli trojice kuliček, ve čtvrtém poli trojboký jehlan;

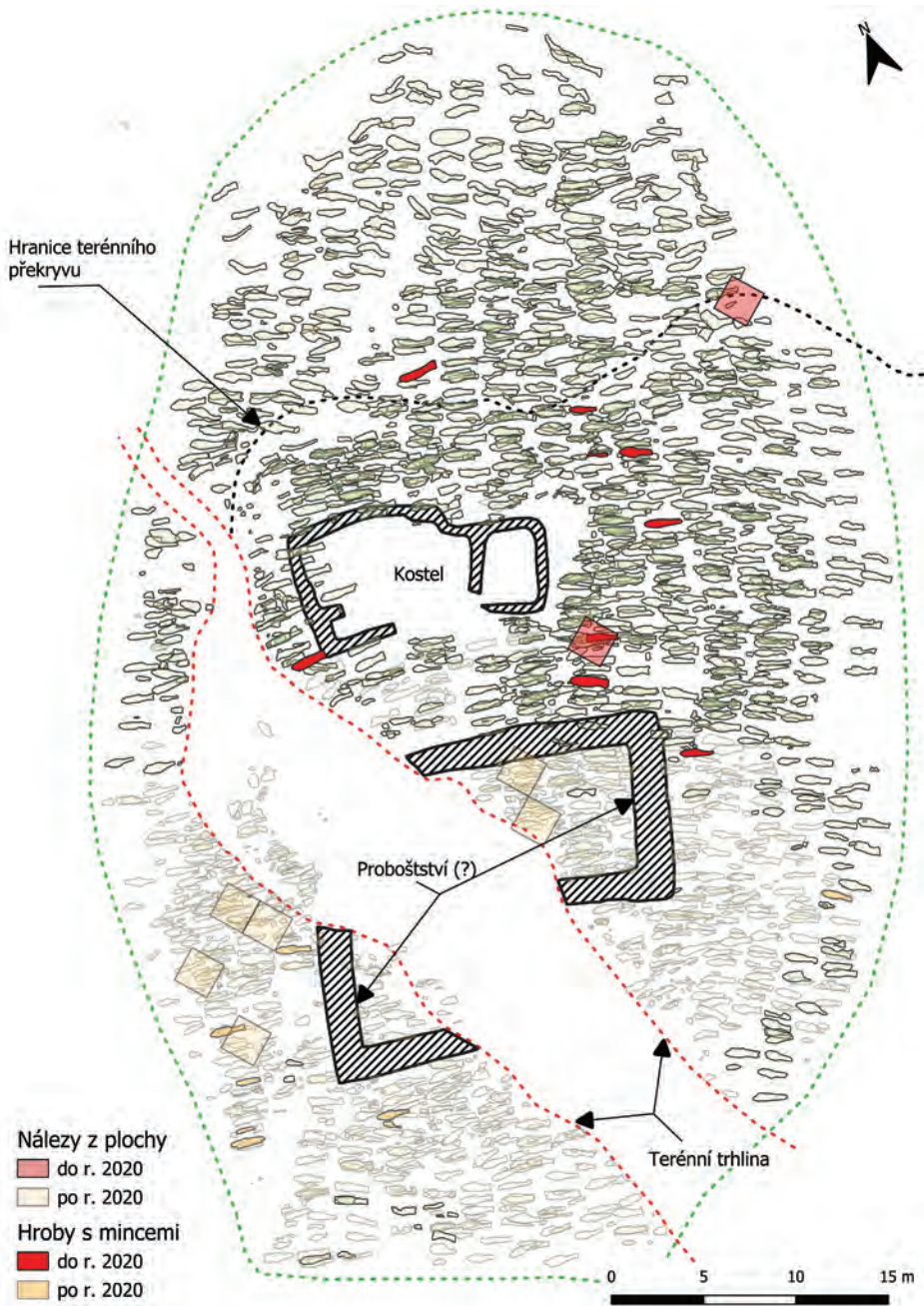
opis: **+ODALRICVS DV**

1. AR; 0,474 g; 16,2 × 20,4 mm.

² Podle předpokladu prof. Sommera, k tomuto blíže ČECH, Petr – PODHORSKÝ, Jan – SOUKUP, Michal: *Stavba neznámého určení u zaniklé středověké vsi Nesvětica*, in: S licenciou 007. Zborník príspevkov k 70. narodeninám Petra Baxu, ed. Peter Bisták – Jana Maříková Kubková – Katarína Válová, Bratislava 2020, s. 107–109.

³ Určení mincí provedl PhDr. Luboš Polanský, Ph.D.

⁴ Podrobněji PODHORSKÝ, Jan: *Pohřebiště v Nesvěticích (okres Most). Výzkum z let 1984–1988 a 2013–2020*, *Archaeologia historica* 47/1, 2022, s. 221–246.



Obr. 1: Pohřebiště Nesvětica – plán na základě výsledků výzkumu z let 2013–2023. Červené nepravidelné polygony jsou obrysy pohřbů s nálezy mincí (vč. mincí z hrobového zásypu). Červené čtverce značí nálezy mince v ploše pohřebiště.

Lit.: *Cach* 1970, č. 283;⁵ *Fiala* 1895, tab. VII, 4;⁶ *Šmerda* 1996, 71, č. 128a.⁷
Kom.: hrob 1175/20 ležel přibližně 11 metrů jihovýchodně od kostela (obj. 7) a necelý jeden metr východně od základového žlabu mladší církevní stavby (obj. 6). Dospělý jedinec byl uložen na zádech s rukama podél těla a chodily těsně u sebe. V oblasti pánve ležel kámen. Denár knížete Oldřicha byl nalezen na žebrech u levé paže.



Vratislav II. (1061–1085–1092), denár z období knížecí vlády 1061–1085.

Av.: olámaný okraj, hladký vnitřní obvodek, vnější zoubkovaný, poprsí zleva, v levé ruce paporec;

opis: **ATIZLAVDV**

Rv.: olámaný okraj, vnitřní hladký obvodek, poprsí zprava;

opis: **+SCSVECESVS**

2. AR; 0,464 g; 13,2 × 13,3 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 346;⁸ *Fiala* 1895, tab. IX, 1; *Šmerda* 1996, 77, č. 158.

Kom.: hrob 1292/20 ležel ve vzdálenosti čtyř metrů jihovýchodně od kostela (obj. 7) a přibližně jeden a půl metru severně od základového žlabu druhé církevní stavby (obj. 6). Dospělý jedinec byl uložen v poloze na zádech s rukama podél těla. Vzhledem k převrácené lebce se lze domnívat, že pohřeb byl původně uložen v dřevěné rakvi, z níž se žádné pozůstatky nedochovaly. Denár knížete Vratislava II. byl nalezen mezi kostmi dlaně pravé ruky.

⁵ CACH, František: *Nejstarší české mince I. České denáry do mincovní reformy Břetislava I.*, Praha 1970.

⁶ FIALA, Eduard: *České denáry*, Praha 1895.

⁷ ŠMERDA, Jan: *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1996.

⁸ CACH, František: *Nejstarší české mince II. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové*, Praha 1972.



Vratislav II. (1061–1085–1092), denár z období knížecí vlády 1061–1085.

Av.: vnitřní obvoděk hladký, vnější zoubkovaný, postava panovníka sedící na trůnu čelně s kopím v pravé ruce;

opis: **WRATIZLAS**

Rv.: vnitřní obvoděk hladký, vnější zoubkovaný, poprsí světce s ozdobnou korunou čelně;

opis: **WENCEZLVS**

3. AR; 0,540 g; 14,1 × 14,3 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 347; *Fiala* 1895, tab. IX, 5; *Šmerda* 1996, 77, č. 159a.



Vratislav II. (1061–1085–1092), denár z období knížecí vlády 1061–1085.

Av.: vnitřní obvoděk hladký, vnější zoubkovaný, postava panovníka sedící na trůnu čelně s kopím v pravé ruce;

opis: **WRATIZLAS**

Rv.: vnitřní obvoděk hladký, vnější zoubkovaný, poprsí světce s ozdobnou korunou čelně;

opis: **WENCEZLVS**

4. AR; 0,602 g; 13,9 × 14,2 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 347; *Fiala* 1895, tab. IX, 5; *Šmerda* 1996, 77, č. 159a.



Vratislav II. (1061–1085–1092), denár z období knížecí vlády 1061–1085.

Av.: rozlámaný, vnitřní obvodek hladký, vnější zoubkovaný, postava panovníka sedící na trůnu čelně s kopím v pravé ruce;

opis: **WRATIZL//S**

Rv.: rozlámaný, vnitřní obvodek hladký, vnější zoubkovaný, poprsí světce s ozdobnou korunou čelně;

opis: **WENCEZLVS**

5. AR; 0,402 g; 13 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 347; *Fiala* 1895, tab. IX, 5; *Šmerda* 1996, 77, č. 159a.

Kom.: hrob 500/16 (denáry č. **3, 4, 5**) ležel pět a půl metru východně od kostela (obj. 7) a přibližně deset metrů severovýchodně od základového žlabu objektu 6. Dospělý jedinec byl uložen v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Za hlavou byl umístěn kámen. Tři denáry ražené knížetem Vratislavem II. byly nalezeny mezi žebry u levé paže.



Vratislav II. (1061–1085–1092), denár z období knížecí vlády 1061–1085.

Av.: olámaný okraj, hladký vnitřní obvodek, vnější zoubkovaný, hlava panovníka čelně nad stylizovaným trůnem;

opis: **WRATIZLVS**

Rv.: olámaný okraj, hladký vnitřní obvodek, poprsí světce zprava, v levé ruce kopí;

opis: **WENCEZLVS**

6. AR; 0,355 g; 15,1 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 350; *Fiala* 1895, tab. IX, 3; *Šmerda* 1996, 77, č. 161.

Kom.: hrob 585/16 ležel přibližně šest a půl metru severně od kostela (obj. 7) a 19,5 metru severně od základového žlabu objektu 6. Dospělý jedinec byl uložen v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Poloha lebky napovídá, že původně byl pohřeb uložen zřejmě v dřevěné rakvi. Denár knížete Vratislava II. byl nalezen u lokte, na vnitřní straně pravého předloktí.



Břetislav II. (1092–1100), denár.

Av.: olámaný okraj, perličkový vnitřní obvodek, vnější zoubkovaný, poprsí zprava, před ním kopí;

opis: **BRACIZLAVS**

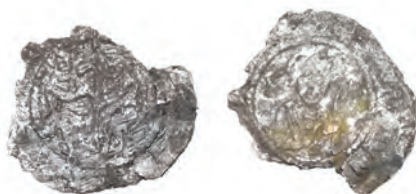
Rv.: olámaný okraj, hladký vnitřní obvodek, vnější zoubkovaný, poprsí čelně;

opis: **//WENCEZLVAS**

7. AR; 0,501 g; 16,2 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 389; *Fiala* 1895, tab. X, 22; *Šmerda* 1996, 77, č. 167.

Kom.: denár knížete Břetislava II. byl nalezen přibližně 16 metrů severovýchodně od kostela (obj. 7) ve svrchní úrovni erozí a postdepozicičními procesy poškozené části pohřebiště bez příslušnosti ke konkrétnímu hrobu.



Vladislav I. (1109–1118, 1120–1125), denár z let 1120–1125.

Av.: olámaný okraj, perličkový vnitřní obvodek, na trůnu sedící postava zleva s praporem, před ní stojící postava;

opis: nečitelný

Rv.: olámaný okraj, perličkový vnitřní obvodek, žehnající poprsí zprava;

opis: **///N///**

8. AR; 0,221 g; 12,7 × 14,2 mm.

Lit.: *Cach* 1972, č. 550; *Fiala* 1895, tab. XV, 10; *Šmerda* 1996, 83, č. 199.

Kom.: hrob 384/20 ležel přibližně šest metrů severovýchodně od kostela (obj. 7) a asi 16,5 metru severně od základového žlabu objektu 6. Nedospělý jedinec byl uložen v poloze na zádech s rukama podél těla. Denár knížete Vladislava I. byl nalezen mezi prsty dlaně pravé ruky.



Přemysl II. Otakar (1253–1278), denár fenikového typu z let cca 1260–1278.

Av.: sekaný vnitřní obvodek, poprsí panovníka zleva, v pravé ruce država, v levé ruce žezlo;

Rv.: sekaný vnitřní obvodek, korunovaný lev/drak (?);

9. AR; 0,687 g; 17,3 × 18,1 mm.

Lit.: *Cach 1974*, č. 819;⁹ *Fiala 1895*, tab. XXII, 25.

Kom.: hrob 541/16 ležel severovýchodně od kostela (obj. 7) ve vzdálenosti necelých šesti metrů, a přibližně 14 metrů severně od základového žlabu objektu 6. Dospělý jedinec byl uložen v poloze na zádech s rukama podél těla. Denár ražený Přemyslem II. Otakarem byl nalezen pod prsty dlaně pravé ruky. Na prstu téže ruky byl dále nalezen rozlámaný jednoduchý páskový prsten.



Přemysl II. Otakar (1253–1278), denár fenikového typu z let cca 1260–1278.

Av.: sekaný vnitřní obvodek, poprsí panovníka zleva, v pravé ruce država, v levé ruce žezlo;

Rv.: sekaný vnitřní obvodek, korunovaný lev/drak (?);

10. AR; 0,688 g; 15,1 × 16,7 mm.

Lit.: *Cach 1974*, č. 819; *Fiala 1895*, tab. XXII, 25.

Kom.: denár Přemysla II. Otakara byl nalezen ve vzdálenosti necelých čtyř metrů jihovýchodně od kostela (obj. 7) ve svrchní úrovni hřbitovního horizontu (vrstvy) bez příslušnosti ke konkrétnímu hrobu.

⁹ CACH, František: *Nejstarší české mince III. České a moravské mince doby brakteátové*, Praha 1974.

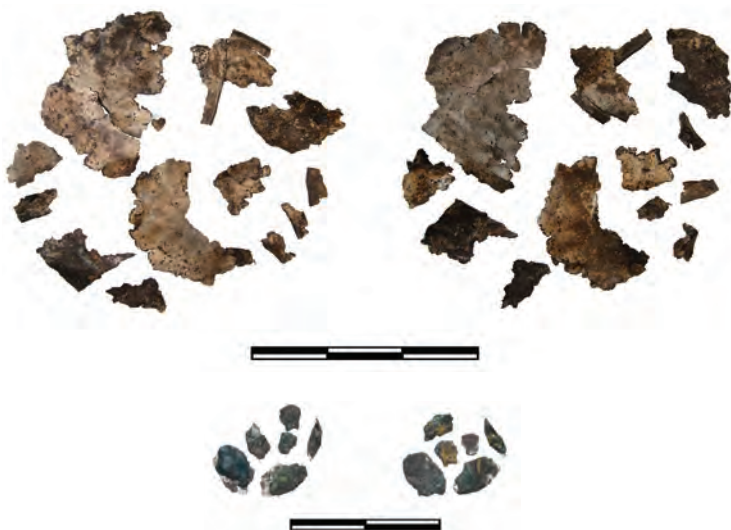


MÍŠEŇSKO (?), velký brakteát.

Av.: trůnící nekorunovaný panovník čelně, v pravici dvojlístkem zdobené a trojlístkem zakončené žezlo, v levici kuličkou zdobené a trojlístkem zakončené žezlo;

11. AR; 0,575 g; 38,6 × 43,1 mm.

Kom.: hrob 553/16 ležel ve vzdálenosti bezmála tří metrů jihovýchodně od základů kostela (obj. 7) a čtyři metry severně od základového žlabu objektu 6. Skelet dospělého jedince poškozený v oblasti hlavy zřejmě hrobem H494/16 spočíval v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Brakteát byl nalezen v dlani pravé ruky, která zasahovala mírně pod pravou pánevní kost a pravou stehenní kost.



12. a 13. Další dvě mince, z toho evidentně jeden brakteát, byly nalezeny v blíže neurčitelných zlomcích v hrobech 523/16 a 1362/20. Hrob 523/16 ležel necelých 4,5 metru severovýchodně od kostela (obj. 7) a přibližně 14 metrů severně od základového žlabu objektu 6. Z pohřbeného dospělého

jedince se dochovalo pouze neúplné předloktí s dlaní pravé ruky a pravá dolní končetina. Zlomky brakteátu (o váze 0,458 g) byly nalezeny mezi články prstů pravé ruky.

Kom.: hrob 1362/20 zřejmě částečně dolními končetinami zasahoval pod základový žlab západního průčelí kostela (obj. 7). Vzdálenost od základového žlabu objektu 6 činila asi šest metrů jižním směrem. Skelet dospělého jedince byl poškozený postdepozicičními procesy, uložen byl v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Severovýchodní roh hrobové jámy byl vymezen kolmo postaveným větším plochým kamenem. Zlomky velmi špatně zachovalé mince (o váze 0,075 g) byly nalezeny pod dlaní pravé ruky.

Ve srovnání se soudobými pohřebišti z území Čech patří nálezy mincí ve formě tzv. obolu mrtvých z pohřebišť v Nesveticích k nejpočetnějším.¹⁰ To je jistě dáno výjimečným množstvím odkrytých hrobů a s tím souvisejícím značným rozsahem prozkoumané plochy. Nesvetické pohřebiště je v současnosti prozkoumáno celé a terénní výzkum zde byl roku 2023 ukončen. Soubor nalezených mincí obsahuje celkem 40 exemplářů, z nichž 17 jsou ražby denárové a 15 ražeb brakteátových, 8 nálezu prozatím nebylo blíže rozlišeno.

Přihlédneme-li k analogickým nálezům z Čech, zjistíme, že denár knížete Oldřicha ve formě tzv. obolu mrtvých vedle nesvetického exempláře známe pouze ze dvou lokalit, v obou případech nicméně šlo o odlišný typ. V Lochenicích to byl denár typu Fiala VII, 14,¹¹ kdežto v Malém Březně typ Fiala VII, 8.¹² Společným znakem je však skutečnost, že žádný z těchto tří exemplářů nebyl nalezen v dlani, ale v horní části trupu – mezi žebry, pod hrudníkem a u lebky. Denáry ražené Vratislavem II. jsou v hrobových nálezích zastoupeny nejčastěji. Známe celkem 39 exemplářů z 27 lokalit (vč. nálezů z Nesvetic). Denár typu Fiala IX, 1 byl objeven také na Loretánském nám. v Praze-Hradčanech¹³ a v Úněticích.¹⁴ Denár typu Fiala IX, 3 pochází z Otmíče,¹⁵ Loretánského nám. v Praze-Hradčanech,¹⁶ Štítar¹⁷ a Vršan.¹⁸ Denár typu Fiala

¹⁰ Srov. MARETHOVÁ, Barbara: *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)*. A contribution to the knowledge of early medieval cemeteries (coins in graves), *Studia mediaevalia pragensia* 8, 2008, s. 7–44.

¹¹ SLÁMA Jiří: *Denár knížete Oldřicha z pohřebiště u Lochenic, o. Hradec Králové*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1 – 1993, Z pomocných věd historických XI – Numismatica, Praha 1995, s. 110–111.

¹² KLÁPŠTĚ, Jan: *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, Most 1994, s. 66.

¹³ SLÁMA, Jiří: *Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde*, Praha 1977, s. 102.

¹⁴ SLÁMA, J.: *Mittelböhmen*, s. 169.

¹⁵ SLÁMA, J.: *Mittelböhmen*, s. 86.

¹⁶ SLÁMA, J.: *Mittelböhmen*, s. 102.

¹⁷ BAŠTOVÁ, Dara – BAŠTA, Jaroslav: *Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy*, *Sborník západočeského muzea v Plzni – Historie* 5, 1990, s. 5–59.

¹⁸ KLÁPŠTĚ, Jan: *Příspěvek k poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách*, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, s. 189–255.

IX, 5 známe z Dubé,¹⁹ Kovár-Budče,²⁰ Prahy-Modřan²¹ a Stehelčevsi.²² Denáry Břetislava II. jsou známé ze sedmi lokalit, vedle Nesvetic byly tyto ražby identifikovány v Konětopech,²³ Litoměřicích,²⁴ Opatovicích nad Labem,²⁵ Praze-Starém Městě,²⁶ Vinařicích²⁷ a Vrbně.²⁸ Celkem jde o 10 exemplářů, nicméně typ Fiala X, 22 byl dále rozlišen pouze mezi nálezy z Vinařic. Ražby Vladislava I. jsou známé ze šesti lokalit – vedle Nesvetic je to Loretánské nám. (Praha-Hradčany),²⁹ Sepekov,³⁰ Vrbno,³¹ Žalov – Levý Hradec³² a Žatec³³. Typ Fiala XV, 10 nebyl rozlišen v žádném z dalších šesti exemplářů. Denár ražený Přemyslem II. Otakarem je unikátním „obolem mrtvých“, jelikož dosud nebyl na českém území v této funkci doložen. Pro 13. století jsou v hrobových přídavicích častější brakteáty, které ze starších nálezů známe z šesti lokalit – Kováry-Budeč,³⁴ Žatec (ražby Václava I.),³⁵ Pardubice-Pardubičky,³⁶ Vrbno,³⁷ Zdecho-

¹⁹ KLÁPŠTĚ, J.: *Příspěvek*, s. 189–255.

²⁰ BARTOŠKOVÁ, Andrea – SLÁMA, Jiří: *Nové mincovní nálezy na Budči*, Numismatické listy 52, 1997, 150–152.

²¹ SLÁMA, J.: *Mittelböhmen*, s. 112.

²² SLÁMA, Jiří: *Denár Vratislava II. nalezený ve Stehelčevsi, o Kladno*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1993, Z pomocných věd historických XI – Numismatica, 1995, s. 112.

²³ RADOMĚRSKÝ, Pavel: *Slovanské kostrové hroby datované mincí u Brodu (okres Příbram)*, Numismatické listy 11, 1956, s. 48–51.

²⁴ GABRIEL, František: *Slovanské pohřebiště v Litoměřicích – Plešivecké ulici*, Litoměřicko XXIII, Litoměřice 1988, s. 75–92.

²⁵ SMETÁNKA, Zdeněk: *Výzkum na předklášterním ostrůvku v Opatovicích nad Labem*, Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 471–477.

²⁶ DRAGOUN, Zdeněk: *Záchraný výzkum při rekonstrukci plynovodu na Starém Městě pražském 1*, Archeologia pragensia 2, 1981, s. 206.

²⁷ SLÁMA, J.: *Mittelböhmen*, s. 172.

²⁸ MILITKÝ, Jiří – POLANSKÝ, Luboš – ŠTEFAN, Ivo – VARADZIN, Ladislav: *Nálezy mincí na raně až vrcholně středověkém pohřebišti u kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně (okr. Mělník)*, Numismatický sborník 21, 2006, s. 209–214.

²⁹ Byť zřejmě v zásypu hrobu, viz BOHÁČOVÁ, Ivana – BLAŽKOVÁ, Gabriela: *Pohřebiště na Loretánském náměstí v Praze – Hradčanech. Archeologický výzkum Ivana Borkovského a jeho výsledky. Díl I. – Textová část*, Castrum Pragense 11, Praha 2011, s. 63.

³⁰ KLÁPŠTĚ, J.: *Příspěvek*, s. 189–255.

³¹ MILITKÝ, J. – POLANSKÝ, L. – ŠTEFAN, I. – VARADZIN, L.: *Nálezy*, s. 209–214.

³² KLÁPŠTĚ, J.: *Příspěvek*, s. 189–255; SLÁMA, J.: *Mittelböhmen*, s. 136.

³³ MARETHOVÁ, Barbara: *Vývoj pohřbívání v raně středověkých aglomeracích a lokačních městech na příkladu Žatce*, Diplomová práce uložena v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK v Praze, Praha 2006, s. 36–37.

³⁴ BARTOŠKOVÁ, A. – SLÁMA, J.: *Nové*, s. 150–152.

³⁵ MARETHOVÁ, B.: *Vývoj*, s. 36–37.

³⁶ ČURDA, Tomáš: *Archeologický výzkum v Pardubičkách*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, 1994, s. 96–100; TÝŽ, *Středověké osídlení v Pardubičkách z pohledu archeologie*, Východočeský sborník historický 8, 1999, s. 23–63.

³⁷ MILITKÝ, J. – POLANSKÝ, L. – ŠTEFAN, I. – VARADZIN, L.: *Nálezy*, s. 209–214.

vice (ražby Přemysla II. Otakara)³⁸ a Vraclav (ražba Václava II.).³⁹ Nově k nim lze přičíst dva brakteáty z Nesvetic.

Závěr

Na archeologický výzkum pohřebiště v Nesveticích, který vedl Vladimír Brych (Národní muzeum) v letech 1984–1988, navázali od r. 2013 pracovníci Archeologického ústavu v Praze Petr Čech a Michal Soukup. Do roku 2023 bylo postupně plošně prozkoumáno celé pohřebiště s 2250 hroby, jehož trvání lze na základě nálezů vymezit od počátku 11. století do konce 13. století. Pravděpodobně od 12. století byl součástí pohřebiště kostel neznámého zasvěcení, jehož kamenný základ byl v průběhu výzkumu odkryt. Je však možné, že mu předcházela menší dřevěná sakrální stavba, na jejíž existenci by ukazoval nápadný prázdný prostor mezi hroby, který zde byl od počátku pohřebiště. Závěr pohřbívání je vymezen vybudováním další církevní stavby vystavěné snad počátkem 14. století, která mohla být proboštstvím. Mince ve funkci tzv. obolu mrtvých představují na nesveticím pohřebišti typ hrobového přídatku, kterým byl obdařen pouze velmi malý počet pohřbených jedinců. Zahrneme-li do tohoto počtu také mince nalezené izolovaně v ploše pohřebiště nebo v hrobových zásypech, které patrně původně také byly součástí hrobových výbav, byla mincí vybavena pouze přibližně 2 % pohřbených jedinců. Ve vztahu k pohřebnímu ritu je důležité také uvést, že v naprosté většině byla mince zemřelému vložena do dlaně pravé ruky, pouze v počátcích uplatňování této zvyklosti lze shledat odlišnosti, kdy byla mince uložena pohřbenému jedinci v horní části trupu (oblast ramene nebo žeber). Přes nízké procentuální zastoupení hrobů s mincemi patří pohřebiště v Nesveticích k nejbohatším pohřebišťům na území Čech, odkud byla díky velkému počtu prozkoumaných hrobů získána dosud největší kolekce denárových a brakteátových ražeb.

³⁸ HORNÍK, Pavel et al.: *Zdechovice – středověké pohřebiště*, Archeologie východních Čech – Supplementum 2, Hradec Králové 2018, s. 27–29.

³⁹ MILITKÝ, Jiří: *Exkurz: Mince z hrobu č. 13 z míst presbytáře kostela sv. Václava ve Vraclavi*, Průzkumy památek 2, 2001, s. 109–112.

uvolnění zjistili, že se v ní nacházejí mince. Celková hloubka jamky činila 30 cm. Z nádoby následně vybrali 9 mincí, ostatní mince ponechali v nálezo-
vém stavu (tj. v nádobce). Nález bezprostředně následně nejprve telefonicky
oznámili Archeologickému ústavu AV ČR v Praze, poté kontaktovali archeolo-
ga Hornického muzea Příbram. Ten se během další hodiny dostavil na místo,
zjistil okolnosti odkryvu, převzal nález a situaci fotograficky a kresebně zdo-
kumentoval. Následující den byli o nálezu informováni pracovníci Prácheň-
ského muzea v Písku, kam byl nález předán.

Terénní výzkum a laboratorní zpracování nálezu (obr. 3)

Sondáž a průzkum detektorem kovů v místě nálezu nepřinesly žádné do-
klady soudobého osídlení. Rozebrání a základní zpracování nálezu proběhlo
v laboratoři Archeologického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích. Mince byly z nádoby po jedné vyjímány a číslovány,
bylo zaměřováno uložení každé z nich a průběžně byla pořizována fotodoku-
mentace. Jednotlivé mince byly jemně čištěny, fotografovány a váženy. Rent-
gen-fluorescenční analýza (XRF) mincí byla realizována v Technickém muzeu
v Brně. Celková hmotnost mincí před konzervací činila cca 1330 g.

Základní rozbor nálezu

Nádoba (obr. 4–5)

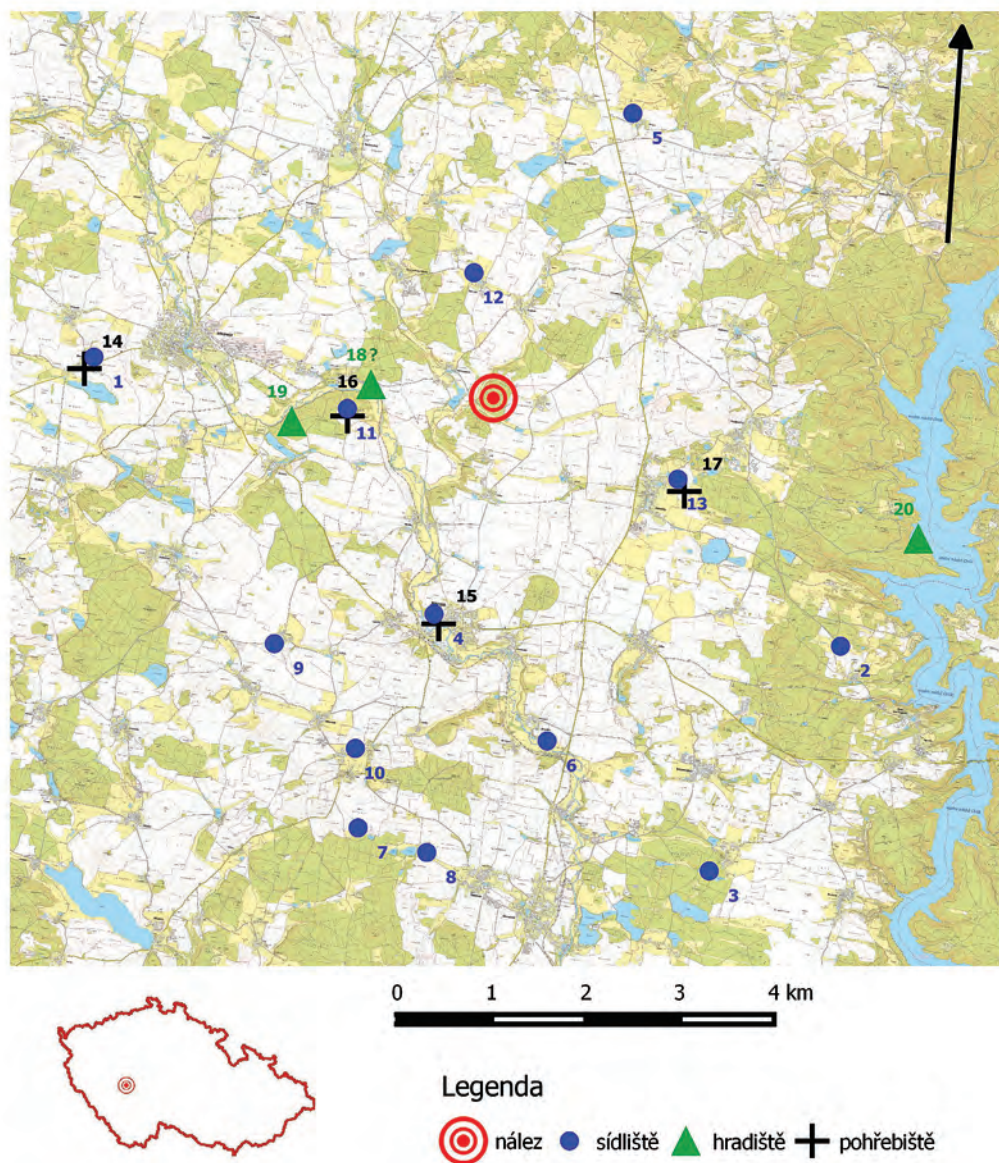
Mince byly uloženy v keramické nádobě lahvovitého tvaru o výšce 13,5 cm,
průměru dna 8 cm a okraje 7 cm, v nejširší části činí její průměr 12,7 cm. Zho-
tovená byla ze středně hrubé keramické hmoty vypálené do světle hnědých
odstínů. Výzdoba v podobě jednoduché rýhy, jejíž začátek a konec se překrý-
vá, se nachází v horní části výdutě. Nádoba je kompletně dochovaná, pouze
část okraje byla zřejmě už v minulosti (během transportu nádoby?) odlome-
na. Stopy organické zátky nebo obalu nebyly zjištěny.

Obecně se dá říci, že v 10. a 11. století bylo deponování mincí v lahvích
běžnou praxí, až ve 12. století jsou výrazněji využívány hrncovité tvary.¹ Přes-
to i z období kolem roku 1135 pochází nález depotu v lahvi z Běhařova
u Klatov.² Lahvovitým nádobám z depotů mincí raného středověku se věno-
val naposledy F. J. Kašpárek v souvislosti se zpracováním denárového ná-
lezu z Chýště.³ Vyobrazuje 8 nádob známých z mincovních depotů z Čech
z 10.–11. století a v zásadě konstatuje totéž co předchozí citovaná studie,
pouze větší pozornost věnuje výzdobným prvkům těchto nádob. Horizontální

¹ RADOMĚŘSKÝ, Pavel – RICHTER, Miroslav: *Korpus české středověké keramiky datované mincemi*, Sborník
Narodního muzea 28, 1974, č. 2–4, s. 61.

² RADOMĚŘSKÝ, Pavel: *Tajemná mincovna Zekir (zvaná též Sekýř) na jižní Moravě. Poklad z Běhařova u Klatov*,
Archeologické rozhledy 44, 1992, s. 246–247, obr. 2.

³ JANOŠEK KAŠPÁREK, František: *Nálezová nádoba z Chýště v kontextu východočeské rané středověké ke-
ramiky*, in: *Denárový poklad z Chýště. Katalog unikátního nálezu českých mincí z konce 10. století*,
ed. Ladislav NEKVAPIL, Pardubice 2016, s. 27–35.



Obr. 1: Lokalizace nálezu a známé soudobé lokality: 1. Bubovice; 2. Kožlív u Orlíka; 3. Laziště; 4. Mirovice; 5. Mýšlovice; 6. Nerestce; 7. Pohoří u Mirovic; 8. Rakovice; 9. Ráztely; 10. Slavkovice; 11. Stražiště; 12. Tušovice; 13. Zalužany; 14. Bubovice; 15. Mirovice; 16. Stražiště; 17. Zalužany; 18. Bor u Březnice – Hrochův Hrádek; 19. Počaply-Šance; 20. Vystrkov-Hradeň. Mapový podklad ČÚZK; kreslil T. Hiltcher.

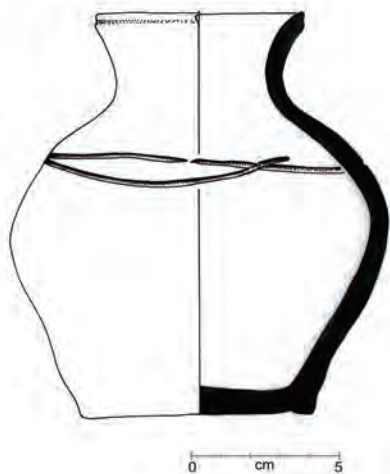


Obr. 2: Nález *in situ*.

Foto R. Korený.



Obr. 3: Pohled do lahve během rozebírání nálezů. Foto T. Hiltcher.



Obr. 4: Kresebná dokumentace nádoby.

Kreslila E. Bíková Šámalová.



Obr. 5: Fotografická dokumentace nádoby.

Foto V. Komasová.

rýhování na těchto tvarech pak pozoruje u nádob z 11. století.⁴ Podobně jako v případě východních Čech i v geografickém pásu na rozhraní jižních a středních Čech jsou lahovitě tvary poměrně ojedinělé. Pro ilustraci, v nedalekém hradišti u Vystrkova byly lahve identifikovány pouze v 8 případech z 1206 zlomků ústí nádob.⁵ Specifickou funkci tohoto typu nádob v živé kultuře ukazuje ostatně i nedávný nález rozsáhlého keramického souboru z objektu č. 45 v Heřmaně na Písecku, který spadá již do 13. století (nepublikováno). Nádobu je nutné chápat jako obal pro transport mincí. Nezodpovězenou otázkou tak logicky zůstává její provenience.

Mince

Nález lze oprávněně považovat za kompletní, celkem sestává z 1341 denárů malého střížku, které nebyly doplněny žádnou nemincovní složkou (stříbrné slitky, šperky). Všechny mince jsou celistvě dochované a nenesou žádné výrazné stopy po užívání.

V souboru jsou zastoupeny pouze tři typy denárů tzv. malého střížku. Nejhojněji je zastoupen typ Cach 330 (788 ks), následuje typ Cach 324 (496 ks) a nejméně pak mince typu Cach 331 (57 ks). Mezi jednotlivými exempláři se v rámci typů nachází množství variant – odchylek v obraze mince, což dokládá využití různých razidel pro jeden mincovní typ. Probíhající detailní studium těchto variant může přinést nové poznatky k technologii a organizaci ražby denárů v daném období. Celková průměrná váha činí 0,992 g na jednu minci. Průměry u jednotlivých typů rámcově odpovídají závěrům F. Cacha,⁶ ten ale v případě typů 324 a 330 pracoval s mnohem menším souborem.

Analýza mincovního kovu (tab. 1)

Vzorek 27 mincí byl podroben rentgen-fluorescenční analýze (XRF) povrchu mincí.⁷ Analýzu provedlo Technické muzeum v Brně pomocí ručního analyzátoru řady Delta společnosti Olympus Corporation.⁸ Měření probíhalo jedenkrát pro každou minci. Vybráno bylo devět vzorků od každého typu. Výběr probíhal tak, aby byly zastoupeny výrazně vysoké, nízké a průměrné naměřené hodnoty hmotnosti. Je potřeba brát v úvahu, že spektrum kovových prvků na povrchu mince může být ovlivněno postdepozíčními procesy a pro studium mincovního kovu podává spíše orientační informaci.

Obsah stříbra v souboru je poměrně konstantní a pohybuje se mezi 88,4

⁴ JANOŠEK KAŠPÁREK, F.: *Nálezová nádoba z Chýště v kontextu*, s. 27–28.

⁵ BUCHVALDEK, Miroslav – SLÁMA, Jiří – ZEMAN, Jiří: *Slovanské hradiště u Kozárovic*, Praehistorica 6, Praha 1978, s. 78–79.

⁶ CACH, František: *Nejstarší české mince II. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové*, Praha 1972, (dále v textu a katalogu jen Cach), s. 18–19.

⁷ K metodě FRÁNA, Jaroslav – TOMKOVÁ, Kateřina: *Rané středověký kovový šperk z pohřebiště Pražského hradu a jeho předpolí z pohledu rentgenové-fluorescenční analýzy*, in: *Pohřbívaní na Pražském hradě a jeho předpolích*, Castrum Pragense 7, ed. Kateřina TOMKOVÁ, Praha 2005, s. 311–332.

⁸ Za provedení analýzy děkujeme Mgr. Michalu Mazíkovi.

a 93,1 %. Ze vzájemného porovnání složení jednotlivých typů mincí vyplývá, že ražba Břetislava I. (Cach 324) v průměru obsahuje o 0,84 % (1,5 % u střední hodnoty) méně stříbra ve prospěch mědi oproti chronologicky pravděpodobně staršímu typu Spytihněvy ražby (Cach 330). Rozdíl mezi dvěma typy ražeb Spytihněvy II. je obdobný – 0,91 % (1,1 % u střední hodnoty). Rozdíly mezi jednotlivými typy mincí lze chápat jako projev tzv. *renovatio monetae*, jehož počátek je kladen do druhé poloviny 11. století.⁹ Tento předpoklad by však bylo vhodné podpořit analýzou většího vzorku mincí z řetečského i dalších nálezů.

Tabulka 1: Výsledky povrchové rentgen-fluorescenční analýzy (XRF).

Číslo pomocné evidence	Typ Cach	Cu (%)	Ag (%)	Au (%)	Pb (%)	Bi (%)	Hmotnost (g)
396	324	6,80	92,30	0,40	0,20		0,80
95	324	5,40	92,30	0,30	1,80		0,83
1051	324	5,95	91,83	0,35	1,88		0,87
1084	324	5,90	91,40	0,20	2,30		0,99
662	324	6,20	91,80	0,30	1,60		1,00
359	324	7,10	90,60	0,30	1,90		1,01
1091	324	7,70	90,80	0,30	1,00		1,02
858	324	5,20	93,10	0,30	1,40		1,17
1319	324	9,60	88,40	0,30	1,40		1,18
661	330	8,30	89,90	0,30	1,60		0,81
303	330	7,60	90,30	0,30	1,70		0,82
278	330	6,50	91,50	0,30	1,70		0,94
900	330	5,90	92,60	0,30	1,10		0,96
1205	330	6,20	91,90	0,30	1,60		0,98
7	330	10,20	88,50	0,30	0,60		0,99
197	330	7,50	91,70	0,20	0,60		1,20
789	330	8,70	88,80	0,30	1,80		1,24
1039	330	8,20	89,80	0,20	1,50		1,42
295	331	9,20	88,60	0,40	1,60		0,84
112	331	9,40	88,70	0,30	1,60		0,88
19	331	9,90	88,80	0,30	0,60	0,20	0,89
41	331	9,90	88,50	0,20	1,20		0,97
84	331	7,90	90,10	0,40	1,40		0,98
93	331	8,70	89,20	0,30	1,70		0,98
8	331	8,40	89,70	0,20	1,50		1,03
14	331	6,90	91,10	0,30	1,60		1,03
88	331	6,30	92,10	0,30	1,30		1,09

⁹ PETRÁŇ, Zdeněk: *První české mince*, Praha 1998, s. 88.

Katalog mincí



ČECHY, Břetislav I. (1035–1055), denár z let cca 1050–1055

Av.: poprsí zpřítma s pozdviženou pravicí;
opis variantně **BRACIZLAVS DVX**

Rv.: poprsí zprava s pozdviženou pravicí;
opis variantně **SCS WENCEZLAS**

Lit.: *Cach* 324, Šmerda 154¹⁰, 74, č. 154.

1.–496. AR; hmotnost: 0,65–1,25 g, průměrná 0,989 g
celkem 496 ks



ČECHY, Spytihněv II. (1055–1061), denár z let 1055–1061

Av.: postava zpřítma s kopím v pravici;
opis variantně + **SPITIGNEV DVX**

Rv.: postava zpřítma s hlavou zleva, sedící na lavici, v pravici křížek;
opis variantně **SCS WENCEZLAS**

Lit.: *Cach* 330; Šmerda 155a.

497.–1284. AR; hmotnost: 0,65–1,42 g, průměrná 0,997 g
celkem 788 ks

¹⁰ ŠMERDA, Jan: *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1996 (dále v textu a katalogu jen Šmerda).



ČECHY, Spytihněv II. (1055–1061), denár z let 1055–1061

Av.: postava zpřímá s kopím v pravici;

opis variantně **SPITIGNEVDVX**

Rv.: poprsí zleva, před ním křížek na dlouhé žerdi;

opis variantně + **SCSWECEVS**

Lit.: *Cach 331*, Šmerda 156.

1285.–1341. AR; hmotnost: 0,69–1,09 g, průměrná 0,944 g celkem 57 ks

Datování

Na základě obecně přijímaných přiřazení nalezených typů knížatům Břetislavovi I. a Spytihněvovi II. lze pracovně předpokládat, že láhev s mincemi byla do země uložena nejspíše v intervalu od druhé poloviny 50. až do počátku 60. let 11. století.

Nález v kontextu soudobého osídlení regionu a hromadných mincovních nálezů

V 11. století v okolí nálezu pokračovalo formování sídelní struktury, jejíž plné rozvinutí bylo ukončeno v průběhu 13. století.¹¹ Západním směrem, asi 4 km od místa nálezu, se nachází dvě třídlínná hradiště – Šance u Počapel a Hrochův Hrádek u Boru, ovšem jejich funkce v 11. století se jen předpokládá.¹² Východním směrem ve vzdálenosti 8,8 km bylo situováno další mohutně opevněné hradiště Hradeň u Vystřkova.¹³ Do 11. století lze zřejmě klást pohře-

¹¹ FRÖHLICH, Jiří – JIŘÍK, Jaroslav – LUTOVSKÝ, Michal: *Raně středověké osídlení podél středního toku Vltavy*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 21, 2008, s. 224–225; HILTSCHER, Tomáš – MAŠKOVÁ, Hana – JIŘÍK, Jaroslav: *Nové poznatky k raně středověkému osídlení v povodí toku Skalice – povrchové sběry A. Debnara*, Prácheňské muzeum v Písku v roce 2017, 2018, s. 90.

¹² BERÁNEK, Jan – DOLEŽAL, Daniel – KORENÝ, Rastislav: *Výsledky průzkumu areálu kostela Sv. Jana Křtitele na Stražišti, okr. Příbram*, Archeologie ve středních Čechách 6, 2002; s. 553–597.

¹³ Např. BUCHVALDEK, M. – SLÁMA, J. – ZEMAN, J.: *Slovanské hradiště u Kozárovic*; LUTOVSKÝ, Michal – STOLZ, Daniel: *Hradiště „Šance“ u Březnice (okr. Příbram) ve světle nových nálezů*, Archeologie ve středních Čechách 5, 2001, s. 567.

biště v Bubovicích, Stražišti a u Zalužan.¹⁴ Otázkou zůstává absolutní datování pohřebiště v Mirovicích.¹⁵ Pokud připustíme jeho charakter kostelního pohřebiště, jeho založení již ve druhé polovině 11. století nelze vyloučit.¹⁶ Rovinná sídliště jsou v oblasti známá výhradně z povrchových sběrů, jejich časové zařazení je vzhledem k problémům chronologie raně středověké keramiky značně komplikované. Lze ovšem předpokládat existenci velké části těchto sídel i v 11. století. Nejbližší, 1,2 km vzdálený, raně středověký nález v podobě drobného souboru zlomků keramických nádob, byl učiněn A. Debnarem v roce 2004 přibližně 400 m jižně od obce Řeteč. Další pravděpodobně sídlištní nálezy byly registrovány v Mirovicích, Ráztelech, Nerestcích nebo Letech.¹⁷

Hromadný nález, ve kterém by byly zastoupeny pouze denáry Břetislava I. a Spytihněva II., není, mimo neověřitelný údajný nález z 19. století z okolí Protivína,¹⁸ znám. V zahraničních nálezech byl souběh mincí Břetislava I. a Spytihněva II. zjištěn minimálně ve čtyřech hromadných nálezech,¹⁹ ovšem vesměs se jedná o poklady uložené později a české oběživo je v nich zastoupeno minimálně.

Závěr

Řetečský nález je významný svojí kompletností, uložením v nádobě a malým počtem zastoupených typů mincí (tři typy dvou panovníků). V jihočeském prostoru se navíc jedná o první kompletně dochovaný mincovní poklad v nádobě z 11. století. Nález je též důležitý pro poznání chronologie mladohradištní keramiky. Byl ukryt v relativně hustě osídleném území v blízkosti významných raně středověkých hradišť. Detailní zpracování nálezu, především časově náročné studium variant v rámci typů, bude výhledově prezentováno nejspíše formou monografie.

¹⁴ NOVÁČEK, Karel: *K počátkům Březnice*, Podbrdsko 1, 1994, 17–18, obr. 1; MILTNER, Jan Bohuslav: *Zpráva o některých, v letech 1858–1860 v okolí Píseckém nalezených starožitnostech*, Památky archeologické 5, 1862, s. 44; SKLENÁŘ, Karel: *Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870*, Fontes archaeologici Pragenses 36, Praha 2011, s. 369.

¹⁵ SKLENÁŘ, K.: *Pravěké a raně středověké nálezy*, s. 187.

¹⁶ K problematice např. ŠTEFAN, Ivo – VARADZIN, Ladislav: *Počátky farní organizace ve výpovědi archeologie v Čechách a na Moravě*, in: Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów, ed. J. Dobosz, Poznań 2009, 49–52.

¹⁷ HILTSCHER, T. – MAŠKOVÁ, H. – JIŘÍK, J.: *Nové poznatky k raně středověkému osídlení*, s. 83.

¹⁸ RADOMĚŘSKÝ, Pavel: *České, moravské a slezské nálezy mincí údobí denárového (10.–12. století)*, in: *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II.1*, red. Emanuela Nohejlová-Prátová, Praha 1956, s. 23, č. 1485.

¹⁹ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, s. 85–88.



Obr. 1: Současná úprava hrobů pražských biskupů v katedrále sv. Víta.

Foto Jan Gloc. Správa Pražského hradu, oddělení uměleckých sbírek: fototéka; převzato z *Bravermanová – Březinová – Bureš Víchová 2023*.

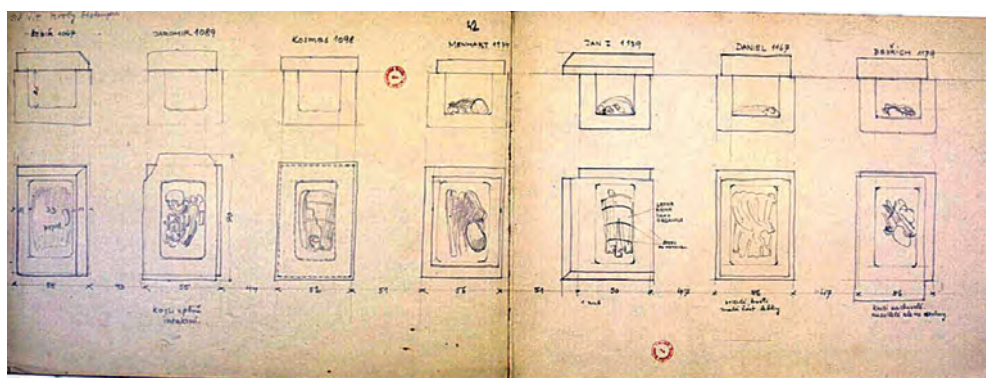
hrad transportována.¹ Úpravy původních hrobů neznáme, podle soudobých analogií lze soudit, že ostatky byly v dřevěných rakvích, které mohly být vloženy do kamenných tumb překrytých náhrobními deskami. V kterých místech baziliky byli biskupové pochováni, není známo, předpokládá se však, že někteří byli pohřbeni v kapli sv. Radima.

V roce 1374 byl z popudu Karla IV. pověřen přenesením ostatků z baziliky do nově stavěné katedrály kapitulní děkan a kronikář Beneš Krabice z Weitmile. Tuto událost popsal ve své kronice. Zmiňuje, že se mu podařilo přenést ostatky 14 biskupů, jistotu, že se jedná o autentické ostatky, však měl jenom u osmi z nich. Pohřbil je tímto způsobem: v první řadě, která přiléhá k náhrobku svatého Víta směrem od jihu, hroby biskupa Šebíře (Severa), Jaromíra (Gebharta), Kosmy, Menharta, Jana I., Daniela a Bedřicha (Friedricha von Pultendorf). Ve druhé řadě, sousedící s kaplí svatě Trojice, jsou hroby biskupů

¹ BRAVERMANOVÁ, Milena: *Hroby významných církevních činitelů. Die Gräber bedeutender vertreter des Geistlichen Standes*, in: *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích*, ed. Kateřina Tomková, Castum Pragense 7, díl I/1, Praha 2005, s. 47–140, zvl. s. 125.

Valentina, Jana II., Benharda, Mikuláše z Riesenburgu, Jana III., Tobiáše z Bechyně a Řehoře Zajíce z Valdeka.²

Ostatky čtrnácti biskupů pohřbených ve dvou řadách v prostoru mezi východními kaplemi katedrály a náhrobkem sv. Víta byly dlouhá staletí ponechány v klidu. Hroby nechali otevřít v roce 1928 při dokončování dostavby katedrály až stavitelé K. Hilbert a F. X. Margold. Každý obsahoval kamennou rakev, překrytou červenou mramorovou deskou s nápisem. Dovnitř byla vložena autentika s vyrytým jménem biskupa, zbytky rouch byly většinou použity jako obaly kostí. Po vyjmutí obsahu hrobů byly ostatky biskupů uloženy do nových olovených schrán a v nich vráceny do původních gotických kamenných rakví.³



Obr. 2: Kresebná dokumentace hrobů pražských biskupů v katedrále sv. Víta, stav v roce 1928.

Archiv Pražského hradu, fond Jednota – SDA, A 420/2013; převzato z *Bravermanová – Březinová – Bureš Víchová 2023*.

Pozůstatky pohřebních výbav se staly součástí chrámového pokladu. Zde byly vloženy do skleněných rámců se jmény biskupů⁴ a obdržely inventární čísla chrámového pokladu. Označení rámců se však často nedochovalo, což se zjistilo v roce 1964, kdy se pořizovaly první dokumentační karty sbírek Pražského hradu. V roce 1985 byly rámy s textiliemi předány Státním restaurátorským ateliérům ke konzervování,⁵ zásah však byl diskutabilní, navíc při

² *Beneš Krabice z Weitmile*, ed. Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum V*, Praha 1884, s. 457–548 (s. 247).

³ MARGOLD, František Xaver: *Stavební deník*, rukopis uložený v Archivu Pražského hradu pod sign. A 420/2013, 1928, s. 714–725.

⁴ PODLAHA, Antonín: *Ilustrovaný katalog pokladu chrámu sv. Víta v Praze*, Praha 1930, s. 107.

⁵ *Restaurátorská zpráva z roku 1985*, nepublikováno, uloženo v dokumentaci oddělení uměleckých sbírek Správy Pražského hradu pod inv. č. K 441.

něm došlo k pomíchání obsahů.⁶ K průzkumu celku a k novému restaurování několika předmětů došlo až po roce 2000.⁷

Biskup Kosmas a jeho hrob

Kosmas byl pražským biskupem v letech 1091–1098. O jeho původu není mnoho známo. Biskupem byl zvolen v roce 1091, uveden do úřadu byl na konci tohoto roku münsterským biskupem Erphem za přítomnosti Jindřicha IV. v Mantově. Biskupské svěcení přijal až v březnu roku 1095 od mohučského arcibiskupa Rudharta. V září téhož roku vysvětil oltář sv. Víta v bazilice sv. Víta, v dubnu 1096 pak celý dokončený chrám. Téhož roku prošla pražským podhradím část účastníků 1. křížové výpravy vedená knězem Volkmarem, která se dopouštěla násilí na Židech – nutila je ke křtu a ty, kteří se nechtěli podvolit, zabíjela. Proti těmto výtržnostem se biskup Kosmas ostře postavil. Dne 10. prosince 1098 Kosmas zemřel⁸ a byl pohřben v bazilice sv. Víta.

Po otevření hrobu v roce 1928 bylo zjištěno, že vedle ostatků, zbytků berly a střevíce se zde nacházejí textilie. F. X. Margold je ve svém deníku charakterizoval takto: „... spousta zbytků látky, která se až na malé části v prach rozsykala, látka se zdála být z mitry, měla velké ornamenty a zlatem protkávané rámování ... zlatem protkávané stuhy a malé části zlatého ornamentu...“.⁹ Posléze se o tomto nálezu stručně zmínila N. Bažantová v rámci své práce o románských a raně gotických tkaninách z Čech.¹⁰

Během podrobného zpracování souboru textilií z Pražského hradu pocházejících z archeologického kontextu byly v letech 2001¹¹ a 2021¹² v souvislosti s pohřební výbavou biskupa Kosmy interpretovány čtyři tkaniny: protolampas

⁶ Více viz BRAVERMANOVÁ, Milena: *Hroby pražských biskupů v katedrále sv. Víta na Pražském hradě. Předběžné sdělení*, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 599–615.

⁷ BRAVERMANOVÁ, Milena – OTAVSKÁ, Vendulka: *Pohřební střevíc pravděpodobně biskupa Šebíře*, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 503–524; BRAVERMANOVÁ, Milena – KLOUDOVÁ, Romana – SLIWKA, Angelika: *Pohřební výbava pražského biskupa Mikuláše*, *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 477–491; BRAVERMANOVÁ, Milena – FOLTÝN, Dušan – SLIWKA, Angelika: *Mitra z hrobu „ctihodného Bernarda, biskupa pražského“*, *Medievalia historica Bohemica* 13/1, 2010, s. 7–45.

⁸ Údaje obsažené v: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, ed. Bertold BRETHOLZ, *Monumenta Germaniae historica – Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series*, Berlin 1923, s. 155–167.

⁹ MARGOLD, F. X.: *Stavební deník*, s. 723; BRAVERMANOVÁ, M.: *Hroby pražských biskupů*.

¹⁰ BAŽANTOVÁ, Nina: *Romanesque and early Gothic silk textiles from Czech sources*, in: Ibrahim ibn Ya'qub at-Turtushi: *Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300*, ed. Petr Charvát – Jiří Prosecký, Praha 1996, s. 93–102.

¹¹ BRAVERMANOVÁ, Milena – OTAVSKÁ, Vendulka – SLIWKA, Angelika – BENEŠ, Jaromír – KOPECKÁ, Ivana – MAZURA, Ivan: *Nové poznatky o nejstarších textiliích z hrobu sv. Ludmily*, *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 447–486.

¹² Výzkum byl realizován v rámci grantového projektu GA ČR 19-00166S, jehož výsledkem je publikace: BRAVERMANOVÁ, Milena – BŘEZINOVÁ, Helena – BUREŠ VÍCHOVÁ, Jana: *Textilie z archeologických kontextů na Pražském hradě. Památky po českých panovnících, jejich rodinných příslušnících a církevních hodnostářích. Textiles from Archaeological Research at Prague Castle. Relics of the Czech Rulers, their Family Members, Saints and Church Dignitaries*, Praha 2023.

se vzorem propojených mandorl, nevzorovaná řídká látka tkaná plátnovou vazbou, tkanice se zlatými pruhy a tkanice s jelenem.

Textilně technologický rozbor textilií a jejich interpretace

1. Tkanina s propojenými mandorlami

Vazební technika: protolampas

Osnova

poměr: 2 hlavní osnovy ku 1 vazné osnově

- hlavní: hedvábí, z-zákrut, hnědá barva

- vazná: hedvábí, z-zákrut, hnědá barva

dostava: 32 nití/cm (hlavní osnova), 16 nití/cm (vazná osnova)

découpure: 1 hlavní osnova

Útek

poměr (pořadí v *passées*): 2 základní útky ku 3 vzorujícím útkům (1 základní útek, 1 vzorující útek, 1 základní útek, 2 vzorující útky)

- základní: hedvábí, bez zákrutu, hnědá barva

- vzorující: *lancé*, hedvábí, bez zákrutu, hnědá barva

dostava: 30 *passées*/cm

découpure: 2 (?) *passées*

Pevný okraj: nezachoval se

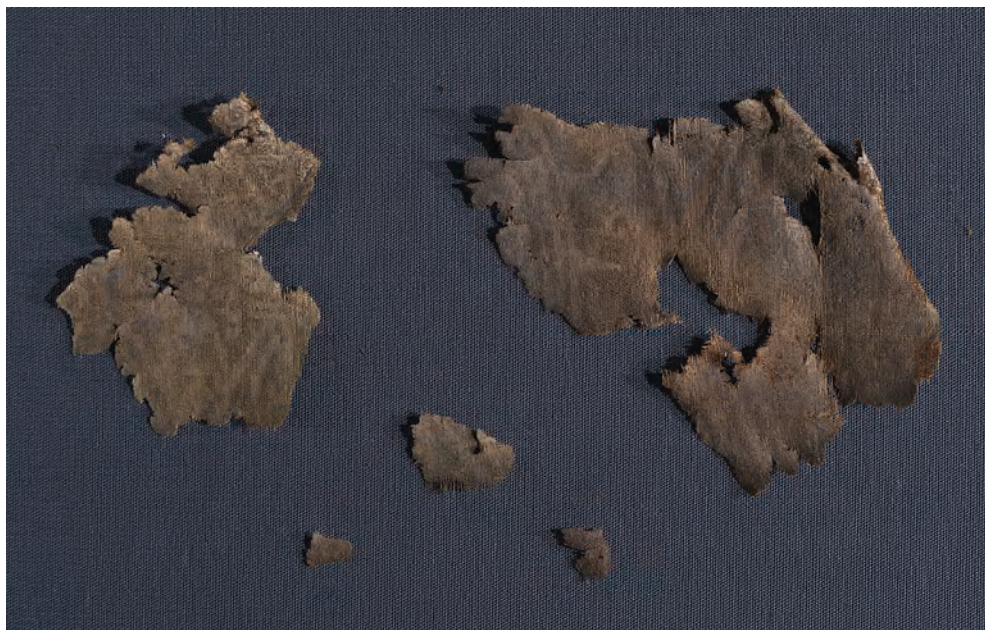
Rozměry fragmentů: č. 1: 8 x 10; č. 2: 7 x 6; č. 3: 1,5 x 2,5 cm.

Sbírka: Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, Svatovítský poklad, inv. č. K 441.

Tkanina je hedvábným protolampasem, zachovala se ve třech fragmentech. V základu i ve vzoru provazují všechny osnovní nitě (hlavní i vazné) se základním útkem v odvozené plátnové vazbě (nepravidelný podélný ryps 2/1; *louisine*). V základu vzorující útek prochází pod hlavní osnovou, s vaznou osnovou provazuje v keprové vazbě 1/2 S. Ve vzoru je efekt vzorujícího útku, který prochází nad hlavní osnovou a s vaznou osnovou provazuje v keprové vazbě 1/2 S.

Protolampasy se objevily na přelomu 10. a 11. století, kdy v Byzanci a na Blízkém východě sílil zájem o jednobarevné vzorované tkaniny. Vzniklo tak několik tkalcovských technik, u nichž byla odlišena základní a vzorová struktura, což na jednobarevných látkách umožnilo zvýraznit výzdobné motivy. Protolampas byl jednou z těchto technik, neboť plochy plátnové vazby se zde střídají s plochami kepru. U protolampasu je tkanina tvořena hlavní osnovou, vaznou osnovou a dvěma systémy útků, základním a vzorujícím, který podle požadavku vzoru probíhá buď na líci, nebo na rubu tkaniny. Osnovní nitě jsou často seskupovány v poměru dvě hlavní osnovy ku jedné vazné osnově. U útků je převažující poměr 2 základní ku 3 vzorujícím v pořadí: 1 základní útek, 1 vzorující útek, 1 základní útek, 2 vzorující útky. Existují však i jiné varianty.

Shodná technika jako na tkanině s propojenými mandorlami je například na protolampasu *kasule* připisované biskupu Bernwardovi z 1. čtvrtiny 11. století (Hildesheim, Dommuseum)¹³ nebo na relikviářové tkanině z první poloviny 11. století (Dommuseum, Hildesheim).¹⁴ Z technicky částečně odlišně provedeného protolampasu¹⁵ byla zhotovena *dalmatika* z tumbly sv. Ludmily, tkanina je datována do období od přelomu 10. a 11. století do 1. třetiny 11. století (Správa Pražského hradu, Praha).¹⁶



Obr. 3: Tkanina s propojenými mandorlami.

Foto Jan Gloc. Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze;
převzato z *Bravermanová – Březinová – Bureš Vichová 2023*, 729.

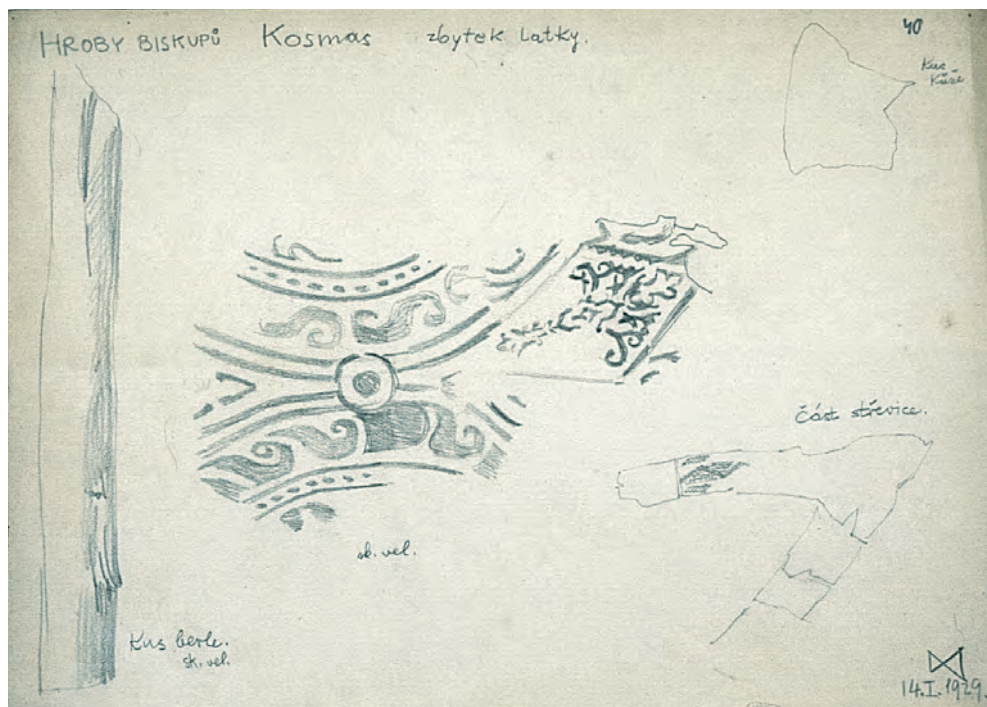
Vzor se na tkanině s propojenými mandorlami zachoval pouze torzovitě, patrné jsou jen některé detaily. Na jednom z fragmentů jsou části dvou sou sedních mandorl, u jedné z nich je zřetelný kus oblouku vnitřní linie vyplněné perlovcem, pruh se stylizovaným rostlinným motivem a vnější dvojitá linie. Na druhém fragmentu je část kosočtvercového cviklu rovněž vyplněného stylizovaným rostlinným motivem. Vzor byl tedy pravděpodobně koncipován do

¹³ SCHORTA, Regula: *Monochrome Seidengewebe des hohen Mittelalters*, Berlin 2001, s. 236–239, č. 98.

¹⁴ SCHORTA, R.: *Monochrome Seidengewebe*, s. 240–241, č. 102.

¹⁵ Jedná se o ranou variantu protolampasu, kde je rozdílný poměr osnov i útků v *passées*.

¹⁶ SCHORTA, R.: *Monochrome Seidengewebe*, s. 34–41, 293–294, č. 161; BRAVERMANOVÁ, M. et al.: *Nové poznatky*, s. 447–486.



Obr. 4: Tkanina s propojenými mandorlami – zakres části vzoru z roku 1928.

© Archiv Pražského hradu, fond Jednota – SDA, A 420/2013,
převzato z *Bravermanová – Březinová – Bureš Víchová 2023*, 729.

vertikálně i horizontálně propojených mandorl, mezi nimiž byly kosočvercové cvikly.

Kompozice vertikálně i horizontálně propojených mandorl s kosočvercovými cvikly se nachází u tkanin se vzorem typu Spindelmuster.¹⁷ Klasický protolampas s takovým vzorem se vyskytuje například na pouzdru na rukopis z 1. poloviny 11. století (Dom St. Peter, Osnabrück).¹⁸

Dle nové interpretace lze tkaninu s propojenými mandorlami datovat do 11. století, a to spíše do jeho první poloviny. Pravděpodobně byla monochromní a byla utkána na Blízkém východě, snad v Byzanci.

Žádné stopy po krejčovském zpracování se nezachovaly. Z tkaniny byla pravděpodobně zhotovena součást pohřebního liturgického odění, možná mitry.

¹⁷ SCHORTA, R.: *Monochrome Seidengewebe*, s. 83–87.

¹⁸ SCHORTA, R.: *Monochrome Seidengewebe*, s. 282–283, č. 150.

2. Nevzorovaná tkanina

Vazba: plátnová

Osnova (?)

len, silný z-zákrut, hnědá barva

dostava: 12 nití/cm

Útek (?)

len, silný z-zákrut, hnědá barva

dostava: 10 nití/cm

Pevný okraj: nezachoval se

Rozměry fragmentů: č. 1: 2,5 x 2,5; č. 2: 2 x 1; č. 3: 1,5 x 1; č. 4: 1,5 x 1 cm.

Sbírka: Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, Svatovítský poklad, inv. č. K 441.

Jedná se o lněnou řídkou tkaninu, zachovala se ve čtyřech fragmentech. Osnovní i útkové nitě mají silný shodný z-zákrut. Je pravděpodobné, že se na tkanině původně vyskytoval krepovitý efekt, který se projevil po sejmutí z tkalcovského stavu, kdy vlivem silného zákrutu nití došlo ke smrštění v délce i šířce tkaniny.



Obr. 5: Tkanice se zlatými pruhy, nevizorovaná tkanina a tkanice s jelenem.

Foto Jan Gloc. Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze;

převzato z *Bravermanová – Březinová – Bureš Víchová 2023*, 731, 735, 739.

Pro jemné lněné látky s krepovitým efektem se v raném středověku používal výraz *byssus*. Jako jejich provenience se uvádí Sýrie a Egypt v oblasti

dolního Nilu.¹⁹ Dokladem takových tkanin je např. středověká rouška z hlavního oltáře dómu v Hildesheimu (St. Maria Himmelfahrt)²⁰ nebo rouška Panny Marie z doby okolo roku 1000 (Metropolitní kapitula u sv. Víta, Svatovítský poklad, Praha).²¹

Nevzorovanou tkaninu z hrobu biskupa Kosmy lze datovat obecně do středověku, je možné připustit i konec 11. století korespondující s nálezovými okolnostmi. Oblastí jejího zhotovení byl zřejmě Blízký východ, a to vzhledem k pravděpodobnému krepovitému efektu.

Vzhledem k tomu, že se dochovala pouze ve velmi malých fragmentech, na nichž se nenacházejí žádné krejčovské stopy, nelze říci, jaké bylo její původní využití, vzhledem k jejímu charakteru lze uvažovat o roušce.

3. Tkanice se zlatými pruhy

Vazební technika: lampas

Osnova

poměr: 9 hlavních osnov ku 1 vazné osnově

- hlavní: hedvábí, s-zákrut, hnědá barva

- vazná: hedvábí, bez zákrutu, hnědá barva

dostava: 135 nití/cm (hlavní osnova), 15 nití/cm (vazná osnova)

découpure: nelze určit

Útek

poměr (pořadí v *passées*): 1 základní útek ku 1 vzorujícímu útku

- základní: hedvábí, z-zákrut, hnědá barva

- vzorující: *lancé*, zlatá lamela obtočená kolem hedvábné duše (s-zákrut, hnědá barva), směr vinutí S

dostava: 30 *passées*/cm

découpure: nelze určit

Pevný okraj: zachoval se na jedné straně fragm. č. 1; s jistotou nelze určit, zda se jedná o tkanici nebo tkaninu, kompozice vzoru do podélných pruhů však svědčí spíše pro tkanici

Rozměry fragmentů: č. 1: 3,3 x 3,5; č. 2: 2 x 2,6; č. 3: 1,7 x 2,2; č. 4: 1,7 x 2; č. 5: 0,8 x 2,3 cm.

Sbírka: Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, Svatovítský poklad, inv. č. K 441.

¹⁹ Např. MÜLLER-CHRISTENSEN, Sigrid: *Das Grab des Papstes Clemens II. im Dom zu Bamberg*, München 1960, s. 74–75; SCHMEDDING, Briggita: *Mittelalterliche Textilien in Kirchen und Klöstern der Schweiz*, Abegg-Stiftung, Bern 1978, s. 310–311, č. 295.

²⁰ DIRR, Andrea: *Der Kruseler. Eine gerüschte spätmittelalterliche Kopfbedeckung*, Semesterarbeit im Fach Kunst- und Kulturgeschichte, Institut für Restaurierungs- und Konservierungswissenschaft Fakultät für Kulturwissenschaften Fachhochschule, Köln 2004, nepublikováno.

²¹ PODLAHA, Antonín – ŠITTLER, Eduard: *Chrámový poklad u Sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. 184–187; KYZOUROVÁ, Ivana: *Matka a syn*, Praha 2014.

Jedná se o tkanici zhotovenou technikou lampas, zachovala se v pěti fragmentech. V základu hlavní osnova provazuje se základním útkem v keprové vazbě 2/1 Z, ve vzoru je efekt vzorujícího zlatého útku, který provazuje s vaznou osnovou v keprové vazbě 1/2 S. Vazná osnova provazuje v základu i ve vzoru *par passée*. Vzorující útek byl otáčen před devátou krajní osnovou.

Analógii k vazební technice lze nalézt na tkanici, která tvořila *circulus* i *titulus* mitry z biskupského hrobu (Historisches Museum, Basilej), datována je do 3. třetiny 12. století a byla zhotovena zřejmě na Sicílii.²² Shodně charakterizována je i tkanice vytvářející *fanony* mitry původně z arcibiskupství sv. Petra v Solnohradu (The Museum of Fine Arts, Boston)²³ nebo tkanice použitá jako štolá sv. Oldřicha.²⁴

Vzor na tkanici se zlatými pruhy nelze vzhledem ke stavu zachování fragmentů přesněji popsat. Zřejmě jsou pouze podélné zlaté pruhy, mezi nimiž jsou blíže neurčitelné, snad rostlinné motivy – pouze v krajním zlatém pruhu je patrný drobný motiv trojlistu (?).

Podobná kompozice podélných zlatých pruhů je např. na výše zmíněné basiléjské tkanici, pruhy jsou zde vyplněny motivy ptáků, čtyřnožců a úponků.²⁵ Na jiné tkanici, která tvoří *titulus* mitry, se v krajním podélném pásu vyskytuje přímo motiv trojlistu. Je určena jako sicilská z 12. století (Museo e Tesoro del Duomo di Monza; Monza).²⁶

Ve 12. století se na Sicílii, především v královských dílnách v Palermu, tkaly tkanice s kovovými útky (zlatá lamela ovinutá kolem hedvábné duše). Zhotovovaly se různými technikami, a to na destičkách, v keprové vazbě s jedním vzorujícím kovovým útkem nebo technikou lampas. Vzory byly komponovány do podélných pruhů, v nichž byla malá zvířata, úponky a další drobné motivy, někdy mýtické bytosti a nápisy.

Tkanice se zlatými pruhy svojí charakteristikou odpovídá této skupině tkalcovských výrobků, lze ji tedy datovat nejspíše do 12. století a za její provenienci považovat Sicílii.

Žádné stopy po krejčovském zpracování se na ní nezachovaly. Tkanice byla součástí biskupského oděvu, je možné, že byla aplikována na *kasuli*, či že tvořila *circulus*, *titulus* či *fanony* mitry.

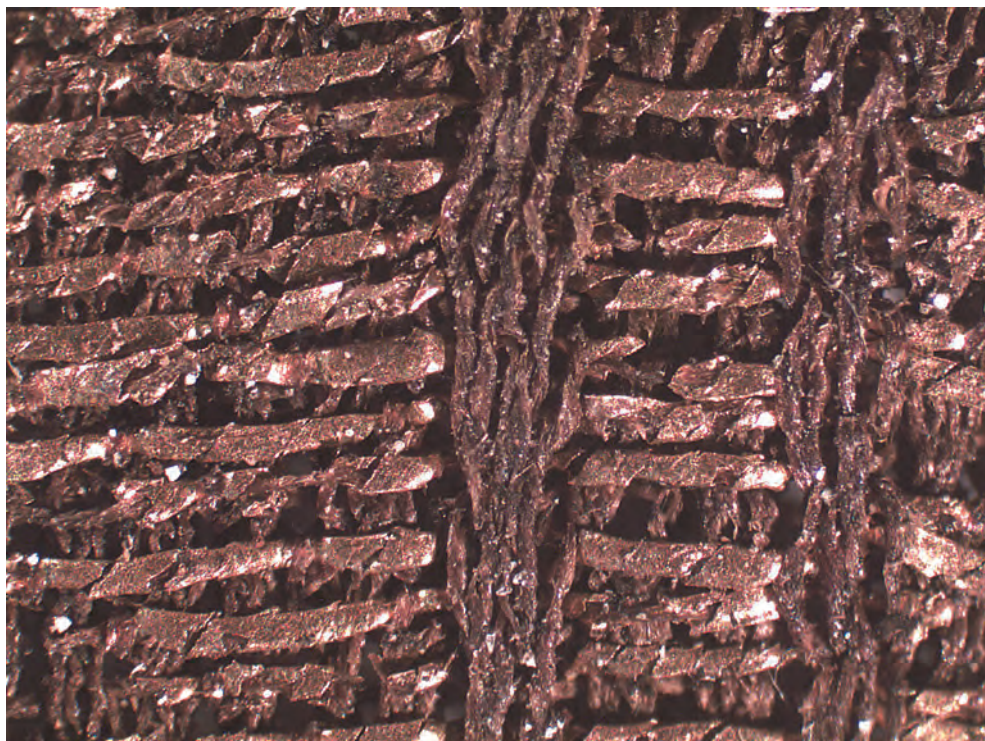
²² BLÖCHER, Heidi: *Die Mitren des hohen Mittelalters*, Abegg-Stiftung, Riggisberg 2012, s. 196–197, č. 12.

²³ BLÖCHER, H.: *Die Mitren*, s. 74, 202–203, č. 15.

²⁴ BLÖCHER, H.: *Die Mitren*, s. 74; MÜLLER-CHRISTENSEN, Sigrid: *Textilien in Schwaben*, in: Suevia Sacra. Frühe Kunst in Schwaben, Augsburg 1973, s. 204, č. 214.

²⁵ BLÖCHER, H.: *Die Mitren*, s. 196–197, č. 12.

²⁶ BLÖCHER, H.: *Die Mitren*, s. 278–279, č. 55.



Obr. 6: Tkanice se zlatými pruhy – detail provázání kovového vzorujícího útku.

Foto Jana Bureš Víchová. Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze;
převzato z *Bravermanová – Březinová – Bureš Víchová 2023*, 735.

4. Tkanice s jelenem

Vazební technika: oboulicní dvouosnovní keprová vazba

Osnova

poměr: 1 osnova I ku 1 osnově II

I: *à liage repris*, hedvábí, skaný zákrut S/2 nitě bez zákrutu, hnědá barva

II: *à liage repris*, hedvábí, skaný zákrut S/2 nitě bez zákrutu, hnědá barva

dostava: 80 nití/cm (osnova I), 80 nití/cm (osnova II)

découpure: 1 osnova I

Útek

poměr (pořadí v *passées*): 1 základní útek ku 1 vzorujícímu útku (základní útek nebo základní útek, vzorující útek)

- základní: hedvábí, z-zákrut, hnědá barva

- vzorující: *interrompu*, zlatá (složení kovu: 95 % Au, 5 % Ag; analýza: Vysoká škola chemicko-technologická v Praze) lamela ovinutá kolem hedvábné (?) duše, směr vinutí S

dostava: 38 *passées*/cm

découpure: 1 *passée*

Pevný okraj; zachován na obou stranách fragm. č. 1. Šířka tkanice je 1,7 cm. Rozměry fragmentů: č. 1: 4,5 × 1,7; č. 2: 1,5 × 0,9 cm. Sběrka: Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, Svatovítský poklad, inv. č. K 441.

Jedná se o obouliční dvousosnovní tkanici zhotovenou keprovou vazbou, která se zachovala ve dvou fragmentech.

Obouliční tkanice v keprové vazbě má dva systémy hlavní osnovy (*armure double-face*). V základu osnova I provazuje se základním útkem v keprové vazbě 2/1 Z a je stále na první straně tkanice, osnova II provazuje se základním útkem v keprové vazbě 1/2 Z a je stále na druhé straně tkanice. Ve vzoru na první straně vzorující útek provazuje s každou první/lichou trojicí osnov I v keprové vazbě 1/2 Z (*à liage repris*), na druhé straně pak s každou druhou/sudou trojicí osnov II v keprové vazbě 2/1 Z (*à liage repris*). Dochází zde ke změně provázání osnov (I, II) se základním útkem tak, že vždy dvě sousední osnovy (I, II) provazují stejně, každé první/liché tři dvojice osnov (I, II) provazují v keprové vazbě 2/1 Z, každé druhé/sudé tři dvojice osnov (I, II) v keprové vazbě 1/2 Z. Vzorující útek provazuje v pásu (*interrompu*) a byl otáčen vždy před pátými krajními osnovními nitěmi (I, II).

Pro obouliční dvousosnovní tkanici s jelenem nebyla nalezena přímá technická analogie. Použití kovové lamely s vysokým obsahem zlata ovinuté kolem hedvábné duše je pro 11. a 12. století doloženo například u tkanice zhotovené na destičkách z tzv. *kasule* sv. Vitalise (Abegg-Stiftung, Riggisberg)²⁷ nebo ve výšivce na korunovačním plášti sv. Štěpána.²⁸

Zachován je pouze jeden samostatný motiv o velikosti 0,9 × 1,5 cm znázorňující jelena. Vzorující útek tvoří na první straně pozadí, na druhé straně postavu zvířete. V pásu se vzorujícím útkem tvoří osnovy podélné pruhování.

Postava jelena je vytkaná na tkanici zhotovené na destičkách zdobící *albu* připisovanou sv. Bernulfovi z Utrechtu. Tkanice je datovaná do 12. století a byla zhotovena na Sicílii (Museum Catharijneconvent, Utrecht).²⁹ Jelen se rovněž nachází na tkanici zhotovené technikou samitum z biskupského hrobu č. 7 z basilejské katedrály. Tkanice, pravděpodobně německé proveniencie, je datována do období po roce 1200 (Historisches Museum, Basilej).³⁰

²⁷ OTAVSKÝ, Karel – WARDWELL, Anne E.: *Mittelalterliche Textilien II. Zwischen Europa und China*, Abegg-Stiftung, Riggisberg 2011, s. 142–148, č. 46, pozn. 124.

²⁸ JÁRÓ, Márta: *Gold embroidery and fabrics in Europe: XI–XIV centuries*, Gold Bulletin 23/2, 1990, s. 40–57, zde na s. 46.

²⁹ SPIES, Nancy: *Ecclesiastical Pomp and Aristocratic Circumstance. A thousand years of brocaded tablewoven bands*, Maryland 2000, s. 257, č. B.

³⁰ OCHSNER, Christine – BAYER, Anja – SCHORTA, Regula: *Katalog der Gräber und Grabinventare*, in: *Grabfunde des 12. bis 19. Jahrhunderts aus dem Basler Münster. Repräsentation im Tod und kultureller Wandel in Spiegel der materiellen Kultur. Materialhefte zur Archäologie in Basel 23*, ed. MEIER, H. R. – SCHWARZ, P. A., Basel 2013, s. 135–203, zde na s. 178–179.

nina pochází ze středověku, bližší určení není možné, připadá však v úvahu i konec 11. století. Místem výroby byl zřejmě rovněž Blízký východ. Tkanici se zlatými pruhy je možné určit jako sicilskou, nejspíše z 12. století. Tkanice s jelenem byla zřejmě vyrobena v období od konce 11. do 12. století v některé z dílen v jižní či západní Evropě nebo v západní části střední Evropy.

Tkaniny byly v roce 1928 vyjmuty z hrobu obsahujícího olovenou autentiku se jménem biskupa Kosmy. Spojení uvedených tkanin s tímto konkrétním biskupem není, vzhledem k jejich dataci zcela jednoznačné. Autentika pochází z roku 1374, kdy došlo k přenesení ostatků biskupů z baziliky do katedrály sv. Víta. Přenosem byl pověřen kapitulní děkan a kronikář Beneš Krabice z Weitmile, který ve své kronice připustil, že ztotožnění ostatků biskupa Kosmy není bez pochybností. Je tedy zřejmé, že tkanina s propojenými mandorlami, nevzorovaná tkanina a tkanice s jelenem mohly být součástí pohřební výbavy tohoto biskupa, zatímco tkanice se zlatými pruhy je pravděpodobně mladší, a musela tak původně být součástí jiného hrobu.

Zkoumané textilie jsou zachovány fragmentárně. Nejsou na nich patrné žádné stopy po krejčovském zpracování, takže určení původního využití není možné. Vzhledem k souvislosti s biskupskými hroby je zřejmé, že se jednalo o pozůstatky liturgického odění.

Zbečně pobývala, patřila k rodovým liniím potomků prvních českých knížat, jejichž studiu zasvětil Jiří Sláma podstatnou část svého profesního života.

Lokalizace výzkumu

Obec Zbečno (okr. Rakovník) se nachází v meandru řeky Berounky, východně od městyse Křivoklátu. Jde o úzký pruh (šíře do 200 metrů) mírně vyvýšené terasy mezi řekou a prudkým svahem návrší Pěččiny. Pravý břeh řeky lemuje úzká niva, z níž záhy vystupuje ostroh, na němž se rozkládá obec Újezd nad Zbečnem. Historická osada Zbečno vznikla v místě vyhledávaného kotviště a brodu pod přítokem potoka Klíčavy. Už od pravěku (mezolit/neolit?; kultura mohylová, doba laténská) hrála lokalita významnou roli na říční komunikaci v jinak hustě zalesněné oblasti. Uvedené předpoklady daly v součtu vzniknout přemyslovskému loveckému dvorci, od jehož významu se dále odvíjela populační historie místa.

Historie lokality

Nejstarší písemné zmínky o Zbečně pocházejí bez výjimky z Kosmovy kroniky. Do okolí Zbečna lokalizuje Kosmas hrad, z něhož měl pocházet bájný Krok.¹ První písemná zmínka vztahující se k historickému období a již zmiňující dvorec ve Zbečně v souvislosti s jeho loveckou funkcí pochází z roku 1003² (tedy více než století před první zmínkou o přemyslovském hradišti na Křivoklátu z roku 1109). Kosmas dále zaznamenal i události, kdy byl v blízkosti Zbečna při návratu z lovu před Vánoci r. 1100 smrtelně zraněn kníže Břetislav II.³

Z katastru Zbečna pochází dva výjimečné historické předměty, které dokládají vztah obce k českým královským dynastiím Přemyslovců a Lucemburků. Jednak jde o železný jezdecký třmen (o rozměrech 229 × 120 mm a šířce 5–25 mm) s bronzovým pozlaceným kováním a na přední straně se stopami tausování. Přední strana horního okraje je zdobena stylizovanými ptáky (sokolý?) a krokvicovým ornamentem. Třmen lze datovat do 11. století a je zřejmě severského původu. Vzhledem ke zcela výjimečnému umělecko-řemeslnému provedení artefaktu lze předpokládat, že má vztah přímo k družině jednoho z knížat vládnoucí přemyslovské dynastie. V současnosti je předmět uložen ve sbírce Národního muzea v Praze, kam se dostal na konci 19. století s pozůstatostí Františka Pelze, hajného na křivoklátském panství, který jej našel v lesích v okolí Zbečna (*obr. 1*).

Někdy v letech 1872–1875 byl ve Zbečně nalezen zlatý pečetní prsten. Průměr prstenu je 2,4 cm, jeho okrouhlá pečetní plocha je z velké části vyplněna trojlístým reliéfem a v jejím středu se nachází rytá figura vrány. Nápis na prste-

¹ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, ed. Bertold BRETHOLZ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum NS, Tomus II, Berlin 1923 (dále jen KOSMAS), Lib. I, Cap. III, 9.

² KOSMAS, Lib. I, Cap. XXXIV, 62.

³ KOSMAS, Lib. III, Cap. XIII, 173.



Obr. 1: Honosný třmen z poč. 11. stol., kopie.

Sbírka Muzea T. G. M. Rakovník.

nu identifikuje jeho majitele: Jíra z Roztok byl blízký družiník krále Václava IV. a roku 1380 byl povýšen do panského stavu. Král mu svěřil úřad nejvyššího lovcího a křivoklátského purkrabí, stal se vedoucím dvorské stavební hutě a roku 1386 jej král povýšil do rytířského stavu. Pečetní prsten si dal vyrobit nejspíše poté, co jej král povýšil do panského stavu a do erbu mu udělil právě černou vránu na bílém poli. Jíra pobýval v Roztokách nedaleko Křivoklátu a později roku 1381 získal povolení postavit si ve vzdálenosti jednoho „kra-ku“ od hradu Křivoklát svůj vlastní kamenný hrad Krakovec. Zemřel v roce 1413. Památku na Jíru nese obec Roztoky ve svém znaku dodnes. Prsten je uložen ve sbírkách Národního muzea.

Je zjevné, že Zbečno, se svým loveckým dvorcem a blízkostí královského hradu Křivoklát, hrálo ve středověku významnou roli, která byla zřejmě umocněna i opakovaným pobytem přemyslovských knížat.

Archeologický výzkum v roce 2020, okolnosti a metoda

Záchranný archeologický výzkum ve Zbečně proběhl ve dvou hlavních etapách, v zimě a na jaře (17. 1. – 20. 4.) a na podzim (7. 10. – 20. 11.) roku 2020. Podnětem archeologické akce byla výstavba kanalizace v celé obci Zbečno. Na základě dohod s investorem bylo přistoupeno nejprve k dohledu při hloubení výkopů a v úsecích, kde docházelo k narušení archeologických nálezů, jsme nejprve skryli prvních 75 cm od současného povrchu. V této úrovni byly pod navážkami patrné zachované pozůstatky středověkých hrobových jam. Dále bylo postupováno ruční skrývkou a v několika úrovních byly odkrývány reliktury pohřbů a hrobových jam. Nejhlubší dna hrobových jam

dosahovala 160–180 cm. Vzhledem k orientaci hrobů ve směru východ–západ a převážné orientaci kanalizačních výkopů ve směru jihovýchod–severozápad, byla většina pohřbů prozkoumána v neúplném rozsahu daném šířkou výkopu 90 cm. Výjimečně bylo přistoupeno k rozšíření výkopu tak, aby mohl být hrob prozkoumán v úplnosti. Prozkoumáno bylo celkem 123 hrobových jam a větší množství inhumací a jejich fragmentů.

Zvláště v prostoru před Hamousovým statkem bylo z vrstvy navážek, ale především ze zásypů samotných hrobových jam vyzdvíženo velké množství zlomků vrcholně středověké keramiky a zvířecích kostí. Tyto nálezy společně s nálezy přepálených i nevypálených bloků mazanice, které snad představují doklady lehčích dřevěných konstrukcí s mazanicovými plochami, naznačují prostorově blízký vztah pohřebiště a hospodářské či obytné zástavby v prostoru východně od návsi, na samém úpatí strmého svahu.

Pohřební rítus a rozsah pohřebiště

Charakter archeologické evidence v liniových výkopech umožnil rámcově vymezení rozsahu pohřebiště. Největší akumulace pohřbů se projevila v severní části návsi a dále před Hamousovým statkem (čp. 22), respektive mezi statkem a kostelem sv. Martina. Dále severním směrem intenzita pohřbívání slabne a v místech dnešní fary už nebyly zaznamenány žádné další pohřby (obr. 2, 3).



Obr. 2: Zbečno, pohled od severovýchodu na návés a Hamousův statek s vyznačením polohy pohřebních nálezů ve výkopech kanalizace v roce 2020, foto J. Bezáková.

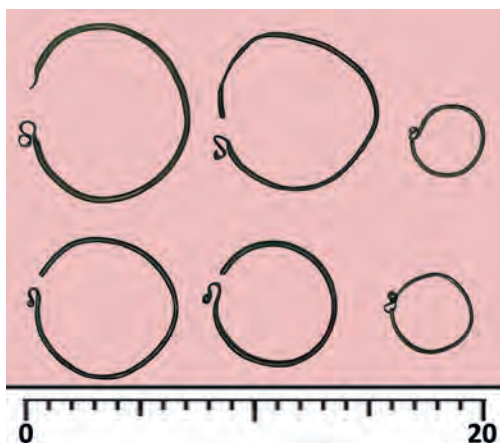


Obr. 3: Zbečno, situace výkopu v místě pohřebiště před Hamousovým statkem čp. 22, foto J. Turek.

Pohřební ritus lze charakterizovat jako standardní křesťanský kostrový pohřeb v poloze naznak, hlavou k západu. Je pravděpodobné, že pohřební okrsek byl prostorově omezený, o čemž zřejmě svědčí značná akumulace pohřbů před Hamousovým statkem, kde bylo běžné druhotné využívání hrobových jam, přičemž ostatky primárního pohřbu byly buď odsunuty ke stěně hrobu, nebo častěji přemístěny do výhozu a po uložení následného pohřbu zahrnuty do zásypu. Častým jevem byly dětské pohřby přiložené vedle, nebo přímo na pohřeb dospělého.⁴

Ač byl křesťanský ritus převážně respektován, bylo při odkryvu z hrobů vyzvednuto poměrně velké množství artefaktů. Většina předmětů souvisí s oděvem a účesem zemřelých, nejde tedy o milodary v pravém slova smyslu, ale o součásti kroje. Jsou to především bronzové záušnice (28 ks), prsteny (11 ks), pozůstatky textilních stuh s velmi jemnou osnovou (2 kusy v hrobě č. 100). Za záměrně do hrobu uložený artefakt lze považovat drobnou keramickou figurku beránka (?), nalezenou u pravé ruky ženského pohřbu v hrobě č. 76 (*obr. 4, 5*). Z hrobů č. 45, 65, 90, 95 a 104 byly vyzdvíženy mince.

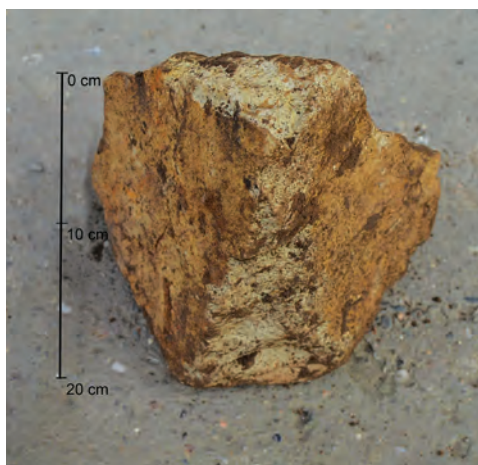
⁴ ŠTEFAN, Ivo: *Vybrané problémy raně středověkých pohřebišť*, disertační práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Praha 2008.



Obr. 4: Výběr bronzových záušnic
po konzervaci, foto J. Bezáková.



Obr. 5: Keramická figurka zvířete z hrobu 76,
foto J. Bezáková.



Obr. 6: Nároží opukového kvádříku z hrobu 108,
foto J. Turek.

Pozoruhodným zvykem na zbečenském pohřebišti bylo obkládat hrobové jámy zlomky opukových kvádříků, případně amorfními zlomky opuky. Opukové kameny byly většinou vloženy do prostoru mezi rakví a stěnou hrobové jámy. V mnoha případech byla opuka zastoupena alespoň jedním fragmentem (*obr. 6*).

Zdá se, jako kdyby zde přítomnost opuky v hrobě hrála důležitou roli v demonstraci křesťanské víry. Opuka, je (v závislosti na regionální dostupnosti) typický stavební kámen české předrománské a románské církevní architektury. Nenáhodnost volby opuky pro obložení hrobů ve Zbečně podtrhuje skutečnost, že se její nejbližší přirozené zdroje nachází až ve vzdálenosti 9 km

od obce.⁵ Je tedy pravděpodobné, že zlomky kvádríků opuky, nalezené na pohřebišti ve Zbečně souvisí s románským předchůdcem kostela sv. Martina, který stojí v bezprostřední blízkosti pohřebiště. Již v 70. letech 20. století byl jihozápadně od kostela v zahradě fary (ppč. 215/1) objeven depozit 4 celých a 5 dalších fragmentů opukových kvádríků se stopami malty.⁶ Podle zprávy Zdeňka Smetánky se kvádríky nalézaly v asi 50 cm mocné vrstvě se zlomky opuky a maltoviny a novověké keramiky, která nasedala na 13 cm mocnou vrstvu syté černé hlíny se zlomky pozdně hradištní keramiky a pod ní ležela další 16 cm mocná vrstva opět se zlomky opuky a maltoviny na šterkopískovém podloží.

Je pravděpodobné, že k přestavbě kostela sv. Martina docházelo právě v době užívání pohřebiště, a byl zde tak vydatný zdroj „posvěcených“ opukových kamenů využitých pro symbolické obložení hrobů.

Předběžná interpretace mincovních nálezů a datace pohřebiště

Hlavním předmětem tohoto sdělení je zpráva o nálezech 5 mincí z pohřebních kontextů ve Zbečně (*obr. 7*).

Mince byly ve 2 případech nalezeny v dlani zemřelého. S největší pravděpodobností jde tedy o tzv. *obolus mrtvých*.⁷

Nejstarší nalezenou mincí je měděný posříbřený český denár Bedřicha (1172–1173, 1178–1189) (H 104). Z konce 12. století pochází stříbrný čtyřhranný feník ražený v říšské mincovně v Chebu (H 90). Dvě ražby náleží do první pol. 13. stol. – polovina míšeňského brakteátu (H 95) a střední brakteát švábské proveniencce (H 114) a nejmladší ražbou je polovina českého stříbrného brakteátu Přemysla II. Otakara z 60.–70. let 13. století.⁸

Jaký význam mají nálezy mincí pro datování pohřebiště? A. Bartošková předpokládá, že do hrobů byly vkládány především aktuální emise,⁹ také E. Kolníková se domnívá, že mince byly zpravidla současné s dobou pohřbu, nebo jsou si chronologicky blízké.¹⁰ To by platilo zvláště vzhledem ke středověké praxi stahování starých ražeb z oběhu, tedy *renovatio monetarum*. Numismatický výzkum však již dávno doložil, že ke stažení všech starých emisí z oběhu v raném středověku prakticky nikdy nedošlo.¹¹

⁵ Informace geologa P. Čepka z Přírodovědecké fakulty UK v ŠKABRADA, Jiří – SMETÁNKA, Zdeněk: *Nález románských kvádríků ve Zbečně, okres Rakovník*, Archeologické rozhledy 27, 1975, s. 579.

⁶ ŠKABRADA, J. – SMETÁNKA, Z.: *Nález*, s. 579.

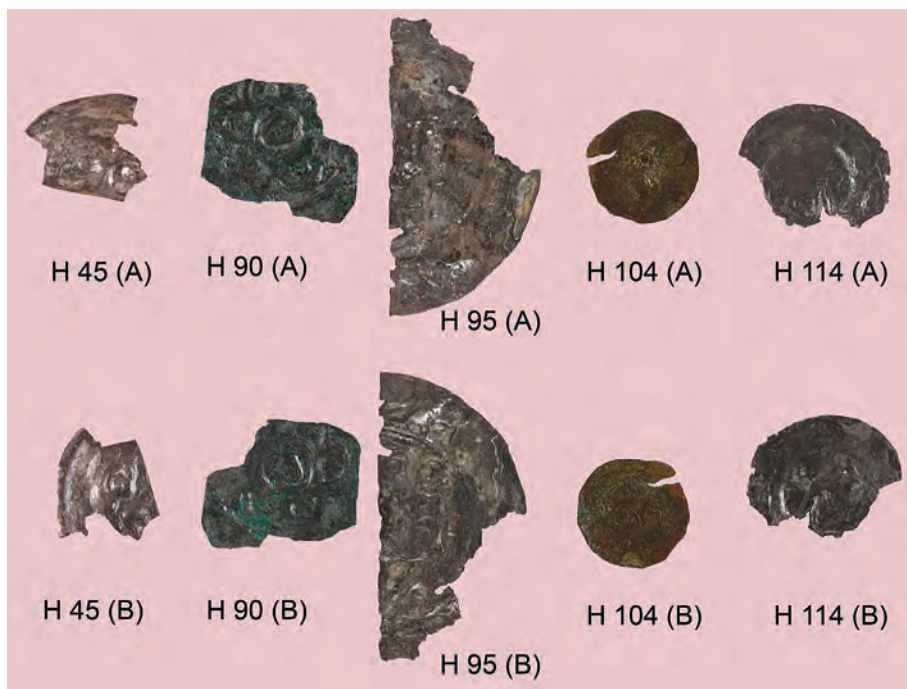
⁷ KOLNÍKOVÁ, Eva: *Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku*, Slovenská archeológia 15, 1967, s. 189–254.

⁸ SCHNEIDER, Petr – SMÍŠEK, Kamil: Numismatické určení mincí ze záchranného archeologického výzkumu prováděného Muzeem T. G. M. Rakovník na lokalitě Zbečno v roce 2020, uloženo v archivu Muzea T. G. M. Rakovník.

⁹ BARTOŠKOVÁ, Andrea: *Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky)*, Archeologické rozhledy 51, 1999, s. 726–739.

¹⁰ KOLNÍKOVÁ, E.: *Obolus*, s. 222.

¹¹ Např. POŠVÁŘ, Jaroslav: *Nálezy mincí a renovatio monetarum*, Numismatický sborník 3, 1956, s. 152; RADOMĚRSKÝ, Pavel: *Peníze Kosmova věku (1050–1125)*, Numismatický časopis 21, 1952, s. 82, 111.



Obr. 7: Mincovní nálezy, archiv Muzea T. G. M. Rakovník.

Ačkoliv tedy mince datují zcela přesně interval své ražby, který se více méně kryje s dobou vlády autority, která mince razila, je třeba mít na paměti, že vročení ražby do období vlády konkrétního panovníka je sice více méně přesné, ale pro archeologické situace, zvláště v případě obolu mrtvých, jde o datum *post quem*. Jako obolus mrtvého mohla být použita i značně stará ražba, a to zvláště ve venkovském prostředí.

Vzhledem k mincovním nálezům a charakteru bronzových záušnic¹² lze předpokládat, že většina pohřbů byla ve Zbečně uložena v době přelomu 12. a 13. století a především pak v průběhu první poloviny 13. století. Jde tedy o dobu blízkou vzniku vrcholně středověké fáze nedalekého hradu Křivoklát (založen 1230) a lze předpokládat, že se mnozí zde pohřbení obyvatelé Zbečna, jako poddaní krále Přemysla I. Otakara a Václava I. podíleli přímo, nebo služebným vztahem, na výstavbě tohoto sídelního královského hradu. V době publikace tohoto příspěvku jsou archeologické i antropologické nálezy stále

¹² BORKOVSKÝ, Ivan: *Esovité záušnice, jejich původ a význam*, Referáty Liblice 1955, 1956, s. 148–158; KRUMPHANZLOVÁ, Zdenka: *Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách*, Památky archeologické 54, 1963, s. 87–113; TÁŽ: *Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách – Die Chronologie des Inventars aus Dorffriedhöfen des 9.–11. Jh. in Böhmen*, Památky archeologické 65, 1974, s. 34–110; HASIL, Jan: *Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku*, Archaeologia historica 35, 2010, č. 1–2, s. 159–167.

v procesu zpracování, již nyní však lze předběžně zhodnotit výsledky terénního výzkumu. Archeologická data získaná v průběhu odkryvu významným způsobem posouvají poznání historického vývoje zbečenské sídelní aglomerace a poskytují bohaté podklady pro rekonstrukci života zdejší populace ze závěru 12. a první poloviny 13. století.

V době mincování Martina Fritsche byla pro mincovnu stěžejní produkce drobné mince, krejcarů a tříkrejcarů. V letech 1625 až 1636 uvádí Halačka šestnáct typů krejcarů (MKČ 939–951) a osmnáct typů tříkrejcarů (MKČ 923–938).⁶ Fritschovy mince z olomoucké mincovny jsou pečlivě značeny jak mincovní, tak i mincmistrovskou značkou.



MORAVA, Ferdinand II. (1619–1637), tříkrejcar 1628, mincovna *Olomouc*, mincmistr Martin Fritsch (1625–1635).⁷

Av.: v jednoduchém kruhu poprsí s širokým španělským límcem; nevýrazný vavřínový věnec na hlavě, ze kterého vlají dvě vlnité souběžné stuhy; nad poprsím v opise je výrazná čtyřlístá kytička;⁸ označení nominálu je v oválu a přerušuje vnitřní kruh i opis pod poprsím;

opis: **FERDI·II·D·G·R.(nominál v oválu)·I·S A·G·H·B·REX(pětিলístá kytička)**

Rv.: pod korunou bez stuh, která přerušuje opis i vnitřní kruh, dvouhlavý císařský orl s burgundsko-rakouským štítkem na prsou, křídla orla se sedmi letkami; orlí ocas má po stranách vřetena dva páry do stran zakřivených a zpátky otočených stvolů; v opisu pod orlem značka mincovny v oválu dělí jednoduchý kruh i opis;

opis: **·ARCHID·DV·A.(značka mincovny)·DV·B·C·T·1628·**

1. AR;⁹ 1,889 g; 2,1 mm; 12 h.

Lit.: nezná.

Sbírka: soukromá.

⁶ HALAČKA, I.: *Mince*, s. 441–447.

⁷ Martin Fritsch zemřel 1636; viz PETRÁŇ, Zdeněk: *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky*, Praha 2018, s. 77.

⁸ Jedná se o znaménko č. 84 podle RUMPL, A. – RUMPL, J.: *Moravské vládní mince*, s. 181.

⁹ Ryzost nezkoušena. Podle obnoveného tolarového systému je zrno mince 0.492; viz HALAČKA, I.: *Mince*, s. 14.

Kom.: odhlédneme-li od provedení značky mincovny, tak je tato mince nejbližší typu MKČ 928; Rumpl IV/169. V opisech se liší pouze nepatrně na líci, na rubu až na značku mincovny odpovídá přesně.

V Halačkově práci je evidováno celkem jedenáct mincmistrovských značek Martina Fritsche a také pět různých značek olomoucké mincovny.¹⁰ Rumplovi uvádějí ve své podrobnější práci dokonce osmnáct velmi detailních variant provedení značky olomoucké mincovny, které jsou všechny vyobrazeny a označeny čísly 19 až 36.¹¹ Naší „novou“ značku, *písmeno O v jednoduchém kroužku a nad ním vlnovka*, lze proto také popsat jako typ Rumpl č. 24¹² avšak s vlnovkou nad O, vše v kroužku (viz *obr. 1*). Toto velmi zajímavé provedení značky tak dobře zapadá mezi dosud známé. Značka olomoucké mincovny, se kterou se setkáváme pouze na tříkrejcaru popisovaném v tomto článku, je tak novou, v dostupné literatuře dosud neregistrovanou, značkou.



Obr. 1: Detail nové značky olomoucké mincovny.

¹⁰ HALAČKA, I.: *Mince*, s. 340.

¹¹ RUMPL, A. – RUMPL, J.: *Moravské vládní mince*, s. 157, č. 19–36.

¹² RUMPL, A. – RUMPL, J.: *Moravské vládní mince*, s. 157, č. 24.

Nejstarší plán hradiště Příklad u Kdyně na Domažlicku

Jiří Sláma (1934–2020).

K a r e l S K L E N Á Ř

Věda, láska, víra, s. 270–278

The oldest plan of the hillfort Příklad near Kdyně (Domažlice district)

Příklad in Domažlice district, southwest Bohemia is definitely one of the ambiguous fortified localities, whose dating and interpretation are the subject of various opinions in the literature. Its massive fortification with triple ramparts and ditches contrasts with the small inner space without any traces of masonry objects. Recently, the site has been referred to either as an early medieval border fortress from the 11th century (R. Turek, the author of the only archaeological research carried at the location in 1959, and his student Jiří Sláma), or a castle of a transitional type from the 12th century (T. Durdík). This article aims to present the oldest surviving plan of Příklad from 1826, probably the oldest plan of a hillfort-type site in the Czech archaeology and explains its origins, as well as its connection with the activity of Count Eugen Charles Czernin of Chudenice, pioneer of archaeological research in this region.

🗝️ *hillfort; transitional castles; early Middle Ages; history of archaeology; Příklad near Kdyně (Domažlice district) [CZ]; Eugen Charles Czernin of Chudenice (1796–1868).*

🗝️ *hradiště; brady přechodného typu; raný středověk; dějiny archeologie; Příklad u Kdyně (okr. Domažlice); Eugen Karel Černín z Chudenic (1796–1868).*

Možná neexistuje v Čechách druhá podobná archeologická lokalita, o níž by bylo tolik napsáno vzhledem k tomu, že o ní neexistuje žádná historická zpráva a nebyl na ní dosud proveden skutečný archeologický výzkum. Datovací materiál z ní se omezuje na pár hrstí drobných střepů ze sondáže a z povrchových sběrů, o nichž existují rozdílné názory, a dokonce v literatuře nepanuje ani shoda v tom, jak tuto opevněnou polohu nazývat, resp. interpretovat a jaký byl její význam. Připomínám jí proto, že k uvedeným problémům se vyslovil i zvěčnělý přítel Jiří Sláma a dost možná, že by dnes vyjádřil jiné stanovisko než to, které tehdy zaujal pod vlivem našeho společného učitele slovanské (dnes tedy raně středověké) archeologie Rudolfa Turka.

Složitě postavení lokality se projevuje už v samém názvu, pod nímž vystupuje v literatuře – objevuje se buď jako Příklad (pomístní jméno ostrožny,

* PhDr. Karel SKLENÁŘ, DrSc., zuzana.blahova@ff.cuni.cz.

vybíhající z hory Kravaře severně od Kdyně; případně i rovnou jako Kravař), nebo pod jménem okolních obcí – nejčastěji Oprechtic, také Kdyně nebo Kouta, ačkoli téměř celá leží na katastrálním území Podzámčí (dnes součásti Kdyně).

Svéráz lokality spočívá v její povaze. Jde o mocné opevnění trojnásobných valů a příkopů opevňujících prostor tak malý (navíc beze stop kamenné zástavby), že vypadá téměř samoúčelně. Nejstarší interpretace, doložená označením Starý Rýzmberk v predikátu 15. a místním názvu 16. století, je měla za předchůdce nedalekého hradu (Nového) Rýzmberka. Pozdější lidová tradice je zpočátku označovala právě jen jako „příkopy“ či „valy“, lidé znalejší dějin je považovali za husitské (Žižkovy šance). Když počátkem 19. století si vznikající archeologie začala tohoto typu nemovitých památek všímat, označila toto místo jako hradiště; o více než století později se rodící moderní kastelologie došla k závěru, že jde spíše o hrad, a Rudolf Turek, jenž se jím v nové době jako první odborně zabýval, volil vzhledem k jeho zvláštní povaze vícekrát termín pevnost, pevnůstka.

Protože možnost husitského (dokonce Žižkova) tábora byla opuštěna už dávno (což ovšem neznamená, že opevnění nemohlo být využito v historických dobách, ať už v zápasech 15. století, husitských i pozdějších, nebo třicetileté války), stejně tak jako funkce předsunuté strážní bašty nedalekého hradu Nového Herštejna,¹ zůstala otevřená otázka, zda jde o hradiště raného středověku nebo hrad nejstaršího typu na přechodu ke středověku vrcholnému. Pokud jde o označení lokality, je to záležitost významu slov. Bylo by dobré si konečně uvědomit, že „hradiště“ znamená v českém jazyce „místo, kde dříve stál hrad“, místo zaniklého objektu, stejně jako třeba tvrziště, dvořiště, mlýniště, rybníště... Primitivní, pravěkou formu hradu je pak vhodnější označit jako hradisko. Hradiště je tedy v terénu pozůstatkem jak zaniklého hradiska, tak i hradu. V tom smyslu je třeba chápat výraz „hradiště“ v názvu tohoto článku, který nepředjímá žádnou interpretaci.

Interpretací ovšem bylo označení „hradiště“, objevující se v literatuře od počátku – nejprve prostě „pohanské“ bez ohledu na to, zda pravěké či raně středověké, ale už J. E. Vocel² přiřadil Příkopy k hradištím slovanským, tj. raně středověkým; spojování s Rýzmberkem či Novým Herštejnem odmítal, protože *„jisto jest, že obrada tato způsobem zdělání svého daleko přesahuje dobu, v nížto hrad Herstein vystaven byl.“* V roce 1869 je označil za strážní opevnění při zemské bráně. Za raně středověké považoval pak Příkopy rovněž August Sedláček, jenž je do svého díla nezařadil mezi hrady, ale připomíná je v kapitole

¹ HEBER, Franz Alexander: *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser IV*, Prag 1846, s. 169.

² WOCEL, Jan Erazim: *Pravěk země české*, Praha 1868, s. 433; TÝŽ: *O hradištích a branách zemských*, Památky archeologické 8, 1868–70, s. 321–330 (s. 326–327).

o Rýzंबरku jako opevnění starší, nejspíše z časů Břetislava I. (1035–1055).³

Toto rámcové zařazení se udrželo až do sklonku 20. století, podepřeno autoritou Rudolfa Turka, jenž tu jako pracovník pravěkého oddělení Národního muzea provedl v roce 1959 rozsahem i trváním nevelký zjišťovací výzkum, publikovaný o řadu let později.⁴ V té době už ale Turkova interpretace prošla vývojem. Jestliže předběžně posuzoval lokalitu jako zeměpanské opevnění s funkcí ochrany hranic, patrně z 12. století,⁵ v roce 1967 jej úvahy o smyslu lokality dovedly k mínění, že vznikla za bojů mezi Břetislavem I. a německým králem Jindřichem III. v roce 1040 (bitva na Brůdku) k obraně Všerubského průsmyku a existovala tedy už v 11. století, ale poměrně krátce, nanejvýše do počátku století příštího. Tehdejší stav poznání raně středověké keramiky z doby hradištní dovoloval smířit datování nečetných nálezů drobných keramických zlomků s touto interpretační ideou. Turkův výklad přijal i Jiří Sláma v soupisu lokalit, připojeném k jeho práci o českých raně středověkých hradištích, do něhož Příkopy zařadil.⁶ Následně v tomto smyslu jsou řazeny i nověji v pracích M. Lutovského⁷ nebo v encyklopedii českých hradišť.⁸

Další průzkumy a povrchové sběry keramického materiálu však vnesly do této otázky jiné světlo. Soubor získaný už v roce 1965 Zdeňkem Procházkou (informace o něm byla však publikována až později⁹) ukazuje spíše na první polovinu 13. století, nanejvýš na dobu kolem přelomu 12. a 13. století. Nové poznatky byly zatím plně vyhodnoceny jen v nepublikovaných magisterských pracích z doby poměrně nedávné.¹⁰ Odpovídají však mínění vyslovenému pře-

³ SEDLÁČEK, August: *Ueber die alte Burgstätte zwischen den Ruinen Riesenberg und Neu-Herrenstein*, Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale N. F. 14, 1888, s. 219–221; TÝŽ: *Hrady, zámky a tvrze království Českého IX. Domažlicko a Klatovsko*, Praha 1893, s. 62.

⁴ TUREK, Rudolf: *Hradisko Příkopy u Kdyně na Domažlicku. K problému tvrze na sklonku raného středověku*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A-Historie, 21, 1967, s. 203–208.

⁵ TUREK, Rudolf: *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 1963, s. 235; TÝŽ: *Slovanské osídlení Plzeňska*, in: *Archeologické studijní materiály 2*, Praha 1965, s. 113–117 (s. 115). Původně pro zprávu o činnosti uvedl Turek jako datum jednoznačně 12. století – viz NEUSTUPNÝ, Jiří: *Prehistorické oddělení v roce 1959*, Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských, 131, 1960, s. 89.

⁶ SLÁMA, Jiří: *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praha 1986, s. 82.

⁷ LUTOVSKÝ, Michal: *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 226; TÝŽ: *Po stopách prvních Přemyslovců III*, Praha 2008, s. 109–112.

⁸ ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miloslav – SMEJTEK, Lubor: *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003, s. 227.

⁹ PROCHÁZKA, Zdeněk – ZEMANOVÁ, Marta: *Rýzंबरk*, Plzeň 1988, s. 13–14; PROCHÁZKA, Zdeněk: *Hrad Rýzंबरk*, Plzeň 2004, s. 6–7.

¹⁰ METLIČKA, Milan: *Pravěká a raně středověká hradiště v západních Čechách*, magisterská práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2008, s. 146–147; KAUSEK, Petr: *Počátky šlechtických hradů v oblasti Korábské vrchoviny ve světle archeologických pramenů*, magisterská práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2009, s. 34–38.



Obr. 1: Příkopy, detail valového a příkopového opevnění.

devším prof. T. Durdíkem,¹¹ že spíše než o raně středověké hradiště (na to je příliš malé rozlohou) odpovídá příkopské opevnění více představě hradu přechodného typu, vzniklého a sloužícího nejspíše jako opěrný bod zeměpanské moci v pohraniční krajině – i když funkce ochrany Všerubského průsmyku je ze strategických důvodů pochybná.

Tolik tedy stručně o diskusích kolem neobvyklé lokality, která je však mimo zmíněné problémy pozoruhodná ještě z jednoho důvodu. Její plán z roku 1826, sice téměř primitivní, ale historicky významný, je nejen prvním plánem tohoto opevněného místa,¹² ale pokud víme i obecně nejstarším plánem hradiště chápaného jako archeologická lokalita v Českých zemích (na rozdíl od početných půdorysů zřícenin hradů a tvrzí, obohacujících později Heberovo dílo). Plánek z roku 1826 zůstával neznámým, dokud jsem na něj před 40 lety nenarazil v rodinném archivu Černínů z Chudenic¹³ a neupozornil na něj ve svých soupisných pracích.¹⁴ Publikován však nebyl, použil jej pouze P. Kausek v citované magisterské práci.

¹¹ DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 460–461.

¹² V literatuře se jako o nejstarším plánu Příkopů mluví o „Vocelově plánu“ otištěném v jeho *Pravěku* z roku 1868. Jeho autorem je však Karel Jičínský, který jej pro Vocelovu knihu zhotovil v srpnu 1866.

¹³ Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, fond č. 288 RA Černín, sign. II JH 3, velkostatek Chudenice. Fond je bohužel dodnes nezpracován.

¹⁴ SKLENÁŘ, Karel: *Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie*, Praha 1992, s. 105; TÝŽ: *Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie*, Praha 2011, s. 131.



Obr. 2: Plán Příkopů u Kdyně, pořízený A. Stollem v roce 1826.

Jde o nevelkou a dosti jednoduchou, zeleně kolorovanou perokresbu, vzniklou evidentně nanejvýše s přeměřením největší délky a šířky (třebaže je přiloženo měřítko ve vídeňských sázích), nadepsanou „Abriß des Hussitenlagers mit noch befindlichen Verschanzungen auf dem Berge Prácheň hinter Herrnstein, Kauther Hft.“ Dole je připojen podpis „Chudenitz den 10. Jänner 826. Anton Stolle, Baumeister“, který napovídá mnoho o původu kresby. Ten dosud nebyl nikde zmíněn, a proto zasluží vysvětlení.

Chudenice, ležící vzdušnou čarou asi 10 km na severovýchod od Příkopů, jsou známy jako kolébka a nepřetržitě vlastnictví hraběcího rodu Černínů z Chudenic. V dotčené době zde sídlil mladý hrabě Eugen Karel Černín z Chudenic (1796–1868),¹⁵ jedna z nejpozoruhodnějších osobností svého rodu, žák

¹⁵ O něm nověji KOBLASA, Pavel: *Hrabě Eugen Czernin, aristokrat a lidumil*, České Budějovice 1998; SKLENÁŘ, Karel: *Černín z Chudenic, Evžen Ervín Karel*, in: *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*, Praha 2005, s. 114–115; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Černín z Chudenic, Evžen Karel*, in: *Biografický slovník českých zemí* 11, 2009, s. 9–10; SKLENÁŘ, Karel: *Archeologie v Čechách v období romantismu (1802–1868). Od Josefa Dobrovského po Jana Erazima Vocela*, Praha 2020, hl. s. 303.

a později přítel Josefa Dobrovského, který jej ovlivnil i směrem k archeologii. Už počátkem 20. let získal Černínův zájem¹⁶ aktivní podobu, když dal prokopat náhodně otevřené mohyly z doby bronzové u dvora Košenic (Všepadly). Kopání dal obnovit ještě roku 1826 a navštěvoval je.

O hradišti řečeném Příkopy a považovaném tehdy za hrad („Starý Rýzmbek“) se Eugen Černín dověděl poměrně brzy díky svému místopisnému zájmu, pěstovanému vzdělanými vychovateli a projevu jícím se několikaletým popsáním chudenického panství a jeho zajímavostí a památek. Už v tom nejstarším, které si Černín psal jako jedenáctiletý,¹⁷ je pod číslem 8 uvedeno: *„Auf dem Herrstein Ruine eines altben Schloßes /.../ nicht weit daßer ist auf einen Berg eine andere Burg.“*

V době růstu svého archeologického zájmu si zřejmě opět uvědomil existenci pradávného valového opevnění nad nedalekými Oprechticemi, třebaže už na sousedním koutském panství hrabat Stadionů, vyslal tam svého zaměstnance, aby pořídil plánek. Stavitel Anton(-ín?) Stolle (?–1840) působil totiž v černínských službách na chudenickém panství. Že se to stalo v lednu, je zvláštní, ale na druhé straně logické, protože půdorys opevnění, zbavený listí lesa a podrostu, byl přehlednější. Nevíme, zda při té či jiné příležitosti navštívil Příkopy i hrabě Černín osobně, ale při jeho zájmu je to velmi pravděpodobné; zmínka by se při podrobné četbě našla v jeho denících, z nichž v jednom je zapsáno, že o rok později (26. 7. 1827) navštívil Příkopy



Obr. 3: Hrabě Eugen Karel Černín z Chudenic;
rytina z časopisu Světozor 1867.

¹⁶ O něm podrobně SKLENÁŘ, Karel: *Eugen Černín z Chudenic a jeho okruh. Kapitola z dějin archeologie v jihozápadních a středních Čechách*, Archeologie ve středních Čechách 27, 2023, s. 7–60.

¹⁷ *Einiges von der Herrschaft Chudenitz* (1807), Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, fond RA Černín, kart. 452.

při svém pobytu v Chudenicích Josef Dobrovský – zcela nepochybně po Černínově upozornění.¹⁸

Eugen Černín sám pak popsal Příkopy v rukopisném pojednání o dějinách a památkách svého panství:¹⁹ „Eine kurze Strecke von dem Herrsteiner Försterhause, doch schon auf dem Gebiete der Hersch. Kaut befinden sich auf dem Gipfel des Berges Przikop sehr ansehnliche Verschanzungen. Es sind die Ueberreste des verschanzten Lagers der böhm. Krieger (entweder von der Schlacht des J. 1431, oder von 1466; vielleicht wurden sie an beiden Siegestagen benützt). Doppelte, noch jetzt bedeutend tiefe Gräben umgeben den Raum, in welchem die gewaffnete Heldenschar versammelt war. In den Innern dieses Raumes ist noch ein dritter Graben mit einem sehr hohen Walle sichtbar, der den höchsten Punkt ringförmig einschließt u. eine besondere Abtheilung bildet. Das ganze Lage hat einen Umfang von mehr als hundert Klaftern, u. misst etwa 38 Klafter in seiner größten Länge, u. gegen 30 (N. Östr.) Klafter in der Breite, wenn man den äussern Graben auch dazu rechnet.“

Z tohoto textu plyne, že Eugen Černín pevně sdílel tradiční (odkdy tradiční a odkud převzatý?) názor, že jde o opevněný vojenský tábor z 15. století. Zřejmě on byl také zdrojem informace použité jak místopiscem Johannem Gottfriedem Sommerem (1782–1848), jenž právě začal vydávat svoji topografii Čech po krajích a byl s Černínem ve styku,²⁰ tak lékaře a spisovatele Viléma Dušana Lambla (1824–1895), jenž o několik let později místo navštívil a označil je za „zbytky starého tábora“.²¹ Teprve F. A. Heber (snad sám byl onen „ortskundige Alterthumsfreund“, jenž v jeho líčení na místo přichází) tento názor s jistotou popřel a Příkopy označil za hlídku patřící ke hradu Herštejnu.²² On první se také zmiňuje o tamních náhodných archeologických nálezech („die daselbst oft aufgefundenen alten Waffen, unter welchen ein ausgezeichneter Degenknopf besonders bemerkt zu werden verdient“).

Tím se Příkopy staly už poměrně známou lokalitou a z dalších návštěvníků je třeba zmínit už jen profesora archeologie pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity, klasika mladší romantické fáze české archeologie Jana Erazima Vocela,

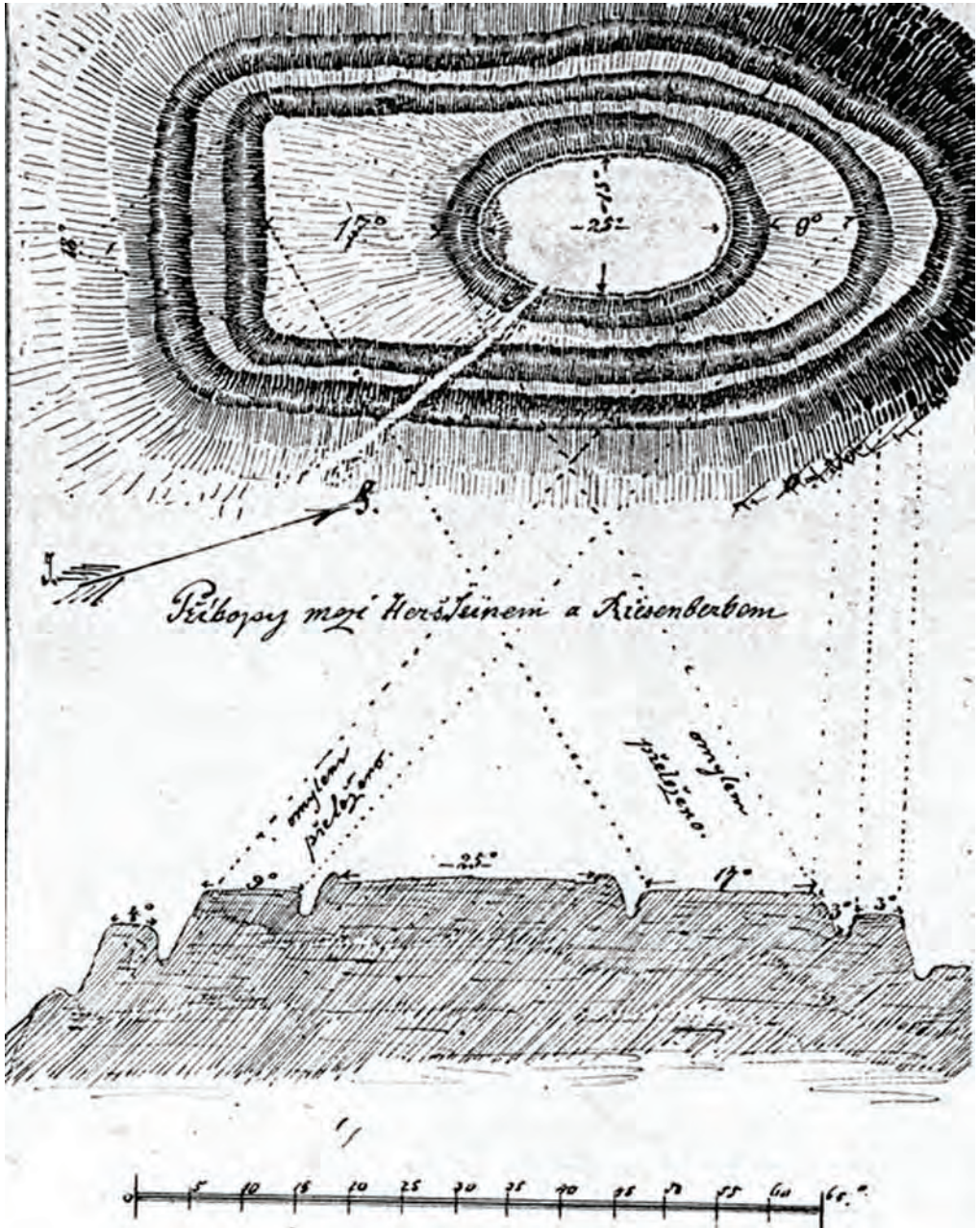
¹⁸ „Dobrowsky abends zurück von Taus und Kouto. Statt nach Neugedein zu gehen, bestieg er heute morgens Riesenberg und das Lager am Przikop.“ Tage-Buch 1827 – Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, fond č. 288 RA Černín, sign. II JH 3, velkostatek Chudenice.

¹⁹ CZERNIN von CHUDENITZ, Eugen: *Geschichte und Archäologie der einzelnen Ortschaften der Herrschaft Chudenitz*, rukopis bez data a místa (Chudenice, asi 1832, s. 62) – Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, fond č. 288 RA Černín, sign. II JH 3, velkostatek Chudenice.

²⁰ SOMMER, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen VII. Klattauer Kreis*, Prag 1839, s. 114: „Auf dem Berge Przikop, zwischen dem Riesenberge und dem zur Herrschaft Chudenitz gehörigen Herrsteiner Schlossberge, sind Ueberreste eines verschanzten Lagers, aus einem dreifachen Wallgraben und Wällen bestehend, welche entweder aus den Zeiten einer Belagerung der Vesten Herrstein oder Riesenberg oder aus den angeführten Kriegsjahren 1431 und 1466 herrühren mögen.“

²¹ LAMBL, Vilém Dušan: *Drobnůstky cestopisné z prázdnin 1845*, Květy 12, č. 143 (29. 11. 1845), s. 575.

²² HEBER, F. A., *Böhmens Burgen*, s. 169: „Man nennt die Stätte auch ‘das Hussitenlager’, thut aber derselben damit ein gewaltiges Unrecht, da schon der enge Raum des Berggipfels solcher Benennung widerspricht. Hier stand ehemals eine zur Burg Herrstein gehörige Warte, ...“



Obr. 4: Příkopý, plán a průřez zhotovený Karlem Jičínským 1866.

jenž už byl zmíněn v souvislosti s domněle prvním plánkem Příkopů v roce 1868. Vocel sám ovšem za plánek i popis (z něhož dedukuje proti Heberovi, že tyto valy jsou mnohem starší než hrad Herštejn) děkuje v poznámce pod čarou dr. Karlu Jičínskému, aniž jej blíže představuje.

Na vysvětlení je nutno dodat, že v době vydání *Pravěku země české* („druhého oddělení“ z roku 1868, kde se Příkopy uvádějí a popisují) byl Vocel už déle v přátelských stycích s hrabětem Eugenem Černínem, jenž dlouhodobě finančně podporoval Archeologický sbor Musea království Českého a jeho tiskový orgán *Památky archaeologické a místopisné* a dokonce dotoval i vydání *Pravěku* (jehož druhé části se bohužel nedočkal – zemřel právě v den, kdy celá kniha s vytištěným věnováním jemu určeným vyšla z tiskárny). V Černínově rodině v Chudenicích jako vychovatel a učitel jeho vnuček a vnuků působil tehdy JUDr. Karel Jičínský (1831–1910),²³ jenž v době svých studií počátkem 50. let navštěvoval ze zájmu i Vocelovy archeologické přednášky a v dalších letech provedl na Chudenicku řadu vykopávek, zejména mohylových, či průzkum hradiště na Tuhošti. Také on byl s Vocelem v písemném i osobním styku a nejspíše byl jeho informátorem při přípravě výletu, který Vocel se svými syny podnikl do zdejší krajiny. Záznam v deníku i plánek Příkopů v cestovním zápisníku dokládají, že 15. 8. 1868 výletníci vyrazili z Kdyně, „na Riesenberga na znamenité valy u Heršteina ve velkém borku“.²⁴

Takto se do literatury dostala další interpretace této specifické lokality, po níž, jak už řečeno, následovaly další – raně středověké hradiště v pracích R. Turka a J. Slámy, přechod k vrcholně středověkému hradu podle T. Durdíka a jeho následovníků. O to ale už v tomto příspěvku nejde. Jeho účelem bylo předložit jeden z nejstarších dokladů plánové dokumentace v české archeologii i kastelologii, objasnit jeho původ a souvislosti a v neposlední řadě připomenout obtížně definovatelné místo, k jehož interpretaci vyslovil svůj názor i Jiří Sláma.

²³ O něm TILSCH, Emanuel: *Dr. Karel Jičínský*, Almanach České akademie 21, 1910, s. 144–148; SKLENÁŘ, Karel: *Jičínský, Karel*, in: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů, Praha 2005, s. 264–265. Jičínský zůstal ve službách Černínů po celý život, naposledy jako centrální ředitel všech panství této (nedrahovické, resp. jindřichohradecké) větve.

²⁴ „Denník počatý dne 1. ledna 1854“ a cestovní zápisník 1865–1870 – Státní okresní archiv, Kutná Hora, osobní fond J. E. Vocel, kart. 1.

změnami krajiny. V posledním období jsme také stále častěji konfrontováni se skutečností, že novodobé proměny a dlouhodobé trendy ve využití kulturní krajiny ovlivnily stav podpovrchových archeologických situací mnohem více, než jsme se domnívali. Zmíněné jevy v krajině ovlivňují ale též charakter dochovaných reliktních archeologických situací a možnosti jejich identifikace. Můžeme to dnes již doložit na celé paletě různých typů geofyzikálně zkoumaných lokalit. Pro téma tohoto článku byly vybrány příklady průzkumů hradištních lokalit, které byly prokazatelně využívány v období raného středověku. Vesměs se jedná o výsledky plošných různě cílených magnetometrických průzkumů, i když na řadě lokalit proběhla i dílčí geofyzikální měření pomocí jiných metod. Mimochodem, na všech lokalitách jsem také osobně a někdy i opakovaně registroval nelegální vkopy po užití detektorů kovů. Výsledky geofyzikálních průzkumů jsou u jednotlivých lokalit kombinovány s dalšími mapovými podklady. Základní archeologické informace k hradištím nemohou být v rámci jediného článku kompletní, ale měly by dostatečně posloužit pro orientaci čtenáře v současném stavu archeologického poznání a ohrožení jednotlivých hradišť.

Hradiště (okr. Plzeň-město)

Pravěké a raně středověké hradiště je situováno na vyvýšeném ostrohu nad meandry řeky Úhlavy. Jde o lokalitu, která se dnes nachází na chráněném území uprostřed zástavby města Plzně. Strategická poloha o rozloze cca 1,55 ha byla poprvé opevněna již v době bronzové, pak v době halštatské a také v období raného středověku. Záchrané archeologické výzkumy byly realizovány na vnitřní ploše již ve 40. letech 20. století v rámci zakládání a rozšiřování pískovny, které v roce 1947 provedli V. Čtrnáct a J. Maličký.¹ Pískovna existovala ještě v 50. letech 20. století, ale v 60. letech již na leteckých snímcích hradiště není patrná a byla zcela zavezena (*obr. 1* nahoře a uprostřed). Nový archeologický výzkum KAR ZČU v Plzni (V. Šmejda a kol.) byl zaměřen na prostor mohutné spálené konstrukce valu hradiště.² V rámci terénních aktivit bylo využito také plošného magnetometrického měření ověřujícího skutečný aktuální stav narušení hradiště. Geofyzikální prospekce ukazuje rozsah narušení (remodelace) původního terénu hradiště dřívější těžbou písku, následnými závážkami a jinými s ní spojenými úpravami terénu. Pouze část vnitřního terénu hradiště

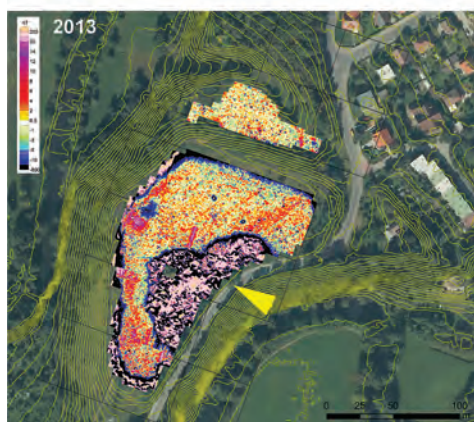
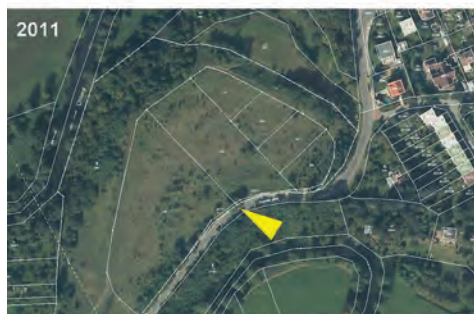
¹ ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miloslav – SMEJTEK, Lubor: *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003, s. 93–94.

² ŠMEJDA, Ladislav – HLOŽEK, Josef – MENŠÍK, Petr – METLIČKA, Milan: *Archeologický výzkum opevnění lokality Hradiště u Plzně v letech 2012 a 2013*, *Archeologie západních Čech* 9, 2015, s. 25–43; ŠMEJDA, Ladislav: *Hradiště u Plzně: a preliminary report on an interdisciplinary research of a hillfort in Pilsen, West Bohemia*, in: *Fines Transire, Rahden/Westf.* 2014, s. 239–251.

v současném chráněném území obsahuje pod povrchem archeologické situace zachované *in situ*.³

Při plošném magnetometrickém průzkumu byla sledována dostupná část luk v areálu hradiště, pouze zářez silnice, oplocená zahrada s východním koncem valu za silnicí a strmé svahy mohutného valového opevnění byly z průzkumu vyjmuty. Z výsledku vyplývá, že minimálně třetina vnitřní plochy hradiště se silně magnetickou a nehomogenní výplní již byla zničena těžbou písku – vytěžena a zavezena (*obr. 1* dole). Vnější okolí písčiny pak obsahuje až do poloviny vnitřní plochy hradiště značné množství silných dipólových anomálií a bylo nepochybně magneticky kontaminováno kovy a navážkami. Pouze přibližně po-

lovinu vnitřní plochy hradiště můžeme považovat za plochu s nezměněným terénem a lokálně lze předpokládat i skupiny menších zahloubených situací. Z hlediska magnetických anomálií nerecentního původu pak podél jižního, západního a severního obvodu hradiště dominují liniové silně magnetické anomálie dokládající vypálené situace v konstrukci vícefázového valu (potvrzené také výsledky archeologické sondáže). Ten pravděpodobně mohl mít na jihovýchodě zalomenou (klešťovitou) bránu, z níž magnetometrické měření zobrazilo jedno rameno. Severovýchodní část hradiště s předpokládanou bránou v mohutném příčném valu byla již zřejmě zničena zářezem silnice s odbočkou do původní písčiny.



Obr. 1: Hradiště (okr. Plzeň-město).

Porovnání starého a nového leteckého snímku lokality s patrným místem staré písčiny a výsledku plošného magnetometrického průzkumu v současnosti chráněného území raně středověkého hradiště.

Zdroj: www.cuzk.cz a Západočeská universita v Plzni; zkoumaná plocha: cca 1,75 ha; měřil: Křivánek 2012–2013.

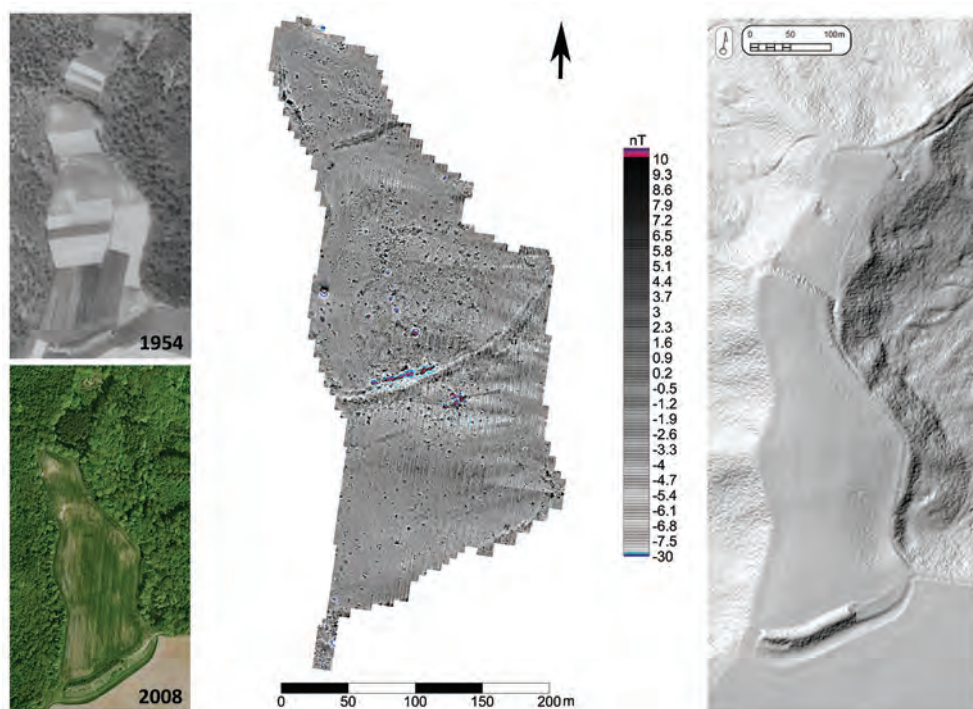
³ KŘIVÁNEK, Roman: *The potential and limitation of geophysical measurements on archaeological sites partly investigated in the past: case studies from the Czech Republic*, *Archaeologia Polona* 53, 2015, s. 212–217.

Chloumek (okr. Mladá Boleslav)

U hradiště Chloumek (s užívaným místním názvem Švédské šance) je předpokládáno osídlení již v eneolitu, nejstarší opevnění v době bronzové, s jistotou pak byla poloha opevněna v raném středověku. Hradiště bylo vybudováno na úzkém výběžku ostrohu, který opevňoval mohutný oblouk příčného valu s vnějším příkopem. Val byl ale ve východní části v 1. polovině 20. století zemědělci rozebrán a rozvezen. V období raného středověku bylo hradiště využíváno od 8. až do poloviny 10. století. Malý terénní výzkum zde realizoval J. L. Píč na konci 19. století, více archeologických informací se opírá o povrchové sběry. Na jejich základě je také předpokládáno koncentrované osídlení na mírně vyvýšeném návrší uprostřed severo-j jižně orientovaného protáhlého temene ostrožny. Dodnes je hradiště klasifikováno jako trojdílné. Většina současné vnitřní plochy (v literatuře často mylně uváděno kolem 4 ha) je zemědělsky využívána. V severním svažitém terénu k hradišti patřila dvě menší předhradí (celková rozloha hradiště dosahovala přes 7 ha).⁴ Také tyto plochy byly původně využívány jako pole, ale v nejnovější historii byly opuštěny a zalesněny (*obr. 2* vlevo a vpravo). Na rozhraní hlavní plochy a prvního předhradí při vysoké hraně lesa byl také novodobě narušen terén vybudováním železobetonového bunkru – pozorovatelný. I když plocha pole byla vesměs rovinná a až na východní okraj nezahrnovala výrazněji ukloněné terény, výsledek magnetometrického měření naznačil výrazně nepravidelný výskyt magnetických anomálií zapříčiněný zřejmě nerovnoměrnou půdní erozí.

Plošina hradiště náleží k dlouhodobě zemědělsky využívanému území s pravidelnou orbou. Na výsledku magnetometrického měření proto můžeme vysledovat různý stav podpovrchového dochování předpokládaných zahloubených archeologických situací (*obr. 2* uprostřed). Lokální lineární elektromagnetické poruchy měřených dat ale byly také způsobeny funkčním vojenským vysílačem ve východním okolí hradiště. Přesto lze identifikovat dvě liniové magnetické anomálie potvrzující vnitřní členění centrální plochy, kdy v případě jedné z linií nelze vyloučit ani přítomnost vypálených materiálů z možné rozorané konstrukce valu. Hradiště bylo až pětídílné. Identifikovány byly také místy rozsáhlé skupiny předpokládaných zahloubených sídlištních objektů, v jiných partiích hradiště naopak téměř chybí jakékoli anomálie. Koncentrované osídlení tedy skutečně asi bylo rozloženo na vyvýšené ploše uprostřed současného pole a bylo zřejmě i vymezené vnitřním příkopovým členěním. Absenci jakýchkoli anomálií především na třetí vnější části centrální plochy hradiště lze vysvětlit menším zastoupením zahloubených situací (jiný způsob využívání plochy), ale ve východní části je absence situací nepochybně také způsobena intenzivnější půdní erozí na ukloněných svazích nad zalesněnou strží. Tuto svahovou půdní erozi potvrzují také půdní mapy faktoru délky a sklonu svahu (www.mapy.vumop.cz). Vzhledem k dlouhodobé orbě a intenzivnímu přenosu půdy zde nemohly být mělké zahloubené situace v podorníci zachovány. Ve většině vnitřní plochy hradiště jsou již také rozorány hranice původních parcel menších polí.

⁴ ČTVERÁK, V. – LUTOVSKÝ, M. – SLABINA, M. – SMEJTEK, L.: *Encyklopedie*, s. 108.



Obr. 2: Chloumek (okr. Mladá Boleslav).

Porovnání starého a nového leteckého snímku lokality s patrnými později zalesněnými dvěma plochami předhradí a výsledku plošného magnetometrického průzkumu v současnosti oraného pole v centrální části raně středověkého hradiště.

Zdroj: www.cuzk.cz; zkoumaná plocha: cca 5,6 ha; měřil: R. Křivánek 2019.

Kozojedy (okr. Rakovník)

Raně středověké hradiště Dřevíč vybudované na jednom z výběžků opukového masivu Džbánů bezesporu náleželo mezi dominantní opevněné lokality širšího regionu a v 11. století se stalo přemyslovským správním hradem. Kromě nálezů z několika období zemědělského pravěku byla plocha náhorního plata o rozloze 11–12 ha opevněna a intenzivně využívána mezi 10. až 12. stoletím. Archeologické výzkumy v areálu hradiště byly dosud ojedinělé. V roce 1950 A. Knor v sondě v okolí barokní kaple sv. Václava potvrdil na hradišti přítomnost raně středověkého pohřebiště, které se zřejmě nacházelo v bezprostředním okolí nedochovaného původního kostela. Hradiště zaujalo celý protáhlý tvar ostrožny a bylo dlouhou dobu považováno za jednoduché. Až na leteckých snímcích Z. Smrže byla identifikována neznámá linie možného vnitřního příčného členění.⁵ Na základě vlastní rešerše a revize v archivu Archeologického ústavu, AV ČR v Praze (dále ARÚ Praha) však musím konstatovat, že

⁵ ČTVERÁK, V. – LUTOVSKÝ, M. – SLABINA, M. – SMEJTEK, L.: *Encyklopedie*, s. 149.

ani na jednom dostupném leteckém snímku Z. Smrže není vidět linii, kterou by bylo možné jednoznačně interpretovat jako vnitřní členění hradiště nebo dokonce polohu dvorce. Linie patrně na snímcích vesměs polohově odpovídají rozhraní polí a nové polní cesty (viz *obr. 3* nahoře). Jako reakce na dlouhodobé ohrožení lokality nelegálními aktivitami ze strany detektorářů byly pod vedením archeologů ARÚ Praha nebo Muzea T. G. M. v Rakovníku⁶ provedeny opakované systematické detektorové průzkumy zemědělsky využívané plochy hradiště a realizován byl také první geochemický průzkum.⁷ Právě dlouhodobý zemědělský způsob využívání vnitřních ploch hradiště představuje zásadní problém pro zachování archeologických situací v podorníči. Dnes to již, bohužel, můžeme potvrdit i prostřednictvím výsledku geofyzikálního průzkumu lokality.

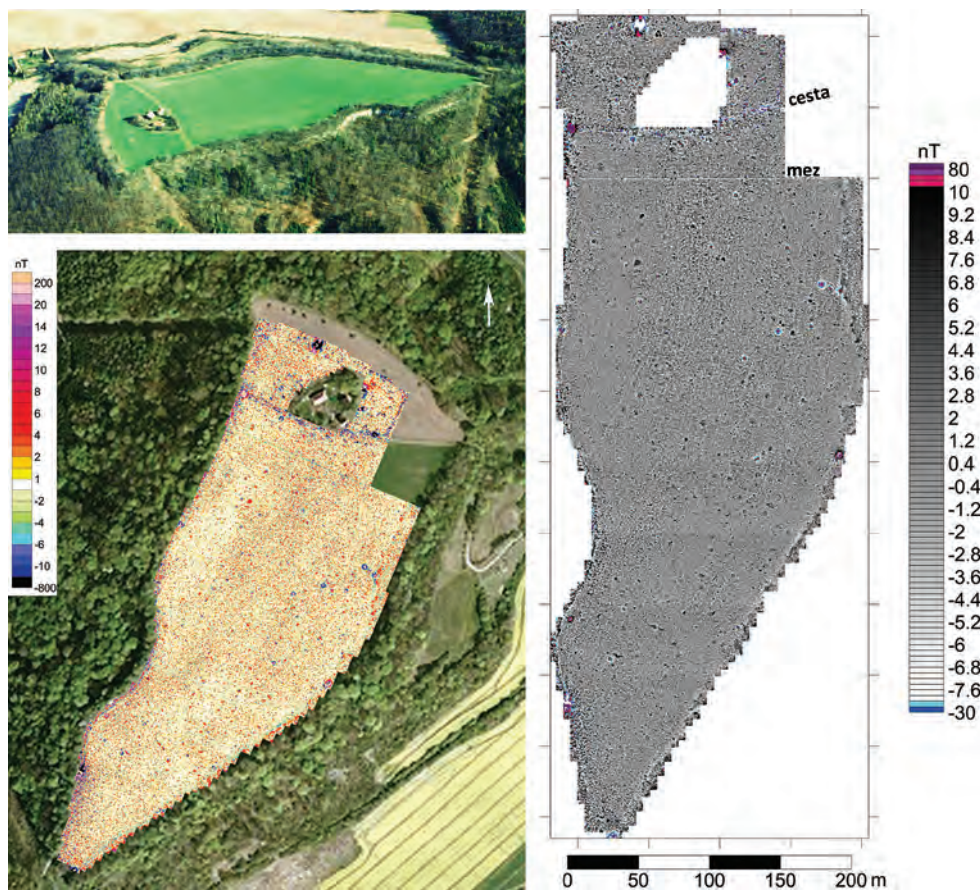
Do plošného magnetometrického průzkumu lokality byly zahrnuty všechny dostupné vnitřní plochy postižené stávající i dřívější (nebo občasnou) orbou. Jednalo se nejen o rozsáhlou plochu stávajícího pole, ale také o okolí oplocené usedlosti a kaple sv. Václava, kde se několikrát měnily způsoby využívání i členění parcel (pole – pastviny – nově znovu orba; viz také *obr. 3*). Z měření magnetometrem musely být pouze vyjmuty plochy soukromé usedlosti a nové lesní výsadby, prozkoumána byla plocha cca 8,61 ha. Ve výsledku magnetometrického průzkumu sice můžeme rozlišit v ploše rozptýlené reliktury pravděpodobných situací zahloubených do neoraného podorníči, avšak výraznější koncentrace objektů sídlištního nebo výrobního charakteru či stopy strukturované (např. dvorcové) zástavby již zde nejsou patrné (*obr. 3*). Pouze v několika partiích můžeme v náznaku sledovat blíže nejasná seskupení možných podpovrchových situací. Nikde v ploše pole také nebyla potvrzena jakákoli linie příkopu nebo žlabu, která by doložila vnitřní členění lokality a potvrdila domnělý výsledek starších leteckých průzkumů. Ostatně ani na pozdějších leteckých snímcích již nepozorujeme v areálu hradiště jakékoli liniové půdní nebo porostové příznaky.

V různých částech hradiště evidujeme magneticky rušivé projevy různého původu. Podél východního okraje pole za obvodovým valem byly rozlišeny pravděpodobné vytěžené partie lokálních lomů (využívané buď již při výstavbě obvodové fortifikace, nebo i později). Podél západního okraje magnetické linie byly anomálie způsobeny navážkami zpevnované polní cesty, ve východním až severním okolí areálu usedlosti byly vysoké anomálie způsobené rušivými kovy ze zaniklého ohradníku někdejší pastviny a sloupy elektrického vedení. Navzdory stále početné evidenci povrchových nálezů doklá-

⁶ PROFANTOVÁ, Naďa – STOLZ, Daniel – VIDEMAN, Jan: *Kovové ozdoby a mince z hradiště Dřevíč, okr. Rakovník*, *Archeologie západních Čech* 4, 2012, s. 29–36; BLAŽKOVÁ, Kateřina – ŠÁMAL, Zdeněk – URBANOVÁ, Daniela – KNAUBER, Konrad – HAVEL, Dalibor: *Středověký olovený amulet z hradiště Dřevíč (k. ú. Kozojedy, o. Rakovník)*, *Archeologické rozhledy* 69/1, 2017, s. 121–142.

⁷ ASARE, Michael O. – HORÁK, Jan – ŠMEJDA, Ladislav – JANOVSÝ, Martin – HEJCMAN, Michal: *A medieval hillfort as an island of extraordinary fertile Archaeological Dark Earth soil in the Czech Republic*, *European Journal of Soil Science*, 2021, s. 98–113.

dá geofyzikální průzkum mnoho zřejmě rozoraných archeologických situací, tj. v podorničí již nezachovaných mělčích zahloubených objektů. Pouze lokálně rozpoznáváme anomálie, které indikují buď více zahloubené (tedy lépe dochované) situace s výplní odlišující se markantně od podloží nebo rozorané reliktů mělčích objektů v podorničí (popř. pouze v ornici) s výrazněji vypálenými materiály. Polnohospodářské využití území hradiště, tj. orba, probíhala a probíhá příliš intenzivně a dlouho.



Obr. 3: Kozojedy (okr. Rakovník).

Porovnání leteckého snímku lokality a výsledku plošného magnetometrického průzkumu na všech zemědělských plochách uvnitř raně středověkého hradiště.

Zdroj: archiv ARÚ Praha, fotografie Z. Smrž; zkoumaná plocha: cca 8,61 ha; měřil: Křivánek 2020.

Ostroměř (okr. Jičín)

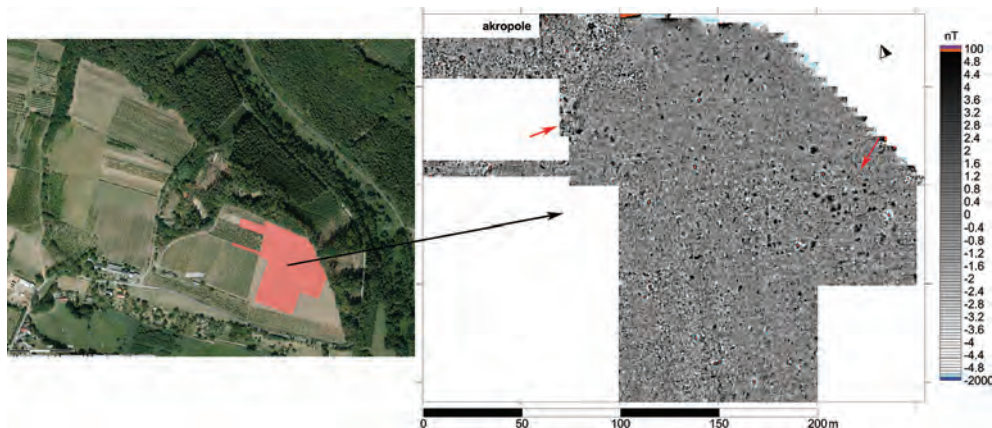
Hradiště Ostroměř v poloze Hradištko patří mezi významná a velice rozsáhlá (kolem 30 ha) východočeská raně středověká hradiště, kde však současný způsob zemědělského využití neumožňuje efektivní plošný geofyzikální prů-

zkum. Třídílné hradiště pokrývá rozsáhlý a výrazně ukloněný terén ostrožny obtékané potokem Javorka. Prakticky celou plochu předhradí i většinu centrální plochy dnes pokrývá ovocný sad. V rámci centrální plochy byla archeologickými výzkumy vyčleněna vyvýšená, rovinatější a částečně zalesněná plocha interpretovaná jako samostatně opevněná akropole. Dílčí partie uvnitř hradiště (dnes střelnice) a při jihozápadním obvodu byly narušeny cihelnami, severní až severovýchodní partie opevnění narušily kamenolomy, jižní části dnes také pokrývá oplocená zahrádkářská kolonie. I když hradiště bylo popisováno již v 19. století, archeologické výzkumy zde dlouho nebyly realizovány. Využití plochy hradiště v pozdní době bronzové a zejména raně středověkou datací hradiště potvrdil archeologický výzkum z 80. let 20. století J. Kalfersta a J. Sigla, který doložil vedle sídlištních situací také dvorec s palisádovým žlabem a pozdější vymezení samostatné menší akropole fortifikací.⁸ Hradiště bylo intenzivně osídleno od poloviny 9. do 11. století, v menší intenzitě osídlení přetrvalo až do 12. století. Mimo vyvýšenou polohu akropole nebyly dosud archeologické výzkumy realizovány. Další záchranný archeologický výzkum Regionálního muzea a galerie v Jičíně v roce 2014 (R. Novák) byl v areálu hradiště iniciován novodobými změnami ve způsobu využívání části centrální plochy (kácení sadu, těžba pařezů, přeměna na pole na ppč. 734/1). Vedle archeologické dokumentace narušených situací ve svažitém terénu bylo využito magnetometrického měření (*obr. 4* vlevo), které dokumentuje rozrušené zachování zahloubených sídlištních objektů v závislosti na sklonu zemědělsky využívaných pozemků.

Ověřovacím magnetometrickým měřením byla sledována výše položená část ukloněné plochy (včetně menšího úseku akropole) nově založeného pole. Z průzkumu byla vyloučena nejvíce ukloněná nižší partie plochy, kde by již vznikaly nezanedbatelné chyby měření ze sklonu sensorů magnetometru. Ve velké míře se potvrdil předpoklad výrazně rozoraného terénu, kde také díky změnám užívání a svažitosti došlo k výrazným erozím půdy. Proto bylo rozlišeno pouze menší množství slaběji magnetických anomálií, které vytvářejí ve vyšších méně ukloněných partiích svahu početnější skupiny anomálií a zřejmě potvrzují přítomnost zahloubených sídlištních objektů (*obr. 4* vpravo). Objekty se koncentrují v nejvyšší části terénu, kde se nacházela opevněná akropole, rozorané torzo jedné linie opevnění (nejspíše příkopu) je také ve výsledku měření patrné. Jiná koncentrace pravděpodobných sídlištních objektů, včetně velkých o rozměrech v řádu několika metrů, je pak zřetelná níže na horní části svahu směrem k východnímu cípu hradiště, kde byl zřejmě terén méně ukloněný, a tudíž méně erodovaný. V jiných částech vyššího svahu jsou již anomálie spíše ojedinělé. Na více ukloněných terénech nižších partií svahu

⁸ KALFERST, Jiří – SIGL, Jiří: *Zjišťovací výzkum na hradišti u Ostroměře (okr. Jičín)*, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 11/1, 1984, s. 62–71; SIGL, Jiří: *Zjišťovací výzkum na hradišti u Ostroměře v r. 1984*, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 12/1, 1985, s. 82–90; KALFERST, Jiří – SIGL, Jiří: *Pokračování archeologického výzkumu hradiště u Ostroměře v roce 1989*, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech, 1990, s. 60–65.

již ve výsledku magnetogramu téměř nevidíme jakékoli magnetické anomálie, které by představovaly možné relikty zahloubených objektů (ani kovů). Výrazně ukloněné partie svahů (až 10 % a více) byly intenzivně postižené půdní erozí, mělce zahloubené objekty by se zde nemohly dochovat. Otázkou také zůstává, zda takové terény mohly být využívány k osídlení či zástavbě.



Obr. 4: Ostroměř (okr. Jičín).

Porovnání leteckého snímku lokality s převahou pokrytí ovocnými sady a výsledku magnetometrického průřezu na části nového pole uvnitř raně středověkého hradiště.

Zdroj: www.mapy.cz; zkoumaná plocha: cca 2,68 ha; měřil: Křivánek 2014.

Praha-Královice (Praha 22)

Hradiště v poloze U Markéty nebo také Šance nad východním břehem potoka Rokytka patří mezi mladší raně středověká hradiště na východním okraji pražské aglomerace. Dvoudílné hradiště se skládá z akropole, která je převážně využívána jako pole, stojí zde také dnes barokní kostel sv. Markéty s přílehlým hřbitovem, a z předhradí, na kterém je opět kromě rozsáhlých polí několik usedlostí, jejich zahrad a také příjezdová komunikace. Opevněná plocha hradiště celkem činí kolem 7,2 ha. Až do nedávné doby bylo za hlavní období osídlení hradiště považováno 11. až 12. století. Na základě nových archeologických výzkumů Ústavu pro archeologii FF UK (dále ÚPA) v místě novodobého průrazu vnějším obvodovým valem (ze 2. poloviny 19. století a opakované rozšíření na poč. 60. let 20. století) je intenzivní využívání hradiště potvrzeno rovněž od 1. třetiny 10. století.⁹ V archeologické literatuře je sice hradiště známé již od 2. poloviny 19. století, ale k zařazení lokality mezi raně středověká hradiště přispěly až povrchové průzkumy J. Kudrnáče v 60. letech 20. století a systematické povrchové sběry J. Richterové v 80. letech 20. sto-

⁹ ŠTEFAN, Ivo – HASIL, Jan – ZAVŘEL, Jan: *Raně středověké hradiště v Praze-Královicích: výsledky výzkumu vnějšího opevnění*, *Archeologické rozhledy* 66/3, 2014, s. 453–492.

letí.¹⁰ Archeologickými terénními výzkumy při využití různých geofyzikálních měření a dalších přírodovědných metod je lokalita zkoumána soustavně až od roku 2010 v rámci výzkumného projektu ÚPA, nejprve výzkumem zářezu ve vnějším systému opevnění hradiště a dále také ověřovacími výzkumy v areálu akropole nebo před kostelem.¹¹

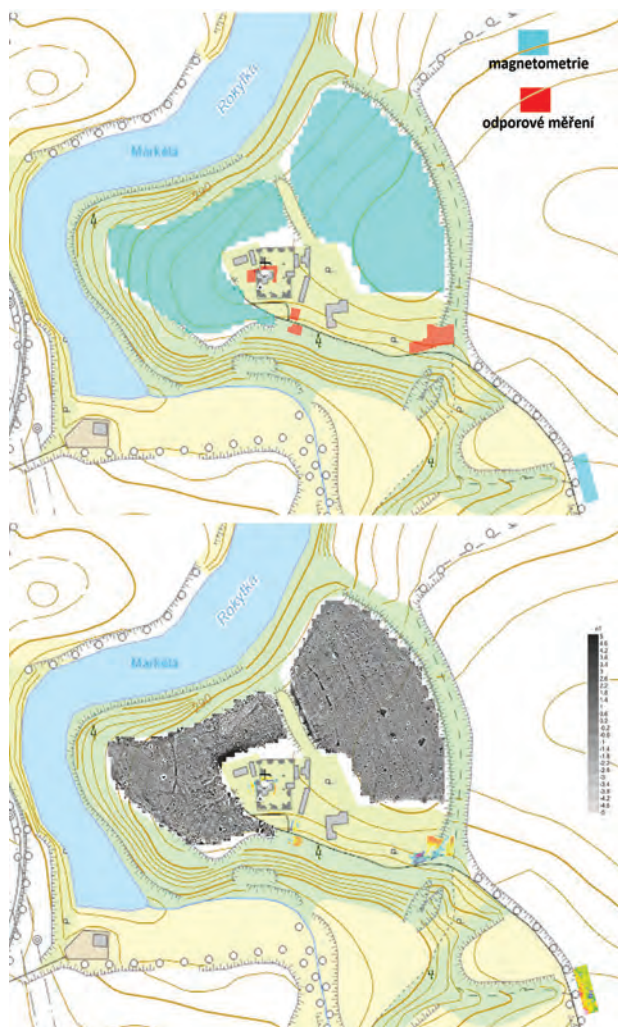
Geofyzikální průzkumy v areálu hradiště byly prováděny ARÚ Praha při využití několika geofyzikálních metod – plošné magnetometrie, doplňkového odporového měření (viz *obr. 5* nahoře) a následně i několika radarových profilů.¹² Jiná plošná radarová měření nad částí vnitřního valu nebo v interiéru kostela byla realizována Ústavem archeologie a muzeologie FF MU v Brně.¹³ Z výsledků plošného magnetometrického měření na dostupných polnohospodářsky využívaných polích upozorňují na silně rozorané vnitřní plochy hradiště. Lze odvozovat, že archeologické situace v podorničí jsou mělké, resp. jsou dochovány pouze torzovitě *in situ* (*obr. 5* dole), to se týká také předpokládaného rozoraného obvodového opevnění hradiště. Na několika partiích v okolí oplocené usedlosti a podél příjezdové komunikace na akropoli také byly registrovány silně magneticky rušivé kontaminace okrajů pole pravděpodobnými recentními navážkami i kovy. V cípu akropole i na rozlehlém předhradí byly torzovitými liniovými magnetickými anomáliemi zřejmě identifikovány neznámé relikty vnitřního členění lokality (nejasné datace). Následným opakovaným podrobným měřením s ověřením pedologickým vrtákem se ale původ linie v cípu akropole nepodařilo uspokojivě objasnit (nejasný původ jednoznačného oblouku magnetické linie bez nápadných pedologických změn v profilu). Koncentrované aktivity s možnými zahloubenými situacemi byly vymezeny také na vyvýšeném centrálním terénu akropole blíže usedlosti. Vně vnitřního valu na předhradí hradiště byla vysledována linie vnějšího příkopu, v ploše již na předhradí nejsou patrné výrazné koncentrace potenciálních zahloubených objektů. Pouze uprostřed plochy jsou nápadné jednotlivé za-

¹⁰ KUDRNÁČ, Jaroslav: *Hradiště u Královic*, Archeologické rozhledy 17, 1965, s. 43–47; RICHTEROVÁ, Julie: *Povrchový průzkum raně středověkých hradišť v Praze-Vinoři a Královicích*, in: *Život v archeologii středověku*, ed. Jana Kubková – Jan Klápště – Martin Ježek – Petr Meduna et al., Praha 1997, s. 525–534; LUTOVSKÝ, Michal: *Nejmladší pražská hradiště: Královce a Vinoř (10.–12. století)*, in: *Ottův historický atlas* – Praha, ed. Eva Semotanová a kolektiv, Praha 2016, s. 104–105.

¹¹ ŠTEFAN, I. – HASIL, J. – ZAVŘEL, J.: *Raně středověké hradiště*, s. 453–492; HASIL, Jan – ŠTEFAN, Ivo: *Eine Festung bei Prag: der frühmittelalterliche Burgwall in Prag-Královce*, in: *50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp: Festschrift für Herwig Friesinger*, ed. Elisabeth Nowotny – Martin Obenaus – Sirin Uzunoglu-Obenaus, Krems 2018, s. 202–218.

¹² KŘIVÁNEK, Roman: *Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č. 711037/11 na lokalitě Královce, obv. Praha 10*, Praha 2011. Archiv ARÚ Praha; TÝŽ: *Přehled geofyzikálních průzkumů raně středověkých hradišť v Čechách: přínos, omezení, perspektivy / Overview of geophysical surveys of early medieval hillforts in Bohemia: contribution, limitations, perspectives*, in: *Współczesne metody badań wczesnośredniowiecznych grodów Europy Środkowo-Wschodniej*, ed. Krystian Chrzan – Sławomir Możdzioch – Sylwia Rodak, Wrocław 2019, s. 145–154.

¹³ MILO, Peter: *Správa o geofyzikálním prieskume Praha-Královce (hradisko)*, ÚAM FF MU Brno, 2011; MILO, Peter – VÁGNER, Michal: *Geofyzikální průzkum – Georadar – Závěrečná zpráva: Praha-Královce 2012*, ÚAM FF MU Brno, 2012.



Obr. 5: Praha-Královice (Praha 22). Porovnání lokalizace různých ploch geofyzikálních měření na základní mapě a výsledku plošného magnetometrického průzkumu oraných vnitřních ploch raně středověkého hradiště.

Zdroj podkladu: www.kontaminace.cenia.cz; zkoumaná plocha magnetometrem: cca 4,2 ha; geofyzikální průzkum: R. Křivánek 2011.

hloubené situace o průměru přes 5 m, které mohou naznačovat několik jednotlivých větších sídlištních situací. V souvislosti s archeologickým výzkumem vnějšího valu kombinovaného s geofyzikálním měřením (magnetometrie a odporový průzkum) se pod novodobým průrazem opevnění pro polní cestu potvrdila přítomnost podpovrchových relikvů destruované kamenné plenty valu a linie vnějšího příkopu.

Praha-Liboc (Praha 6)

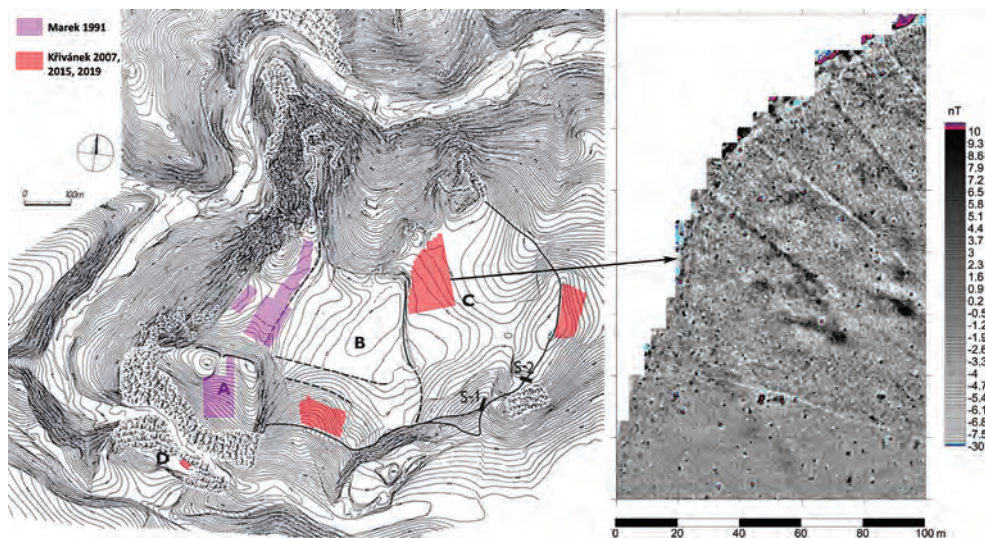
Hradiště Šárka situované na mohutném členitěm skalním bloku je vymezeno hluboce zaříznutým údolím Šáreckého potoka. Trojdílné hradiště o rozloze kolem 25 ha se skládá z akropole a dvou rozsáhlých předhradí. Vrcholová ukloněná plošina akropole je tvořena Kozákovou skálou a byla osídlena a pravdě-

podobně i opevněna již v několika obdobích zemědělského pravěku. Také na prvním a druhém předhradí bylo předpokládáno a lokálně potvrzeno pravěké a hlavně raně středověké osídlení. Přes dlouhou éru archeologické pozornosti v 19. i 20. století, doprovázenou také četnými narušeními původních terénů a situací, přispěly k jednoznačné dataci opevnění předhradí dřevohlinitou hradbou s kamennou čelní zdí a vnějším příkopem do raného středověku až výzkumy pod vedením B. Nechvátala a N. Maška v 50. a 60. letech 20. století.¹⁴ Raně středověké osídlení předhradí bylo potvrzeno pouze jednotlivými záchrannými výzkumy N. Profantové a plošně nebylo archeologicky zkoumáno. Raná datace využívání raně středověkého hradiště od 8., přes 9., až do 10. století se opírá především o jednotlivé nálezy získané často z neložalizovaných výkopů souvisejících s nelegálním užíváním detektorů kovů.¹⁵ Zemědělsky využívané plochy lokality byly proto také opakovaně zkoumány systematickými sběry a detektorovými průzkumy pod vedením archeologů ARÚ Praha a ÚPA FF UK. I když dnes převážně travnatý terén hradiště působí jako ideální a trvalý obraz lokality, historie zemědělského využívání vnitřních ploch hradiště je skutečně dlouhá a doprovázená četnými změnami parcel, mezí i cest. V některých partiích prvního a druhého předhradí navíc stále přetrvává zemědělské využití, včetně orby, a o intenzitě osídlení těchto území víme dosud jen velmi málo. Dílčí zkušební geofyzikální průzkum na druhém předhradí také, bohužel, upozorňuje na zásadní rizika dnešních i dřívějších zemědělských aktivit pro zachování starších archeologických situací.

Historie geofyzikálních průzkumů v areálu hradiště Šárka zahrnuje několik jednotlivě geofyzikálně zkoumaných ploch lokality již v 90. letech 20. století (F. Marek – výsledky nepublikovány) a několik dalších jednotlivých ploch zkoumaných již v 21. století (lokalizovatelné plochy geofyzikálních průzkumů viz *obr. 6* vlevo). Na otázku verifikace množství osídlení na segmentu vnějšího 2. předhradí byl zaměřen např. magnetometrický průzkum části rozsáhlé orané plochy jižně od přístupové turistické cesty k hradišti. Ve výsledku testovacího měření plochy cca 1,11 ha prakticky neidentifikujeme jakékoli magnetické anomálie, které by potvrzovaly přítomnost zachovaných skupin větších (rozsahem alespoň metrových) zahloubených objektů, velice vzácná jsou i místa jednotlivých výraznějších anomálií (*obr. 6* vpravo). Naproti tomu naprosto dominují lineární situace, které bezesporu souvisejí s dřívějším členěním zemědělských ploch, parcelace, popř. terasy původních menších ploch, které byly také následně rozorány do podoby jednoho velikého pozemkového celku. Nic z výsledku magnetometrie nepotvrzuje přítomnost dochovaných reliktních osídlení v podorníci. Pokud zde skutečně osídlení pokračovalo, tak většinu situací zřejmě destruovala již starší parcelace zemědělských ploch, na které se po dlouhou dobu mohla podílet také půdní svahová eroze.

¹⁴ NECHVÁTAL, Bořivoj – NOVÁK, Jan – ZAVŘEL, Jan: *Záchranný archeologický výzkum na raně středověkém hradišti v Šárce*, *Archaeologia historica* 37/2, 2012, s. 401–418.

¹⁵ PROFANTOVÁ, Naďa: *Zum gegenwärtigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Besiedlung des Burgwalls Šárka (Gemeinde Dolní Liboc, Prag 6)*, *Památky archeologické* 90/1, 1999, s. 65–106, 217–224.



Obr. 6: Praha-Liboc (Praha 6).

Porovnání různých ploch geofyzikálních měření na plánu lokality a příkladu výsledku magnetometrického průzkumu na části pole druhého předhradí raně středověkého hradiště Šárka.

Zdroj: archiv ARÚ Praha; zkoumaná plocha: cca 1,11 ha; měřil: R. Křivánek 2015.

Tismice (okr. Kolín)

Plocha raně středověkého hradiště u Českého Brodu nad pravým břehem potoka Bušinec náleží k rozsáhlým lokalitám využívaným kromě několika starších období raného středověku také již v pravěkém období. Podle archeologických nálezů hrálo hradiště významnou roli od konce 8. století až do poloviny 9. století.¹⁶ První archeologické sondy realizoval J. Kudrnáč v roce 1960, další záchranné výzkumy vedl v letech 1972 a 1974 v souvislosti s hloubením dvou linií plynovodu.¹⁷ Vnější opevnění bylo znovu ověřeno při dalším záchranném výzkumu ve výkopu pro třetí linii plynovodu v roce 1997.¹⁸ V 21. století byla lokalita opakovaně sledována v souvislosti s novými archeologickými nálezy

¹⁶ TOMKOVÁ, Kateřina: *Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung in Katastern Tismice und Mrzky*, Památky archeologické 89/2, 1998, s. 267–302; PROFANTOVÁ, Naďa – STOLZ, Daniel: *Kovové nálezy z hradiště v Tismicích a pokus o interpretaci významu hradiště*, Archeologie ve středních Čechách 10, Praha 2006, s. 793–838; PROFANTOVÁ, Naďa: *Poznání hradiště kombinovaným detektorovým, povrchovým průzkumem, geofyzikou a malou sondáží: příklad Tismice, okr. Kolín (8.–9. století)*, in: *Współczesne metody badań wczesnośredniowiecznych grodów Europy Środkowo-Wschodniej*, ed. Krystian Chrzan – Sławomir Mozdziuch – Sylwia Rodak, Wrocław 2019, s. 235–254.

¹⁷ KUDRNÁČ, Jaroslav: *Záchranný výzkum na slovanském hradišti v Tismicích*, Archeologické rozhledy 29, 1977, 259–268; KUDRNÁČ, Jaroslav: *Excavations of Old Slavic walled sites of Doubravčice and Tismice in Bohemia*, in: *Nouvelles archéologiques dans la République soc. Tchèque*, Praha 1981, s. 145–146.

¹⁸ TVRDÍK, Radek – MAZAČ, Zdeněk: *Nové poznatky o hradišti u Tismic a jeho hospodářském zázemí*, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 2001, s. 591–598.

ze sběrů a detektorových průzkumů.¹⁹ K systematickému badatelskému archeologickému výzkumu lokality ale došlo až v rámci nového projektu v letech 2018–2020, kdy byly verifikovány tři linie vnitřního příkopového opevnění hradiště i jiné situace včetně výrobních aktivit. Obsáhlé vyhodnocení výsledků tohoto projektu bylo publikováno v Památkách archeologických.²⁰

Historie geofyzikálních průzkumů hradiště Tismice je také poměrně dlouhá. Různé dílčí plochy v areálu lokality byly verifikovány magnetometrickými prospekciemi již od roku 1995.²¹ V rámci výše zmíněného projektu ale mohly být prozkoumány celé zemědělské plochy včetně přilehlých ukloněných terénů.²² Výrazně a proměnlivě ukloněné svahy v severozápadním cípu hradiště zahrnující akropoli a severní svahy dělené terasami reprezentují terény, které díky dlouhodobé orbě území a proměnlivé svažitosti patří z hlediska zachování archeologických situací v podorníci k nejvíce ohroženým. To lze mimo jiné doložit na výřezu mapy s dlouhodobou půdní erozí, vytvořené ve výzkumném ústavu meliorací a ochrany půd na Zbraslavi (www.mapy.vumop.cz), kde sledujeme nárůst migrace půdy od rovinatější akropole, přes terasovité severní svahy až po dnes zalesněný nižší a nejvíce skloněný terén k severu nad obcí (*obr. 7* vlevo). Výřez z magnetogramu nám pak ukazuje, jaký vliv mají různě svažitě a orané terény hradiště na stav podpovrchového dochování zahluobených archeologických situací. Nejrovinatější prostor akropole (se sklonem svahů 2–5 %) stále obsahuje velký počet magnetických anomálií různého plošného rozsahu i amplitud, které dokládají jak trojitě příkopové opevnění, intenzivní plošné osídlení i více koncentrované jiné, zřejmě i výrobní aktivity (*obr. 7* vpravo). Výsledek pod horní severní terasou je nápadně odlišný. Na severních svazích předělených několika mezemi (se sklonem svahů 5–10 %) již bezpečně identifikujeme jen slabšími magnetickými liniivými anomáliemi zajímavé obloukovité pokračování, resp. zakončení vnitřního a vnějšího z trojice příkopů vymezujících akropoli. Avšak na vnitřním i vnějším výrazně ukloněném poli již detekujeme pouze ojedinělé slabé izometrické magnetické anomálie, které by mohly potvrzovat přítomnost osídlení v těchto polohách. O pokračování osídlení i do míst mezi terasami víme na základě terénního archeologického výzkumu, ale tyto exponované terény zřejmě již jsou delší dobu postiženy svahovou půdní erozí, migrací půdy níže k severu, a tudíž větším ohrožením orbou. Mělčeji do podorníci zahluobené situace zde již nemohly být zachovány.

¹⁹ PROFANTOVÁ, N.: *Poznání hradiště*, s. 235–254.

²⁰ PROFANTOVÁ, Naďa – KŘIVÁNEK, Roman – FIKRLE, Marek – ZAVŘEL, Jan: *Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století*, Památky archeologické 111, 2020, s. 193–271.

²¹ KŘIVÁNEK, Roman: *Příspěvek geofyzikální měření k poznatelnosti vybraných výšinných opevněných lokalit (převážně hradišť) v Čechách*, in: *Ve službách archeologie 1/2007*, ed. Vladimír Hašek – Rostislav Nekuďa – Matej Ruttkay, Brno 2007, s. 90–99.

²² KŘIVÁNEK, Roman: *The contribution of non-destructive geophysical surveys to archaeological research of early medieval hillforts in Bohemia: a case study of the Tismice hillfort area*, *Archaeological prospection* 29/1, 2022, 87–101.

Prahy-Bohnic, Přerova n. L., Vlastislavi aj.²³ Skutečně se nejedná o ojedinělé případy a příkladů snížené výpovědní hodnoty prospekčních metod rychle přibývá. Společným nebezpečím pro všechny jmenované a další lokality je zemědělské využívání krajiny – orba. Nedělejme si iluze, že ohrožené lokality v budoucnosti ochráníme zavedením adekvátního režimu využití. V jednotlivých případech snad ano, ale u velké většiny těžko. Jednou z představitelných cest, jak snížit alespoň některé ztráty, by mohlo být systematictější a komplexnější sledování archeologických lokalit typu hradišť. Terénní archeologické poznatky bude třeba doplňovat výsledky plošných geofyzikálních průzkumů, geochemických analýz, geografických studií, široké škály dat z různých remote sensing metod, ale také třeba již existujícími informacemi z oblastí pedologie, geologie, dále novou i starší leteckou prospekci nebo rešerší starých map zobrazujících podobu dřívější kulturní krajiny. Z osobní zkušenosti vím, že v různých ústavech, muzeích, na různých univerzitách atd. byly a jsou řešeny podobné otázky změn krajiny, půdní eroze či ohrožení archeologických lokalit, využití takových poznatků by ale nemělo končit za branami institucí ani vyhotovením požadovaných impaktových článků. Ztráta paměti krajiny v pohledu jednoho oboru ještě neznamena, že nelze archeologické situace zkoumat prostřednictvím přístupů a pohledů dalších oborů a disciplín. Zatím.

²³ KŘIVÁNEK, Roman: *Nové výsledky geofyzikálních průzkumů v širším areálu pravěkého a raně středověkého hradiště Zámka v Praze-Bohnicích*, *Archaeologica Pragensia* 19, 2008, s. 233–256; TÝŽ: *Geofyzikální průzkum hradišť Přerovská hůra a Zámka ohrožených stovebním záměrem*, *Archeologické rozhledy* 62/3, 2010, s. 480–491; TÝŽ: *Changes of structure and extent od Early Medieval strongholds in Central Bohemia from geophysical surveys of sites*, in: *Archaeological prospection. Proceedings of the 10th International Conference on Archaeological Prospection, Vienna, May 29th – June 2nd 2013*, ed. Wolfgang Neubauer – Immo Trinks – Roderick B. Salisbury – Christina Einwögerer, Wien 2013, s. 281–284; TÝŽ: *Application of geophysical methods for monitoring of surface and subsurface changes of origin archaeological terrains – case studies of sites in the Czech Republic*, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* XL-5/W7, 2015, s. 257–262; TÝŽ: *Application of non-destructive geophysical measurements for mapping and surveying the hillforts in the Czech Republic*, *Archaeologia Lituana* 19, 2018, s. 55–77; TÝŽ: *Přehled geofyzikálních průzkumů raně středověkých hradišť v Čechách: přínos, omezení, perspektivy*, in: *Współczesne metody badań wczesnośredniowiecznych grodów Europy Środkowo-Wschodniej*, ed. Krystian Chrzan – Sławomir Moździoch – Sylwia Rodak, Wrocław 2019, s. 145–154; TÝŽ: *Fortified sites in Bohemian archaeology from the view of application of non-destructive geophysical methods*, *Zbornik Instituta za arheologiju, Serta instituti Archaeologici* 13, 2019, s. 55–62.

(dále VMO), který má za cíl nejen spolupráci obou institucí, ale také verifikaci možného dlouhodobějšího výzkumného propojení dvou institucí v rámci výzkumné platformy, jež v olomoucké aglomeraci vzniká díky integrovaným teritoriálním investicím OA ITI – ARTECA: Pokročilé fyzikálně-chemické metody ve výzkumu a ochraně kulturního a uměleckého dědictví Registrační číslo projektu: CZ.02.1.01/0.0/0.0/17_048/0007378.

Cílem platformy je vytvoření stabilní centralizované výzkumné skupiny s velmi silným národním a nadnárodním přesahem, propojující přírodovědný a humanitní výzkum předmětů a objektů, které jsou spravovány v paměťových institucích.

Univerzita Palackého přichází díky projektu s výjimečnými přístupy ke zkoumaným objektům, tzv. „ARTECA WORKFLOWS“, díky možnostem vytvářet v rámci svého týmu speciální skupiny, které jsou schopny na základě kladených otázek vystavět unikátní postupy, jež vychází z fyzikálně-optických, chemicko-analytických a uměnovědných průzkumů. Díky tomuto propojení umožňuje projekt Arteca studované předměty a historická díla zkoumat za použití moderních technik a postupů, navrhnout postupy nové, které respektují povahu jedinečnosti zkoumaných děl a reflektují aktuální požadavky na jejich poznání, ochranu a uchování pro budoucnost.

V případě série deskových maleb šlo o průzkum zachovaných historických fragmentů olomouckého orloje, uložených v depozitářích VMO. Studie se zabývala materiálovým rozbohem za účelem jejich zařazení do časového vývoje orloje. Tento výstup je dílčím výsledkem probíhajícího průzkumu, který představuje použité postupy a cíleně předkládá výsledky materiálové analýzy jedné z deskových maleb. V rámci průzkumu byly použity techniky a postupy viditelné, infračervené fotografie a infračervené reflektografie, UV luminiscence a UV reflektance, soubor chemických analýz prováděných na skupině odebraných mikrovzorků, které po zjištění autenticity deskových maleb průběžně poskytují odpovědi na historický vývoj olomouckého orloje.

Stručná historie olomouckého orloje a deskových maleb z 19. a 20. století

Orloj je definován jako umělecky ztvárněné veřejné hodiny, jejichž hodinový stroj pohání ukazovací část, znázorňující časové, astronomické a kalendářní údaje. V neposlední řadě je doplněn o pohyblivé figury a zvukové projevy.¹

Podle legendy o olomouckém orloji pověřila tehdejší městská rada jeho výrobou saského hodináře Antonína Pohla, který jej zhotovil v letech 1419–1422. První písemná zmínka o existenci olomouckého orloje je nám známá z roku 1519 z vídeňského spisu Stephana Taurina. Výše zmíněný rok 1422 spjatý s dokončením stavby orloje se ovšem v pramenech poprvé objevuje až v roce 1746, a sice v Popisu královského hlavního města Olomouce, jméno hodináře pak dokonce až v roce 1808 v dějinách Olomouce od Josefa Vladislava Fischera. Dnešní historici se v rámci vybudování orloje přiklání spíše

¹ HIMMLER, Radim: *Olomoucký orloj. Historie v obrazech a faktech*, Olomouc 2019, s. 7–8.

k dataci období konce 15. století, s nímž je spojená oprava radnice a stavba kaple sv. Jeronýma v jižním traktu budovy.²

Představa o podobě olomouckého orloje, která se v průběhu staletí měnila, je jasnější až z dob renovace v 70. letech 16. století. Tehdy se na pracích mimo jiné podílel hodinář Jan Pohl a matematik a autor unikátního a detailně zpracovaného astrolábu, Pavel Fabricius.³

Ve vztahu k sérii tří deskových maleb je podstatná až pátá rozsáhlá pseudogotická oprava orloje, respektive renovace v duchu puristických představ. Nové řezbářské orámování orloje z konce 19. století provedl František Celler,⁴ jehož jméno se dochovalo na zadní straně černé krycí desky ukazatele



měsíčních fází i desky, na níž jsou vyobrazeni olomoučtí měšťané. Dřívější fresky⁵ v rámci této renovace nahradily malby vídeňského akademického malíře Richarda Bitterlicha. Na místo Františka Josefa I. se opět na deskovém obraze objevila v horní části centrálního pole orloje podobizna Marie Terezie.⁶

Obr. 1: Výřez kolorované pohlednice

olomouckého orloje z 19. století. Desková malba Luny v horní části. Vlastivědné muzeum v Olomouci, Podsbírka fotografie a pohlednice, Kolorovaná pohlednice, inv. č.: F-5528.

Šestá a předposlední oprava proběhla v letech 1925–1927 a týkala se pouze malířských úprav. Vyžádala si opravu nejen Bitterlichových deskových maleb, které již nebyly příliš znatelné, ale také změnu některých motivů tak, aby odpovídaly společenské a národnostní situaci po roce 1918. Úprava degradované malířské výzdoby byla provedena akademickým malířem Janem Köhlerem, který se řídil zásadou, pokud je to reálné, uchovat staré motivy, odlišit výzdobu

² HIMMLER, R.: *Olomoucký orloj*, s. 7.

³ HIMMLER, R.: *Olomoucký orloj*, s. 10–12.

⁴ HIMMLER, R.: *Olomoucký orloj*, s. 12.

⁵ HIMMLER, R.: *Olomoucký orloj*, s. 20.

⁶ BISTŘICKÝ, Jan: *Olomoucký orloj*, Olomouc 1978, s. 7.

stěn od výzdoby dřevěných částí orloje a respektovat architekturu výklenku.⁷ Informoval ovšem, že nebude možné vyhovět požadavku památkové péče na zachování některých Bittelichových nástěnných obrazů z důvodu nesoudržnosti podkladových omítek.⁸ Mimo jiné byl autorem pravé horní deskové malby z roku 1926,⁹ na níž odkazují za zábradlím u sloupu Nejsvětější Trojice postavy, zleva jezuitský kněz, měšťan a měšťanská žena v modrobílých šatech a s vějířem, dále pak voják a muž s červenobílým praporem.¹⁰ Tato olejomalba na dřevě má rozměry 210 x 160 cm.

V centrálním poli, kde dřívě bývala podobizna Marie Terezie, byla v roce 1926 realizována další desková malba – alegorie Moravy.¹¹ Jedná se o olejomalbu na dřevě o rozměrech 120 x 90 cm. Vyobrazení představuje poprsí postavy v červeném plášti s bílým hermelínovým límcem a s korunou na hlavě. V okolí hlavy je vymalován rámeček žlutých obilných klasů a vlnajících stuh a na prsou drží postava heraldický štít se znakem Moravy, tedy moravskou bílo-červenou šachovanou orlicí se žlutou korunou a zbrojí, na modrém pozadí, jež má dnes pod degradovanými lakovými vrstvami spíše nažloutlý odstín. Na obraze jsou znatelné stopy střel z 8. května 1945.¹²

Nad alegorií Moravy byla umístěna černá dřevěná krycí deska ukazatele měsíčních fází o rozměrech 165 x 150 cm. Deska byla v horní části tvarovaná do dvou půlkruhů a v roce 1926 s největší pravděpodobností přemalovaná.¹³

Tři deskové malby – černá krycí deska, alegorie Moravy a malba měšťanů u sloupu Nejsvětější Trojice se dochovaly ve sbírce VMO. V rámci příprav výstav *Olomoucký orloj – 500 let od první písemné zmínky* byl realizován UV a IR průzkum dřevěných desek. Cílem tohoto průzkumu bylo primárně zjistit, zda se skutečně jedná o desky a malby z 19. století, respektive zda se pod malbou měšťanů nachází fragmenty malby postav z 15. století,¹⁴ pod malbou alegorie Moravy dochované fragmenty malby Marie Terezie a pod černou vrstvou krycí desky ukazatele měsíčních fází fragmenty bohyně Luny.

Druhotným záměrem průzkumu byla také identifikace barev na krycí desce ukazatele měsíčních fází, jelikož se barevné provedení na dochovaných kolorovaných pohlednicích lišilo v několika barevných variantách.

Fyzikálně-optický průzkum deskových maleb

Na zkoumaných částech olomouckého orloje bylo provedeno multispektrální snímání. Cílem této metody bylo dosáhnout co možná nejvěrněj-

⁷ DRÁBEK, Jan: *Olomoucký orloj*, Olomouc 1957, s. 18.

⁸ HIMMLER, R.: *Olomoucký orloj*, s. 67.

⁹ ŠIMKOVÁ, Anežka: *Katalog zachovaných částí mechanismu, číselníků a výtvarné výzdoby olomouckého orloje 15.–20. století*, in: *Olomoucký orloj*, Olomouc 1985, s. 26.

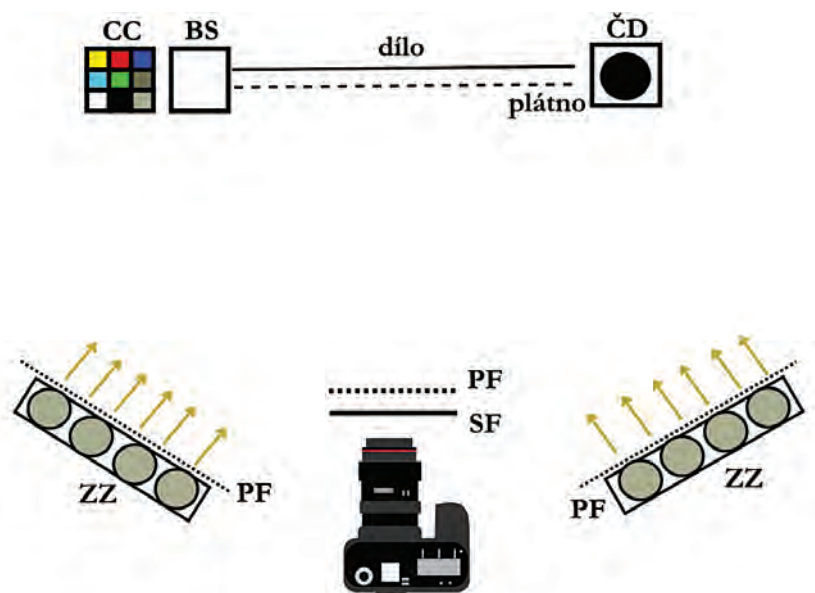
¹⁰ DRÁBEK, J.: *Olomoucký orloj*, s. 19.

¹¹ DRÁBEK, J.: *Olomoucký orloj*, s. 19.

¹² ŠIMKOVÁ, A.: *Katalog*, s. 26.

¹³ ŠIMKOVÁ, A.: *Katalog*, s. 20.

¹⁴ DRÁBEK, J.: *Olomoucký orloj*, s. 17.



Obr. 2: Geometrické schéma snímkování, popis zkratk: CC = colorchecker, BS = bílý standart, ČD = černá díra, PF = polarizační filtr, SF = spektrální filtr, ZZ = zdroj záření.

šího záznamu zkoumaných děl a přispět k získání informací umožňujících jejich umělecko-historickou analýzu. Získaná data obecně představují oporu pro identifikaci pigmentů, detekci podkreseb, podmaleb, přemaleb, retuší a laku. Konkrétní poznatky dosažené touto metodou jsou komentovány v další části textu. Multispektrální snímkování bylo provedeno ve dvou koncepčně odlišných režimech: a) odrazivosti (reflektografie) a b) záznam luminiscence. Měření odrazivosti zahrnovalo několik spektrálních oblastí od UV po blízkou IČ. V případě luminiscence jsme se omezili na UV indukovanou viditelnou luminiscenci. V obou případech byl použit speciálně upravený digitální fotoaparát doplněný sadou spektrálních filtrů. Jako zdroj záření byly použity UV a viditelné zářivky v kombinaci s vláknovými žárovkami.

Byla použita standardní kolmá konfigurace snímkování, doplněná osvětlením pod úhlem přibližně 45° z obou stran (viz obr. 2). Náš pracovní postup kombinoval správnou praxi a doporučené postupy několika světových pracovišť,¹⁵ doplněné vlastními inovacemi. Ve všech režimech snímkování byla provedena korekce na nehomogenitu ozáření pomocí pořízení kalibračního snímku projekčního plátna rozvinutého těsně před zkoumané dílo. Zároveň byl při snímkování použit bílý standart s odrazivostí 98 % a tzv. černá díra. Signál zaznamenaný na těchto dvou předmětech byl následně použit k určení bílého

¹⁵ DYER, Joanne – VERRI, Giovanni – CUPITT, John: *Multispectral Imaging in Reflectance and Photo-induced Luminescence modes: A User Manual*, 2013; BEZDĚK, Ladislav – FROUZ, Martin: *Digitální a digitalizovaná fotografie pro vědecké účely v praxi památkové péče*, Praha 2014.

a černého bodu, tedy hladiny maxima signálu a šumu. V kombinaci s vhodným nastavením expoziční doby jsme tak maximalizovali dynamický rozsah snímků. Výše uvedený inovativní postup zajišťuje optimální digitální záznam nezávisle na použitém fotoaparátu a osvětlovací technice.

Snímkování ve viditelné oblasti spektra

V případě snímkování ve viditelné oblasti spektra bylo cílem získat věrný barevný záznam díla. Fotoaparát již osazený standardní RGB maskou na čipu byl doplněn o optický filtr blokující záření mimo viditelnou oblast. K osvětlení díla byly použity zářivky s vysokým indexem podání barev (CRI >90). Do zorného pole fotoaparátu byl vedle díla umístěn i výrobcem kalibrovaný barevný standard (colorchecker) k vytvoření barevného profilu pro konkrétní snímání scény. Vytvoření dedikovaného barevného profilu pro danou kombinaci fotoaparátu, filtrů a scény zajistí objektivní barevné snímání nezávisle na použitém vybavení a okolních podmínkách (okolní parazitní osvětlení způsobené odrazy od barevných stěn, případně kontaminace venkovním osvětlením). K zamezení spekulárních odrazů (odlesků) bylo využito kombinace dvou zkřížených lineárních polarizátorů: polarizační folie umístěné před zdroji a polarizační filtr na objektivu. Doplněním ke snímkování celého díla bylo ve viditelném režimu provedeno také snímkování vybraných detailů pro zobrazení povrchových vad. V tomto případě byla volena geometrie bočního osvětlení. V případě výsledné fotodokumentace deskových maleb ve viditelném světle byly zhotoveny makroskopické snímky dokumentující převážně strukturu malby, povrchové zásahy, vizuálně zřejmý stav barevnosti, deformace, charakter krakeláže apod.¹⁶

IČ reflektografie

Při snímkování v IČ oblasti spektra jsme zaznamenali odrazivost v okolí vlnových délek 720, 850 a 950 nm. Jako zdroj záření byly použity vláknové žárovky a k selekci spektrálních oblastí příslušné spektrální filtry. Významem tohoto režimu snímkování je jeho schopnost zobrazit materiály ve spodních vrstvách díla. Obecně platí, že delší vlnové délky prostupují do hlubších vrstev, avšak záření je limitováno tloušťkou svrchních vrstev a také použitými materiály. V případě nezobrazení podkreseb tak nemusí nutně znamenat, že chybí.¹⁷

Výstupem v IČ režimech jsou snímky v odstínech šedi pro každou spektrální oblast zvlášť. Případně lze tyto snímky zkombinovat do upraveného snímku zpracovaného ve falešných barvách, za účelem lepší identifikace použitých pigmentů. Díky námi použité korekci pomocí bílého standardu a černé díry obdržíme radiometricky věrný záznam, který lze přímo porovnat se známým-

¹⁶ HRADILOVÁ, Janka – HRADIL, David – TRMALOVÁ, Olga – ŽEMLIČKA, Jan: *Metodika pro vizualizaci vnitřní struktury malířského díla. S využitím nových metod na bázi rentgenového záření*, Ústav technické a experimentální fyziky ČVUT 2015, s. 5.

¹⁷ HRADILOVÁ, J. – HRADIL, D. – TRMALOVÁ, O. – ŽEMLIČKA, J.: *Metodika*, s. 5.



Obr. 3: Detail sítě kresebných linií deskové malby alegorie Moravy.

mi průběhy odrazivostí používaných pigmentů. Uvedená metoda snímkování zobrazila v případě deskové malby alegorie Moravy síť kresebných linií (viz *obr. 3*).

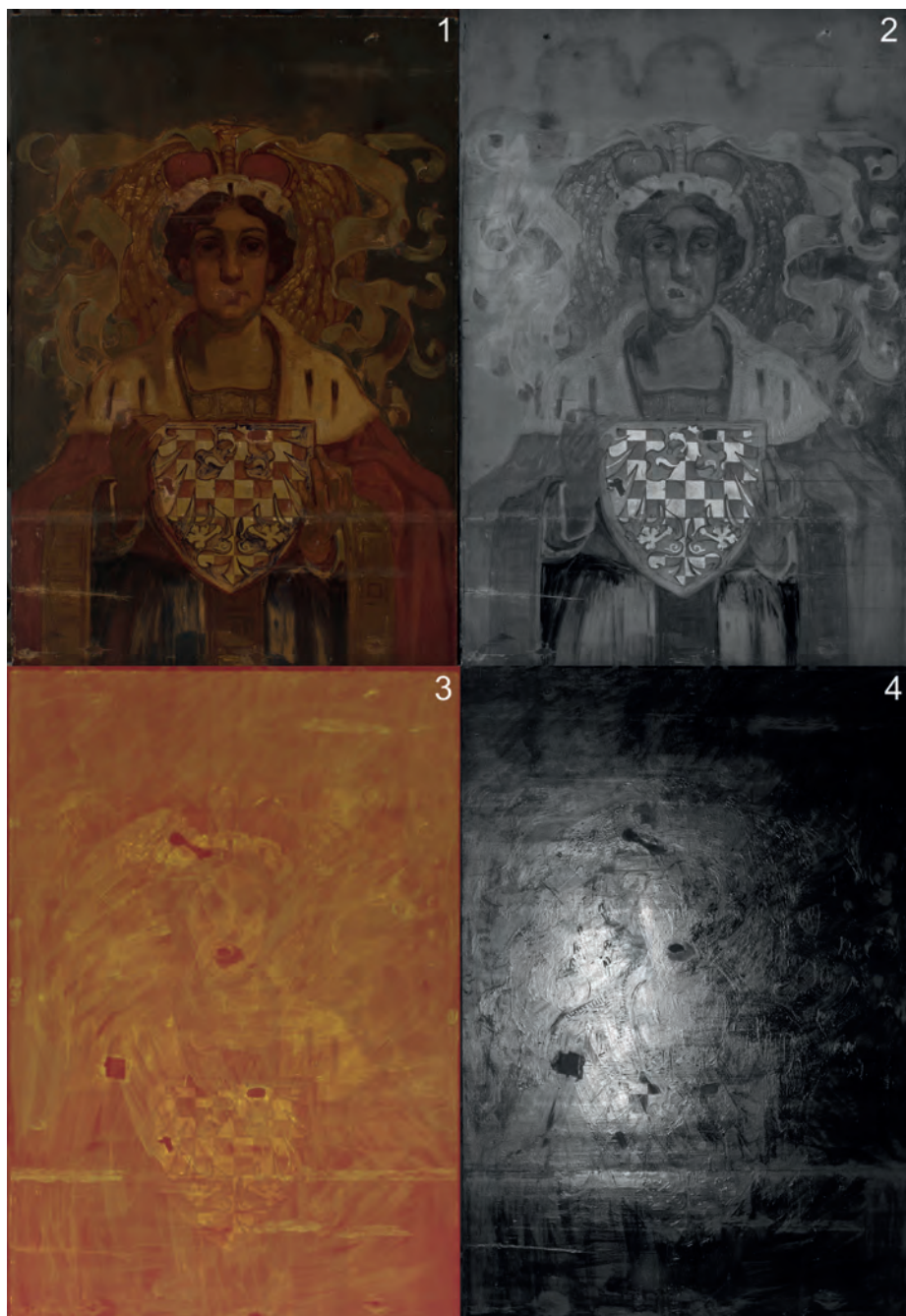
UV reflektografie a UV excitovaná viditelná luminiscence

UV reflektografie je technika principiálně podobná IČ reflektografii s tím rozdílem, že jako zdroj byly použity UV zářivky a před objektiv byl umístěn spektrální filtr propouštějící kratší vlnové délky než 400 nm. Tento režim se ukázal užitečný pro zachycení a vizualizaci povrchových vad (např. krakel) na díle. Na výsledných snímcích se také zvýraznil segment svrchní části výjevu alegorie Moravy, který byl v minulosti překrýván dřevěnými komponenty orloje vlnitého tvaru (viz *obr. 5: 2*).

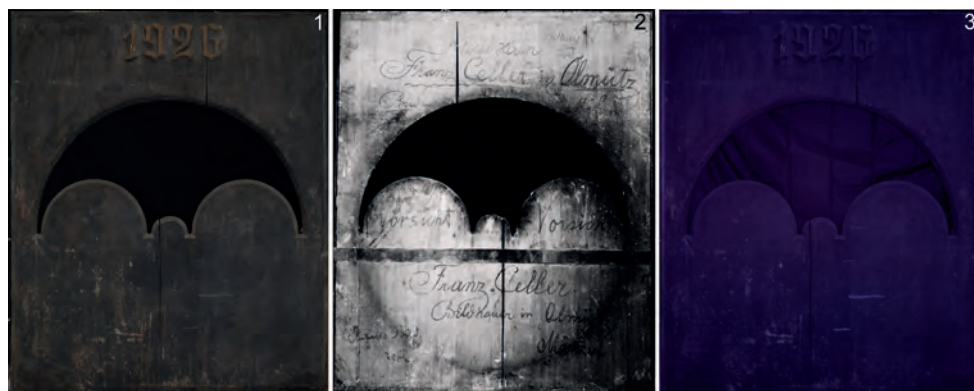
Režim snímkování UV excitované viditelné luminiscence vyžaduje ozáření díla UV zářením při současné detekci ve viditelné oblasti. Před objektiv byly postupně umístěny dva filtry propouštějící pouze vlnové délky z viditelné oblasti spektra. První filtr propouštěl veškeré viditelné záření nad 400 nm a umožňoval tak pozorování luminiscence v modré oblasti spektra. Nevýhodou byla kontaminace zbytkovým excitačním zářením. K eliminaci tohoto nežádoucího jevu byl použit druhý filtr propouštějící vlnové délky nad 500 nm. Luminiscence bývá slabý zdroj signálu, který může být snadno přesvícen vnějšími zdroji, proto vyžaduje snímkování v zatemněné místnosti. Typickou nutností je i razantní prodloužení expozičního času a zvýšení citlivosti fotoaparátu (hodnota ISO). Záznam luminiscence je obecně dalším vodítkem při identifikaci použitých pigmentů, slouží ale také k detekci laku a defektů



Obr. 4: Výstupy multispektrálního snímkování *Měšťané na Hané*. 1) viditelná oblast; 2) IČ reflektografie; 3) UV excitovaná viditelná luminescence; 4) UV reflektografie.



Obr. 5: Výstupy multispektrálního snímání alegorie Moravy. 1) viditelná oblast; 2) IČ reflektografie; 3) UV excitovaná viditelná luminescence; 4) UV reflektografie.



Obr. 6: Výstupy multispektrálního snímkování krycí desky. 1) viditelná oblast přední pohled; 2) viditelná oblast zadní pohled; 3) UV excitovaná luminiscence přední pohled.

v něm. Prostřednictvím této metody se nám tedy zobrazily defekty předchozích konzervátorských zásahů, tahy štětců apod., viditelné u deskové malby měšťanů a nejvýraznější v případě alegorie Moravy.

Stratigrafie a mikroskopický průzkum odběrů krycí desky ukazatele měsíčních fází

Pro specifikaci barevné úpravy a identifikaci stratigrafie vrstev krycí desky ukazatele měsíčních fází s pozlacenou datací 1926 bylo na různých místech šetrně odebráno z aversní strany několik mikrovzorků pro mikroskopickou analýzu nábrusu ve viditelném, UV a modrém světle.¹⁸

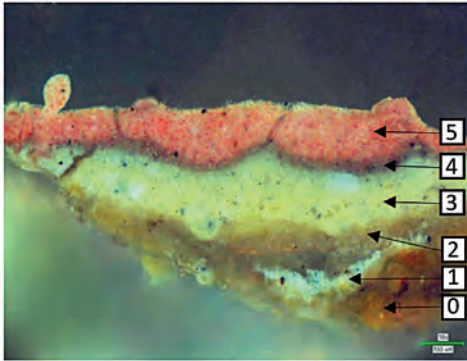
Nejprve byl pod optickým mikroskopem Intraco micro VSM 52 PL zdokumentován povrch jednotlivých mikrovzorků ve viditelném dopadajícím světle.¹⁹ Následně byly z těchto mikrovzorků realizovány nábrusy v pryskyřici Spofacryl a ty podrobeny



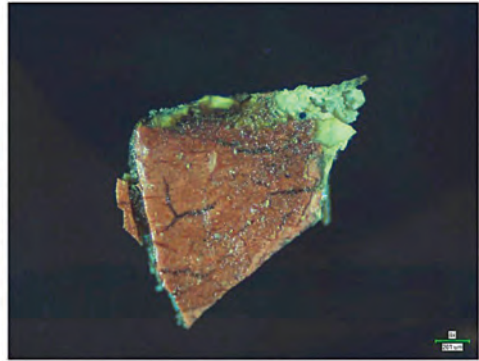
Obr. 7: Sondy odběrů vzorků pro mikroskopické analýzy a identifikaci stratigrafie vrstev. Stav před zásahem.

¹⁸ Konkrétní identifikace jednotlivých vrstev uvedeny v další části textu.

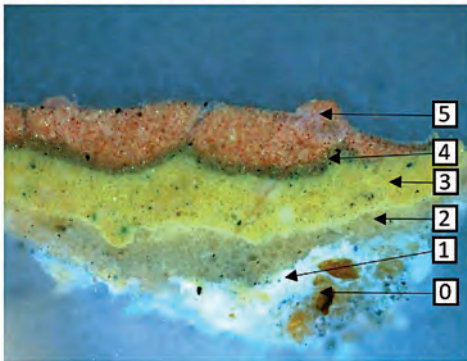
¹⁹ KOPECKÁ, Ivana – NEJEDLÝ, Vratislav: *Průzkum historických materiálů. Analytické metody pro restaurování a památkovou péči*, Praha 2005, s. 28.



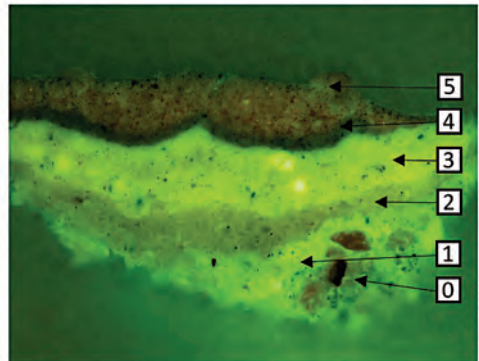
Mikroskopický snímek kontrolního nábrusu ve VIS, zv. 100x



Povrch kontrolního odběru, avers, zv. 40x



Mikroskopický snímek kontrolního nábrusu v UV, zv. 100x



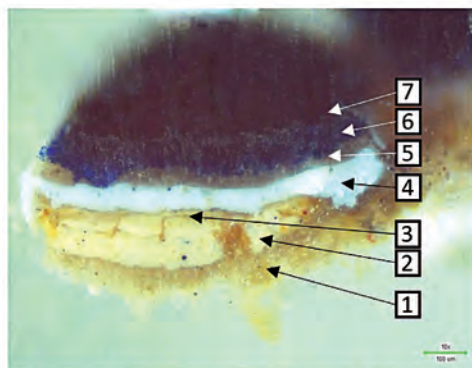
Mikroskopický snímek kontrolního nábrusu v modrém světle, zv. 100x

Obr. 8: Mikroskopický průřez povrchu a stratigrafie ve viditelném, UV a modrém světle vzorku č. 1.

0 – podloží – dřevo, 1 – bílá vrstva, 2 – hnědá vrstva, 3 – světle žlutá vrstva s bílými fragmenty, 4 – tenká šedá vrstva, 5 – červená vrstva.

mikroskopické analýze ve viditelném světle pod optickým mikroskopem Intra-co micro VSM 52 PL a v UV a modrém světle, optickým mikroskopem s mikro-manipulátorem Leica DM 2700 M. Cílem bylo zjistit, zda se jedná o přemalbu dřevěné desky datovanou rokem 1898 s vyobrazením bohyně Luny (Seléné).

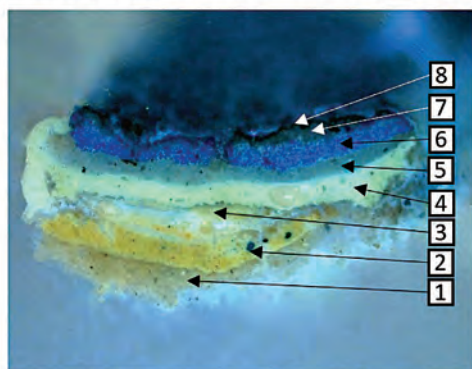
Z výsledků mikroskopických analýz nábrusů je patrné, že se na dřevěné desce zdaleka nenacházel pouze černý nátěr z 20. let 20. století, který je vizuálně prokazatelný. V převážné většině nábrusů byly nejmladšími třemi vrstvami odstíny modré, šedé a zmíněné černé z roku 1926 (viz obr. 9 – vrstvy č. 6, 7, 8), což bylo možné s jistotou prokázat až na mikroskopických snímcích v UV a modrém světle. Starší barevné vrstvy se lišily v různých segmentech deskové malby (od odstínů světle žluté a hnědé až po červenou – tato barev-



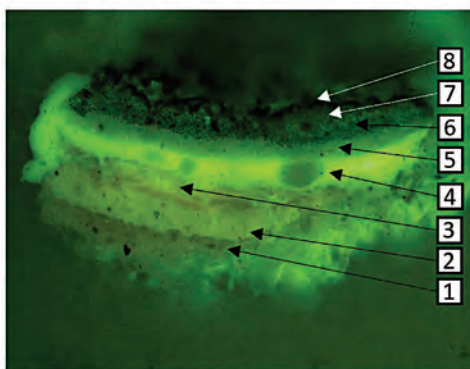
Mikroskopický snímek nábrusu ve VIS, zv. 100x



Povrch odebraného vzorku, zv. 40x



Mikroskopický snímek nábrusu v UV, zv. 100x



Mikroskopický snímek nábrusu v modrém světle, zv. 100x

Obr. 9: Mikroskopický průzkum povrchu a stratigrafie ve viditelném, UV a modrém světle vzorku č. 2.

1 – béžová vrstva, 2 – světle žlutá vrstva, 3 – béžová vrstva, 4 – bílá vrstva, 5 – hnědá vrstva, 6 – modrá vrstva, 7 – tmavě šedá vrstva, 8 – černá vrstva.

nost také odpovídá některým kolorovaným pohlednicím²⁰), jak dle použitých odstínů, tak také dle rozdílného stavu degradačního procesu.

Vzhledem ke zjištěné stratigrafii a doloženým barevným odstínům vrstev je evidentní, že akademický malíř Jan Köhler ve 20. letech 20. století pracoval na původní dřevěné orlojové krycí desce, jejíž barevná úprava byla vlivem povětrnostních podmínek degradována, a tudíž vyžadovala nutnou přemalbu.

²⁰ Výpovědní hodnota kolorovaných pohlednic je v některých případech pouze relativní, nicméně v rámci průzkumu byly nalezeny také případy odpovídající nálezové skutečnosti.

Na základě průzkumu dobových kolorovaných pohlednic z podsbírky Fotografie a pohlednice VMO²¹ a mikroskopických průzkumů nábrusů se také nabízí varianta, že původní deska s poškozenou malbou Luny byla v historii průběžně přemalovávána (příčemž motiv byl zachovávan),²² a teprve ve 20. letech 20. století, vzhledem k nevyhovujícímu degradovanému stavu, byla opatřena novou barevnou vrstvou sytě modrého odstínu. Odstín této vrstvy ovšem fragmenty předcházejících maleb dostatečně nepřekryl, a bylo tudíž přistoupeno k nanesení další šedé a černé vrstvy. Ani tyto dvě vrstvy se v dnešní době nedochovaly ve všech segmentech dřevěné krycí desky, a proto nejsou pozorovatelné na mikroskopických snímcích stratigrafie veškerých odebraných vzorků (viz *obr. 8*).

Materiálový průzkum barevných vrstev krycí desky ukazatele měsíčních fází

Pro detailní studium jednotlivých barevných vrstev byla použita Ramanova mikroskopie. Měření bylo provedeno na přístroji DXR2 (Thermo Scientific, MA, USA) v módu line-scan.²³

Analýza modré vrstvy, která se nacházela v téměř všech odebraných mikrovzorcích, prokázala významný signál při 548 cm^{-1} (viz *obr. 10: A*). Na základě porovnání spektra s autentickým standardem byl daný pigment identifikován jako ultramarin ($\text{Na}_{8-10}(\text{Al}_6\text{Si}_6\text{O}_{24})\text{S}_{2-4}$). V současné fázi výzkumu není možné jasně určit, zdali se jedná o ultramarin přírodního nebo syntetického původu, je však možné domnívat se – i vzhledem k dobovým zvyklostem a možností, že se jedná o ultramarin syntetický.²⁴ Ve dvou konkrétních nábrusech (č. 1 a č. 3) byla analyzována červená pigmentová vrstva. Ve spektrech zde byly detekovány signifikantní signály 252 cm^{-1} a 343 cm^{-1} (viz *obr. 10: B*). Porovná-

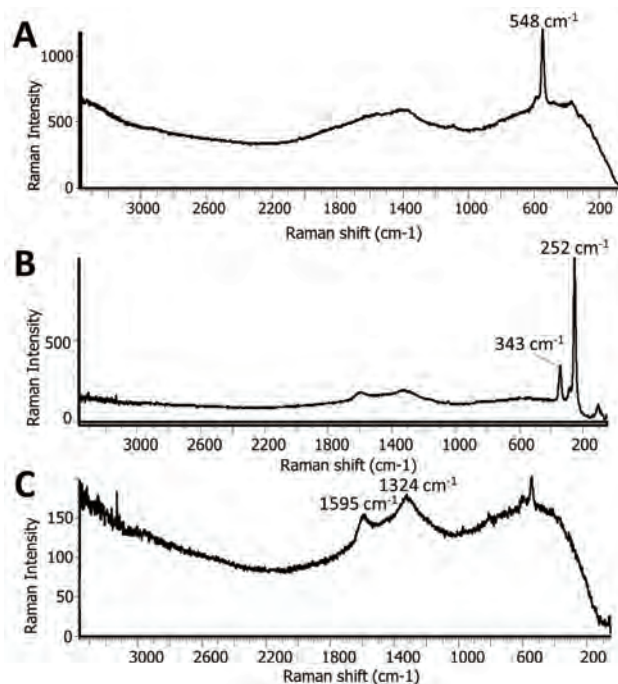
²¹ Z podsbírky Fotografie a pohlednic byly v rámci historického průzkumu orlojových desek zdokumentovány sbírkové předměty s inventárními čísly: F-458, F-468, F-4961, F-5160, F-5528, F-5950, F-6013, F-6940, F-7808, F-7815, F-7818, F-7819, F-15500, F-23052, F-25049, F-26967, F-26969, F-27026, F-27091, F-27113, F-27713, F-29620, F-32486, F-34262, F-34312, F-34406, F-34511, F-36013, F-36495, F-37440, F-37510.

²² Během výzkumu jsme v literatuře ani pramenech uvedení této skutečnosti nenalezli.

²³ Parametry měření: laser 785 nm, energie laseru 5 mW, 32 expozic (každá expozice trvala 2 s), clona 50 μm , zvětšení bylo použito 10x, termoelektricky chlazený CCD detektor. Vyhodnocení naměřených spekter bylo uskutečněno pomocí softwaru OMNIC (Thermo Scientific).

²⁴ Problematika definitivní identifikace je součástí aktuálně probíhajícího průzkumu. Navzdory stejné krystalické struktuře ultramarínu je možné pomocí Ramanovy spektroskopie (a dalších technik) pozorovat drobné rozdíly v intenzitách jednotlivých signálů. Tuto vlastnost již využili autoři Ramos de Torres a kol., kteří dokázali odlišit přírodní syntetický ultramarin viz RAMOS DE TORRES, Antonio – RUIZ-MORENO, Sergio – LÓPEZ-GIL, Alejandro – FERRER, Perla – CHILLÓN, M. C.: *Differentiation with Raman spectroscopy among several natural ultramarine blues and the synthetic ultramarine blue used by the Catalanian modernist painter Ramon Casas i Carbó*, Journal of Raman Spectroscopy 45, 2014, s 1279–1284.

ním signálů s knihovnou spekter²⁵ a odbornou literaturou byl červený pigment identifikován jako rumělka (HgS). Spektrum povrchové černé vrstvy překrývající vrstvu modrého pigmentu obsahovalo mimo slabého signálu ultramarínu také dva signály při 1324 a 1595 cm^{-1} (viz *obr. 10: C*). Sadezky a kol. připisují tyto velmi silné a široké signály uhlové černi.²⁶ Zbývající barevné a podkladové vrstvy nebyly pomocí Ramanovy mikroskopie identifikovány, proto se jeví jako nezbytné další analýzy – infračervená mikroskopie a skenovací elektronová mikroskopie.



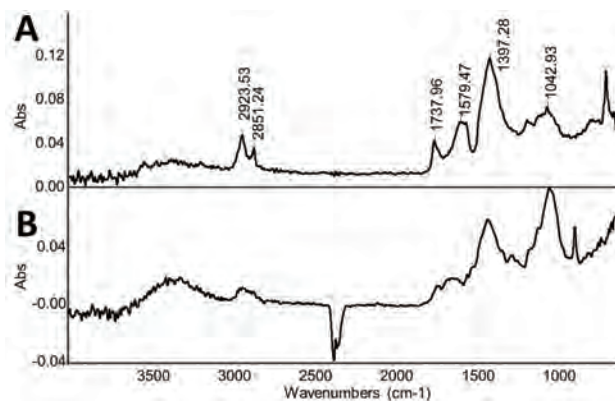
Obr. 10: Spektrum modré vrstvy vzorku č. 2 (A), spektrum červené vrstvy ve vzorku č. 3 (B) a spektrum černé povrchové vrstvy vzorku č. 2 (C).

Pro analýzu organických pojiv byla použita infračervená spektroskopie s využitím metody zeslabené totální reflexe (ATR-FTIR). Ve všech sedmi vzorcích byly nalezeny významné signály při 1738 cm^{-1} , 2851 cm^{-1} a 2924 cm^{-1} náležející

²⁵ LAFUENTE, Barbara – DOWNS, Robert T. – YANG, Hexiong – STONE, Nate: *The power of databases: the RRUFF project*, in: *Highlights in Mineralogical Crystallography*, ed. Thomas Armbruster – Rosa Micaela Danisi, Berlin 2015, s. 1–30.

²⁶ SADEZKY, Alexa – MUCKENHUBER, Harald – GROTHE, Hinrich. – NIESSNER, Reinhard – PÖSCHL Ulrich: *Raman microspectroscopy of soot and related carbonaceous materials: Spectral analysis and structural information*, *Carbon* 43(8), 2005, s. 1731–1742.

skupinám $-\text{COOH}$, $-\text{CH}_2-$ a $-\text{CH}_3$ (obr. 11: A). Jelikož ve vzorcích nebyly detekovány signály amid I (1650 cm^{-1}) a amid II (1550 cm^{-1}) předpokládáme, že se jedná o olejomalbu.²⁷ Zbylé signály ve spektru náleží celulóze (podkladový materiál – dřevo), což bylo potvrzeno samostatným měřením (viz obr. 11: B).



Obr. 11: Spektrum vzorku č. 3 (A), spektrum podloží (B).

Závěr

Prvotním impulsem pro realizaci průzkumu série tří orlojových deskových maleb byla připravovaná výstava k pětistému výročí první písemné zmínky o olomouckém orloji. Cílem byl technologický průzkum konkrétních zachovaných historických dřevěných fragmentů olomouckého orloje uložených v depozitářích VMO. Tato studie se zabírala materiálovým rozbohem za účelem zařazení deskových maleb do časového vývoje orloje. Vedle úvodního průzkumu dochovaných deskových maleb s vyobrazením olomouckých měšťanů a alegorie Moravy se stala stěžejním a nejzásadnějším bodem průzkumu a obsahu této studie černá krycí deska ukazatele měsíčních fází.

V březnu 2019 proběhlo makroskopické snímkování všech tří deskových maleb ve viditelném, UV a IR světle. Prostřednictvím těchto technik byly získány mnohé detaily týkající se defektů maleb, vrstvení nátěrů, postupů z předchozích konzervátorských zásahů, ale třeba také sítě kresebných linií.

Vzhledem k požadavku zjištění podmaleb černé krycí desky ukazatele měsíčních fází ze strany autorů výstavy (kurátorů) byly následně s ohledem na předcházející deskovou malbu bohyně Luny, dochovanou na četných kolovaných pohlednicích a černobílých fotografických snímcích, odebrány na několika místech mikrovzorky. I přes zobrazovací metody použité v první fázi průzkumu nebylo možné identifikovat na krycí desce ukazatele měsíčních fází podkresby ani podmalby. Podkresby byly naopak evidentní na deskách s mal-

²⁷ DVOŘÁK, Luděk: *Průzkum a výsledky barevnosti povrchových úprav exteriéru objektu Libušín*, Fórum pro konzervátory-restaurátory IX/2, 2019, s. 40.

bou měšťanů a s alegorií Moravy. Důvodem je optická nepropustnost svrchní barevné vrstvy s uhlovou černí na krycí desce ukazatele měsíčních fází. Povrchy mikrovzorků byly zdokumentovány pod optickým mikroskopem, mikrovzorky byly zality do pryskyřice a z nich zhotoveny nábrusy. Tyto nábrusy byly podrobeny mikroskopickým analýzám ve viditelném, UV a modrém světle. Poté byla zhotovena databáze snímků v různém zvětšení, dokumentace a popisy stratigrafie.

Autentický tvar černé krycí desky, jejíž forma odpovídá dobové dokumentaci, četné barevné vrstvy zjištěné v nábrusech a také barevné tóny na konkrétních místech porovnané s kolorovanými pohlednicemi jsou dokladem toho, že se v případě krycí desky ukazatele měsíčních fází jedná o původní orlojovou desku z 19. století. Tuto skutečnost potvrzuje také nápis „Franz Celler“ na její zadní straně. V převážné většině případů byly třemi nejmladšími vrstvami odstíny modré, šedé a černé. Je tedy evidentní, že akademický malíř Jan Köhler ve 20. letech 20. století zachoval původní dřevěnou krycí desku, jejíž výmalba nebyla, na rozdíl od samotné dřevěné desky, vlivem povětrnostních podmínek v použitelném stavu, a byla tudíž přemalována. Jako možná varianta se díky výsledkům provedených průzkumů nabízí, že původní deska s poškozenou malbou Luny byla v historii přemalována a až tato časem degradovaná malba byla ve 20. letech 20. století vzhledem k nevyhovujícímu stavu opatřena sytě modrým nátěrem, který ovšem fragmenty této malby dostatečně nepřekryl, a bylo tudíž přistoupeno k dalším nátěrům. Tato vrstva se již v dnešní době také nedochovala ve všech segmentech dřevěné krycí desky, a proto se nenachází na mikroskopických snímcích stratigrafie u všech odebraných mikrovzorků.

Vybrané nábrusy byly dále podrobeny měření prostřednictvím Ramanovy mikroskopie. Touto cestou byl identifikován červený pigment, tj. rumělka, modrý pigment – ultramarín, který se na orlojové desce pravděpodobně dříve nacházel celoplošně, a dále černá vrstva z 20. století, jež byla identifikována jako uhlová černě. Výsledky provedené analýzy ATR-FTIR potvrdily, že se v případě krycí desky ukazatele měsíčních fází jedná o olejomalbu na dřevě. Zbývající barevné a podkladové vrstvy nebyly pomocí Ramanovy mikroskopie a ATR-FTIR detailně identifikovány. V rámci dalšího výzkumu bude na odebrané mikrovzorky aplikována metoda skenovací elektronové mikroskopie a plynové chromatografie s hmotnostní detekcí.

Na krycí desce ukazatele měsíčních fází se původně nacházelo vyobrazení bohyně Luny, které se pod černým nátěrem dochovalo jen v nepatrných fragmentech. Krycí deska ukazatele měsíčních fází, opatřená v roce 1926 modrou, šedou a černou vrstvou, se na základě předložených výsledků průzkumu jeví jako autentický orlojový artefakt z 19. století, který byl dlouhodobě součástí olomouckého orloje. Je tedy nejen významným dokladem vývoje olomouckého orloje, ale i způsobu práce s jeho autentickým materiálem v 19. a 20. století. Na základě předloženého průzkumu nyní přichází na řadu otázka, zdali se také pod malbou alegorie Moravy dochovalo vyobrazení Marie Terezie.

Soupis zdrojů obrázků

Zdroj: Podsbírka Fotografí a pohlednic Vlastivědného muzea v Olomouci. Sbírkové předměty s inv. č.: F-458, F-468, F-4961, F-5160, F-5528, F-5950, F-6013, F-6940, F-7808, F-7815, F-7818, F-7819, F-15500, F-23052, F-25049, F-26967, F-26969, F-27026, F-27091, F-27113, F-27713, F-29620, F-32486, F-34262, F-34312, F-34406, F-34511, F-36013, F-36495, F-37440, F-37510.

Zdroj: <https://www.npu.cz/publikace/digitalni-a-digitalizovana-fotografie-pro-vedecke-ucely-v-pamatkove-peci.pdf> (aktuální k datu 8. května 2020).

již jako nejmladší člen akademického sboru Oddělení pravěku, jsem vnímal, jak doktor Sláma, aniž by sledoval čas, skončil své přednášky a semináře na minutu přesně! Jako zkoušející byl pak přísný, vyžadující znalosti, avšak vždy naprosto spravedlivý.

Jako student jsem měl také příležitost poznat Jiřího Slámu v terénu. Pro můj studijní ročník se letní terénní praxe odehrávala na polykulturním nalezišti v Lochenicích u Hradce Králové. Ten seminární výzkum vedli pánové Jiří Zeman z Archeologického ústavu tehdejší Akademie věd ČSAV a mí učitelé Miroslav Buchvaldek a Jiří Sláma. My studenti jsme po čas výzkumu bydleli na studentských kolejkách přímo ve Hradci, zatímco zmínění pánové obývali přivěs a stan přímo u výzkumu, na břehu potoka Trotiny. Pamatuji se, že zcela samozřejmě pracovali v sondách s námi a trpělivě nám vysvětlovali každou terénní situaci nebo popisovali významnější nálezy. I tyto společně strávené chvíle, jinde, než ve fakultních prostorách, nám ukazovaly naše učitele, tedy včetně Jiřího Slámy, zase v poněkud jiném světle.

Jak jsem již zmínil, měl jsem v rámci oboru to štěstí a čest, že jsem se mohl po skončení vojenské základní služby vrátit na fakultu a mít znovu tu možnost, vídat své učitele, tehdy už vlastně vážené kolegy, skutečně denně. A tak jsem postupně poznával, že Jiří Sláma snad působí navenek jako vážný a přísný člověk, avšak opak byl pravdou. Naopak, nesmírně vlídný, trpělivý a vždy připravený pomoci radou, či jakkoli jinak. Měl jednu skoro každodenní zábavu. Totiž, po příchodu do Celetné se nás poptával, jakýpak je dnes historicky významný den. Občas, když datum bylo notoricky známé, se někdo z našeho kolektivu trefil, většinou pak tehdy již docent Sláma prozradil, čím je den proslaven. Pamatuji se, že jednoho dne opět položil stejnou otázku, na kterou jsme však neznali odpověď. A tehdy Jiří Sláma s nenapodobitelným záhadným úsměvem prohlásil, že právě toho dne ho před x lety konečně propustili z vojny!

Zmiňoval jsem, že Jiří Sláma vždy a ochotně poradil, a to nejen kolegům, ale hlavně studentům. Udivoval zvláštní paměť, neboť v případě potřeby poradil nejen fakta, ale také potřebnou literaturu a korunoval vše tím, že buď sdělil signaturu příslušného titulu v naší fakultní knihovně, nebo jej šel hned vytáhnout z regálu a předal ji tázajícímu. Byl opravdovým mistrem svého oboru. Jeho odborné znalosti a zásluhy o poznání raně středověkého světa a počátky křesťanství se určitě objevují v dalších současně publikovaných vzpomínkách.

Veliká lidská hodnota Jiřího Slámy se projevila před pár lety, v okamžiku, kdy jeho nejbližší osobu zasáhla nemoc. V tom okamžiku se pan profesor stáhl z fakultního života a věnoval se výhradně péči a pomoci tam, kde ho bylo nejvíce potřeba. Jistě, že nám všem na Ústavu pro archeologii chyběl, ale na druhé straně jsme obdivovali jeho boj s nepřízní osudu. Možná, že následující vzpomínka bude poněkud osobní, ale nemohu ji vynechat. Jednou, v době, kdy se pan profesor objevil na fakultě již jen sporadicky, jsme strávili chvíli v rozhovoru. Nemohl jsem si odpustit poznámku, že ho za vše, co v posledních měsících dělá, velmi obdivuji. A Jiří Sláma jen tiše odvětil: „kdysi jsem před Bohem slíbil, že budu v dobrém i ve zlém...“ A věřte, že ani ve chvílích, kdy dopisují svoji vzpomínku na pana profesora, se neubráním dojetí.

Milý pane profesore, děkuji Vám za vše, čemu jste mě učil a snad i trochu naučil. Teď už zůstávají jen vzpomínky. Je jich opravdu tolik, že by to snad vystačilo i na samostatnou knihu. Ale i těch pár střípků z doby, kdy jsem měl tu čest a štěstí, že jsem se s Vámi mohl v Celetné ulici potkávat takřka denně, snad připomenou, že jste byl vynikajícím učitelem, odborníkem a zároveň laskavým a čestným člověkem. Za to Vám patří velký dík!

Budte s Bohem, pane profesore!



Obr. 1: Zdena a Jiří Slámovi. Z rodinného archivu.

”

Veliká lidská hodnota Jiřího Slámy se projevila před pár lety, v okamžiku, kdy jeho nejbližší osobu zasáhla nemoc. V tom okamžiku se pan profesor stáhl z fakultního života a věnoval se výhradně péči a pomoci tam, kde ho bylo nejvíce potřeba. Jistě, že nám všem na Ústavu pro archeologii chyběl, ale na druhé straně jsme obdivovali jeho boj s nepřízní osudu. Možná, že následující vzpomínka bude poněkud osobní, ale nemohu ji vynechat. Jednou, v době, kdy se pan profesor objevil na fakultě již jen sporadicky, jsme strávili chvíli v rozhovoru. Nemohl jsem si odpustit poznámku, že ho za vše, co v posledních měsících dělá, velmi obdivuji. A Jiří Sláma jen tiše odvětil: *„kdysi jsem před Bohem slíbil, že budu v dobrém i ve zlém...“*

“

Citace z článku Miroslav POPELKA, *Sbohem, pane profesore!*, s. 312–314.

ISBN 978-80-7581-052-6



9 788075 810526